

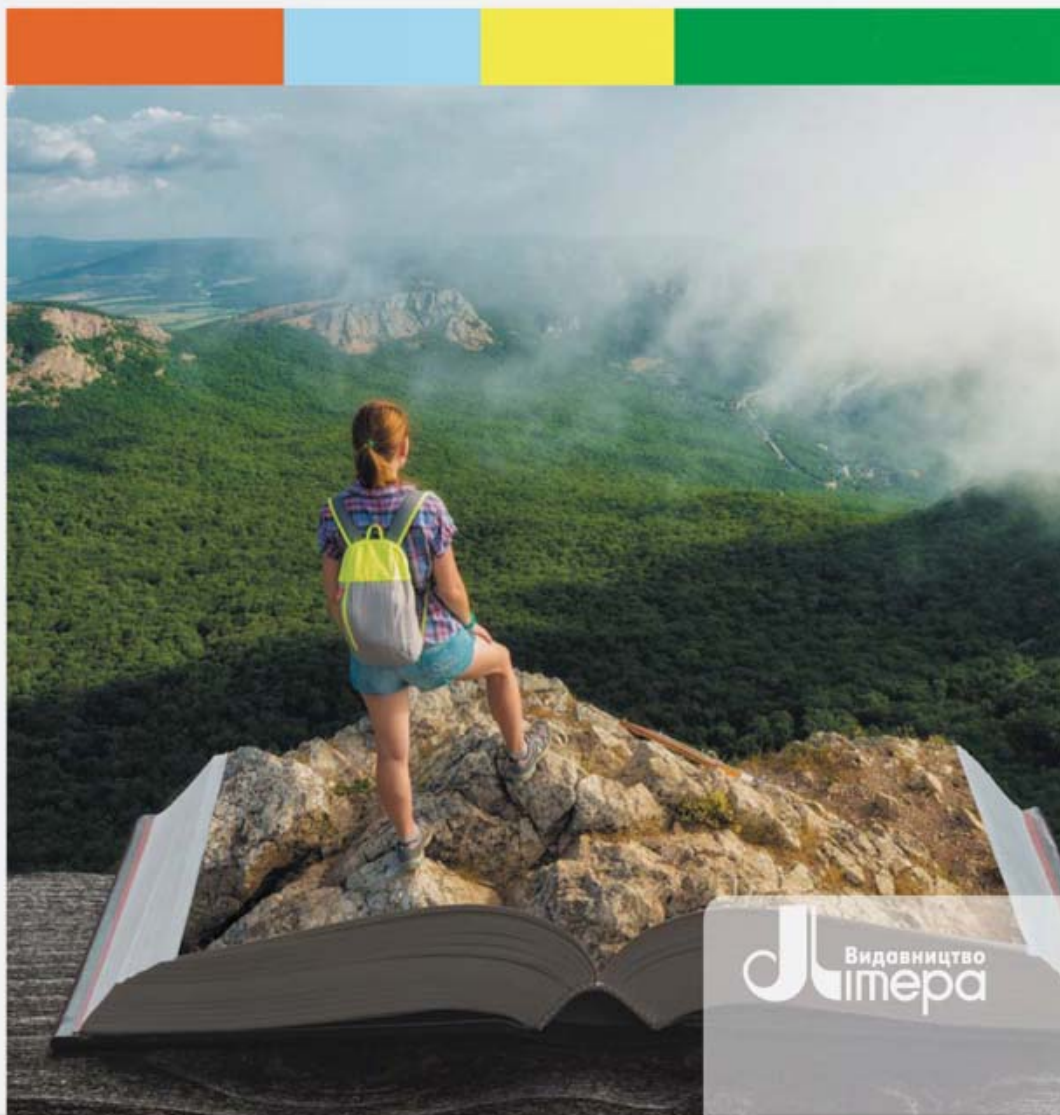
Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмульська

Українська література

7

клас

НОВА УКРАЇНЬСКА ШКОЛА

Літера
Видавництво

СТАРТ

ЛІТЕРАТУРНА МАНДРІВКА

Народні пісні

Історичні твори

Михайло Стельмах.
«Щедрий вечір»

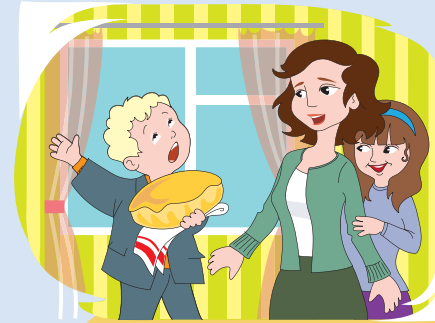
Поезія

Антивоєнна література

Твори Тараса Шевченка

Валентин Чемерис.
«Вітька + Галя...»

Наталка Малетич.
«Усе шкереберть...»

Микола Вінграновський.
«Сіроманець»

Борис Харчук. «Діана»

Поезія

Фантастика, містика, пригоди

ФІНІШ

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмутьська

Українська література

7

клас

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Літера ЛТД»
2024

УДК 812.161.209(075.3)
3-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Відповідно до Модельної навчальної програми
«Українська література. 7–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори: Заболотний О. В.,
Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В.)

За загальною редакцією
Слоньовської О. В., канд. пед. наук, професора

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Робота
в парах

Робота
в групах

Мистецька хвилинка

Віртуальна екскурсія; робота з електронним
додатком та пошук у мережі «Інтернет».
(Завдання такого типу учні можуть
виконувати як удома, так і в закладі освіти.)

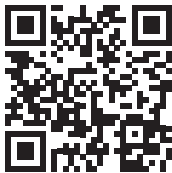

Заболотний В. В.

3-12 Українська література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний, О. В. Слоньовська, І. В. Ярмутьська. – Київ : Літера ЛТД, 2024. – 288 с.

ISBN 978-966-945-433-1

УДК 812.161.209(075.3)

Методичний супровід підручника
<http://ukrlit-7k-nus.e-litera.com.ua/>

ISBN 978-966-945-433-1

© Заболотний В. В., Заболотний О. В.,
Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В., 2024
© «Літера ЛТД», 2024

Дорогі семикласниці та семикласники!

Цей підручник проведе вас яскравими сторінками художніх творів – цікавих і повчальних, важливих і розважальних, класичних і сучасних. Ви зможете розширити світогляд, збагатитися знаннями про світ і про стосунки між людьми. А це стане підґрунтям для ваших майбутніх досягнень, успіхів і здобутків.

У поданих художніх творах ви знайдете вершинні зразки народної моралі й українського менталітету, притаманні характеру всієї нашої нації, яка відзначається героїзмом, мужністю, умінням тонко відчувати красу, здатна відрізнити добро від зла, правду від кривди, вічне від миттєвого й минулого.

У 7-му класі ви прочитаєте художні твори значно складніші, ніж у попередніх класах. Вони потребують уміння аналізувати тексти, бажання зрозуміти вчинки персонажів. Вивчаючи літературні твори, розміщені в нашому підручнику, радимо звертати увагу на покликання-виноска, пояснення малозрозумілих для вас слів. Потрібно належно опрацювати літературознавчі поняття, якомога глибше вникати в особливості біографій письменників і письменниць, адже ще Тарас Шевченко про свій життєпис афористично мовив: «Історія мого життя є частиною історії моєї батьківщини».

Ми бажаємо вам успіхів і відкриттів, мирного неба й бажання вчитися, отримувати естетичну насолоду від прочитання художніх творів. Підручник – це те, що «під руками», тобто максимально необхідне, важливе, цінне для здобуття знань. «Через терни – до зірок», – як казав давньоримський філософ Сенека. Через помилки й невдачі – до великих успіхів!

Автори й авторки вашого підручника

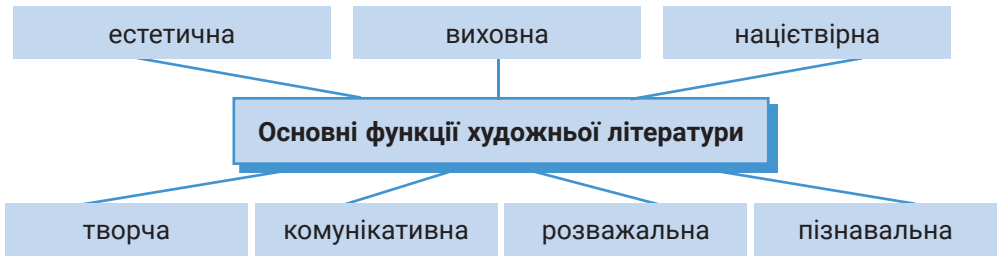

ВСТУП

ФУНКЦІЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

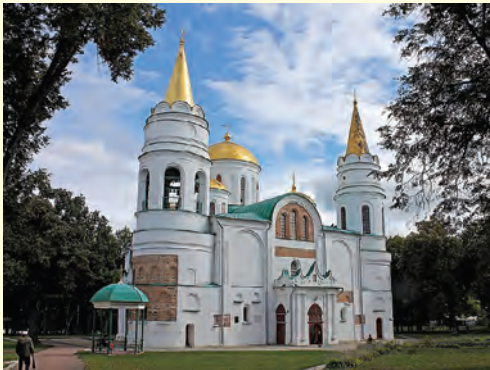
Художню літературу вважають мистецтвом слова, бо вона торкається сфери людських почуттів, доносить думки чи ідеї емоційно.

Художня література, як й інші види мистецтва (музика, спів, живопис, танець, театр, кіно, архітектура, скульптура, фотографія, дизайн тощо), має своє призначення, свої завдання, тобто виконує різноманітні функції.

■ З якими видами мистецтва пов'язані подані ілюстрації? На основі цих прикладів доведіть, що справжнє мистецтво завжди дарує нам естетичну насолоду.

ЕСТЕТИКА – краса.

▲ Спасо-Преображенський собор (м. Чернівці)

▲ © vinnitsaok.com.ua. Ансамбль танцю імені Павла Вірського

Літературний твір впливає на почуття та переживання читачів і читачок, викликає в них позитивні чи негативні емоції, вчить відрізняти прекрасне від потворного, тобто виконує **естетичну** функцію. Художньо досконалі твори дарують естетичну насолоду, дають змогу відчувати багатство і красу людської душі, природи, майстерність художнього зображення.

Поряд з естетичною чітко простежується й **виховна** функція. Література вміло акцентує на перевагах добра над злом, формує зразки правильної поведінки, впливає на свідомість людини. Аналізуючи вчинки персонажів художніх творів, читачі й читачки можуть ставати кращими, самовдосконалюватися. Література виховує патріотичні почуття, формує розуміння важливості народних традицій, звичаїв, обрядів, шанування національної символіки та святинь.

■ З якими видами мистецтва пов'язані подані ілюстрації? Про що загалом ми можемо дізнатися з кінофільмів і картин?

ПІЗНАВАТИ – осягати розумом явища дійсності.

▲ Фрагмент афіші до кінофільму «Титанік»

▲ Федір Манайло. Карпатський пейзаж

Художня література збагачує людину різноманітними знаннями, тобто виконує **пізнавальну** функцію. На відміну від науки, мистецтво слова допомагає пізнавати дійсність через художні образи. Із творів літератури ми черпаємо знання про довкілля, розширюємо наші уявлення про історичну епоху, культуру, збагачуємося незабутніми враженнями. Крім того, читаючи книжки, людина пізнає себе, розширює світогляд.

Художній твір також виконує **комунікативну**¹ функцію, тобто є своєрідним засобом, за допомогою якого автор / авторка спілкується з читачами й читачками, дуже чітко передає інформацію: свої думки, почуття, емоції тощо.

¹ **Комунікація** – обмін інформацією, спілкування.

Важлива функція художньої літератури – **націєствірна**. Для кожної нації література цінна тим, що підтримує людей у тяжкі миті життя, надихає на подвиги, додає сил у подоланні життєвих негараздів. Вона формує історичну пам'ять, національну свідомість суспільства, адже

у творах згадано й радісні, й трагічні, й повчальні сторінки історії, порушено актуальні проблеми певної епохи.

■ Існує думка, що комп'ютерна гра – теж мистецтво. Поміркуйте, які види мистецтва вона може поєднувати в собі. Чи тільки розважальну функцію виконують комп'ютерні ігри, циркові вистави або мультфільми?

РОЗВАЖАТИ – відволікати від чогось важкого, веселити.

▲ Гра «Майнкрафт»

▲ Фрагмент афіші Криворізького державного цирку

Людина як багатогранна особистість влаштована так, що не може повсякчас лише фізично чи інтелектуально працювати. Кожен / кожна з нас потребує відпочинку. Література для цього також є корисною, адже виконує ще й **розважальну** функцію. Фантастична, пригодницька, детективна, гумористично-сатирична

література та різноманітні комікси допомагають людині розслабитися, відпочити, відволіктися від чогось важкого, неприємного. Читаючи, людина може дозволити собі зануритись у світ мрій, побачити його чужими очима, опинитися зовсім в іншому місці й прожити разом із героєм / героїнею твору зовсім інше життя.

Усі функції художньої літератури тісно пов'язані між собою, переплітаються. У своїй сукупності вони дарують естетичну насолоду від зустрічі з прекрасним, роблять людину кращою, духовно багатшою, розвивають і вдосконалюють її внутрішній світ.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які види мистецтва вам відомі? Які з них приваблюють вас найбільше?
2. Про які функції художньої літератури ви довідалися?
3. Установіть відповідність.

Значення художньої літератури

Назва функції

1	Художній твір є джерелом поповнення знань про навколишній світ, його сучасне й минуле.	А	естетична
2	Художній твір допомагає зрозуміти життя, виховує на позитивних прикладах.	Б	виховна
3	Мистецтво слова є своєрідним засобом духовно-емоційного спілкування між людьми.	В	пізнавальна
4	Твір допомагає відволіктися від чогось важкого, неприємного.	Г	комунікативна
5	Художній твір приносить задоволення, викликає різноманітні емоції.	Д	розважальна

АНАЛІЗУЄМО

4. У чому полягають естетична й виховна функції літератури?
5. Про що ми можемо дізнатися з літературного твору? Як називають відповідну функцію?
6. Поясніть, як ви розумієте подані нижче вислови. Про яку функцію художньої літератури йдеться в кожному з них?

Як не любити любов'ю
наснажених, мудрістю
сповнених книг!

М. Рильський

Усяка грубість тана, наче на
вогні, під впливом щоденно-
го читання хороших книг.

В. Гюго

Читання книг
відкриває нам
самих себе і світ.

Й.-В. Гете

7. Яку роль відіграє художня література в духовному житті нації?
8. Доведіть, що функції художньої літератури пов'язані з функціями інших видів мистецтва.
9. Пригадайте книжку, яку ви прочитали останнім часом. Розкажіть одне одному, чим вона вас зацікавила та які функції літератури можна простежити на прикладі цього твору.
10. Назвіть роди й жанри художньої літератури. За потреби скористайтеся відповідною таблицею на форзаці підручника. Наведіть приклади творів різних родів і жанрів.

МІРКУЄМО

11. Які види мистецтва, на вашу думку, найважливіші в наш час? Поясніть свою відповідь.
12. Поміркуйте, який художній твір не втратить актуальності. Як такий твір може вплинути на самовдосконалення, саморозвиток особистості?
13. Підтримайте чи спростуйте подані твердження. Обґрунтуйте свою позицію.

**НАЦІЯ, ЯКА ЧИТАЄ,
ЗДАТНА ЗМІНИТИ КРАЇНУ.**

**НАЦІЯ, ЯКА ЧИТАЄ, –
НЕПЕРЕМОЖНА.**

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

14. Підготуйте презентацію (у довільному форматі) своєї улюбленої книжки так, щоб зацікавити цією книжкою однолітків.

Розділ 1. ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Народна пісня – один із найпопулярніших жанрів усної народної творчості (**фольклору**) й належить до нематеріальної культурної спадщини. Ви вже знаєте, що **народна пісня** – це невеликий музично-поетичний твір, призначений для співу, який передають усно від виконавця до виконавця, від покоління до покоління. Одна й та сама пісня може по-різному звучати в різних куточках України.

Українська народна пісня – мелодійна, образно-емоційна. У ній відображені традиції та звичаї наших предків, моральні цінності, норми поведінки; возвеличені національний дух і звичаї; оспівана любов до рідного краю, батьківської хати тощо. Усе, що відбувалось у житті людей, змальовано в пісні.

Сучасні українські співаки й співачки використовують тексти народних пісень та елементи музичного фольклору у своїй творчості. Так народна пісня набуває нового звучання.

Пригадайте, які є **ЖАНРИ** народних пісень.

За потреби скористайтеся поданою «хмарою» слів.

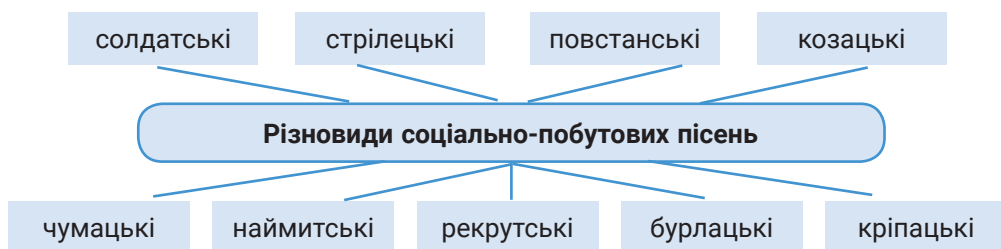

Народні соціально-побутові пісні

У 6-му класі ви ознайомилися з календарно-обрядовими піснями. А цього року маєте змогу відкрити для себе ще один жанр народнопісенної лірики – **соціально¹-побутові² пісні**.

Соціально-побутові пісні – це пісенні твори, що відображають почуття й переживання представників певної соціальної групи, викликані різними суспільними подіями.

Що ж це за соціальні групи? У минулому це козаки, чумаки, ремісники, кріпаки, наймити, бурлаки³, рекрути⁴, солдати тощо. Відповідно до цих соціальних груп визначають різновиди соціально-побутових пісень.

Соціально-побутові пісні не розповідають детально про конкретну подію чи особу. Вони відтворюють настрій, почуття, душевний стан героя / героїні в певний момент життя. Наприклад, під час козацького походу або чумакування, наймитування чи бурлакування, перебування в кріпацтві тощо.

Із **рекрутських** і **солдатських** пісень дізнаємось, як проводжають парубка до війська, про тяжку долю рекрута чи солдата. У **кріпацьких** і **наймитських** піснях відображено тяжке підневільне життя селян, звучить протест проти приниження людської гідності. **Бурлацькі** пісні відтворюють поневіряння бурлаки на чужині, нарікання на злу долю. Усі ці пісні разом створюють широку, правдиву картину історичного буття народу. Персонажі цих творів – узагальнені образи багатьох людей із подібною долею.

Соціально-побутові пісні ввібрали простоту й влучність народної мови, фразеологізми й діалектну лексику різних регіонів. Стійкість і ліризм української душі відображено в узагальнених народнопісенних образах. Ці образи відтворено за допомогою епітетів і метафор, порівнянь і гіпербол. Українська природа

¹ **Соціальний** – пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві.

² **Побутовий** – пов'язаний із загальним укладом життя, повсякденними потребами в житлі, їжі, одязі, відпочинку тощо.

³ **Бурлака (застаріле)** – людина без постійної роботи й постійного місця проживання.

⁴ **Рекрут** – солдат-новобранець.

відчутна в уособленнях і паралелізмах, а ставлення до героїв / героїнь пісень розкривають пестливі слова й повтори.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які пісні називаємо соціально-побутовими?
2. Розгадайте зашифровані в ребусах слова. З яким різновидом соціально-побутових пісень пов'язане кожне слово?

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Поясніть, чому соціально-побутові пісні отримали таку назву.
4. На основі чого здійснено розподіл соціально-побутових пісень на різновиди? Що спільного між цими різновидами?
5. Які явища суспільного життя відтворено в соціально-побутових піснях? Чи детально в цих творах змальовано якусь подію?

■ МІРКУЄМО

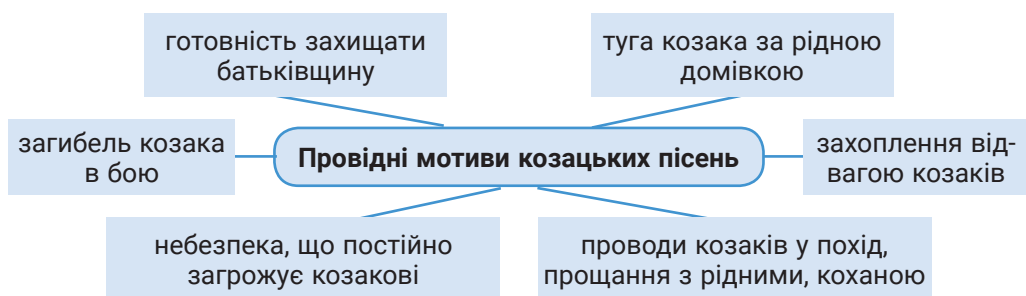
6. У чому, на вашу думку, цінність і яка причина довговічності соціально-побутових пісень? У чому їхнє пізнавальне значення?
7. Яка ваша улюблена українська пісня? Хто її автор / авторка? Поясніть, як ви розумієте подані слова Миколи Гоголя.

Пісні для України – усе: і поезія, й історія, і батьківська могила. Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями (Микола Гоголь).

Козацькі пісні

Козацькі пісні почали з'являтися з виникненням козацтва й увібрали в себе реалії цієї доби. У піснях закарбовано славні сторінки нашої історії, пов'язані з подвигами козацького лицарського війська, звеличено волю, воїнську звитягу, патріотичний дух, відданість справі національного визволення. Головний герой – узагальнений образ козака.

У козацьких піснях використано традиційні для українського фольклору **образи** (*кінь вороненький, дорога, степ, дуб, шабля*) й **символи** (*калина – символ України; явір – молодий хлопець, козак; могила – своєрідний обеліск козацької слави*).

До сьогодні звучать козацькі пісні «Гомін, гомін по діброві», «Ой на горі та женці жнуть», «Стоїть явір над водою», «Їхав, їхав козак містом» і багато-багато інших.

У пісні «Ой на горі та женці жнуть» надзвичайно романтично відтворено проводи козаків. Поки селяни збирають урожай, долиною марширує Військо Запорозьке. Козаки жартома спокушають досвідченого отамана повернутися до родинного затишку, але йому козацьке життя миліше. Він розуміє, що сильні мають захищати свій народ. У творі відчутно велику повагу до козаків і їхніх ватажків. Пісня ритмічна, енергійна, адже під неї марширувало військо.

▲ Пам'ятник козаку Мамаю, м. Кривий Ріг (скульптор Володимир Токар)

ЦІКАВО ЗНАТИ

За мотивом пісні «Ой на горі та женці жнуть» незрячий бандурист Євген Адамцевич створив відомий «Запорозький марш» (оркестрова обробка Віктора Гұцала).

Уперше в концертній залі цей твір пролунав у 1969 році у виконанні самого Є. Адамцевича. За свідченням бандуриста, мелодію він перейняв від кобзаря Івана Положая, додавши до неї трохи мажорних¹ нот. Сам І. Положай вивчив марш від попередників-кобзарів, які, найімовірніше, передавали його один одному ще із XVII ст.

«Запорозькому маршу» як символу незнищенності козацького духу пощастило вціліти. І нині, під час російсько-української війни, він підтримує бойовий дух українців.

Знайдіть в інтернеті й послухайте композицію «Запорозький марш». Які почуття, асоціації викликає у вас цей твір?

¹ **Мажорний** – бадьорий, радісний.

Ой на горі та женці жнуть

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Військо Запорозьке,
Хорошєнько.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Хорошенько.

А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний.

«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!»
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний!

«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!»
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Знадобиться.

«Гей, хто в лісі, озовися!
Та викрешем вогню,
Та закурим люльку,
Не журися!»
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Не журися!

▲ Опанас Сластїон. Проводи на Сїч

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Прїзвища яких козакїв згадано в пїснї «Ой на горї та женцї жнуть»?
2. У пїснї вїдтворено
А перепочинок козакїв
Б прощання дївчат їз козакими
В проводи козакїв у похїд
Г зустрїч козакїв пїсля походу

3. Події, про які йдеться в пісні, відбуваються
А улітку   Б восени   В узимку   Г навесні

АНАЛІЗУЄМО

4. Опишіть детально картину, що постає у вашій уяві, коли ви читаєте перші три куплети пісні.
5. Що пропонують козаки Сагайдачному? Знайдіть у тексті й зачитайте відповідь отамана. Як ця відповідь його характеризує?
6. Доведіть на основі пісні «Ой на горі та женці жнуть», що народ опоетизовував козаків-оборонців і прихильно до них ставився.
7. Якими із запропонованих слів можна передати настрій козаків? Обґрунтуйте вибір кожного слова.

тужливий   пригнічений   жартівливий   бадьорий   іронічний   веселий   сумний

8. Знайдіть у пісні вигуки й повтори. Поясніть їхню роль у тексті. Чи допомагають вони, на вашу думку, відтворити злагоджений рух кінноти? Для чого в козацьких піснях часто використовували повтори?
9. В одному з варіантів пісні «Ой на горі та женці жнуть» є такі рядки:

*Посередині пан хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильне-дужий!*

Знайдіть у цих рядках постійний епітет. Поясніть, що означає цей прикметник. За потреби скористайтеся словником.

10. Визначте провідний мотив (провідні мотиви) твору.
11. Доведіть, що «Ой на горі та женці жнуть» – козацька пісня.

МІРКУЄМО

12. Які почуття, емоції, на вашу думку, приховано в душі Сагайдачного? Поясніть свою відповідь. Яке значення для розуміння внутрішнього стану персонажа має останній рядок пісні – «Не журися!»?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

13. Попрацюйте в парах. Створіть асоціативне гроно до слова *козаки* або *доберіть 5–7 слів-асоціацій до пісні «Ой на горі та женці жнуть»* (наприклад: *поле, захист*).

14. Знайдіть в інтернеті й послухайте козацькі пісні: «Їхав козак на війноньку», «Їхав, їхав козак містом», «Стоїть явір над водою», «Ой на горі та женці жнуть». Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть есе (5–6 речень) за мотивами прослуханих пісень.

Варіант Б. Доберіть ілюстрації, картини, постери за мотивами прослуханих пісень. Створіть відеоролик «Дух козацтва» та презентуйте його одноліткам. Зазначте виконавців пісень, авторів і назви картин.

Віртуальна екскурсія.

Зіскануйте QR-код і здійсніть цікаву віртуальну подорож «Шляхами козацької слави».

<https://nx.litera.ltd/s/L9NjoCoMQBHNCBi>

Чумацькі пісні

У далекому минулому чумаки були серед найбільш шанованих людей в Україні. Вони їздили до берегів Азовського й Чорного морів, на Дон, Донеччину, у Галичину й звідти привозили сіль або інші продукти (рибу, віск, ласощі, прянощі тощо). Чумаків жартома називають першими українськими «далекобійниками».

У неблизьку подорож чумацькі вálки вирушали навесні, а поверталися восени. В одній такій валці могло бути до 50 возів. Через постійну загрозу нападу в південних степах татарських загонів чумаки мали при собі зброю. Під час зупинок на ночівлю вози ставили замкненим чотирикутником, зручним для захисту.

Чумакування було важкою і небезпечною справою, але водночас овіяною романтикою далекої дороги, безмежного степу, моря, неба. Усім допитливим мандрівникам і досі дорогу вказує зоряний Чумацький Шлях. Чумацтво назавжди закарбувалося в українських прізвищах (Чумак, Чумакевич, Чумаченко), у прислів'ях (*Хліб і вода – чумацька їда; Віз ламається – чумак ума набирається*) та в народних піснях:

*Весна-красна наступає,
Із стріх вода капле,
Молодому чумакові
Шлях-дорога пахне.*

Складали пісні найчастіше самі чумаки, а співали їх у дорозі або під час відпочинку. Чумацькі пісні – переважно сумні, тривожні, трагічні за змістом і мелодикою.

До чумацьких пісень належать відомі твори: «*Ой у степу криниченька*», «*Ой горе тій чайці*», «*Над річкою бережком*», «*Весна-красна наступає, із стріх вода капле*», «*Чумаче, чумаче, чого зажурився?*» та ін.

¹ Вálка – група підвід, возів із вантажем, який перевозять кудись.

▶ Сергій
Васильківський.
Чумацький
Ромоданівський
шлях

Чума́че, чумаче, чо́го зажури́вся?

– Чумаче, чумаче, чо́го зажури́вся?
Чи воли пристали, чи з доро́ги збився?
– Воли не пристали, ні з доро́ги збився.
Того зажури́вся – без до́лі вродився.
Весь вік у доро́зі марно літа трачу,
Ні жінки, ні діток ніко́ли не бачу.
Темна моя хата, чо́рне моє поле,
А діти без ба́тька голо́дні та го́лі.
Як в буде́нь, так в свято одно тільки знаю:
Я́рма¹ на́рива́ю², во́лі за́прягаю,
В дале́ку доро́гу ві́чно поспішаю.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Козацькі й чумацькі пісні належать до
А календарно-обрядових   В історичних
Б соціально-побутових   Г колицьких
2. Розгадайте зашифровані в ребусах слова. Який зв'язок цих слів із чумакуванням або чумацькими піснями?

¹ Я́рмо – упряж для великої рогатої худоби, зроблена з дерев'яних брусків.

² На́рива́ти – тут: прикріплювати ярмо до дишла (жердини).

3. У пісні «Чумаче, чумаче, чого зажурився?» є всі подані на малюнках образи, ОКРІМ

АНАЛІЗУЄМО

4. **Мікрофон.** Яке ваше враження від прочитаного твору? Між ким, на вашу думку, відбувається діалог у пісні?
5. Поясніть, як ви розумієте значення слів «*вродитися без долі*».
6. Що, на вашу думку, могло змусити чумака залишити домівку й зайнятися важким промислом? Яким змальовано життя його сім'ї без господаря?
7. Визначте мотиви твору «Чумаче, чумаче, чого зажурився?». Обґрунтуйте свою відповідь, покликаючись на текст.
8. Перейдіть за посиланням або скануйте QR-код і прочитайте чумацьку пісню «Весна-красна наступає, із стріх вода капле». Чим вона подібна до пісні «Чумаче, чумаче, чого зажурився?» та чим відрізняється від неї?
9. Попрацюйте в парах. Порівняйте козацькі й чумацькі пісні. Знайдіть у них спільні й відмінні риси. Поясніть, чим це зумовлено.

Текст пісні
«Весна-красна
наступає, із стріх
вода капле»

<https://nx.litera.ltd/s/o5bQLqpwkb9wko2>

МІРКУЄМО

10. Поміркуйте, від чого, на вашу думку, найбільше страждає ліричний герой пісні «Чумаче, чумаче, чого зажурився?» – від важкого промислу, від самотності чи від розлуки з рідними. Що він має на увазі, говорячи такі слова: «*Весь вік у дорозі марно літа трачу*»?

ЧИТАЦЬКИЙ КЛУБ

Понад 50 років тому композитор і фольклорист Леопольд Ященко створив **етнографічний хор «Гомін»**.

У репертуарі «Гомону» – колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні, а також пісні козацькі, рекрутські, стрілецькі, повстанські тощо.

Перейдіть за посиланням або зіскануйте QR-код і прочитайте рекрутську пісню «В суботу пізенько, в неділю раненько». Кого в цій пісні символізує зозуля? Які рядки твору, на вашу думку, найбільш щемливі? Поміркуйте, як може звучати ця пісня, яка її мелодія.

Знайдіть в інтернеті й послухайте цю саму пісню у виконанні хору «Гомін». Чи таким ви уявляли звучання цього твору? Зіставте два варіанти пісні – прочитаний і почутий. Поділіться своїми враженнями.

Текст пісні
«В суботу
пізенько,
в неділю раненько»

<https://nx.litera.ltd/s/ALyFwM36cPMayaY>

Стрілецькі пісні

На початку ХХ століття розпочинається новий етап українського національного відродження. У 1914 році у Львові створено офіційне військове формування – легіон¹ **Українських січових стрільців** у складі австро-угорської армії. До легіону ввійшли добровольці – національно свідомі, освічені галицька молодь. У ньому, наприклад, служили сини Івана Франка – Петро й Тарас.

У роки Першої світової війни (1914–1918) січові стрільці піднялися на боротьбу проти російського панування в Україні. На особливо небезпечних ділянках фронту вони здобували перемогу ціною власного життя. Бойовий **гімн січових стрільців** – пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» (слова С. Чарнецького, Г. Труха).

У 1917 році в Києві після проголошення Української Народної Республіки (УНР) було сформовано військовий підрозділ січових стрільців – одне з найбільш боєздатних і дисциплінованих формувань Армії УНР.

Січові стрільці створили красиві, мелодійні пісні, у яких переважають патріотичні мотиви й звучить туга за рідною домівкою. Серед цих пісень є і маршово-бойові, і жалобні, й інтимні, й жартівливі. Вони одразу набували поширення в різних варіантах, ставали народними. Автори цих пісень – Михайло Гайворонський, Роман Купчинський, Левко Лепкий та інші мистецьки обдаровані українці. Проте на сьогодні авторство не кожної пісні ми можемо встановити.

▲ Оксана Оснач. «Ой у лузі червона калина»

¹ **Легіон** – тут: назва особливих військових частин, які формували з добровольців.

Там, під львівським замком

Там, під львівським замком, старий дуб стояв,
А під тим дубочком партизан лежав.
Він лежить, не дише, він неначе спить,
В золотім волоссі вітер шелестить.
Над ним стара мати стомлена стоїть
І до свого сина тихо говорить:
«Сину ж ти мій, сину, дитино моя,
Були б тя не вбили, якби не війна.
Було вас у батька п'ятеро синів,
Ти був наймолодший, сину наш, Андрій.
Як ти був маленький, батько воював –
Він за Україну голову поклав!».
Не плач, стара мати, – син героєм став!
Не плач, стара мати, – син героєм став!
Він за Україну голову поклав.

◀ Оксана Оснач. «А буде син, і буде мати...»

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Пісня-реквієм – це пісенний твір скорботного¹ звучання.

Твір «Там, під львівським замком» – це пісня-реквієм, присвячена борцям, які загинули в бою за волю України. Це гімн пам'яті загиблих, який возвеличує, прославляє захисників.

У музиці *реквієм* (лат. *requies* – спокій) – це багатоголосий циклічний вокальний чи вокально-інструментальний твір скорботно-патетичного звучання.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке пісня-реквієм?
2. Розгадайте зашифровані в ребусах слова. Який зв'язок цих слів зі стрілецькими піснями?

¹ **Скорбота** – почуття, викликане глибокими переживаннями, стражданнями; печаль, сум.

АНАЛІЗУЄМО

3. Яку трагічну подію відображено в пісні «Там, під львівським замком»?
4. Що ви дізналися з пісні про родину загиблого січового стрільця?
5. Як у творі змальовано вроду юного патріота? Зачитайте відповідні рядки. Чи відчутно в цьому описі авторське ставлення до вояка?
6. Знайдіть у тексті й зачитайте рядки, з яких постає образ згорьованої матері. Чи допоміг цей образ передати всенародну скорботу за загиблими? Чому вважають, що під час війни найбільше страждають матері?
7. Спробуйте уявити, як батько й мати виховували своїх синів. Які почуття, морально-етичні цінності намагались у них сформувати? Чи став батько прикладом для сина?
8. Доведіть, що «Там, під львівським замком» – це пісня-реквієм.

МІРКУЄМО

9. Чому стрілецькі пісні вважаємо народними, адже більшість із них створили конкретні автори?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Знайдіть в інтернеті й послухайте стрілецькі пісні «Там, під львівським замком» (виконання – рок-група «Плач Єремії») та «Повіяв вітер степовий» (виконання – Львівський естрадний театр «Не журись!»).

Поміркуйте, чим співзвучні ці пісні між собою та з картинами Оксани Оснач «Ой у лузі червона калина» (с. 17) та «А буде син, і буде мати...» (с. 18), які херсонська художниця написала в 2022 році, перебуваючи в тимчасово окупованому російськими військами місті.

Йде січове військо

Йде січове військо
Та співає стиха:
– Як поборем ворожéньків,
Не буде в нас лиха!

Йде січове військо
В боротьбу криваву:
– Як поборем ворожéньків,
Добудемо славу!

Йде січове військо,
Пісня степом лине:
– Як поборем ворожéньків,
Слава не загине!

Стрілець легіону Українських січових стрільців. Поштова марка (2021) ▶

ЦІКАВО ЗНАТИ

Стрілецьку пісню «Йде січове військо» (слова і музика Михайла Гайворонського) створено ще 100 років тому, але вона не втратила своєї актуальності й сьогодні.

Михайло Гайворонський – композитор, диригент, головний трубач Українських січових стрільців, керував трьома оркестрами січовиків, організував у Нью-Йорку Українську музичну консерваторію.

Пісня «Йде січове військо» входить до репертуару багатьох українських виконавців. Гурт «Пікардійська терція» осучаснив прочитання відомої пісні, назвав її «Йде українське військо» та додав новий куплет і гасло «Все буде Україна!».

Послухайте цей твір у виконанні «Пікардійської терції» або інших музичних колективів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Пісня «Йде січове військо» є
А жалобною   Б інтимною   В маршово-бойовою   Г жартівливою

АНАЛІЗУЄМО

2. **Мікрофон.** Які почуття охоплюють вас, коли ви чуєте пісню «Йде січове військо»? Чому цей твір можна назвати піснею спротиву?
3. Який провідний мотив утверджено в пісні? Зачитайте рядки, які найповніше розкривають цей мотив.
4. Які рядки пісні свідчать про те, що боротьба буде нелегкою і не кожен стрілець зможе повернутися живим? Який художній засіб використано в цих рядках?
5. З якою козацькою піснею, на вашу думку, споріднений твір «Йде січове військо» мотивами, образами, символікою? Чим відмінні ці твори? Поясніть свою відповідь.
6. Поясніть, у чому актуальність пісні «Йде січове військо» в наш час. Чому вона входить до репертуару багатьох сучасних музичних колективів?

МІРКУЄМО

7. Однією з «родзинок» української мови є те, що вона багата на зменшувальні форми. Навіть слово *вороги* має зменшувально-пестливу форму – *вороженьки*. Наведіть приклад відомого поетичного твору, окрім вивченої сьогодні пісні, у якому використано слово *вороженьки*. Поміркуйте, чому українці називають так своїх ворогів.
8. У чому, на вашу думку, цінність народних соціально-побутових пісень для українців? На основі вивчених народних пісень доведіть або спростуйте твердження, що в сукупності ці пісні відтворюють широку, правдиву картину життя українського народу.
9. Поясніть, як ви розумієте слова Олександра Довженка про українську пісню, розміщені нижче.

Українська **ПІСНЯ** – це геніальна поетична біографія українського **НАРОДУ** (Олександр Довженко).

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

10. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має створити відеоряд, який увиразнював би провідний мотив стрілецької пісні «Йде січове військо», а хтось – козацької пісні «Ой на горі та женці жнуть». Додайте до відеоряду музичний супровід. Презентуйте результати своєї роботи.

11. Створіть список відтворення (плейліст) аудіо- або відеофайлів із 5–7 українських народних пісень, які ви рекомендували б послухати чи переглянути одноліткам. Поділіться списком із друзями й дозвольте їм додавати до нього аудіо- чи відеофайли.

Для додаткового читання.

Народні пісні «Іхав, іхав козак містом», «Стоїть явір над водою», «Над річкою бережком», «Била мене мати березовим прутом», «Повіяв вітер степовий», «Зелений дубочку».

Роман Купчинський. «Засумуй, трембіто».

Левко Лепкий. «Гей, видно село».

Коломийки

Один із жанрів українських народних пісень – **КОЛОМИЙКИ**. Коломийка складається з **двох рядків**, кожен із яких має **14 складів**. Виконуючи коломийку, треба робити невелику паузу після четвертого складу та трохи більшу – після восьмого. Наприклад:

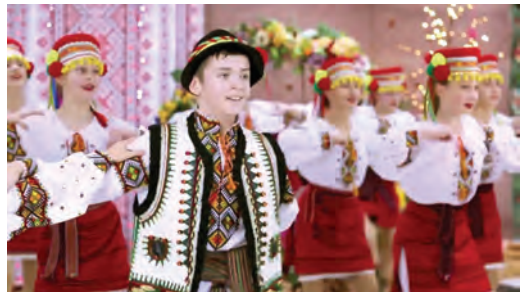
У слові чи рядку стільки складів, скільки в ньому голосних.

*Заспіваймо / коломийку // – чого так сидіти.
Коломийку / у нас люблять // і старі, і діти!*

Первісно коломийки були приспівками до однойменного танцю, тому й пов'язані з ним за **ритмом і мелодикою**. Такий танець динамічний, енергійний, театралізований. Нині коломийка може існувати незалежно від танцю.

За тематикою кілька коломийок об'єднують у «**віночок**» («**в'язанку**»), наприклад: «*Жартівливі коломийки*», «*Дозвілля молоді*».

На відміну від інших жанрів народної лірики, коломийки зображують усі сфери життя людини: кохання, родинні стосунки, дозвілля, красу природи, панський гніт, виснажливу працю, рекрутчину тощо. Вони дуже стислі, лаконічні. Їх легко запам'ятати.

▲ Український народний танець «Гуцульські візерунки». Студія TNG DC ЗУНУ, м. Тернопіль

Коломийки поширені здебільшого в західних областях України, проте їх люблять слухати скрізь, бо ці твори життєствердні, веселі, жартівливі, образні, динамічні.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Коломийка – це дворядкова народна пісня, яка пов'язана з однойменним танцем. Кожен рядок цієї пісні має чотирнадцять складів з обов'язковою паузою після восьмого складу.

Дозвілля молоді

Ой співанки-коломийки, в'язанку з них в'яжу,
Як попросять заспівати, я ся не відкажу.

Співаночки-складаночки, я вас не складала,
Складали вас парубочки, а я переймала.

Та хоч би всі зорі впали й писарями стали,
Ще би наших співаночок не переписали.

Через тиждень була хвора, бо робота б́ула,
А в неділю подужчала, бо музику вчу́ла.

Черевички невеличкі, ніженька маленька,
Танцюй, танцюй, дівчинонько, доки молоденька.

Тато добрий, тато добрий, мати не лихая,
Не боронять погуляти, поки молодая.

Жартівливі коломийки

Ой ішов я з вечорниць – миша перестріла,
Щастя маю, що утік, бо була би з'їла.

Ой ма́ла я миленького, ой мала я, мала,
Поставила на ворота, та й ворона вкрала.

У зеленій полонині пасе баран чорний,
Не такий ти, хлопче, гарний, як дуже говорний.

Егей, ф́айна¹ дівка, ф́айна, шкода, що лінива:
Шт́ири² днини горшки мокли, а п'ятої мила.

Кóгут³ піє, когут піє, а курка кокаче,
Стара мама миски миє, бо дочка не хоче.

Та чотири легіники⁴ сіно обертали,
Миша в сіні шелеснула – вони повтікали.

Ой скажіте, добрі люди, чим Андрій хворіє:
На роботі – замерзає, коло миски – пріє.

---

¹ Ф́айний (діалектне) – гарний.

² Шт́ири (діалектне) – чотири.

³ Кóгут (діалектне) – півень.

⁴ Лéгінь (діалектне) – юнак, парубок.

◀ Тамара
Даниленко.
Гуцульські танці

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте ребуси. Який зв'язок зашифрованих слів із коломийками?

■ АНАЛІЗУЄМО

2. Поясніть, у чому особливість будови коломийок. Як потрібно правильно їх читати (виконувати)? Проілюструйте це на прикладі.
3. Чим коломийки відрізняються від інших жанрів народної лірики?
4. Визначте, які норми народної моралі розкрито в прочитаних коломийках. Що викликає осуд у народному сприйнятті? Чи актуальними на сьогодні є порушені питання?
5. Знайдіть у в'язанці «Дозвілля молоді» й зачитайте коломийку про величезний мистецький потенціал українців. Який художній засіб тут використано?
6. Доведіть на основі прочитаних коломийок, що в них часто використовують гумор. Чому про недоліки людей розповідають не серйозно, а жартома?
7. Випишіть із прочитаних коломийок 6–7 колоритних слів (назви тварин, предметів побуту, одягу, об'єктів довкілля), характерних для західних областей України. Що втратять коломийки, якщо ці слова замінити загальноживаними?

■ МІРКУЄМО

8. Як ви розумієте подане висловлення Івана Франка? Чому митець порівняв коломийки з коштовностями?

Коломийки – ніби розсипане намисто з перлів, що перекочуються з місця на місце й мерехтять, приваблюючи своїм блиском (Іван Франко).

■ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

9. Розподіліть між собою коломийки із в'язанки «Жартівливі коломийки» залежно від того, хто їх має виконувати – хлопець чи дівчина. Підготуйтеся до виразного читання коломийок або спробуйте їх проспівати. Розіграйте за особами жартівливий діалог із коломийок, який міг би відбутися між хлопцем і дівчиною на вечорницях.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Історія – це своєрідний досвід, який ми переймаємо від дідів, батьків, наставників, вона допомагає людині стати мудрішою, уникнути помилок у майбутньому. Про події минулого можна дізнатися не тільки з підручників історії, а й із художніх творів.

- ◆ Навіщо потрібно читати художні твори на історичну тематику?
- ◆ Який вчинок можна вважати героїчним?
- ◆ Як ви розумієте подані нижче слова Олександра Довженка?

Народ, що не знає своєї історії, – це народ сліпців.

Українці впродовж століть обстоюють свою свободу, незалежність. Саме про це йдеться в повісті Івана Франка **«Захар Беркут»** та в оповіданні Леоніда Полтави **«Маленький дзвонар із Конотопу»**. Зазирнувши в далеке минуле, ми переконаємося, що між головними персонажами цих творів і сучасними захисниками й захисницями України є багато спільного.

▲ Іван Труш. Портрет Івана Франка

ІВАН ФРАНКО (1856–1916)

Іван Франко народився в селі Нагуєвичі на Львівщині в родині сільського коваля. «На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний вогонь... Це вогонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною у свою душу на далеку мандрівку життя», – писав Іван Франко.

Навчаючись у Дрогобицькій гімназії, юнак виявляв феноменальні розумові здібності: міг дослівно цитувати одноліткам лекцію з історії, яку вчитель читав цілу годину; перекладав твори античних авторів; розповідав напам'ять майже всього «Кобзаря». Закінчивши гімназію, спочатку вступив до Львівського університету, а згодом перевівся до Чернівецького.

Іван Франко знав 14 іноземних мов. Писав поезії, оповідання, повісті, романи, п'єси. Видав цікаві книжки для дітей: «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита», «Коваль Бассім» тощо. Свої твори митець підписував різними псевдонімами: Джеджалик, Мирон, Руслан, Невідомий, Іван Живий, Не-Теофраст, Non severus, Vivus та ін.

Попри серйозність літератора, Франко полюбляв ганяти на велосипеді, збирати гриби й рибалити. Також любив вишиванку – вдягав її і в будні, й на свята, – навіть став зачинателем нової моди, адже перший поєднав вишиту українську сорочку з європейським костюмом.

Історичну повість «Захар Беркут» Іван Франко написав, коли йому було 26 років. Персонажі твору понад усе люблять рідну землю і для її порятунку готові пожертвувати власним життям.

▲ Пам'ятник Іванові Франку в с. Нагуєвичі

ЦІКАВО ЗНАТИ

У 40-х роках XIII століття монголо-татарські орди, очолювані внуком Чингісхана Батием, захопивши Київ, прямували через Карпати в Угорщину. Батий вогнем і мечем плюндрував землю. Горіли села й міста. Але народ мужньо боронив рідну країну.

Іван Франко звернувся до подій сивої давнини в повісті «Захар Беркут». Він відкрив завісу над далеким минулим, оживив його, наповнив оптимістичним звучанням.

Про перехід монголо-татарських полчищ через Карпати І. Франко взяв скупі відомості з Галицько-Волинського літопису. Але в літописі немає жодної згадки про загибель ворожих загонів. Тому там, де бракувало історичних даних, письменник використовував перекази й легенди. У переказі, записаному на Закарпатті, сказано: *«Русини підрубали дерева, наклали купи каміння та воду перегородили. Коли татари йшли в той глибокий звор, тоді люди ті підрубали дерева, каміння та воду пустили за одним свистом...»*.

Село Тухля, про яке пише автор, розкинулось у порослій лісами мальовничій місцевості недалеко від м. Стрия на Львівщині. Але події, описані в повісті, відбувалися не там, де сьогодні розташоване село, а, як стверджує сам автор, «...у стін могутнього Зелеменя» (гора на північному сході від сучасної Тухлі).

▲ Село Тухля. Сучасна світлина Романа Маленкова

Щоб передати атмосферу давніх часів і колорит місцевості, де відбувалися події повісті, автор використав застарілі слова (архаїзми, історизми) та діалектизми. **Діалектизми** – це слова, які вживають лише на певній території. Читаючи повість, зверніть увагу на тлумачення цих слів у виносках.

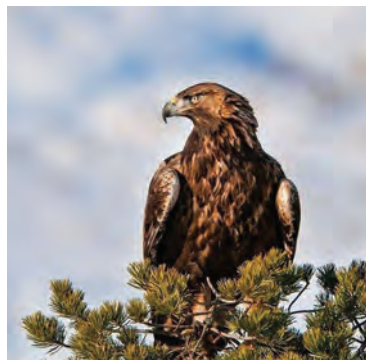
ЗАХАР БЕРКУТ

Образ громадського життя
Карпатської Русі в XIII віці

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

Події повісті відбуваються в 1241 році. У долині Карпатських гір розташоване стародавнє село Тухля з двома чи трьома присілками, усього близько півтори тисячі душ. Місцевість – гориста й скеляста. Сама долина – важкодоступна, схожа на величезну впадину, з якої вилито воду. Високі, стрімкі береги тухольської китловини¹ покриті темним смерековим лісом. При вході в долину ревів водопад, а повз нього було облаштовано найбезпечніший так званий тухольський прохід, який спільно будували десяток сусідніх громад. У ті часи гірські села завдяки неприступності змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє вільне громадське життя, яке деінде намагалися чимраз більше підірвати збагачені війнами бояри.

▲ Беркут

Тухольці об'єдналися в трудову громаду, на чолі якої стояв Захар Беркут – найстаріший і наймудріший чоловік. У громаді всі мали рівні права. Жили головно скотарством. Тільки та долина, де лежало село, а також кілька поменших місць уздовж річки, не покритих лісом, надавалися до хліборобства й видавали щороку багаті збори вівса, ячменю і проса. Зате в полонинах, що були, так само, як і всі доокружні ліси, власністю тухольської громади, паслися великі отари овець.

Спокій громади порушив боярин Тугар Вовк, якому князь Данило дарував у Тухольщині величезні полонини й одне пригір'я. Боярин, схожий на злющого гірського ведмеда, прагнув заволодіти цим краєм, присвоїти собі громадський ліс і полонину.

¹ **Кітлові́на** (діалектне) – велика западина на поверхні землі, котловина (від слова *котел*).

III

Захар Беркут – се був сивий, як голуб, звиш¹ 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділи вже разом із ним між старцями, а наймолодший Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Невважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний. Правда, він не робив уже коло поля, не гонив овець у полонину, ані не ловив звіра в лісових нетрях, – та проте працювати він не переставав. Сад, пасіка й ліки – се була його робота. Скоро лишень весна завітає в тухольські гори, Захар Беркут уже в своїм саду, копле, чистить, підрізує, щепить і пересаджує. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням, але радо навчав кожного, показував і заохочував. Пасіка його була в лісі, і кожної погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, хоч дорога була утяжлива й досить далека.

А вже найбільшим добродієм уважали тухольці Захара Беркута за його ліки. Коли було настане час, між зеленими святами та святом Купайла, Захар Беркут зі своїм наймолодшим сином Максимом іде на кілька тижнів у гори за зіллям і ліками. Правда, чисті та прості звичаї тодішнього народу, свіже тухольське повітря, просторі та здорові хати й ненастанна, та зовсім не надсильна праця – усе те вкупі хоронило людей від частих і заразливих хвороб. Зате частіше лучалися каліцтва, рани, на які, певно, ніякий знахар не вмів так скоро й так гарно зарадити, як Захар Беркут. (...)

Бачучи по долах, як князі та їхні бояри силуються ослабити й розірвати громадські вільні порядки по селах, щоб опісля роз'єднаних і розрізнених людей тим легше повернути в невольників і слуг, Захар Беркут переконався, що для його братів-селян нема іншого рятунку й іншої надії, як тільки добре уладження і розумне ведення та розвивання громадських порядків, громадської спільності та дружності. (...)

Мов стародавній дуб-велетень стояв Захар Беркут серед молодого покоління та міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності. І, певно, не без радості міг він глядіти на них. Мов одна душа, стояла тухольська громада дружно в праці й вживанню, у радощах і в горю. Громада була для себе й суддею, і впорядчиком у всьому. Громадське поле, громадські ліси не

---

¹ Звиш (діалектне) – зверх – тут: про перевищення міри кількості.

потребували сторожа – громада сама, вся і завсіди, бачно¹ берегла своє добро. Бідних не було в громаді; земля достачала пожитку для всіх, а громадські шпихліри² та стодоли стояли завсіди 6твором³ для потребуючих. Князі та їх бояри зависливим оком гляділи на те життя, у яким для них не було місця, у яким їх не потребували. Раз у рік з'їздив у Тухольщину князівський збірщик податків, і громада старалася якнайборше позбутися немилого урядового гостя: через день або два він виїздив, обвантажений усяким добром – бо податки в великій мірі платили тухольці натурою. Але в Тухольщині збірщик князівських податків не був таким самовладним паном, як по інших селах. Тухольці добре уважали, що належиться збірщикові, а що князеві, і не попускали йому зробити над ними ніякого надужиття. (...)

▲ Ілюстрація Наталі Стрижак на основі кадру з фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

Дім його стояв якраз над тухольською дорогою, і він, ідучи за приміром інших бояр, поставив на дорозі величезну рогачку й жадав від проїжджих для себе мита. Та тухольці були тугий народ. Вони почули відразу, що тут починається рішуча боротьба, і постановили, за радою Захара Беркута, стояти твердо й невідступне при своїх правах до крайньої крайності. Зараз тиждень по виставленню рогачки вислала тухольська рада громадська своїх відпоручників⁴ до Тугара Вовка. Відпоручники завдали йому коротке й рішуче питання:

– Що робиш, боярине? За що спираєш дорогу?

– Так мені хочеться! – відповів гордо боярин. – Коли вам кривда, то йдіть жалуйтеся на мене до князя.

¹ Бачно (діалектне) – обережно.

² Шпихлір (діалектне) – комора.

³ 6твором (діалектне) – навстіж.

⁴ Відпоручник (діалектне) – уповноважений.

Щаслива була Тухольщина, бо досі якось обминали її неситі очі князів і бояр. Чи то для того, що лежала так віддалік від світа, між горами та скалами, чи, може, для того, що надто великого багатства в ній не було. Досить того, що бояри якось не мали охоти затісуватися в той закуток. Але і се щастя не було вічне. Нараз одної гарної днини заїхав у тухольські гори боярин Тугар Вовк і, не кажучи нікому ані слова, почав на горбі над Опором, віддалік від Тухлі, але на тухольським ґрунті, будувати собі дім. (...)

- Але ж се дорога не княжа, а громадська.
- Се мене нічого не обходить!

З тим відпоручники й віддалилися, але зараз по їх відході прийшла з Тухлі ціла ватага сільської молодіжі із сокирами й тихесенько порубала рогачку на дрібні кусні, наклала з неї огонь і спалила її недалеко від боярського двора. Боярин лютився на своїм дворі, кляв поганих смердів, але супротивлятися їм не мав смілості й наразі не робив уже другої рогачки. Перший напад на громадські права був відбитий, але тухольці не радувалися завчасно – вони добре знали, що се тільки перший напад і що за ним треба надіятись інших. І справді так воно сталося. Одного дня прибігли до Тухлі вівчарі, голосячи сумну вість, що боярські слуги зганяють їх із найкращої громадської полонини. Не ввітали вівчарі до ладу розказати свого, коли втім прибігли громадські лісничі, кажучи, що боярин відмірює і запальковує¹ для себе величезний кусень найкращого громадського ліса. (...)

Від тої пори почалася правдива війна між боярином і тухольцями. То раз тухольці зженуть боярські стада зі своїх полонин, то боярські слуги зженуть тухольські отари. Ліса, загарбаного боярином, стерегли і громадські, і боярські лісничі, між котрими не раз приходило до сварки і бійки. Се лютило боярина чимраз дужче, і він укінці казав убивати тухольську худобу, придибану на загарбаних полонинах, а одного громадського лісничого, придибаного в заграбленім лісі, велів прив'язати до дерева й сікти терновими різками мало що не на смерть. Сього було вже замного тухольській громаді. Многі голоси обізвалися за тим, аби по давньому звичаю до боярина приложити закон про непокірного й шкідного громадянина, розбійника та злодія і вигнати його з обсягу громадських земель, а дім його зруйнувати дотла. Велика часть громадян пристала на се, і певно, що круто прийшлося би було тоді бояринові, коли б Захар Беркут не був висловив тої думки, що не належить засуджувати нікого, не вислухавши вперед його оправдання, і що справедливість домагається закликати боярина поперед усього на громадський копний суд, дати йому можливість витолкуватися і аж потім поступати з ним так, як осудить громада при повнім спокою й розвазі. Тої розумної ради послухала тухольська громада. (...)

Тугар Вовк гордим, безпечним поступом вийшов перед громаду і, ледве окинувши її оком, проговорив:

– Ви кликали мене перед себе, – і ось я. Чого хочете від мене?

---

¹ Палькувати (діалектне) – позначати паличками, кілочками яке-небудь місце, межі якоїсь ділянки.

Назвіть деталі, які свідчать про зверхнє ставлення Тугара Вовка до тухольської громади. Спрогнозуйте, чи зможе він порозумітися з людьми. Поясніть свою відповідь.

Слова ті сказані були різким, гордим голосом, котрим боярин, очевидно, хотів показати громаді свою вищість. При тім він не дивився на громаду, але обертав у руках свій топір і немов любувався блиском його вістря та обуха, показуючи явно, що глибоко погорджує цілою тою радою.

– Ми закликали тебе, боярине, перед суд громадський, щоб, заким осудимо твої поступки, вислухати твого слова... А скажи сам по совісти, чи ліпше ти поступаєш з нами, як розбійник? Адже ж землю нашу забираєш – наше найбільше і єдине добро. Людей наших гониш і вбиваєш на смерть, худобу нашу стріляєш! Чи так роблять чесні громадяни?

– Старче, покинь таку мову, я її не можу слухати, вона нарушує мою честь.

– Постій, боярине, я ще не скінчив, – сказав спокійно Захар Беркут. – Отсе ти згадав про свою честь і раз у раз говориш про свої великі заслуги. Будь ласкав, скажи нам, які се твої заслуги, щоб і ми могли вшанувати їх!..

– Я воював і проти монголів над Калкою...

І за тим словом Захар устав і, звертаючися до громади, сказав:

– Чи може хто свідчить за ним або против нього?

Перед громаду вийшов не старий ще чоловік, каліка, без руки й ноги, навхрест перекалічений. Лице його було порите глибокими шрамами. Се був Митько Вояк, як звала його громада. Перед кількома літами зайшов він до громади на кулі, розповідаючи страшні вісті про монголів, про битву над Калкою...

– Мовчи, підлий рабе! – скрикнув, поблідівши, боярин. – Мовчи, а то тут буде й кінець твійому нужденному життю!

– Боярине, я тепер не раб твій, але вільний громадянин, і тільки моя громада може веліти мені мовчати. Я досі мовчав, але тепер мені велять говорити. Чесна громадо! Свідоцтво моє проти боярина Тугара Вовка велике і страшне: він зра...

– Мовчав досі, то мовчи і далі! – ревноу боярин, блиснув топір, і Митько Вояк із розлупаною головою, окровавлений, упав додолу.

Охнула громада й зірвалася на ноги. Страшний крик залунав довкола.

– Смерть йому! Смерть! Він зганьбив святість суду! На раді забив мужа нашого!

– Смерди погані! – скрикнув до них боярин. – Не боюсь вас! От так буде кождому, хто поважиться торкнути мене чи рукою, чи словом. Гей, мої вірні слуги, сюди, до мене!

Лучники й топірники, хоч самі бліді й тремтючі, обступили боярина. Грізний, червоний із лютості, стояв він посеред них із кровавим топором у руці. На знак Захара громада втихла.

– Боярине, – сказав Захар, – ти смертельно провинився проти бога – громади. Ти на суді забив свідка, нашого громадянина. Що він хотів проти тебе свідчити, ми не дізналися і не хочемо зна-

ти, – нехай твоя совість судить тебе. Але своїм убійством ти признався до вини – поповнив нову вину. Громада не може тебе терпіти на своїй землі. Віддалися з-між нас! За три дні віднині прийдуть наші люди, щоб розвалити твій дім і загладити навіть слід твого буття в нас.

– Нехай приходять! – крикнув люто боярин. – Побачимо, хто чий слід загладить. Я плюю на ваш суд! Рад побачити того, хто приступить до мого дому! Ану, мої слуги, ходімо із цього поганого збору! (...)

Саме в цей час монголи, грабуючи Руську землю, підступали до Карпат. Тугар Вовк, розлючений, сповнений жаги помсти, пристає до монголів. Він обіцяє провести ворогів горами через тухольський прохід, де немає княжого війська. Боярин давно мав із монголами приятні стосунки. Ще з битви на річці Калка (1223 р.) він став зрадником, перейшовши на сторону загарбників. Саме про це й хотів розповісти Митько Вояк. Разом із Тугаром Вовком до монгольського табору потрапляє його єдина дочка Мирослава. Дівчина гарна на вроду й сильна духом, ніжна і добра, смілива й рішуча. Її серце роздирають суперечливі почуття – любов до батька й ненависть до нього за його негідну поведінку. Трохи раніше, під час полювання на ведмедів, дівчину врятував від загибелі Максим – наймолодший син Захара Беркута. Мирослава щиро покохала Максима і, на відміну від свого батька, глибоко поважає тухольців.

Недалеко від села, біля будинку Тугара Вовка, відбувся перший бій тухольців із монголами.

(...) І разом, мов важка скала, скочили монголи згори на непобіджену ще купку героїв і повалили їх на землю. Ще раз залунали скажені крики, ще борикалися напідсили монголи з тухольцями, але недовго. На кожного з героїв навалилася ціла юрба монголів – і всі полягли головами. Тільки Максим сам один стояв іще, мов дуб серед поля. Він розсік голову тому монголові, що скочив був на нього, і саме замахнувся на другого, коли втім якась сильна рука залізним стиском ухопила його ззаду за горло й кинула ним до землі. Упав, підступно повалений, Максим, і над ним, почервоніле від гніву й натуги, нахилилося лице Тугара Вовка.

– А що, смерде! – насмішливо кричав боярин. – Бачиш тепер, що я вмю додержати слова? Ану, діти, закуйте його в залізні пута!

– Хоч і в путах, я все буду вольний чоловік. У мене пута на руках, а в тебе на душі! – сказав Максим.

Боярин зареготався і відійшов від нього давати порядок монгольському війську, якого число сильно змаліло в тій кровавій різанині. З головною частиною оставших іще монголів Тугар Вовк пішов до своєї хати; решті велів обсадити нещасний, тепер трупами завалений, вивіз. Виділивши всіх здорових до стереження вивоза, сам він із невеличкою рештою і взятим до неволі Максимом мав вернутися до табору. (...)

VI

Дивний сон снився Захарові Беркутові. Здавалося йому, немов нині їх дорічне свято Сторожа¹ і вся громада зібрана довкола каменя при вході тухольської тіснини²: дівчата з вінками, молодці з музикою, усі в празничних чистих стріях³. Оце він, найстарший віком у громаді, перший наближається до святого каменя і починає молитися до нього. Якись таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час молитви; щось щемить у нього в глибині душі – і сам він не знає, що такого. Він молиться гаряче, по двох-трьох словах звичайної молитви він відступає від стародавніх, звичаєм усталених зворотів; якась нова, гарячіша, пориваюча молитва плине з його уст; уся громада, потрясена нею, паде ниць на землю, і сам він робить те саме. Але слова не перестають плисти, темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять і облітають увесь небозвід осліплюючим огнем, земля здригається – і разом, звільна перехилиючись, святий камінь рушається з місця і з страшенним лускотом валиться на нього.

«Що се може значити? – питав сам себе Захар, роздумуючи над своїм сном. – Щастя чи нещастя? Радість чи горе?» Але він сам не міг знайти відповіді на те питання, тільки сон сей лишив по собі якесь важке прочуття, якусь хмару суму на Захаровім чолі.

Швидко справдилось це прочуття! Саме пополудні настигли страшні, несподівані вісті до Тухлі. Пастухи із сусідньої полонини прибігли без духу до села, голосячи, що бачили якусь бійку коло боярського дому, якусь громаду незвісних чорних людей і чули незрозумілі, роздираючі крики. Майже вся тухольська молодіж, уоружившись у що хто міг, побігла на місце бою, але зупинилась оподалік, побачивши кроваве й трупами вкрите побоєвище, а боярський дім оточений хмарою монголів. Не було сумніву, усі молодці, вислані для збурення⁴ боярського дому, погинули в нерівній боротьбі з тими наїзниками. Не знаючи, що діяти, тухольська молодіж вернула до села, розносячи всюди страшну вість. Почувши її, затремтів старий Захар, і гірка сльоза покотилася по його старім лиці.

– От і сповнився мій сон! – прошептав він. – В обороні свого села поліг мій Максим. Так воно й треба. Раз умирати кожному, але славно вмирати – се не кожному лучається. Не сумувати мені за ним, але радуватися його долею.

---

¹ **Сторож** – величезний кам'яний стовп, що, немов вартовий, стояв у вузькому проході в тухольську долину; тухольці вважали його своїм царем-захисником і поклонялися йому.

² **Тісніна** – вузький прохід між горами, скелями та стрімчаками.

³ **Стрій** (розмовне) – те, у що наряджаються; наряд.

⁴ **Збурення** (діалектне) – зруйнування.

Так потішав себе старий Захар, але серце його скиміло¹ глибоко: надто сильно, усею силою своєї душі він любив свого наймолодшого сина. Але швидко він скріпився духом. Громада кликала його, потребувала його ради. Купами тислися люди, старі й молоді, за село, до тухольської тіснини, за котрою так близько стояв страшний їх ворог. Перший раз, відколи засіла Тухля, рада громадська зібралася нині без звичайних обрядів, без знамена, серед брязку топорів та кіс, серед напівтривожного, напіввойовничого гамору. Без порядку мішалися старці з молодцями, оружні з безоружними, ба навіть жінки снували сюди й туди поміж громадою, допитуючись вістей про ворога або голосно оплакуючи своїх погиблих синів.

– Що діяти? Що починати? Як боронитися? – гуло в народі. Одна думка переважала всі інші: вийти громадою перед тіснину й боронитися від монголів до остатньої краплі крові. Особливо молодіж наставала на те.

– Ми хочемо згинуть, як наші брати погинули в обороні свого краю! – кричали вони. – Тільки по наших трупах увійдуть вороги в тухольську долину!

– У тіснині поробити засіки² і з них разити монголів! – радили старші.

Далі, коли гамір трохи втишився, заговорив Захар Беркут.

– Хоч то воєнне діло – не моє діло й не мені, старому, радити про те, до чого не можу приложити своїх рук, – але все-таки я думав би, що не велика наша заслуга буде, коли відіб'ємо монголів, особливо зваживши, що се нам не так-то й трудно зробити. Сини наші погибли з їх рук, кров їх обагрила нашу землю і кличе нас до пімсти. Чи пімстимося ми на ворогах наших, на нищителях нашого краю, коли відіб'ємо їх від свого села? Ні, а тільки, відбити від нашого села, вони з подвійною лютістю кинуться на інші села. Не відбити, але розбити їх – се повинна бути наша мета!

Чи здатні, на вашу думку, тухольці протистояти добре озброєному війську? Можливо, для цього потрібна якась воєнна хитрість?

Громада з увагою слухала слів свого бесідника, і молодіж, податлива на все нове й несподіване, готова вже була пристати на ту раду, хоч і не знала, як можна її виконати. Але многи голоси старців обізвалися против неї.

– Не в гнів тобі будь сказано, батьку Захаре, – заговорив один громадянин, – але твоя рада хоч мудра й велику обіцяє славу, та неможлива для нас. Слабі наші сили, а монгольська сила велика. Ще не наспіла поміч від інших верховинських і загірських громад, а хоч і наспіє, то таки наша сила не вистарчить навіть на те, щоб оточити монголів, не то вже щоб побороти їх в одвертій

---

¹ Скиміти – щеміти, боліти.

² Засіка – штучна перешкода зі зрубаних дерев для захисту від нападу ворога.

◀ Ілюстрація Наталі Стрижак на основі кадру з фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

битві. А без того як ми розіб'ємо їх? Ні, ні! Замалá наша сила! Щастя наше, коли здужаємо відбити їх від свого села й відвернути від шляху; розбити їх ми не маймо й надії!

Бачучи всю основність тих закидів, Захар Беркут, хоч із болем серця, готов був покинути свою молодечо-гарячу думку, коли втім дві несподівані події значно піднесли настрій тухольської громади й змінили цілу її постанову.

Долі селом вулицею надійшли, одна за другою, при звуках труб і дерев'яних трембіт аж три громади уоруженої молодіжі. Кóжда¹ громада несла наперед себе бойову хоругóв²; охочі, смілі їх пісні лунали далеко по горах. Се йшла приобіцяна тухольцям поміч верховинських і загірних громад. Хлоп³ у хлопа, мов росли явори, стали всі три відділи довгими рядами перед зібраною громадою і склонили хоругви на знак привітання. Любо було глядіти на ті здорові, рум'яні лиця, розігріті мужньою відвагою і гордим почуттям того, що їм прийдеться заступати своїми грудьми все, що найдорожче в них на світі, що на їх оружжя вложено велике діло. Радісний, громовий крик усіх тухольців стрітив їх прихід; тільки матері, що саме сьогодні стратили своїх синів, заридали на вид того найкращого цвіту народного, котрий завтра, може, так само поляже, скошений і потоптаний, як полягли нині їхні ясні соколи. Заскиміло серце й у старого Захара Беркута, коли поглянув на тих молодців і подумав собі: «Як то пишно визначувався би серед них його Максим. Та ні, годі! Мертвого не вернеш, а живий живе, гадає...».

Ще не стихла радість із приходу тих пожаданих помічників, ще громада не мала часу приступити до дальшої наради, коли втім із противного боку, із лісової прогалини, що була над тухольською тісніною, показався новий і зовсім уже несподіваний гість. На спіненім коні, пообдиранім гіллям та колючками, припавши до його шиї, щоб швидше й безпечніше їхати по лісі, не зачіпаючись о галуззя, їхала, що кінь доскочить,

---

¹ Кóждий (діалектне) – кожний.

² Хоругвá, корогвá (застаріле) – прапор.

³ Хлоп (діалектне) – чоловік, мужчина, хлопець.

якась людина. Хто се такий був – здалека годі було вгадати. На ній був овечий монгольський кожух, обернений пелехами наверх, а на голові гарний бобровий ковпак. Молодці прийняли приїжджу людину за монгольського висланця і виступили проти неї з луками. Але, виїхавши з лісу та наблизившись над стрімкий обрив, по котрім треба було злазити в тухольську долину, мнимий монгол зліз із коня, скинув із себе кожух, і, усім на диво, показалася жінщина, в білім полотнянім, шовком перетиканім плащі, з луком за плечима й з блискучим топірцем за поясом.

– Мирослава, дочка нашого боярина! – закричали тухольські молодці, не можучи відвести очей від прегарної, смілої дівчини. Та вона, очевидячки, й не дивилась на них, але, лишивши свого коня там, де з нього злізла, живо почала озиратися за стежкою, куди можна би спуститися в долину. Швидко її бистрі очі відкрили таку стежку, майже зовсім укриту серед широкого, чепіргатого¹ листа папороті та колючих ожин. Певним кроком, мов відроду до того привикла, зійшла стежкою в долину й наблизилася до громади.

---

¹ Чепіргатий – розлогий (словник І. Франка).

– Здорові були, чесна громадо, – сказала вона, злегка паленіючи. – Я спішила звістити вас, що монголи надходять, перед вечером будуть тут, то щоб ви приготувалися, як їх прийняти.

– Ми знали се, – загули голоси з громади, – се нам не новина.

Голоси були різкі, неприязні дочці поганого боярина, через котрого стілько молодців погибло. Але вона не образилася тою різкістю, хоч, очевидно, почувала її.

– Тим ліпше для мене, що ви вже приготовані, – сказала вона. – А тепер прошу вказати мені, де тут Захар Беркут.

– Ось я, дівчино, – сказав старий Захар, наближаючись. Мирослава довго, з увагою і пошаною гляділа на нього.

– Позволь, чесний батьку, – заговорила вона тремтячим із внутрішнього зворушення голосом, – сказати поперед усього, що син твій живий і здоров.

– Мій син! – скрикнув Захар. – Здоров і живий! О боже! Де ж він? Що з ним діється?

– Не лякайся, батьку, тої висти, котру скажу тобі. Твій син у монгольській неволі.

– У неволі? – скрикнув мов громом прошиблений Захар. – Ні, то не може бути! Мій син радше дасть на кусні порубати себе, аніж узяти себе в неволю. Се не може бути! Ти хочеш налякати мене, недобра дівчино!

▲ Кадр із фільму «Захар Беркут» (режисер Леонід Осика, 1971 р.)

– Ні, батьку, я не лякаю тебе, воно справді так. Я ж тепер просто з монгольського табору, бачила його, говорила з ним. Силою і підступом узяли його, закували в залізні пута. Хоч без рани, а весь облитий був кров'ю ворогів. Ні, батьку, твій син не подав ім'я твоє в неславу.

– І що ж він говорив тобі?

– Казав мені йти до тебе, батьку, потішити тебе в твоїй самоті й тузі, стати тобі за дочку, за дитину, бо я, батьку (тут голос її ще дужче затремтів), я... сирота, я не маю вітця!

– Не маєш вітця? Невже ж Тугар Вовк погіб?

– Ні, Тугар Вовк живий, але Тугар Вовк перестав бути моїм батьком, відколи... зрадив... свій край і пристав... у службу монголів.

– Сього можна було й надіятися, – відповів понуро Захар.

– Тепер я не можу вважати його батьком, бо не хочу зраджувати свого краю. Батьку, будь ти моїм вітцем! Прийми мене за дитину! Нещасний син твій просить у тебе сього моїми устами.

– Мій син! Мій нещасний син! – стогнав Захар Беркут, не підводячи очей на Мирославу. – Хто мене потішить по його страті?

– Не бійся, батьку, – може, він іще не страчений, може, нам удасться видобути його на волю. Слухай лише, що наказував мені Максим!

– Говори, говори! – сказав Захар, поглядаючи знов на неї.

– Він радив тухольській громаді не спиняти монголів перед тісніною, але впустити їх у кітловину. Тут можна їх обступити й вирубати до остатнього, а коли ні, то виморити голодом. Треба тільки поробити засіки у вивозі¹ при водопаді й повиносити із села все добро громадське, усе збіжжя, весь хліб, усю худобу, а потім замкнути їх тут зо всіх боків. «Тут, – казав Максим, – побідите їх або ніде інде!» Так радив Максим.

Уся громада з напруженою увагою слухала Мирославиної бесіди. Глибока мовчанка залягла над усіма, коли стихли її слова. Тільки Захар гордо й радісно випростувався, а далі з простертими раменами наблизився до Мирослави.

– Доню моя! – сказав він. – Тепер я бачу, що ти варта бути дочкою Захара Беркута! Се правдиві слова мого сина, – з них віє його смілий дух! Тими словами ти здобула моє батьківське серце! Тепер я легше віджалую сина, коли небо післало мені замість нього таку доньку!

Ридаючи, кинулася Мирослава в його обійми.

– Ні, батьку, не говори так, – сказала вона. – Син твій не буде страчений, – він повернеться тобі назад. Він іще нині вечір буде тут разом з ордою, і коли Бог pomoже нам розбити її, то чей ми й його освободимо.

---

¹ Вівіз (діалектне) – ділянка дороги, що веде на гору між скелями; узвіз.

У тій хвилі в тіснині дався чути крик тухольських вартових: «Монголи! Монголи!» – і вслід за тим прибігли вартові, голосячи, що монголи в незліченній силі показалися в долині над Опóром¹. Тут приходилося рішатися живо, що діяти, як боронитися. Захар Беркут ще раз обстав за тим, аби впустити монголів в тухольську кітловіну й тут, обскочивши їх, вирізати або виморити всіх до ноги.

Тепер уже не піднімалися голоси, противні тій раді, – і швидко громада рішилася. Усі кинулися до своїх хат, аби хоронити своє добро в ліси. Сторонські молодці щодуху рушили на горішній бік долини, до водопаду, щоб поробити засіки в вивозі й не дати туди монголам пройти.

Страшний розрух зробився в селі. Крик, розкази й запитання, рик волів і скрип дерев'яних двоколісних теліг лунали з усіх усюдів, глушили слух і котилися по горах. Сумно прощали тухольці свої хати, і подвір'я, й огороди, та засіяні ниви, котрі нині ще мала зруйнувати й столочити страшна монгольська повінь. Матері несли своїх заплаканих дітей, батьки гнали худобу, везли на возах домашній спряток², мішки з хлібом та одежею. Курява стояла над селом; тільки потік сріблистою водою шумів собі, як звичайно, і старий величезний Сторож при вході в тухольську тіснину стояв понуро, опущений, сумовитий, немов жаліючи своїх дітей, що покидали оцю гарну долину, немов нахилиючись у сторону тіснини, щоб своїм величезним, кам'яним тілом заставити їм дорогу. Засумувалась і стара липа на кóпнім майдані³ за селом, а ревучий водопад, переливаючись у кармазинових променях заходового сонця, непорушним, кровавим стовпом стояв над опустілою тухольською кітловіною.

Уже зовсім опустіло село. Хати потонули в вечірньому тумані; курява уляглася по дорозі, замовкли голоси й крики, немов відвічна пустиня пожерла все життя сеї долини. Сідало сонце за тухольські гори, тонучи в легеньких червоних хмарах; темні смеркові ліси довкола Тухлі шептали тихо, таємничо, немов передавали собі якусь зловіщу новину.

Тільки земля, не знати чому, глухо стугоніла і стогнала: повітря, хоч ясне й погідне, тремтіло якимось дивним, змішаним гомоном, від котрого дрож проймала й найсмілішого. А далеко-далеко по лісах, у глибоких темних ярах, між недоступним лóмом⁴ вили вовки, гавкали уриваним голосом лиси, бегетáли⁵ олені, ричали тури. А в селі так тихо, так мертво! (...)

Але живо вид змінився. Мов через прорву в тáмі⁶ валиться осіння повінь,

---

¹ Опі́р – назва річки.

² Спря́ток – начиння, посуд, меблі.

³ Кóпний ма́йдан – майдан для громадських зібрань; кóпа – збори громадян (у давні часи).

⁴ Ло́м – повалені вітром дерева.

⁵ Бегетáти (діалектне) – тривожно ревти.

⁶ Та́ма (застаріле) – гребля, загата.

◀ Ілюстрація Наталі Стрижак на основі кадру з фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеітаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

так почали в кітловину валитися чорні почвари зі страшенним криком. Ряди тислися за рядами, без кінця і впину; мов вода під водопадом, так вони зупинялися, вийшовши з тісного гирла, формувалися в довжезні ряди, посувалися звільна, без опору заливаючи пусту рівнину. Передом, дорогою, їхав на білім коні страшний велетень, Бурунда-бегадир, а обік нього другий, менший їздець – Тугар Вовк.

Звільна їхали вони наперед, немов щохвилі ждали нападу з села. Але нападу не було, село лежало мов після чуми. Зі страшним криком кинулися перші ряди монголів на хати, щоб, по своєму звичаю, різати, грабувати, – але різати не було кого, хати були пусті. З лютим криком кидались монголи від хати до хати, вивалюючи двері, руйнуючи плоти й ворота, розбиваючи діжки й плетінки, розвалюючи печі. Але вся їхня лютість була даремна – у селі ніхто не показувався.

– Прокляті пси! – говорив Бурунда до Тугара Вовка. – Зачули нас, поховалися!

– Чи заночуємо тут, бегадире? – спитав Тугар Вовк, не відповідаючи на замітку бегадира.

– Поки не зустрінемося з тими псами, доти не можемо ночувати, – відмовив Бурунда. – Веди нас до виходу із сеї ями! Треба забезпечити собі вихід!

– Вихід безпечний, – успокоював Тугар Вовк, хоч і самому якось ніяково було бачити, що всі тухольці так чисто винеслися із села. І хоч успокоював бегадира, та все-таки просив його крикнути на військо, щоб покинуло шукати добичі й спішило до виходу. Неохітно пішли перші ряди монгольської орди, коли тимчасом задні все ще тислися через тіснину, чимраз густіше заливаючи кітловину.

Ось уже чільний відряд вийшов із села й спішив до вивозу, викуваного в скалі. З долини нічого не видно було у вивозі, і без-

печно підійшли монголи аж під стрімку кам'яну стіну, у котрій прокований був вивіз. Коли втім разом зверху стіни посипалося величезне каміння на монголів, калічачи та розбиваючи їх. Зойк напасників, ранених і повалених на землю, ударив під небо. Закрякала хижа птиця над своїми жертвами. Уже напасники почали подаватися взад і вбоки, коли втім Бурунда та Тугар Вовк із голими мечами кинулись їм навперейми.

– Куди ви, безумні? – ричав ярим туром Бурунда. – Ось перед вами вхід до вивозу, туди за мною!

І, пхаючи перед собою цілу юрбу, він кинувся в темне гирло вивозу. Але тут чекала напасників добра стріча. Градом посипалося каміння на їх голови, і не одному з вояків Чингісхана кров залила очі, мозок бризнув на кам'яні стіни з розбитого черепа. Мов із пекла, ревноли крики й стогнання з темного вивозу, але понад ними все голосніше гримів голос Бурунди:

– Далі, заячі серця, далі за мною! – І нові купи, неважаючи на новий град каміння, поперлись у вивіз. – Далі горі вивозом! – кричав Бурунда, щитом заслонюючись від спадаючого згори каміння. (...)

Недалеко від побоевища, захищений кам'яною брилою від стріл, сидів на соломі Захар Беркут, зайнятий при ранених. Він повиймав їм із ран стріли, повимивав рани при помочі Мирослави й заходився перев'язувати їх, поприкладавши якоїсь скусно приладженої живиці, коли втім деякі залякані вояки прибігли до нього, сповіщаючи про небезпеку.

– Що ж я вам, діточки, пораджу? – сказав старий, але Мирослава схопилася з місця і побігла оглянути небезпеку.

– Не бійтеся, – сказала вона тухольцям, – живо ми поворожимо їм! Нехай собі стріляють, а ви ратища¹ в руки і плазом додолу! Аж коли передні покажуться до половини на горі, тоді разом на них! Самі вони заслонять вас від стріл, а обваливши передніх, ви

---

¹ Ратище (застаріле) – дровко, спис.

► Ілюстрація Наталі Стрижак на основі кадру з фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

обвалите й задніх. Сумерки сприяють нам, і, відбивши їх сим разом, будемо мати спокій на всю ніч.

Без слова опору попадали тухольці ниць додолу, похапавши ратища в руки. Стріли ще сипались якийсь час, а відтак перестали – знак, що передній ряд почав спинатися горі драбиною. Дух у собі запираючи, лежали тухольці й дожидали ворогів. Ось чути вже скрип шаблів, сапання мужів, брязкіт їх оружжя – і звільна, несміло виринають перед очима лежачих мохнаті кучми, а під ними чорні, страшні голови з маленькими, блискучими очима. Очі ті тривожно, несхибно, мов закляті, глядять на лежачих тухольців, але голови піднімаються вище, чимраз вище; вже під ними видніються рамена, плечі, окриті мохнатими кожухами, широкі груди, – у тій хвилі зі страшним криком зриваються тухольці, і ратища їх разом глибоко тонуть у грудях напасників. Крик, ревіт, замішання, тут і там судорожні рухи, тут і там коротка боротьба, прокляття, стогнання, – і, мов тяжка лавина, валиться ворог долі драбиною додолу, обвалюючи за собою слідуєчі ряди, – а на ту купу живих і мертвих, без ладу змішаних, кровавих, трепечучих і ревучих тіл людських валяться згори величезні брили каміння – і понад усім тим пеклом, напівзакритим заслоною ночі, виривається вгору радісний оклик тухольців, жалібне виття монголів і страшні прокляття Бурунди-бегадира. Той скакав по майдані, мов скажений, рвучи собі волосся з голови, а вкінці, не тямлячись із лютості, з голою шаблею прискочив до Тугара Вовка.

– Псе блідолиций! – кричав він, скрегочучи зубами. – Подвійний зраднику – се твоя вина! Ти запровадив нас у сю западню, відки ми вийти не можемо!

Тугар Вовк полум'ям спалахнув на таку мову, якої він ще не чув відроду. Рука його мимоволі вхопила за меч, але в тій хвилі щось так глибоко, так важко заболіло його в серці, що рука ослабла, упала, мов глиняна, і він, похиливши лице й затиснувши зуби, сказав придушеним голосом:

– Великий бегадире, несправедливий твій гнів на вірного слугу Чингісхана. Я не винен у тому, що ті смерди опираються нам. Вели розложитися війську на ніч і відпочити, а завтра рано сам побачиш, що вони пирснуть перед нашими стрілами, як сухе осіннє листя перед подувом вітру.

– Ага, так! – крикнув Бурунда. – Щоб вони поночі напали на нас у хатах і порізали наше військо!

– То вели спалити хати й ночувати війську під голим небом!

– Усе ти хитро говориш, щоб відвернути мій гнів, аби скинути із себе вину! Але ні! Ти запровадив нас сюди, ти мусиш і вивести нас, і то зараз завтра, без втрати часу й людей! Чуєш, що мовлю? Так мусить статись або горе тобі!

Дармо Тугар Вовк запевняв дикого бегадира, що він не всьому винен, що він радив, як по його думці було найліпше, що рада начальників монгольських пристала на його слова, що ніякий провідник не може ручити за несподівані пригоди, які лучаються по дорозі, – усе те відскакувало від переконання Бурунди, мов горох від стіни.

– Добре, боярине, – сказав він укінці, – я зроблю по-твойому, але завтра все-таки мусиш створити нам дорогу із сеї западні, а ні, то горе тобі! Се моє останнє слово. Жду діл, а не слів від тебе!

І він із погордою відвернувся від боярина і пішов до своїх монголів, могутнім голосом розказуючи їм зараз зі всіх кінців підпалити село й очистити рівнину з усього, що могло би служити ворогові покривкою для нічного нападу. Радісно закричали монголи – вони давно вижидали такого наказу. Разом зі всіх боків запалала Тухля, прориваючи огненними язиками грубу пітьму, що залягла над нею. Дим б'овдурами¹ покотився низом і вкрив долину. Стріхи тріщали, злизувані кровавим полум'ям. Із стріх б'ухав огонь угору, немов то присідав, то підскакував, хоча чи досягнути до неба. Часом знов від пориву вітру полум'я стелилося плазом, золотилося іскрами, меркотіло, хвилювало, мов огняне озеро. (...) Ціла

---

¹ Б'овдур (діалектне) – стовп диму, клуб туману.

тухольська долина виглядала тепер мов пекло, залите огнем; з диким вереском гуляли й бігали серед пожежі монголи, вкидаючи в огонь усе, що тільки попадалось їм під руки. Із жалібним стогнанням гепнула додолу підтята монгольськими сокирами прастара липа, свідок громадських копних зборів. (...)

І знову стемнілося в тухольській китловині. Монголи радо були б порозкладали огні в таборі, але сього годі було зробити: аж тепер вони нагадали собі, що пожежею опустошили цілу рівнину, і все, що тільки могло згоріти, згоріло або поплило доли потоком. Прийшлося спати війську і стояти варті напотемки, – рови навіть не викопано так глибокі, як треба, бо вже зовсім було стемнілося. Гнівний, невдоволений, мов чорна хмара, ходив Бурунда по таборі, оглядаючи окопи й варті, поставлені коло них, перекликаючись із начальниками й видаючи накази, як пильнуватися нічного нападу. Уже північ була близька, коли в таборі потроху втихло: тільки крики вартових і рев водопаду переривали загальну тишу. (...)

Уже погасла пожежа, повіяло гарячим, гірким димом по долині, вже затих бойовий крик монголів, що під проводом Бурунди й Тугара Вовка різалися з тухольцями при вивозі, уже прояснилось і визвіздилося нічне небо над Тухольщиною і спокійно зробилося в монгольським таборі, а Максим усе ще лежав, мов мертвий, насеред дороги,

Знайдіть у цьому абзаці персоналізацію. Яка її роль в оповіді?

проти згарищ своєї рідної хати. Зорі жалібно гляділи на його бліде, кровавими пасмугами вкрите лице; груди його ледво-ледво піднімалися – єдиний знак, що се лежав живий чоловік, а не труп. У таким положенню знайшли його монголи й зразу дуже злякалися, думаючи, що вже неживий, що задушився в пожежі. Аж коли бризнули на нього водою, обмили його лице й дали йому напиться, він глипнув очима й позирнув довкола себе.

– Живий! Живий! – завили радісно монголи й нетямного, ослабленого підхопили попід руки й помчали до шатра боярина.

Аж злякався Тугар Вовк, побачивши ненависного собі парубка в таким страшнім і оплаканім стані. Свіжо промите лице було бліде-бліде, аж зелене, губи потріскались із жари й спраги, очі були червоні від диму й тусклі, мов скляні, від утоми й душевної муки, ноги дрожали під ним, мов під столітнім дідом, а постоявши на них хвилину, він не міг довше вдержатися і сів на землю.

Монголи віддалилися; боярин довго, німо, у задумі глядів на Максима. За що він ненавидів того чоловіка? За що накликав на його молоду голову таке страшне горе? Чому не велів відразу вбити його, але видав його на повільну, а все ж таки несхибну смерть – бо се ж прецінь¹ певна річ, що монголи не випустять його зі своїх рук живого, але скоро їм навкучиться² тягати його із собою, заріжуть, як худобину, і покинуть серед шляху.

І за що він так зненавидів сього бідного хлопця? Чи за те, що він урятував життя його доньці? Чи, може, за те, що вона полюбила його? Чи за його правдиво рицарську смілість й одвертість? Чи, може, за те, що він хотів зрівнятися з ним? Отже ж, тепер зрівнялися: оба вони невольники й – оба нещасливі.

Тугар Вовк чув, що гнів його до Максима якось пригасає, мов пожежа, якій не стало вже дров. Він і вперед уже, зараз по взятті Максима до неволі, старався піддобритися до нього, не зі співчуття, а з хитрості, але Максим не хотів ані слова говорити до нього. Правда, боярин давав йому такі ради, котрих Максим не міг послухати. Він радив йому перейти на службу до монголів, вести їх через гори й обіцявав за те велику нагороду, а в противнім разі грозив, що монголи заб'ють його. «Нехай б'ють!» – се було єдине слово, яке чув боярин із Максимових уст. Тільки ж диво, що й тоді вже те горде слово, що свідчило про твердість Максимової вдачі і його велику любов до свободи, не тільки не розгнівало боярина, але дуже сподобалось йому.

Тепер же він чув виразно, що щось мов крига тає в його серці; тепер, на згарищах вільної Тухлі, він зачинав розуміти, що тухольці поступали зовсім розумно й право, а серце його, хоч засліплене жадобою власті, все-таки не було ще настільки глухе на голос сумління, щоб не признати сього. Усе те передумав боя-

---

¹ **Прецінь**
(діалектне) –
все-таки.

² **Навкучитися**
(діалектне) –
надокучити,
набриднути.

рин сьогодні й уже зовсім іншими очима й з іншим серцем глядів на сидячого в наметі напівмертвого, нужденного Максима. Він приступив до нього, узяв його за руку й хотів підвести та посадити його на стільці. (...)

– Дурний хлопче, – говорив він, – таким, як ти, треба жити, а не про смерть думати. Життя – дорога річ, і за ніякі скарби його не купиш.

– Життя в неволі нічого не варте, – відказав Максим, – краща смерть!

– Ну... так... розуміється, – мовив боярин, – але ж я кажу тобі, що можеш бути вільний.

– Зраджуючи свій нарід, ведучи монголів через гори... Ні, краще вмерти, ніж так заробляти на вільність!

– Не про те тепер річ, – сказав з усміхом боярин, – а про те, що й без тої, як ти кажеш, зради ти можеш бути вільний, – ще сьогодні.

– Як? – спитав Максим.

– Я знав, що ти зацікавишся, – знов усміхнувся боярин. – Отже ж, небоже, діло таке. Твої тухольці обскочили нас у тій долині, завалили вихід. Розуміється, їх опір тільки сміху варт, бо прецінь же вони не спинять нас. Але нам шкода часу. О те тільки ходить.

Очі Максимові розгорілися радістю на сю вість.

– Обскочили вас тухольці, кажеш? – кликнув він радісно. – І вийти відси не можете? Ну, то Богу дякувати! Надіюсь, що й не вийдете вже! Тухольці ціпкий народ: кого раз у руки зловлять, то вже не люблять пустити.

– Те-те-те! – перервав його боярин. – Не радуйся завчасно, хлопче. Не така наша сила, щоб могла горстка твоїх тухольців зловити її в руки! Кажу тобі, не о те ходить, щоб тут не зловили нас, а о час, о кожду хвилю часу! Нам квапно діється.

– І що ж я можу вам у тім порадити?

– А от що. Я думаю нині ще йти до твоїх тухольців для переговорів: хочу обіцяти їм тебе взамін за вільний прохід. Так, отже, надіюсь, що ти скажеш мені те слово, як трафити¹ до серця твоїх громадян і твого батька, щоб пристали² на наше пропозиція.

– Дарма твоя робота, боярине! Тухольці не пристануть на таку заміну.

– Не пристануть? – скрикнув боярин. – Чому ж не пристануть?

– Тухольці будуть битися до остатнього, щоб не пустити вас через гори. Чи, може, мали б за таку нужденну заміну, як я, допуститися зради на своїх верховинських і загірних братах, котрих села мусили б тоді бути зруйновані отак, як наша Тухля?

---

¹ **Трафити** (діалектне) – потрапити.
² **Пристати** (розмовне) – погодитися.

– І вони будуть зруйновані, дурний хлопче! – сказав боярин. – Адже ж замала сила твоїх тухольців, щоб спинити нас.

– Не хвали, боярине, дня перед вечором! Нащо тут великої сили, де сама природа своїми стінами і скалами спиняє вас?

– А все-таки ти скажи мені, як говорити до твого батька і до тухольців, щоб трафити до їх серця.

– Говори щиро, по правді, – се єдине чародійське слово.

– Ой, не так воно, хлопче, не так! – сказав невдоволений боярин. – Неспроста то йде у вас. Твій батько старий чарівник, він знає таке слово, що кожному до серця трафляє, – він тебе мусив його навчити. Адже ж без такого слова ти не міг наклонити на свій бік моїх лучників, котрі так скажено за ніщо билися з монголами, як би, певно, не билися за найліпшу плату.

Максим усміхнувся.

– Дивний ти чоловік, боярине! – сказав він. – Я ніякого такого слова не знаю, але скажу тобі виразно, що хоч би й знав, то не сказав би тобі, щоб ти не міг намовити тухольців на таку заміну.

Гнівом спалахнув гордий боярин.

– Хлопче! Уважай, хто ти і де ти! – скрикнув він. – Уважай, що ти невольник, що життя твоє залежить від волі якого-небудь монгола.

– Що моє життя!.. – сказав спокійно Максим. – Я не стою о життя! Хто хоч хвилию зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть. (...) (Продовження на с. 46)

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Визначте на умовній шкалі часу, коли відбуваються події повісті «Захар Беркут».

2. Які основні види промислу були поширені в тухольській громаді? Оберіть відповідні зображення.

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Розкажіть, що ви дізналися з повісті про тухольську громаду. Спробуйте описати місцевість. Хто стояв на чолі громади? Який лад там панував? Чи схвалюєте ви такий устрій?
4. Чому тухольська громада вирішила прогнати зі своїх земель Тугара Вовка? Чи з усіма прибульцями вона так учиняла? Обґрунтуйте свою відповідь, покликаючись на текст.

5. Поясніть, чи правильно вчинив Захар Беркут, запропонувавши односельцям спочатку вислухати Тугара Вовка на громадському кобному суді, а потім ухвалити відповідне рішення. Про що це свідчить?
6. Порівняйте погляди на князівську владу й громадський устрій Тугара Вовка та Захара Беркута. Які докази наводить кожен із них? Погляди кого з них ви поділяєте?
7. Як Максим Беркут потрапив у полон? Поясніть його слова, звернені до Тугара Вовка:

«Хоч і в путах, я все буду вольний чоловік.
У мене пута на руках, а в тебе на душі!»

8. Від якої ворожої сили боронилася тухольська громада? Чому Захар Беркут поставив перед односельцями завдання не відбити, а розгромити ворога? Як до цього поставилися старійшини?
9. Прочитайте виразно діалог Захара Беркута й Мирослави, починаючи зі слів «Позволь, чесний батьку...» (с. 35, 36). Як Захар Беркут сприйняв звістку про перебування свого сина в полоні та чому назвав Мирославу своєю донькою?
10. Розкажіть, як поведився Максим Беркут у полоні. Які риси характеру там виявив?
11. Чим вас приваблює образ Мирослави? Прокоментуйте її слова: «...я... сирота, я не маю вітця!».
12. Прочитайте уривок твору від слів «Страшний розрух зробився в селі» до слів «А в селі так тихо, так мертво!» (с. 37). Чи вдалось автору передати динамізм ситуації, тривожність, страх перед невідомістю? Визначте художні засоби, які використав автор в уривку, та поясніть їхню роль.

епітети

метафори

порівняння

гіперболи

усоблення

паралелізм

13. Пригадайте й розкажіть, як село Тухля зустріло вояків Чингісхана. Чому Бурунда-бегадир назвав Тугара Вовка подвійним зрадником?
14. У чому виявилися мужність і бойове мистецтво тухольців? Розкажіть про їхній задум перехитрити ворога та чи вдалося їм це.
15. Знайдіть у тексті повісті приклади діалектизмів та історизмів. Для чого їх ужито у творі? Чи допомогли вони відтворити особливості побуту й місцевий колорит?

МІРКУЄМО

16. Що означає слово *волелюбний*? Поміркуйте, чи можна назвати тухольців волелюбними.
17. Якою, на вашу думку, має бути людина, що очолює державу чи громаду? Які саме риси характеру Захара Беркута дали змогу йому стати очільником Тухольщини?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

18. Розіграйте за особами (Захар Беркут, Тугар Вовк, Митько Вояк, оповідач) уривок повісті від слів «Тугар Вовк гордим, безпечним поступом вийшов перед громаду...» до слів «Ану, мої слуги, ходімо із сього поганого збору!» (с. 29, 31). Спробуйте передати інтонацією манеру поведінки, спокій, гнів,

хвилювання, озлобленість, ненависть тощо учасників громадського ко́пного суду.

19. Намалюйте словесний портрет на вибір: Мирослави, Захара Беркута або Максима Беркута.
20. Передбачте, як можуть розгортатися подальші події повісті. Прочитайте наступні частини твору й перевірте свої передбачення.

VII

Тугар Вовк у супроводі Мирослави приходить у табір тухольців і передає Захарові Беркуту послання від Бурунди-бегадира: «Ціль його [Бурунди-бегадира] походу – край угорський, дідицтво Арпада, що був підданим великого Чингісхана, а тепер не хоче признати його зверхності. Щоб укарати непокірного, вислав великий Чингісхан свою силу на захід сонця... Розвалить свої засіки й пустить монгольську силу з вашої долини, а в заміну за те він [Бурунда-бегадир] готов віддати вам вашого полоняника живого й здорового».

(...) – Захаре, – сказав один із громадян, – тут діло йде про життя або смерть твого сина. Чи не ліпше б нам відступити від непевного бою і вирятувати хлопця?

– Тут діло не йде про могого сина, – сказав Захар твердо. – Коли б про нього справді йшло діло, то я сказав би вам: «Я не маю сина, мій син погиб у бою». Але тут діло йде про наших сусідів, верховинців і загірян, котрі спустилися на нашу оборону – тепер мусили б усі, неприготовані, погинути від монголів. Для того я говорю вам: не дбайте про могого сина, а рішайте так, як би він був уже в гробі!

– Але все-таки, Захаре, боротьба з такою силою монголів непевна.

– Ну, то погинемо всі до остатнього в бою, а тоді по наших трупах нехай собі монголи йдуть, куди хочуть. Тоді бодай ми сповнимо свій обов'язок. А тепер робити з ними згоду, а ще таку згоду: міняти одного хлопця за руїну наших сусідів, се була б ганьба, була б зрада. Але се ще хто знає, чи боротьба з монголами така непевна. Становище наше сильне, монголи заперті в кам'яній клітці. З малими стратами ми можемо відбивати й найзавзятіші їхні напади. Але що, – і сього не треба буде. Сеї ночі ще ми пустимо на них свого союзника, що проти нього ніяка людська сила не встоїться, будь вона й десять раз сильніша від монгольської.

– Так ти радиш нам відкинути пропозицію Бурунди?

– Зовсім конечно.

– І видати твогого сина на певну загибель?

– Не згадуйте про могого сина! – скрикнув болісно Захар. – Хто мені при такім ділі нагадає про нього, той стає в союзі з батьків-

ським серцем проти мого розуму. Розум каже: відкинути згоду! А що каже моє серце, се вже моя річ, і що кому до того!

– То нехай буде по-твойому! – сказали старці. – Коли Бог судив йому згинути, то ми проти того нічого не владимо; коли ж ні, то й так він вирятується з пащі лютого ворога.

Прикликано боярина, і Захар устав, щоб оголосити йому відповідь громади. Зі смертельною тривогою в серці гляділа на нього Мирослава: вона, бідна, усе ще надіялася, що тухольці схотять викупити її Максима.

– Розумно, звісна річ: по-своєму розумно, захвалював ти нам, боярине, згоду зі своїм начальником. Ми й не дивуємося тобі: твій обов'язок був так говорити, у всіх сповняти волю того, кому ти служиш. Послухай же тепер, що на те каже наш хлопський, громадський розум. Коли б діло йшло тільки між мною та твоїм бегадиром, то я радо віддав би йому все, що маю, навіть свою стару голову, за увільнення сина. Але ти радиш нам нерівну заміну, при якій скористати можу тільки я сам і мій рід, але стратити мусить не тільки одна громада, а всі ті громади, через які мусить іти ваш похід. Чи можна ж так мінятися? Яка користь верховинським і загірним громадам із мого сина? А випустивши вас із сеї долини, ми випустимо згубу на ті сусідні, з нами сполучені громади. Ми зобов'язалися боронити їх від вашого нападу, і на таке наше слово вони прислали нам свою поміч – п'ятсот добірних молодців. Обов'язок наш витривати на своїм становищі до остатньої хвилини, – і так ми зробимо. Може бути, що Бог судив вам перемогу над нами, і в такому разі ми не спинимо вас; тільки ж знайте, що лише по трупі остатнього тухольця ви зможете вийти із сеї долини. Та хто знає, може, перемога судилася нам, а тоді знайте й ви, що, ввійшовши в нашу долину, ви всі ввійшли в могилу, що навіть трупи ваші з неї ніколи вже не видобудуться. Або ми всі погинемо, або ви всі – іншого вибору нема. Се наша відповідь.

Лице Захара палало дивним огнем при тих грізних словах, – так що боярин, задивившись на того високого старця з простягнутою наперед рукою, не міг здобути на ніяку відповідь. Він бачив, що тут даремна всяка дальша балаканка¹, – тож мовчки відвернувся і пішов назад у свій бік. Мертва мовчанка стояла в зборі, – тільки огонь тріщав та лунало невпинне цюкання сокир, що майстрували вбійчі прилади на монголів.

– Тату! – скрикнула нараз болючим голосом Мирослава, – тату, вернися! – І вона побігла за ним і вхопила його за руку: дитяча любов ще раз заговорила в її серці могучим, незаглушеним голосом. – Вернися, таточку! Лишися тут, між своїми людьми! Стань між ними до бою з наїзниками, як брат обік братів, – а вони простять тобі все минуле! А там – чого там можеш

---

¹ Балаканка (діалектне) – балакання, розмова.

◀ Плакат до фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

надіятися? Вони зрадять тебе, упоють обіцянками й заріжуть! Таточку, не йди більше між монголів, – там смерть тебе чекає!

Боярин, очевидно, завагався, але лиш на хвилю. Потім притис Мирославу до груді й сказав стиха, напівстрога, а напівласкаво:

– Дурна дівчино, не пора ще мені! Ще не вся надія монголів пропала. Треба користати з того, що в руках. Але коли б там не повелось...

– Ні, таточку, – прошептала крізь сльози Мирослава, – покинь такі думки! Хто знає, може, тоді буде запізно!

– Не бійся, не буде запізно. Лишайся тут і братайся, про мене, з тухольцями, – а я мушу йти туди. Не забувай, дівчино, що там... той... твій Максим, і хто знає, може, ми один другому ще пригодимось. Бувай здорова! (...)

Захар зупинився перед Сторожем і пильно почав дивитися на нього.

Тихо було довкола. Захар молився:

– Великий наш Сторожу! Ти, котрого діди наші вважали своїм опікуном, котрого і ми шанували досі щорічними празниками! Три рази вже ти, ніч по ночі, являвся мені в снах, немов то ти падеш і привалюєш собою мене. Я вірю, що ти добрий і ласкавий, і коли ти кличеш мене до себе, то я радуюся твому зазиву й радо піду за тобою. Але коли й ти сам хочеш двигнутися зі свого відвічного стояння, то розбий, господине, своїм тягарем отсього поганого ворога, дітей Морани, що знов нині вкрили благословенне твоє дідицтво, тухольську долину! Зломи другий раз погану силу так, як зломив її перший раз, коли могутньою рукою розбив сю кам'яну стіну, й дав водам протоку, і дарував людям сю прекрасну долину! Загати її тепер назад, нехай згине горда ворожа сила, що тепер знущається над нами!

У тій хвилі огниста блискавка з полудня до півночі роздерла темне небо, і далеко в горах загуркотів грім.

Як сили природи зреагували на молитві Захара Беркута? Про що це може свідчити?

– Так, се твій могутній голос! – сказав радісно Захар. – Ану, діти! Останній раз увінчайте сей святий камінь!

Чотири молодці по драбині вилізли на камінь й обвили його вершок зеленими вінцями. Знов загриміло в полудневій стороні.

– Воля його, діти! – сказав Захар. – Обвивайте його шнурами! А ви, інші, живо до рискалів! Підкопуйте його здолу, підкладайте підойми! Живо, діти, живо!

Тихо, без стуку працювали десятки рук коло Сторожа. Згори його обкручувано лінвами¹ й шнурами, здолу підкопувано його насаду, і в шпару, що показалася недалеко під землею, вкладано скосом ялиці, що мали служити за підойми для обвалення каменя поперек тіснини. Швидко справні молодці зробили всі потрібні приготування, повіднімали драбини, попідкладали грубе каміння під підойми.

– Беріться за ливви, усі, хто може досягнути! За підойми, хлопці! – розказував Захар, і відразу сотні рук приймалися за діло.

– Далі, дружною силою! – крикнув Захар. – Тягніть, тисніть!

Ухнув народ із натуги, затріщали грубі підойми, але камінь і не похитнувся.

– Ще раз! Дужче натискайте! – кричав Захар і сам прийнявся за ливву. Захитався величезний камінь.

– Рушається! Рушається! Подається! – закричав радісно народ.

– Ще раз напірайте, з усієї сили!

Ще раз ухнув народ – і разом звільніло напруження шнурів, величезний камінь рушився зі своєї посади і, хвилю захитавшись у повітрі, з страшеним глухим ломотом повалився додолу, поперек потоку й тіснини. Застогнала й затряслася тухольська долина від страшного удару, далеко перловими краплями бризнула вода потоку, і радісним, голосним криком наповнили повітря тухольці. Ворухнулась у своїм таборі сонна монгольська сила, заверещали вартові, загомоніли начальники, забряжчала зброя, але за хвилю все втихло. Монголи надіялись нападу й стояли готові до оборони, але тухольці й не думали нападати на них. Вони зовсім інший напад виконували. (...)

VIII

(...) Монгольське військо стояло довгими рядами, по кістки у воді, сумне, безрадне. Хоч і як мілка була вода, але тота її маса, що вкрила вже всю долину, гладка, прозірчаста, мов блискуче розтоплене скло, і той водопад, що, мов світляний стовп, стояв над водяною площею і раз у раз доливав до неї нової води, – от що лякало монголів. Але годі було стояти! Сама тривога, сам вид грізної небезпеки побуджували тих людей до якогось діла, хоч би й безплідного, до руху. Конечно треба було щось зробити,

---

¹ Лінва – товста дуже міцна мотузка з волокон.

стрібувати щастя, бо інакше – Бурунда чув се добре – уся та маса монголів піде врозтіч, розбігнеться, гнана власною тривоگو. Бурунда велів цілому війську зібратися докупы, збитися в тісну масу.

– Що ви, мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води? Чи такі ж то ріки перебували ми? Що сей потік проти Яїка, і Волги, і Дону, і Дніпра? Не бійтеся, вода по кістки не здужає затопити вас! Далі до вивозу! Нападемо всі збитою масою! Не дбаймо на страти! Побіда мусить бути наша!

Так кричав Бурунда й пішов передом. Двигнулася за ним монгольська сила, бродячи в воді з голосним плюскотом, від якого лунали гори й стогнали ліси. Але на сто кроків від вивозу стрінув їх убійчий град каміння, киданого метавками. Великі кам'яні кругляки, щербате каміння і річний піщаник – усе те валило в збиту громаду монголів, друхотало кості, розбивало голови. Кров'ю зачервонілася вода під їх ногами. Незважаючи на крик Бурунди, військо розскочилося, найбільша частина подалася взад, там, де не могло досягнути її каміння. Укінці й сам Бурунда з рештою своїх найсміливіших туркоманів мусив відступити, бо град каміння чимдалі ставав дужчий, а монгольські стріли не робили тухольцям ніякої шкоди. Тугар Вовк зирнув пильно на ворожі становища й побачив, що при найбільшій метавці, яка ненастанно кидала то тяжкі брили, то цілі кірці дрібного каміння на монголів, стояла його донька Мирослава серед кількох вікових уже тухольців і кермувала всіми рухами страшної машини. Максим давно вже побачив її й не зводив із неї очей. Як рад би був він тепер стояти коло неї і слухати її смілих, розумних розказів і поражати ворога по її показу! Та ба, не так йому судилося! (...)

– Хіба ж ти ще не догадався, боярине? Тухольці загатили потік, щоб залити водою долину.

– Загатили! – скрикнув боярин. – Значиться...

– Значиться, вода буде раз у раз більшати, поки...

– Поки що?

– Поки всіх нас не затопить. От що!

Боярин кулаком ударив себе в голову.

– І ти се знав наперед?

– Знав, від твоєї доньки. Се, боярине, мій батько таке придумав.

– О, прокляття! І чому ж ти не казав мені сього бórше?

– Нащо?

– Ми були б хоч оба спаслися.

– На се ще маємо час, – сказав спокійно Максим. – Тільки держімся разом, і коли б що до чого, не дай мене, боярине, безоружного скривдити.

– Се розуміється, – сказав боярин, – тільки що ж нам робити?

---

¹ Бórше
(діалектне) – швидше.

– Поки що нема ще страху, – відказав Максим. – Потік малий, а долина широка, вода прибуває дуже поволі. Але се недовго так буде. Може, за пів години прибуде з гір правдива повінь і живо наповнить цілу долину. До вечора вже буде по цілій долині води вище, ніж найвищий муж. А нам конче треба продержатися до того часу. Бо поки ще монголи будуть живі, то, певно, не випустять нас живих зі своїх рук.

– Але до того часу вони можуть розсікти нас.

– Не бійся, боярине. Чоловік у небезпеці дуже смирний, дбає про себе, а не про смерть іншого. Стараймось тільки винайти для себе безпечне місце, де би нас вода не затопила, як прибуде повінь.

За час тої розмови між боярином і Максимом монголи зовсім уже відступили від берега й стояли серед води, не знаючи, що діяти. Вода сягала вже до колін. Бурунда люто глядів на того несподіваного ворога, що не лякався його гнівного голосу, ані його богатирської руки. Він кóпав¹ його ногами, плював на нього, ганьбив його найзгірнішими словами, але ворог тихо, спокійно хлюпотів по долині, хвилював легенько, і ріс, і ріс чимраз вище. Уже сягав монголам до колін, утруднював їм хід, відбирав охоту до бою, ослаблював військову карність. Що се все мало значити? Невже ж вода довго буде ще змагатися? Коли дійде до пояса, то тоді всякий рух буде утруднений, і тухольці своїм камінням повистрілюють їх, мов качок! Але вода ще була чиста, ясна; тільки там, куди брели монголи, стояли широкі болотяні калюжі.

Тугар Вовк приблизився до Бурунди.

– Великий бегадире, – сказав він, – ми в великій небезпеці.

– Чому? – спитав грізно Бурунда.

– Ся вода не буде опадати, бо наші вороги загатили потік, щоб затопити в тій долині всю монгольську силу.

– Га! – скрикнув Бурунда. – І ти, рабе поганий, смієш мені говорити се, коли сам запровадив нас у сю западню?

▲ Ілюстрація Наталі Стрижак на основі кадру з фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

---

¹ Кóпати – ударяти, бити, штовхати ногою.

– Зважай, великий бегадире, що я не міг для зради запровадити вас сюди, бо що вам грозить, те грозить і мені.

– О, я знаю тебе! Ти ж і сеї ночі ходив до них торгуватися за згубу монголів.

– Коли б я в тій цілі ходив, то чи думаєш, бегадире, що, знаючи згубу монголів, я був би вертався гинути разом із ними?

Бурунда успокоївся трохи.

– Що ж нам діяти? – спитав він. – Невже ж таки так гинути?

– Ні, нам треба боронитися. Ще хвиля, бегадире, а тоді приїде з гір правдива повінь, і вона швидко наповнить сю долину. Проти неї передовсім треба боротися нам.

– Але як?

– Вели своїому війську, поки вода прозірчаста, збирати з дна каміння і класти на купи, високо, понад поверхність води. Стоячи на них, ми зможемо оборонитися й від слабшого ворога – тухольців.

Не роздумуючи довго, видав Бурунда війську наказ збирати каміння і класти на купи, кождий відділ для себе. Той наказ, що не грозив ніякою небезпекою, подобався монголам, а надія стояти на сухім і не лазити повиш колін у воді додала їм духа. З радісним криком вони кинулися врозбрід по долині, збираючи каміння і стягаючи його на купи. Тухольці стояли на своїх стінах довкола озера й реготалися, дивлячись на їхню роботу.

– Сюди, сюди! – кликали вони монголів. – У нас каміння досить, усіх вас обділимо!

(...) Страшний шум водопаду, від котрого аж земля дриготіла, звіщав, що вода прибула велика. Каламутним валом котилися від водопаду величезні хвилі; ціла поверхня широкого озера збентежилася, покрилася піною. Замість чистого, спокійного дзеркала бушували тепер люті води, крутилися з шипотом вири, гойдалося і билосся в кам'яних берегах розбурхане море. Страшно було глянути тепер по долині! (...)

Довгу хвилю Бурунда стояв на місці, рвучи собі волосся і видаючи з горла страшні, беззв'язні окрики на вид загибелі свого війська. Ніхто не смів обізватися до нього словом у тій страшній хвилі: усі стояли довкола нього, тремтячи, борикаючись із надсильним ворогом – водою. (...)

Бурунда, німий, синій із натуги й злості, зирнув довкола по долині. Страшні крики та зойки стихли вже... Тільки десять куп, мов десять чорних островів, стояло ще живих на своїх кам'яних баштах, але й то вже було не військо, а тільки залякані, безсильні, безоружні недобитки, тремтячі й розбиті розпукою. Хоч одні з другими могли перекликатися, але допомгти одні одним не могли й, чи в купах, чи поодино, були однаково безрадні, ждали одної неминучої загибелі.

ІХ

– Як думаєш, боярине? – спитав нараз Бурунда Тугара Вовка. – Що буде з нами?

– Усі погинемо, – відповів Тугар Вовк спокійно.

– І я так думаю, – потвердив Бурунда. – І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок! (...)

– Бегадире, – сказав до Бурунди Тугар Вовк, – чи не можна нам як-небудь спасти своє життя?

– Нащо? — сказав понуро Бурунда.

– Усе ж таки життя краще, ніж смерть!

– Правду кажеш, – сказав Бурунда, і очі його заблищали не жадобою життя, але радше жадобою помсти. – Але що ж нам діяти? Як рятуватися?

– Може, схочуть тепер за свого полоняника дарувати нам життя і вольний вихід?

– Спробуймо! – сказав Бурунда й, ухопивши рукою за груди Максима, витяг його перед себе. Біля нього став Тугар Вовк і почав махати білою хусткою.

– Тухольці! – закричав він, звертаючись до берега.

Тихо стало довкола.

– Кажи їм, що, коли хочять мати сього раба живого між собою, нехай дарують нам життя і пустять свобідно! Коли ж ні, то ми зуміємо загинути, але й йому, тут-таки перед їх очима, смерть буде.

– Тухольці! – кричав Тугар Вовк. – Начальник монголів обіцяє вам віддати вашого полоняника живого й здорового та жадає, щоб ви за те нас, кілька нас іще лишилося, випустили живих і здорових із сеї долини! У противнім разі жде вашого сина несхибна смерть.

Немов хочачи доочне показати їм усю правдивість тої погрози, Бурунда підняв свій страшний топір над головою безоружного Максима.

Уся громада стала мов без духа. Затремтів старий Захар і відвернув очі від того виду, що різав його серце.

– Захаре, – сказали старі тухольці, обступаючи його, – ми думаємо, що можна прийняти цю пропозицію. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

– Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їх найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі свого війська. Він наведе нову силу на наші гори, і хто знає, чи ми тоді другий раз розіб'ємо її.

– Але твій син, Захаре, твій син! Уважай, що його жде загибель! Глянь, сокира над його головою!

– Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має піти хоч один ворог нашого краю!

З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

– Батьку! – ридала вона. – Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина, я присягла з ним жити та йому служити! Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

– Бідна дівчино, – сказав Захар, – що я можу тобі порадити? Ти знаєш тільки чорні очі та стан хороший, а я дивлюсь на добро всіх. Тут нема вибору, доню!

– Захаре, Захаре, – говорили громадяни, – усі ми вважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа зламана, і громада не бажає смерти тих остатніх. У твої руки складаємо долю їхню і долю твого сина. Змилуйся над своєю власною кров'ю!

– Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! – ридала Мирослава.

– Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, – сказав один із загірних молодців. – Скоро тільки Максим буде свобідний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

– Ні! – сказав обурений Захар, – се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові й зрадникові. Беркути ніколи не сплямують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролітою кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою!

І, відвернувши своє лице, він пішов до машини, на варесі¹ якої лежав величезний камінь, і сильною, недрожачою рукою взяв за ужівку², що придержувала тоту³ вареху в плоскім положенні.

– Батьку, батьку! – кричала Мирослава, рвучись до нього. – Що ти хочеш робити?

Але Захар, мов не чув її крику, спокійно намірював вареху на ворогів.

Тимчасом Бурунда й Тугар Вовк даремно ждали на відповідь тухольців. Похиливши голову, спокійно, рішившись на все можливе, стояв Максим під піднесеною сокирою Бурунди. Тільки Тугар Вовк, не знати чого, тремтів цілим тілом.

– Е, що нам так довго ждати! – скрикнув наостанку Бурунда. – Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганій!

І він із страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову.

Але в тій хвилі блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою – грізна, убійча рука Бурунди враз із топором, відтята одним замахом від рамені, упала, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, у воду.

---

¹ Варéха (діалектне) – ополоник.

² Ужівка (діалектне) – вужівка, мотузка з лози.

³ Тот (діалектне) – той.

Ревнув із лютості та з болю Бурунда й лівою рукою стис Максима за груди, а його очі з виразом пекельної ненависті звернулися на зрадливого боярина.

Але в тій самій хвилі Максим похилився й із цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу й покотивсь у воду, потягнувши за собою й Максима.

А в слідуючій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений із тухольської метавки руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купку ворогів. Бризнула аж до хмар вода, загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі, – і за кілька хвилин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундової дружини не було ані сліду.

Мов мертва, без духа стояла над берегом тухольська громада.

Старий Захар, досі такий сильний і незломний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко. При його ногах лежала зомліла, непорушна Мирослава.

А втім, радісний крик залунав іздолу. Молодці, що плавали на плотах, наблизившись до того місця, де потонув Максим із Бурундою, разом побачили Максима, як виринав із води, здоровий і сильний, і повітали його веселим криком. Радість їхня живо уділилася цілій громаді. Навіть ті, що потратили своїх синів, братів та мужів, і ті радувалися Максимом, немов із його поворотом повертали всі дорогі серцю, страчені в бою.

– Максим живий! Максим живий! Гур-ра, Максим! – залунали громові окрики й понеслися широко по лісах і горах. – Батьку Захаре! Твій син живий! Твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, зі сльозами на старечих очах, піднявся Захар.

– Де він? Де мій син? – спитав він слабим голосом.

Увесь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив Максим із плоту на беріг і кинувся до ніг батькові.

– Батьку мій!

– Синку, Максиме!

Більше не міг сказати ні один, ні другий. Захар захитався і впав у могутні Максимові обійми.

– Батьку мій, що тобі такого? – скрикнув Максим, бачучи смертельну блідість на його лиці й чуючи ненастанну дрож, що потрясала його тілом.

– Нічого, синку, нічого, – сказав потихо, з усміхом Захар. – Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!».

– Батьку, батьку, не говори того! – ридав Максим, припадаючи коло нього. Старий Захар, спокійний, усміхаючись, лежав на мураві, з лицем проясненим, зверненим до полуденного сонця. Він легко відняв руку свого сина від своїх грудей і сказав:

▲ Ілюстрація Наталі Стрижак на основі кадру з фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

– Тут, тут, між нами! Коло твого Максима!

– Максима? – скрикнула вона, зриваючися.

– Так, так! Гляди, я живий, я свобідний!

Довго-довго мовчала Мирослава, не можучи прийти до себе з дива. Утім разом кинулася на шию Максимові, а гарячі сльози бризнули з її очей.

– Максиме, серце моє!..

Більше не могла нічого сказати.

– А де мій батько? – спитала по хвилі Мирослава. Максим відвернув лице.

– Не згадуй про нього, серце. Той, що важить правду й неправду, важить тепер його добрі й злі діла. Молімося, щоб добрі переважили.

Мирослава обтерла сльози зі своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима.

– Але ходи, Мирославо, – сказав Максим, – ось наш батько, та й той покидає нас.

Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима.

– Клякніть¹ коло мене, діти, – сказав він потихо, слабим уже голосом. – Доню Мирославо, твій батько поляг, – не судім, чи винен, чи не винен, – поляг так, як полягли тисячі інших. Не сумуй, доню! Замість батька доля дає тобі брата...

– І мужа! – додав Максим, стискаючи її руку в своїй.

– Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! – сказав Захар. – У тяжких днях звела вас доля до купи й злучила ваші

– Ні, синку, не ридай за мною, я щасливий! А глянь лише тут обіч. Тут є хтось, що потребує твоєї помочі.

Озирнувся Максим і задубів. На землі лежала Мирослава, бліда, з виразом розпуки на прегарнім лиці. Уже молодці принесли води, і Максим кинувся відтирати свою милу. Ось вона дихнула, створила очі й знову зажмурила їх.

– Мирославо! Мирославо! Серце моє! – кликав Максим, цілуючи її руки. – Прокинься!

Мирослава мов пробудилась і здивованими очима вдивлялася в Максимове лице.

– Де я? Що зо мною? – спитала вона слабим голосом.

---

¹ Клякнути – стати, впасти на коліна.

серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок у нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні й не розірве свого сердечного зв'язку із чеснотою і людяним норовом!

І він холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

– А тепер, діти, устаньте й підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки й браття! Нинішня наша побіда – велике діло для нас. Чим ми побідили? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші й укінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари й роздори по руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірнього слугу своїх забагів¹ і робочого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се оццадить йому ціле море сліз і крови, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їхнім слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і

▲ Ілюстрація Наталі Стрижак на основі кадру з фільму «Захар Беркут» (режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Джон Вінн, 2019 р.)

¹ *Забіг* (застаріле) – забаганка.

внукам своїм вісти про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора – іскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Важко зітхнув старий Захар, зирнув на сонце, усміхнувся, і по хвилі вже його не стало.

Не плакали за ним ні сини, ні сусіди, ні громадяни, бо добре знали, що за щасливим гріх плакати. Але з радісними співами обмили його тіло й занесли його на Ясну поляну, до стародавнього житла прадідівських богів, і, зложивши його в кам'яній контині, лицем до золотого образа сонця, уміщеного на стелі, потім привалили вхід величезною плитою і замурували. От так спочив старий Захар Беркут на лоні тих богів, що жили в його серці й нашіптували йому весь вік чесні, до добра громади вимірені думки.

Багато змінилося від того часу. Аж надто докладно збулося віщування старого громадянина. Великі злигодні градовою хмарою перейшли понад Руською землею. Давнє громадство давно забуте й, здавалось би, похоронене. Та ні! Чи не нашим дням судилося відновити його? Чи не ми се жиємо в тій щасливій добі відродження, про яку, умираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тої щасливої доби?

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ідея художнього твору – це основна думка про зображені у творі життєві явища, висвітленню якої підпорядковано всі картини й образи.

У повісті «Захар Беркут» Іван Франко доводить, що сила народу в його згуртованості, а справжньою бідою для держави є розбрат, князівські міжусобиці, які ослаблюють могутність країни.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Установіть відповідність.

Слова персонажа

- 1 «Беркути додержують слова навіть ворогові й зрадникові».
- 2 «І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!»
- 3 «Я ніякого такого слова не знаю, але скажу тобі виразно, що хоч би й знав, то не сказав би тобі...»
- 4 «Вернися, таточку! Лишися тут, між своїми людьми! Стань між ними до бою з наїзниками...»

Персонаж

- А Бурунда-бегадир
- Б Захар Беркут
- В Тугар Вовк
- Г Максим Беркут
- Д Мирослава

АНАЛІЗУЄМО

2. Зачитайте діалог, у якому Захар Беркут обговорює з тухольцями пропозицію Тугара Вовка (с. 46–47). Чому Захар Беркут відхилив пропозицію боярина? Як ви до цього ставитеся?

3. Чому Захар Беркут навіть тоді, коли ворога майже знищено, не приймає пропозиції Бурунди? Як розумів ватажок свій обов'язок перед громадою, коли йшлося про долю його сина?
4. **Мікрофон.** Як ви розумієте слова, які сказав Максим Тугарові Вовку: «Нащо тут великої сили, де сама природа стінами та скалами спиняє вас?».
5. Перед яким вибором стоїть Мирослава? Чи любить вона, на вашу думку, свого батька? Чому вона діє всупереч його волі?
6. Чи згодні ви з тим, що в поведінці Тугара Вовка інколи проявляються позитивні якості? Доведіть свою відповідь, покликаючись на текст.
7. Знайдіть у повісті й зачитайте один із пейзажів. Яка його роль у тексті?
8. Визначте елементи сюжету повісті «Захар Беркут».

експозиція

зав'язка

розвиток дії

кульмінація

розв'язка

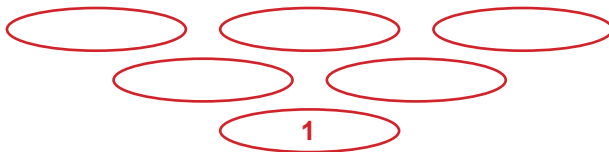
9. Прочитайте запропоновані нижче мотиви повісті. Які події твору та які персонажі пов'язані з цими мотивами?
  - ▶ Згуртованість народу.
  - ▶ Відданість народній справі.
  - ▶ Вибір у складній життєвій ситуації.
  - ▶ Гармонія людини й природи.
  - ▶ Здобуття влади й багатства шляхом зрадництва.
  - ▶ Уміння долати перешкоди.
10. Прочитайте виразно останнє звернення Захара Беркута до тухольців (с. 57–58). Перекажіть його усно від третьої особи. Знайдіть і прочитайте слова Захара Беркута, які є ідеєю (основною думкою) повісті.
11. Схарактеризуйте образ Захара Беркута за поданим нижче планом. Чому, на вашу думку, автор назвав свій твір іменем цього персонажа?

1. Захар Беркут – ватажок тухольської громади.
2. Перевага громадських інтересів над особистими.
3. Народна мудрість і розсудливість.
4. Чесність персонажа.
5. Заклик до єдності в боротьбі з ворогами.
6. Мрії героя про майбутнє.

12. На які 2–3 групи ви можете розділити персонажів повісті? Хто з персонажів твору викликав у вас найбільшу симпатію? Поясніть відповідь.

13. Об'єднайтеся в групи. Оберіть один із образів і створіть до нього гроно за схемою. Під цифрою 1 зазначте найважливішу, на вашу думку, особливість. Презентуйте образ перед однокласниками / однокласницями, обґрунтовуючи обрані характеристики. За потреби скористайтеся довідкою.

тухольська громада
Захар Беркут
Максим Беркут
Мирослава
Тугар Вовк

ДОВІДКА. Мудрість, відданість, пихатість, свавільність, урівноваженість, підступність, гордість, жертвовність, волелюбність, розсудливість, чесність, відповідальність, лиходійство, прагнення помсти, працелюбство, сміливість, зневага, винахідливість, глумливість, хитрість, вірність, наполегливість, ніжність, рішучість, благородство, згуртованість.

МІРКУЄМО

14. Чому Захар Беркут пророкує тяжкі випробування своєму народові? Чи справдилися його передбачення?
15. Чи згодні ви з тим, що образ Захара Беркута є найбільш трагічним у повісті, оскільки саме йому доводилось обирати між життям свого сина й інтересами громади? Поясніть свою відповідь.
16. Кожна людина повинна усвідомлювати наслідки, які може спричинити той чи той її вчинок. До яких наслідків призвели вчинки Тугара Вовка? Поміркуйте, чи усвідомив він свою провину.
17. Визначте кілька найважливіших факторів, які допомогли тухольцям знищити ворога. Яке значення серед цих факторів має патріотизм? А що, на вашу думку, сьогодні допомагає українцям / українкам боронити рідну землю?

ПАТРІОТИЗМ –
любов до своєї батьківщини,
відданість своєму народові,
готовність на жертви й подвиги.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

18. Зіскануйте QR-код і проведіть у класі вікторину за повістю «Захар Беркут».

19. Створіть проєкт «Музика гір». Доберіть 3–4 музичні композиції до різних епізодів повісті «Захар Беркут». Розмістіть на кількох слайдах невеликі уривки з твору (можна з ілюстраціями) й додайте до кожного з уривків музичний супровід або ж зачитайте виразно уривки під музичний супровід.

20. Доберіть 5 прислів'їв чи приказок, якими можна було б змалювати персонажів повісті. Наприклад: 1. *Без доброго командира військо – отара.* 2. *Не копай іншому ями, бо й сам упадеш.*
21. Напишіть есе (7–8 речень) на одну з тем: «Подих століть», «Захар Беркут – патріот Русі-України», «Незламність і стійкість тухольської громади».

Вікторина за повістю
«Захар Беркут»

<https://nx.litera.ltd/s/2Hor4D2FwnzioPy>

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

У попередніх класах ви вивчали повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки», З. Мензатюк «Ангел Золоте Волосся» та ін. Пригадаймо, що **повість** – це прозовий твір, у якому досить широко змальовано життя одного чи кількох головних героїв протягом тривалого чи важливого за подіями часу.

зображення значної кількості подій із життя головних героїв

докладність описів і розповідей про події та персонажів

Характерні ознаки повісті

прозова форма

кілька головних героїв

тривалий час дії або важливий за подіями час

середній обсяг

Повісті поділено на соціально-побутові, пригодницькі, автобіографічні, фантастичні, історичні тощо.

Історична повість – це повість, побудована на історичному сюжеті, у якому широко відтворено певну історичну епоху та її діячів. У такому творі історичні факти художньо поєднано з вимислом, а реальні історичні особи діють поруч із вигаданими персонажами.

Особливості історичної повісті:

- об'єктивне зображення історичних подій;
- згадка про історичних осіб;
- використання давніх географічних назв;
- колоритні описи стародавніх звичаїв;
- наближена до зображуваної доби мова оповіді.

Твір Івана Франка «Захар Беркут» за **жанром** – це героїко-романтична **історична повість**. У ній описано звияжні сторінки історії народу, а герої / героїні служать ідеалам гуманності, свободи й братерства. Автор художньо збагачує історичні факти вірогідними епізодами й намагається «оживити» минуле, створити образи людей тієї давньої доби.

В основу повісті Іван Франко поклав реальні події нападу монголо-татарської орди в 1241 р. на землі Галицько-Волинського князівства. У творі згадано князя Данила Галицького та завойовника Чингісхана, а також відтворено колорит тієї епохи: описано зброю, одяг, страви, звичаї, світогляд персонажів. У тексті наявні фольклорні елементи XIII ст.; архаїзми й історизми; мову персонажів наближено до тієї, якою спілкувались у минулому.

Хоча в жодному літописі не згадано про битву під Тухлею, не згадано й Захара Беркута і Тугара Вовка, Максима й Мирославу, але достеменно відомо, що монголи справді дійшли до Карпат. Отже, сутички наших предків із потужною армією-ордою могли бути. Але історія не зберегла про це детальних розповідей.

Іван Франко за допомогою творчої уяви ввів своїх читачів у далеку історичну добу – і ми повірили письменникові, бо перед нами постали як живі талановито виписані герої й героїні. Історична повість тим і відрізняється від наукового викладу історичних подій, що в ній ідеться про глибоко індивідуалізованих, яскравих, здатних на помилки й самопожертву героїв та героїнь.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Назвіть характерні ознаки повісті.
2. Яку повість називають історичною?

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Які історичні події покладено в основу повісті «Захар Беркут»?
4. Доведіть, що твір «Захар Беркут» – це історична повість.
5. Чим відрізняється історичний художній твір від наукового викладу історичних подій?

Віртуальна екскурсія.

Зіскануйте QR-код і здійсніть цікаву віртуальну екскурсію «Місцями Івана Франка та Захара Беркута».
<https://nx.litera.ltd/s/nJtpRr34mTtGQHY>

Леонід ПОЛТАВА (1921–1990)

Леонід Полтава (справжнє прізвище – Пархомович) народився на Сумщині. Навчався в Ніжинському учительському інституті. Після Другої світової війни опинився в таборі для переміщених осіб у Німеччині, куди його вивезли під час війни на примусові роботи. Залишився жити в Європі,

а згодом переїхав до Сполучених Штатів Америки, де працював в українській редакції радіо «Голос Америки».

Писав прозові й поетичні твори для дорослих і дітей.

Помер Леонід Полтава в Нью-Йорку, похований на українському православному кладовищі (штат Нью-Джерсі).

ЦІКАВО ЗНАТИ

Навесні 1659 року в Україну вторглася московська армія (сучасні дослідники стверджують, що чисельність її становила 50 тисяч). Московити зруйнували кілька українських міст, але застрягли під Конотопом, облогу якого розпочали 21 квітня.

Козацький загін ніжинського полковника Григорія Гуляницького (5 тисяч осіб) понад два місяці героїчно тримав оборону Конотопу. За цей час гетьман Іван Виговський зібрав українське військо (16 тисяч) та залучив на допомогу наймані загони іноземців. 4 липня Виговський розбив передовий загін московської армії біля села Шаповалівка й підступив до Конотопу. Вирішальна битва розпочалася 7 липня. За кілька днів московське військо було оточене й майже все знищене (З вебсайту Українського інституту національної пам'яті).

▲ Місто Конотоп (Сумська область) сьогодні

На основі назви оповідання «Маленький дзвонар із Конотопу» та інформації з рубрики «Цікаво знати» спрогнозуйте, про що йтиметься в цьому оповіданні. Які герої в ньому можуть бути та яка пригода з ними може трапитися?

МАЛЕНЬКИЙ ДЗВОНАР ІЗ КОНОТОПУ

ОПОВІДАННЯ
(Скорочено)

Уже майже три місяці стоїть за валами в славному місті Конотопі хоробре військо полковника Гуляницького. Розлютована московська кіннота не раз накидалася тічкою на Конотоп, не раз у місті вибухали пожежі від гарматних ядер – а все ж українці не здавались і не думали здаватися ворогові.

Уся Україна знала, що під Конотопом вирішується її доля: або жити вільно й незалежно на своїй землі, або попасти в московську неволю.

Знав про це й гетьман України Іван Виговський. Поки вороги штурмували Конотоп, він почав швидко збирати козацькі сили, найняв на підмогу татарське військо, а також відважних сербських стрільців. Було з ким воювати – проти України виступала багатотисячна московська армія.

▲ Невідомий художник.
Гетьман Іван Виговський

* * *

На високій дзвіниці, що маячить над принишклим Конотопом, стоять двоє: сивий згорблений дідусь Яким і його помічник, маленький дзвонар Павлик. Вони дуже втомлені, бо щойно перестали розгойдувати важкі біла¹ дзвонів. Згори, мов на долоні, видно місто. У місячному сяйві воно нагадує великий військовий табір із вогнищем посередині, біля якого могли б погрітися бійці. Насправді то не вогнище, а пожежа, спричинена вибухом стрільня² з московської гармати. Вона нищить одну з вулиць міста.

Дідусь Яким виконав свій обов'язок. Він вчасно помітив пожежу, вчасно сповістив міщан. Ген там, унизу, покотилися запряжені кіньми вози з бочками, наповненими водою, побігли люди з відрами, навіть загін козаків помчався на конях, щоб скоріше погасити палаючі будинки.

Дуже-дуже втомився дідусь Яким. Бути пожежним сторожем на дзвіниці – нелегка справа. Чи дощ, чи сніг, чи грозовиця – мусить сторож пильнувати. Добре, що ось цей білявенький хлопчина, Павлик, напросивсь у помічники дідусеві. Удвох веселіше, до того ж у Павлика очі бистрі, помічають негайно все, що внизу діється.

¹ Біло – металеве серце дзвона, що вдаряє зсередини й спричиняє звук. Його ще називають язиком дзвона.

² Стрільно – набій до гармати.

– Що ж, Павлику, побудь тут сам трохи, а я на землю зйду, харчів і води принесу.

– Дідусю, вертайтеся швидко, швидко... – обізався Павлик. Йому було незручно признатися, що залишатись у темній церковній вежі самому якось страшно. (...)

Хлопець недавно щосили допомагав дідові бити в дзвони. А то була непроста робота! Дзвони на цій вежі велетенські, самому хлопчикові, мабуть, не під силу і в одного дзвона вдарити!

Павлик трохи постояв непорушно і знову почав вдивлятися в розкинене внизу місто, чи часом десь не загориться. Потім присів на дубову перекладину біля найбільшого дзвона й замислився.

Дідусь про все розказав Павликові. І про те, що москвини обложили місто, і про те, що ось-ось козаки прийдуть на допомогу Конотопові, і про те, що Московщині не вдасться зробити з України собі невільницю. Павлик був радий, що хоч він ще маленький, а все ж таки допомагає Україні боротися проти ворога. Він із дідусем сторожить на дзвіниці, а це неабияка праця!

* * *

Ніч добігає кінця. Уже з годину минуло, як дідусь пішов по харчі. Павлик почав турбуватися. Добре, що все навколо спокійно. Уже й туман вранішній устає на лугах за містом. Той туман пливе сивою хмарою, підкочується все ближче до земляних валів, на яких стоять козаки й міщани, відважні оборонці Конотопу.

Пильно вдивляється Павлик у тьмяно-рожевий туман. Дивиться – і очам своїм не вірить! Неначе якийсь довжелезний човен пливе в тому тумані й помаленьку наближається до Конотопу. То вирине з туману, то знову сховається. Що це може бути? Де ж це дідусь забарився? Він відразу сказав би, що воно таке.

Тим часом дідусь поспішав вулицею до своєї дзвіниці. Він ішов обережно, бо ніс Павликові молоко. Увесь час тривожився, щоб не вибухла пожежа, бо сам хлопець не подужає в дзвона вдарити.

І спинився, завмер на мить дідусь від здивування. Почув раптом слабенький удар у найбільший дзвін. Потім другий, дужчий, потім третій, ще міцніший, – бов-бов! Глянув дідусь навколо – ніде не горить. Що це за диво? Невже це хлопець таку витівку вдіяв? Ось уже й кілька вершників-козаків промчались на своїх конях повз дідуся, уже й міщани біжать. Кинувсь і собі дідусь до дзвіниці.

* * *

Загули дзвони на сполох!

Що сталося на високій дзвіниці? Що помітив Павлик? То не якась химерна валка в ранковому тумані посувалася до Коното-

пу, то великий московський загін знову наближався до міста. Москалі вдалися до хитрощів: навіть коней не запрягли у свої гармати, а самі повпрягалися, щоб нечутно й непомітно наблизитися в тумані та й ударити на місто з усіх двадцяти гармат. Крізь густий туман не так легко могли помітити їх і вартові козаки на земляних валах. Перший зауважив москалів Павлик із дзвіниці.

Він кинувся до дзвонів – до своєї єдиної зброї проти ворогів. Слабими руками вхопився за грубезного мотуза найбільшого дзвона й почав щосили тягнути до себе. Спочатку ні мотуз, ні тяженне било не подавалося. А москалі наближались... Павлик знову потягнув мотуза. Міцно впершись босими ногами в дошки помосту, обвив руками мотуз і вже не тягнув, а всім своїм тілом почав налягати, розгойдувати тяжке било. З усієї сили кидався вперед і назад, болюче зранюючи тіло об жорсткий мотуз. Било похитнулось! Ще раз, ще раз. Кидався хлопець сюди й туди, піт заливав йому очі, волосся сповзло на чоло, ноги дрижали від напруження – аж ось врешті дзвін тихо озвався. Спочатку ледве чутно, потім голосніше, аж врешті ранкову мряку пронизали голосні звуки найбільшого конотопського дзвона: бам-бам-бам...

Прокинулося місто, козаки на земляних валах вдарили з гаківниць. Сам полковник Гуляницький на коні кинувся до оборонного валу, до своїх козаків. Над головами завили перші стрільна московських гармат. З туману вилетіла кіннота й ринула на місто. Та ворог усе-таки не встиг напасти зненацька. Козаки зустріли ворожу кінноту таким сильним вогнем, що її лави розсипались, коні завернули назад, а десятки вершників вкрили поле своїми трупами.

Не зумів ворог підкрастися до міста. Про його прихід попередив оборонців малий Павлик. Сім гармат залишили москалі на полі, не встигли забрати їх із собою.

► Олександр Коваль. Ілюстрація до оповідання Леоніда Полтави «Маленький дзвонар із Конотопу»

Уявіть, що ви безпосередньо спостерігаєте за всіма описаними подіями. Прочитайте виразно вголос цей абзац тексту, замінюючи дієслова минулого часу дієсловами теперішнього часу.

Але що це із дзвонами сталося? Вони раптом замовкли. Ще раз озвалися ледве чутно, і ніби не стало їх на дзвіниці.

* * *

Коли дід Яким, поставивши глечик із молоком унизу, виліз на дзвіницю, то побачив незвичайну картину: під найбільшим дзвоном лежав непритомний Павлик. Дідусь швидко поклав хлопця на поміст, ударив кілька разів в усі дзвони й знову кинувся його рятувати. Він розстібнув йому сорочку, потер груди шорсткою долонею, підняв голову. Хлопець почав частіше дихати, усміхнувся до діда й знову склепив повіки, заснув кріпким сном. Дідусь скинув свитку, дбайливо вкрив нею Павлика й узявся далі бити в дзвони. Сонце вже сходило, туман утікав у долини. Із дзвіниці було видно, як мчали з боків вершники, – битва розгорілася наново. Дзвони тривожно гриміли, з домів вибігали озброєні міщани. За конотопськими валами гримнули гармати, але їхні ядра посвистіли кудись в інший бік, не на місто, а наче в московський табір.

Нічого того не чув Павлик. Він спав глибоким сном.

* * *

Хлопчик прокинувся аж під вечір. Спершись на поруччя дзвіниці, у затінку величезних дзвонів, він широко розплющеними очима вдивляється в ту картину, яку йому з радістю показує дідусь.

А є на що поглянути: скільки око сягає, навколо Конотопу червоніють козацькі жупани, скачуть вершники, з-за ріки долітають голосні звуки козацьких сурм. Це ж відбулася велика перемога українців над москалями! Он, на полях, якими йшли в наступ ворожі полки, тридцять тисяч їхніх вояків лежать на землі й уже ніколи не встануть. Велику московську армію, яка несла поневолення Україні, розгромив під Конотопом гетьман Вигов-

◀ Артур Орлюнов.
Конотопська битва 1659 року

ський. А конотопці, очолені полковником Гуляницьким із його козаками, допомогли гетьманові розгромити ворога. Допоміг у цьому й малий Павлик, сповістивши місто про наступ ворога.

Дідусь міцно пригорнув до себе хлопця, і в обох сльози радості заблищали на очах.

– А злазьте-но! – загукали знизу козаки. – Годі вам на дзвіниці відсиджуватись!

Багато людей зібралось під дзвіницею, щоб побачити хлопця-героя, про якого говорило все місто.

– Ходімо, синочку! – весело озвався дідусь. – Там же й молоко твоє стоїть унизу.

Коли дідусь й усміхнений та зніяковілий Павлик опинилися на землі, натовп голосно закричав «слава» на честь їх обох, а козацький сотник посадив Павлика до себе на чудового сивого коня. Для Павлика це була велика нагорода.

– Що б ти хотів, хлопче, мати в подарунок? – запитав сотник.

– Шаблю, шаблю хочу...

Сотник голосно гукнув козака-сурмача, узяв у нього золоту, блискучу сурму¹ й подав Павликові:

– Оце тобі подарунок від мене!

– А оце й від мене! – сказав дідусь Яким, подаючи Павликові глечика з молоком.

Павлик швидко надпив молока, бо таки й справді мав велику спрагу, подякував дідусеві, обняв козацького полковника й скочив із коня вниз. Маленького героя обступили дорослі й діти. Усі його вітали, усі розглядали подарунок – козацьку сурму. Павлик високо підняв її вгору й сказав:

– Діду Якиме, як москалі ще колись ітимуть, то ви у дзвони битимете, а я в сурму заграю на сполох! Ніколи вони сюди не доберуться!

---

¹ Сурма – духовий музичний інструмент, який використовують як сигнальний.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Визначте на умовній шкалі часу, коли відбуваються події оповідання «Маленький дзвонар із Конотопу».

2. Дідусь Яким із Конотопу був
А конотопським невільниким   В пожежним сторожем
Б місцевим священником   Г відважним стрільцем
3. Яке слово потрібно поставити на місці пропуску в поданому уривку? Кому з героїв оповідання належать ці слова? За якої ситуації їх сказано?

«Діду Якиме, як москалі ще колись ітимуть, то ви у дзвони битимете, а я в _____ заграю на сполох! Ніколи вони сюди не доберуться!»

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Перечитайте вступну частину оповідання. Дайте відповіді на запитання.
  - ▶ Яке доленосне для України питання вирішувалося під Конотопом?
  - ▶ Хто об'єднався навколо гетьмана Івана Виговського в битві проти московського війська?
  - ▶ Які епітети використовує автор, розповідаючи про Конотоп та про військо полковника Гуляницького? Яка роль цих епітетів?
5. Розкажіть, які громадські обов'язки були в діда Якіма під час наступу московського війська на Конотоп. Чи легкою була ця робота? Як про це сказано в тексті?
6. Чи страшно було Павликові залишатися самому на дзвіниці? Для підтвердження відповіді зачитайте уривок із твору.
7. До якої хитрості вдалися московські війська, щоб уночі прокрастися до міста? Розкажіть детально, хто і як саме їм перешкодив це зробити.
8. Прочитайте уривок від слів «Він кинувся до дзвонів» до слів «Прокинулось місто» (с. 65). Випишіть дієслова, за допомогою яких відтворено динамізм і напруженість ситуації.
9. Доведіть, що дідусь Яким був не тільки працьовитим, відповідальним, відданим своєму місту, а й турботливим і дбайливим стосовно Павлика.
10. Знайдіть у тексті й випишіть одне речення, яке, на вашу думку, навіює гордість за оборонців рідної землі.
11. Доведіть, що твір «Маленький дзвонар із Конотопу» – історичне оповідання.
12. Поясніть на прикладі творів «Маленький дзвонар із Конотопу» та «Захар Беркут», чим повість відрізняється від оповідання. У якому з названих творів ширше відтворено колорит епохи?

■ МІРКУЄМО

13. Під час наступу ворожих військ на Конотоп у місті часто виникали пожежі від гарматних ядер, гинуло багато людей. Чому, на вашу думку, конотопці не здавалися, а продовжували захищати своє місто?
14. Чому вчинок маленького дзвонаря можна вважати героїчним? Хіба розгойдувати біла дзвонів – це героїзм?
15. Поміркуйте, що спільного між жителями Конотопу й Тухлі. Чи можна вважати, що вони уособлюють усю Україну у свою історичну епоху?
16. **Мікрофон.** Найбільше в оповіданні «Маленький дзвонар із Конотопу» мене вразило ... . Найбільш емоційно напруженим був момент ... .

ГЕРОЇЗМ –
найвищий вияв
самовідданості й
мужності у виконанні
громадського
обов'язку.

Для додаткового читання.

Андрій Чайковський. «За сестрою», «Віддячився».
Андріан Кашенко. «З Дніпра на Дунай».
Надія Симчич. «Марко з Котигорошівки».
Надія Гуменюк. «Білий вовк на чорному шляху».
Наталена Королева. «Легенди стародавніх».

Розділ 2. І ДИТИНСТВО, Й РОЗЛУКА, Й ТВОЯ МАТЕРИНСЬКА ЛЮБОВ

ОКРИЛЕНІСТЬ ДУШІ В ПОЕЗІЇ ТА ПРОЗІ

Електрокари чи гіроборди на вулицях, мультиварки чи бездротові пилососи в оселях – звичні для сьогодення речі. А ще можна вмикати світло голосовими командами й зводити будинки за допомогою 3D-принтерів...

- ◆ Що нового ви запропонували б для забезпечення життєдіяльності міст і сіл?
- ◆ А які технічні новинки в побуті, на вашу думку, можуть з'явитися найближчим часом?
- ◆ Чи можуть технічні новації допомагати довкіллю?

А ось героїня повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір» нічого цього не знала й жила в селі, любила природу та мріяла побувати у Вінниці, бо в міських оселях уже була електрика, а вулицями їздили трамваї. Завітаймо разом з авто-ром до цієї світлої дівчинки та скуштуймо меду з липовим чаєм.

Михайло СТЕЛЬМАХ (1912–1983)

Михайло Стельмах народився в селі Дяківці на Вінниччині. Про своїх рідних митець завжди згадував із любов'ю і вдячністю. Дід Дем'ян був на всі руки майстром: пошукати треба було вправнішого коваля, стельмаха¹, механіка. Одного разу він навіть відремонтував автомобіль, хоча тоді вперше бачив машину. Бабуся тонко відчувала все живе, на плодові дерева у своєму саду мало не молилася, розмовляла з ними.

Дитинство Михайлика до восьми років проходило в Одесі, де його батько працював у порту. Згодом родина повернулася у рідне

---

¹ Стельмах – майстер, який робить вози, сани, колеса тощо.

село. Батько господарював на невеликому клаптику землі, любив працювати з деревом, як казали сусіди, мав золоті руки. Мати майбутнього письменника була дуже доброю, ласкавою, милосердною. Вона пробудила в серці сина любов до землі, природи, навчила милуватися довкіллям. Найдужче любив хлопчик зимові свята, коли колядували й щедрували. Ще в школі написав свою першу п'єсу, яку показали на сцені сільської бібліотеки.

Михайло Стельмах закінчив Вінницький педагогічний інститут, учителював, пройшов нелегкими шляхами Другої світової війни. Мова його творів унікальна: красива, настільки добірна, аж запашна. І ви це відчуєте, читаючи повість «Щедрий вечір», у якій митець залишив найкращі спогади про своє дитинство.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У Михайла Стельмаха було троє дітей: двоє синів і донька. Старший син – Ярослав Стельмах – письменник, драматург, кіносценарист. Його повість «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» ви вже вивчали в 6-му класі. Письменником став і менший син Дмитро, а донька Марта стала філологинею, фольклористкою, дизайнеркою ландшафтів.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

ПОВІСТЬ
(Уривки)

▲ Гриби красноголовці

Розділ другий

(...) З грибами в одній руці, а з поводом у другій поволеньки дожджу до загорожі, де зараз трава аж куриться пахощами й прив'яленим сонцем. Отут, при дорозі, путаю нашу коняку й з грибами поспішаю до куреня¹. Але ні в курені, ні на пасіці Люби нема. То що мені робити? Я кладу на видноті гриби, кажу, щоб вони нікуди не втекли з куреня, а сам думаю майнути в осичняк² пошукати красноголовців³. Там є таке місце!

Біля борсукової нори до мене з доброго дива вчепилося запитання:

¹ **Курінь** – легка будівля, сторожка (на горбах, у лісі і т. ін.).

² **Осичняк** – осиковий ліс або гай.

³ **Красноголовець** – їстівний гриб із червоною або жовтогарячою шапкою (підосічник).

чи бачить борсук сонце, чи він у темні прочавкає і проспить усе життя?

Я лягаю на землю, притуляюся вухом до того місця, під яким повинен вилежуватися борсук із борсученятами. Ось щось злегка чи то піді мною, чи за мною зашаруділо. Напевне, заврушилася борсукова сімейка. Може, вона саме засіла за стіл й орудує біля миски? Я починаю всміхатися, у думці вже всвою борсучатам у лапи ложки, а в цей час мене ошпарює сміх:

– Може, тобі й подушку покласти? Будеш вилежуватися, наче борсук!

Я відриваю голову од землі, а біля мене аж перехитується од сміху Люба.

– І чого б ото я одразу всі зуби продавав? – кажу трохи невдоволено.

– Бо зраділа, що тебе побачила, – мов очеретінка, розгойдується Люба. – А ти щось привіз мені?

– А що ж тобі треба було привезти?

– Ніби й не догадуєшся? Якусь книжку.

– Привіз казки страшні-страшні.

– Я цих і слухати не хочу.

– Чого?

– Бо як начитаєшся їх, то так страшно стає в лісі. – І дівчинка боязко озирнулася назад, ніби там, за деревами, коловоротилась різна погань.

– А от мені й зовсім не страшно, – відчайдушне обманюю, а сам згадую, як мені колись уночі чорні дідові штани здалися чортом.

– Бо ти хлопець, ти й не повинен боятися нечисті. Мій тато каже, щоб і я нічого не страхалась, а я все одно страхуюсь.

– І чого ж ти боїшся?

▲ Борсук

► Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»

– Грому, різної погані й сови.

– Сови?

– Еге. Вона увечері так моторошно кричить, що волосся саме їжаком підіймається. І очі її страшно світяться уночі. Тоді я забиваюсь у курені татові під руку й одразу засинаю. Зате як славно тут удосвіта! Будять мене то соловей, то зозуля, то іволга, то одуди, а то й роса. Ти щільникового меду хочеш?

І хоч мені дуже хочеться покуштувати солодкого, але я так віднікуюсь, наче щодня маю мед у своїй хаті.

– І даремно, – каже чиймись словами Люба. – Мед – це здоров'я.

– Ну, коли здоров'я, то попробую.

– От і добре, – показує рідкі зуби Люба. – А може, тобі й чумацької юшки зварити?

– Та ні, мабуть, не треба.

– От я все набиваюсь, а ти все віднікуєшся і віднікуєшся. Гордий чогось став... Михайлику, а я тобі щось хочу сказати. – І дівчинка, оглянувшись, засоромлено подивилася на мене. – Сказати чи ні?

Я теж чогось ніяковію і теж озираюся довкола.

– Кажи, як маєш щось...

– Ось дай відсапну. Тільки ти нікому нічичирк. Чуєш?.. Оце ж учора в моєї тітки Василина був аж із Вінниці якийсь головний над співаками. Він такий патлатий і смішний-смішний! Як

заспіває, то в нього рот стає пащекою – ціле горня влізло б туди. Він привіз тітці якісь ноти...

– І що?

– То тітка Василина візьми та й похвалися йому, що я теж гарно співаю і виводжу підголоском. От йому й захотілося послухати мене. А я все соромилась і соромилась перед городським. Тоді моя тітка сказала, щоб ми разом заспівали. І ми заспівали разом, бо так і легше, і не соромно.

– І що далі?

Люба кумедно відкопилила губи, сторчма поставила очі, як той головний над співаками, і посмінулась. (...)

– Отак живе людина і не знає, що вона – голос. Головний над співаками обіцяв якось і мене, і тітку

▲ Осиковий ліс

Василину викликати у Вінницю. Тоді я там і театр, і трамвай побачу.

– Щастить же людям! – кажу я, а Люба починає сміятись. – І що ти тому головному співала?

– Журливої: «Ой під яром-яром пшениченька яра, в долині овес». І веснянки співала, теж сумні. А він сказав, що в них живуть голоси якихось предків. Такий уже розумний чоловік, що й половини слів його не второпаєш. Він і моему татові сказав, що я голос... Ходімо до куреня.

– А що в тебе в торбинці?

– Хіба не бачиш? Липовий цвіт.

– На чай збираєш?

– Ні, у нас приймають його на ліки. От я і зароблю собі на зошити. Назбираю цвіту аж на цілий срібний карбованець, бо дуже люблю, коли є багато зошитів. Збираймо разом цвіт. У мене в курені й посушимо, бо на сонці не можна. Як ти?

– Можна й разом.

– То спершу ходімо їсти мед.

І в цей час біля нас ворухнулася чиясь тінь. Я озирнувся. Біля самої Люби зупинився із старенькою рушницею в руках темнолиций, з вивернутими губами дядько Сергій. (...)

– Скажи, он там борсук ще живе? – і дядько Сергій націлився берданкою на нору звірка.

– Що ви, дядьку, робите?! – злякано скрикнула Люба.

На вивернутих губах мисливця химерно викривилась посмішка:

– Не бійся, він мені тепер не потрібний. От коли нагуляє жиру, я таки доберуся до нього. Тут якоїсь кізочки або зайця не бачила?

– Нема тут ні кізочки, ні зайця...

Дядько Сергій крутнувся і, тримаючи рушницю навпереваги, сторожко пішов у глибінь притихлого лісу.

– Попрощається сьогодні із життям якийсь звір чи птах. Не доведи господи мати такого родича, – сказала Люба чиймись словами. – Тато говорить, що в нього затверділа совість.

Після зустрічі з дядьком Сергієм мені вже навіть меду не захотілося.

– Краще спочатку нарвемо липового цвіту.

– То як хочеш. Я знаю таку липу, що пахне аж на пів лісу. Мабуть, її цвіт найбільш цілющий. Правда ж, гарно буде, коли він допоможе якійсь добрій людині – візьме й підведе її на ноги?

▲ Липовий цвіт

– Ге. А далеко ця липа?
– Аж біля яру. От зараз розстелю цвіт у курені, та й побіжимо собі.

Я поглянув на небо, яке обкладали неспокійні грізно-фіалкові хмари, а Люба тим часом уже вискочила зі свого лісового житла, і ми побігли до тієї липи, що мала пособити добрим людям. Струнка, мов тополя, вона трохи навскіс стояла над яром, натрушувала і на ліс, і на яр свої пахощі, навколо неї живою сіткою ворушилися бджоли. Коли я виліз на дерево, за яром обізався грім, а Люба налякано скрикнула.

– Чого ти?

– Боюся грому, – щиро призналася дівчинка. – Може, повернемося назад?

– Нарвемо цвіту й повернемося.

– Добре тобі казати: нарвемо! У мене вже і руки, і душа тремтять.

– А як же твій карбованець на зошити?

– Не хочу й карбованця, коли гримить! О! Чуєш! Знову загриміло, синім коренем вималювалася блискавка, розкрила шматок другого неба й згасла в хмарі.

– Ти не бійся, – заспокоював я Любу – то Ілля¹ калачі розкидає.

– Аби ж калачі, а то громи й блискавки. Он уже й ліс перелякався грози, – заскімлила дівчинка.

Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки. Знову мигнула блискавка раз і вдруге, ліс і зверху, і зсередини просвітився недобрим блакитнавим огнем, а грім, як навіжений, лупнув у кілька ціпів, неначе хотів обмолотити землю. І вона під ударами грози почала злякано кренитись у безвість. Тепер і мені стало лячно.

– Михайлику, зараз же злязь! – уже внизу обізвалася Люба сльозами.

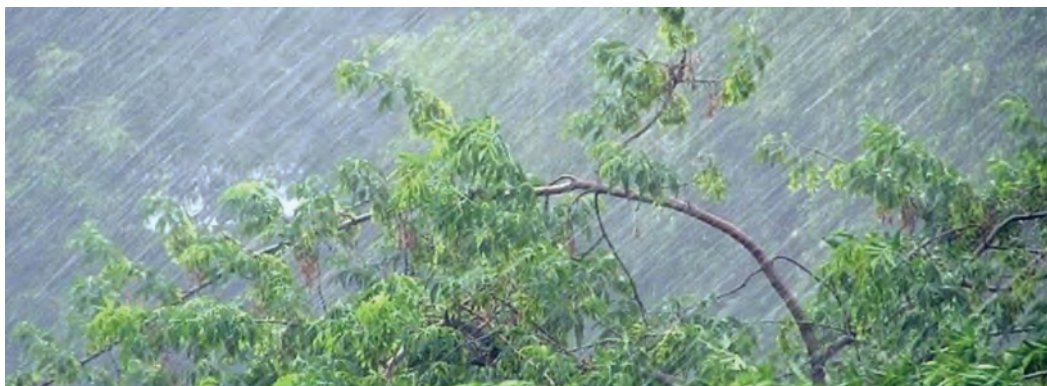
І тільки я, обдираючи ноги, скотився з липи, як на землю стіною обвалилася злива. Одразу невидимим став ліс, тільки стогін його охоплював, затискав і перекочувався через нас. Та ось блискавка влучила в серцевину лісу, і він засвітився величезним фіалковим ліхтарем. А коли блискавка згасла, ми побачили інший огонь – біля самого яру, заломивши руки, горіло скалічене дерево.

– Михайлику, нам треба сховатись.

– Куди ж ми сховаємось?

---

¹ Ілля – святий пророк; віряни вшановують його пам'ять улітку. Коли гриміло, казали, що то Ілля по небесному мосту калачі везе.

▲ Дощ у лісі

– Я знаю таке дупло в дубі – велике-велике. Там ми обоє вмістимось, – сказала Люба, витираючи вже мокре обличчя.

І я, пуста голова¹, навіть не подумав, яке лихо могло спіткати того дуба, і побіг за Любою. Хустина спала їй на плечі, навколо її голови, стікаючи струмками, затанцювали коси й кісники, а дівчинка шматувала сизу пелену дощу, зникала в ній і знову з'являлась, мов тінь. Грім кидав її на землю, вона падала, підводилась і бігла вперед.

– Отак і голосу можна позбутися, – хотів я пожартувати, але Люба й вухом не повела².

Ми сполохано металися між громами й блискавками, а дощ, як хотів, прав і виполіскував нас.

– Ось тут! – дівчинка раптом зупинилась перед старим гіллястим дубом. При його корені темніло нерівне присмалене провалля.

«Дубе, дубе, хто тобі душу виїв? – у думках запитав я дерева й сам відповів: – Літа мені виїли серцевину й душу».

І питання, і відповідь мені дуже сподобались, я хотів було запишатись, але передумав – це, певне, десь таке вчитав.

– Михайлику, сюди лізь!

Я ввійшов у дупло, мов у комірчину. Тут було темно й майже сухо. Люба встигла вже витертись, викрутити хустку й трохи заспокоїтись. Та ось знову, мов з гармати, тарахнув грім, дуб заскрипів усіма своїми кісточками, і лісовічка обома руками вчепилася в мене, а перегода, сама себе заспокоюючи, запитала:

– Правда ж, тут не так лячно?

Чи сподобалося вам питання Михайлика та відповідь на це питання?

¹ Пуста (порожня) голова (фразеологізм) – нерозумна, нетямуща людина.

² Вухом не весті (фразеологізм) – зовсім не звертати уваги, не реагувати.

– Авжеж, – відповів я, зовсім забувши, як небезпечно в грозу сусідувати з великим деревом. Воно скрипіло й стогнало, обвалюючи на землю потоки дощу, а на нас крихти своєї зитлілої серцевини.

– Михайлику, може, ти казку розкажеш?

– Та від неї тобі ще страшніше буде.

– І це правда, – зітхнула дівчинка, притихла на якийсь час і раптом перелякано ойкнула.

– Ти чого?

– Ой, Михайлику, я зовсім забула за куріпку! Що тепер буде з нею, з її дітками?

– А що має бути з ними?

– Ти нічого не знаєш! У неї тільки-тільки вивелися дітки, вони зовсім безпорадні. Це ж вода потопить усіх. Біжімо рятувати їх. Усе одно мокрішими, чим є, не будемо. – І Люба першою вискочила з дупла, зіщулилась, глянула поверх дерев і полегшено зітхнула: – О, уже небо вивиднюється. Біжімо.

– І що це в тебе за куріпка?

– Я її на узліссі в заростях терну побачила, коли вона саме сиділа на яечках. І я її трохи приручила до себе. Ой, аби ж не затопило її діток.

---

¹ Тернік – зарості терну.

Розбризкуючи калюжі, ми побігли на узлісся. Від нас уже відкочувалися громи, над нами стихувався дощ, а під нами вигиналися, щасно плакали трави і цвіт. І пахло суницею, грибами, розіпрілим хмелем і тією житньою свіжістю, яку приносять тільки петрівчанські пучки блискавиць. Немало накидав їх сьогодні Ілля і в ліс, і поза ліс, вибиваючи нечисту силу.

Ми пробігли чийось загороду, у якій стояли високі вулики, обминули озерце червоного проса, перехопилися через струмок, що став тепер річкою, і опинилися на зарослому терном узліссі.

За ним уже стояли поколошкані зливою житя й пшениці.

– Обережно, Михайлику, – тут подряпатися можна, – розводячи руками цупкі гілки, Люба зайшла в терник¹. Ось вона зупинилася, пригнулася до землі й тихенько скрикнула.

– Що там у тебе?

– Ось подивись, – дівчинка підвелася, простягнула до мене човником складені долоні. На них безпомічною сірою грудочкою лежало пташеня, завбільшки з волоський горіх. Воно

▲ Куріпка

навіть не могло підвестися на ноги. – І що мені робити з тобою? – жалісно запитала його.

Але пташеня і не поворухнулося.

– Замерзло, охляло, – пояснила дівчинка й обережно поклала свою знахідку в пазуху. – Ось іще однецьке!

Я теж нахилився до трави й побачив біля якоїсь трухлятини заболочене, з підвернутою голівкою пташеня. У руці воно й не писнуло, тільки болісно глянуло на мене затуманеним оком.

– А де ж куріпка? Чого вона покинула їх? – запитав я в Люби, яка й моє пташеня поклала собі в пазуху.

– Хто його знає? Може, грім наполюхав і розігнав її діток, а вона тепер збирає їх до купи. А може, ще гірше щось сталося. Хіба мало ворогів у пташини? Почекаємо її.

– А як вона не прийде?

– То заберемо діток, і я доглядатиму їх сама. – Люба, прислухаючись до себе, неждано усміхнулась: – Вони вже дряпають мене ніжками. От дурнецькі!

Ми винишпорили всю тернину й знайшли аж семеро пташенят. Люба поховала їх у пазуху, а сама неспокійно позирала на всі боки, визируючи матір куріпку.

Уже й розпогодилось, умите сонце перекинуло свої золоті коси на поля, і вони курилися пахучою парою. Пташенята зовсім зігрілися і, попискуючи, бешкетували в Любиній пазусі.

– На волю просяться. Що мені робити з вами? – Та ось дівчинка витягнула шию, завмерла, до чогось прислухаючись. Я теж затаїв дух. Недалеко почувся занепокоєний пташиний поклик, потім біля куща вовчого ліка з'явилася куріпка, її мокрі крила аж черкали землю, а побіля матері вовгузилося кілька пташенят. Ось куріпка занепокоєно зупинилася, повела головою, а крилами придержала діток. Птиця побачила людину.

– Красунечко моя, – тихо сказала Люба, полізла рукою до пазухи й випустила на землю пташеня.

▲ Володя Чубарев й Ліля Суддя – виконавці ролей Михайлика й Люби у фільмі «Щедрий вечір»; режисер Олександр Муратов, кіностудія імені О. Довженка (1976)

Куріпка щось скрикнула на своїй пташиній мові, ступила крок до дитини, а та, розхитуючись і крильцями, і всім тілом, так поспішала-заточувалась до матері, що аж падала з ніг. Люба випустила усіх пташенят, з утіхою поглянула на них, шепнула мені:

– Ходімо, Михайлику, не будемо тривожити ні красунечки, ні й діток. Хай вони теж мають своє щастя.

І ми тихенько-тихенько почали вибиратися із чагарів. На душі в мене було таке, наче я не з куріпкою, а із самим сонцем зустрівся. Це ж і мати зрадіє, що ми допомогли бідолашній пташині.

Чому Михайлику здалося, що він зустрівся із самим сонцем?

Мокрі, стомлені, але радісно осміхнені, ми входимо в ліс, бредемо струмком і вражено зупиняємося прямо в розбурханій воді: навпроти нас, за галявиною, веселка порозвішувала всі свої стрічки, і в їхнім одсвіті діброва стала такою гарною, якою вона може тільки наснитися. (...)

Після літніх канікул Михайлик і Люба повернуться на навчання. Спрогнозуйте, чи із задоволенням діти йтимуть до школи, чи зможе Михайлик дати відсіч, якщо хтось насміхатиметься з його дружби з дівчинкою, та чи здійсниться мрія Люби побувати у Вінниці.

Розділ четвертий

Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень. Він причепив до свого бриля червоний з вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи, завзято вдарив у дзвін та й пішов поміж садами в степи крутити крила вітряків.

Я нетерпляче ждав, коли вересень сполохає над селом ранковий сон чи напівсон отим дзвоном, що прибивається навіть на хутори. І от над хатами урочисто, густо обізвалася мідь, вона злякала на позолочених церковних хрестах гайвороння і всюди-всюди порадувала босоноге школярство.

Ні, це не дзвін, а мої надії бентежно запасмилися наді мною і в мені. Вони тепло вихоплюють малого з подвір'я на лебедині крила та й несуть через діброви, села, ріки до того казкового міста, де скільки хочеш читай книжок і вчися аж на вчителя.

Про що мріяв Михайлик?

Враз усе покращало біля мене: і ясени з блакитнавшими тінями й зеленим шумом, і нагорблена клуня із чотирма вітрами, і скрипкові ворота, од яких піде в щось гарне моя дорога, і маківки, що бринять і бринять на городі, і навіть ледачі гарбузи, що повдягали різнобарвні сорочки та й, лежачи, вихваляються ними. (...)

А над нами гуде дзвін, і вище нього летять лелеки, а біля нас шелестять ясени і маківки, а під ногами сонце смикає за повіді тіні, – і все це зветься вересень, перший день до школи.

Сторч головою лечу до хатини. У клуні я мало не поздоровкався із стовпом і, розпашілий, зупиняюся на порозі, бо саме дорогу перегородила мамина кочерга.

– Що? Десь горить? – питається від печі мати.

– Дзвін! – відповідаю одним словом і заклопотано хапаю своє школярське добро, що вже лежить на підвіконні.

Мати ставить у куток кочергу, дивиться на мене, усміхається і зітхає:

– От і дочекалися свята.

– А ви думаєте! – кажу гордовито і вкладаю в полотняну торбину книжки, зошити, лінійку й коробку від сірників, у якій лежать пера, а до шиї приладжую мотузочок, до якого ув'язаний олівець. У ті часи путящий, що не викришувався, олівець був цілим скарбом, тому його так берегла дівтора.

– То я, мабуть, і пішов.

– Квіти ж візьми вчительці, – підходить мати до столу, на якому лежать і стікають росою чорнобривці, гвоздики, айстри й майори.

Я вагаюсь: брати їх чи ні, бо в нас до школи приносять квіти лише дівчатка. Це їхня, а не хлоп'яча справа. І водночас страх як хочеться чимсь подякувати своїй учительці. От візьму букет і зненацька подам їй із-за спини.

А в цей час до хати заходить тато. Він оглядає мене так, неначе я з місяця звалився, ще й каже повернутися перед його оком.

– Це ж для чого вам? – придивляюся до того батькового ока, що найбільше назбирує насмішку.

– Пригодиться, – каже тато. – Хочу надивитися, який ти є.

– Давно бачили? – показую зуби, вихитуюсь на місці, а на мені погойдується олівець.

Тато підходить до скрині й виймає звідти приплюснуту, схожу на пів коржа шапочку, її він дістав десь, мандруючи по херсонських степах.

– Ось тобі подарунок, сину.

З підозрілою цікавістю дивлюсь на цю блаватну, із справжнісінького сукна шапочку й питаю:

– І що воно таке, і до чого воно?
– Це, вважай, австрійський картуз – од війни залишився. Дуже гарне сукно.
– Не хочу я австрійського наголовника, хоч і з гарного він сукна.
– А в чому ж підеш до школи? У шапці рано, кашкет зносився, а бриль продірявився.
– Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці, – кажу, не дуже й журачись, що нема чим голову прикрити, бо зима ще далеко. І раптом у моїй макітрі спливає щаслива думка: впакую букет в австрійську штуkenцію і непомітно вручу його вчительці.
– Хай буде, тату, по-вашому!
Батько насовує мені на голову шапочку із справжнього, пропахлого скриненю сукна, збиває її набакир, трохи відходить і підхваляє мене:
– І виріс хлопець за літо нівроку, і кирпа в цьому році не взялася лускою. Гарний, гарний, шкода тільки, що чуб потемнів.
– Потемнів? І назовсім?
– Вважай, назовсім.
– І вже мене більше не будуть звати Пшеничним? – із жалем питаю батька, бо дуже подобається чути це прізвисько і від своїх, і від чужих.
– Напевне, не будуть.
І так шкода стає, що вже щось кудись відходить від мене, пригмарюючи радість такого славного дня.
– То я й пішов, – зітхаючи, кажу батькам.
Вони Perezирнулись, а тато поклав руку на моє плече:
– Іди, сину, в щасливу годину, вчи ту науку, бо ми не могли, – і тепер уже він зітхнув.
– Ви, тату, не журіться, – підбадьорюю його. – Ви ж читати он як умієте!
За ворітьми сине небо й другий дзвін під ним одразу ж зміли мою зажуру. Я, притулившись спиною до воріт, відгорнув краї австрійської шапочки, зробив із неї торбину, обережно вклав туди квіти й вистрибом подався до школи. Біля попівського саду неждано зустрів нашу вчительку. Ось і вона побачила мене, і ласкава посмішка обметала її уста й усі молоді зморшки навколо очей.
– Добрий ранок, Насте Василівно!
– Добрий ранок, Михайлику. Як ти виріс за літо! – дивується й оглядає мене вчителька. – Либонь, хтось тягнув тебе за вуха вгору.
– А чого ж, – не знаю, що сказати, а в душі радію, що таки підріс. Шкода тільки, що голос ніяк не хоче грубшати. А вже б і пора! – Ось нате вам, – соромлячись, виймаю квіти із шапочки й подаю вчительці.

– От ніяк не сподівалась, що ти можеш мені принести подарунок, – сміється Настя Василівна. – Спасибі, Михайлику.

– Я ще можу вам принести.

– Як тато-мама?

– Живі.

– Що вони роблять?

– Тато збирається жито сіяти, а мама – вибирати коноплі.

– Ти ж пособляв¹ їм улітку?

– Авжеж. І сіно громадив, і жито жав.

– Ти жито жав? – аж побільшали з подиву темно-сірі виразисті очі вчительки.

– А чого ж! Наше селянське діло таке... – і осікся, бо, мабуть, таки перехвалив себе (...)

Біля школи вже гамірно й весело. Пропечені за літо школярі гомонять-гудуть, мов глечики на вітрах. (...)

А за школярським гармидером, стоячи під чималим дзвоном, пильно-пильно слідкує сивий гострозорий сторож, який уміє розминати й телячу шкуру, і школярські вуха. В одній руці він тримає мідний, натертий до блиску годинник, а другу вплив у мотуз дзвона.

Я повагом входжу на шкільне подвір'я, а ззаду на мої плечі вискакує Іван Пампушка. Він хоче на дурничку проїхатися до школи й, мов оглашений, кричить у саме вухо:

– Здоров, читальнику! Скільки візьмеш за перевіз?

– Дві копійки без копійки й копійку здачі, – відповідаю школярською примовкою, пригинаюсь – Іван сторчака летить на землю і хапає мене за ноги. Ми покотилися клубком, а нас уже оточує школярня, і всім стає дуже весело. (...)

Я швидко вскакую в школу, і тут мене в коридорі стрічає Люба.

– Михайлику, це ти?! – дивуються і чогось так радіють її карі очі, що й мої починають усміхатися.

– І ти вже прийшла до школи? – не знаю, що сказати їй.

– Я перша прийшла, – і обертається так, щоб добре видно було її сережки, що скульчилися собі й дримають

► Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»

---

¹ Пособляти – допомагати.

на темних мочках вух дівчинки. – Усе боялася, щоб не спізнитися.

– А може, ти хотіла всім сережки показати?

– Безсовісний, – відстовбурчує вузликом рожеві уста, але одразу ж перестає гніватися і таємниче каже: – Я тобі щось принесли. Знаєш що?

– Звідки мені знати.

Коридором пробігає Цибуля. Він нагло зупиняється біля нас, нахабнувато заглядає мені й Любі в очі й багатозначно каже: «Ги».

– Ти чого? – одразу накостричився я.

– Бо щось знаю, – хитро дивиться на мене й Любу. – От розкажу всім хлопцям.

– Що ж ти, чаполоч¹ болотяна, розкажеш? – скривджено забринів Любин голос, а сполох тінями затріпотів у її очах. – Що?

Цибуля вдоволено засміявся, показав нам язика:

– Що захочу, те й розкажу. Ще рано декому задивляти одне на одного.

Образа, обурення і гнів зірвали мене з місця. Я щосили хапаю язиканя за барки й навіть дивуюся, як він, опецькуватий, затрясся в моїх руках.

– Пусти! – раптом заскиглив Цибуля.

– А набріхувати будеш?

– Н-не буду! На дідька ви мені здались. Уже й пожартувати собі не можна.

Я випускаю Цибулю. Він швидко біжить на подвір'я. Чи ж буде він там розповідати брехні?

Люба зневажливо подивилася йому вслід і довірливо сказала мені:

– Ти, Михайлику, не журись. Що нам від такого заводія чекати? Ось пожди мене трошечки, – я зараз! – Вона прожогом кидається до свого класу й незабаром повертається, щось ховаючи за спиною. – Здогадався, що в мене?

– Де там.

– Дивись! – і Люба простягає мені кілька зошитів у барвистих обгортках. – Це твої.

– Чого ж вони мої?

– А хто рвав липовий цвіт?

– То ж я тобі так пособив. Та й скільки його нарвав.

– От якраз на ці зошити й нарвав. Я хочу, щоб усе було по-чесному.

Вагаючись, беру зошити:

---

¹ Чаполоч – трав'яниста рослина з довгим повзучим кореневищем; зубрівка.

– Тоді спасибі.

– Пиши на здоров'я, – каже Люба.

– То заробила ти срібного карбованця?

– Таки заробила. Михайлику, а завтра після школи підемо по гриби? Я знайшла таке місце – одні боровики, і тугі, наче камінці. Моя мати вже насушила кілька в'язок. Підемо?.. Чи тепер тобі вже не з рукі¹?

– Чого ж, підемо.

– То й добре, – чого нам боятися пустобреха...

У цей час задзвонив дзвін уже на урок. Ми кинулися до своїх класів, що гуділи, неначе вітряки.

І от на порозі стає наша вчителька. Вона так несе усміх, що, здається, посміхається кожному з нас. А слова її й досі, через сорок років, обзиваються моему привечір'ю:

– Діти, ви всі підросли на сонечку й дощах, а тепер будемо рости за книжками, бо багато-багато чого, дуже цікавого, нам треба узнати...

Другого ранку я рубав мамі дрова, коли чую – наші ворота скрип та скрип, скрип та скрип. Оглядаюсь, а на воротах стоїть Люба у святешному² одязі, розгойдується собі й усміхається мені.

– Ти чого гойдаєшся? – уганяю сокиру в колоду й іду до воріт.

– Бо на ваших воротах гарно вигойдуватися, – вони скриплять у кілька голосів, а наші мають лише два голоси.

– І дослухалась! – Скільки я чув скрип наших воріт, а ніколи й не подумалось, що вони мають кілька голосів. – Ти й сьогодні першою в школу прийшла?

– Я сьогодні, Михайлику, у школу не йду, – каже таємниче, а погляд її аж зоріє. – І по гриби ми сьогодні не підемо.

– Це ж чого?

– Бо вчора до тітки Василя приїхав головний над співаками, і він нас на кілька день забирає до Вінниці.

– І ти їдеш? – обізвався жаль у мене.

– Їду, Михайлику. Я там справжній театр і трамвай побачу. Це я прибігла попрощатися з тобою. Уже підвода на шляху чекає мене.

– Ти ж скоріше приїжджай.

– Це вже як головний над співаками скаже. Так хочеться побачити місто. Там ні в одній хаті немає каганця – скрізь електрика світить. Прощавай, Михайлику.

І вона, погойдуючись, мов очеретинка, пішла назустріч своїй долі, бо настало таке в'єм'я³.

¹ Не з рукі (фразеологізм) – незручно.

² Святешний (діалектне) – про одяг, призначений для святкових днів, для виходу в театр, у гості та ін.

³ В'єм'я (діалектне) – час.

Розділ дев'ятий

Воно, звісно, дурниця, писати п'єси в четвертому класі, але що вдієш, коли тебе так тягне до цього писання. Уже вся школа підсміюється над моєю сверблячкою, уже до мене вчепилося кілька образливих прізвиськ. Образливо й боляче стає від цього, та я б'ю лихом об землю⁴ і тримаюся свого́. (...)

А за вікнами крекче мороз і посвистує вітер, він то́ргає приморожене гілля груші й видобуває з неї то стогін, то срібний передзвін. Оце б і грушу можна було б уставити в п'єсу... За своїми думками я й не почув, коли із школи повернувся тато.

– Сьогодні наш батько з якогось дива аж гуде всередині, – несе йому посмішку мати.

На цю мову тато кинув одним оком на мене, другим на матір:

– Скоро й ти загудеш голубкою, коли почнеш збиратися до тіятру.

Від одного слова про театр я нашорошив вуха, приріс до печі, а поглядом уп'явся в батькове обличчя: чи радість, чи насмішка виб'ються на ньому?

– Знову якийсь тіятр приїжджає до нас? – прядучи пряжу, допитується мати.

– Не приїжджає, а он увесь тіятр вилежується на печі, – тато знову зиркнув на мене. – Оце ж написав якусь п'єсу, і її поставлять у школі.

– Тату, і справді вчителька сказала, що... того, поставлять? – забринів надією мій голос.

– Та, певне, поставлять. Сьогодні всі учителі прочитали твоє мазюкання, щось підчикрижили в ньому, а щось дописали й зійшлись на тому, що нашому селу ніяк не можна без свого писателя. Чого я з тобою досі, як з простим, говорив? То вже пробач, сину, – приязно й насмішкувато подивився на мене тато й за чуба смикнув. – Пустиш нас із мамою в тіятри?

– Ой таточку!.. – Неймовірні сподівання, неймовірні надії залітають у мою душу й ведуть до того дня, про який і радісно, і страшно подумати.

– То чого ж так застидався? – знову смикає тато мене за чуба. – Може, й справді з нас щось буде? (...)

Цього вечора до хати завітав дядько Себастьян і запропонував Михайликові поїхати завтра в сусіднє село, де є велика шкільна бібліотека. Михайлик одразу погодився.

Ще вдосвіта мама наварила гречаних вареників, начинених грушами-дичками, тертою квасолею, маком і калиною.

---

⁴ **Бити лихом об зéмлю** (фразеологізм) – не журитися, не втрачати надії на краще.

А завбільшки були ці вареники, як ущерблений місяць, – одного вистачало на молотника. Укинув я три вареники в торбину, вислухав усі мамині застереження на дорогу й швиденько пометляв до дядька Себастьяна. А він уже запряг коня в легкокрилі санчата й чекав на мене.

І так мені приємно, що дядькові Себастьяну подобаються наші вареники, і так мені весело говорити з ним, а думками прибиватися до того невідомого села, де найкраща бібліотека на весь повіт. (...)

Ось і Майдан-Трепівський, і річка Згар, і крутояри, і глинисті червоні горби, що обросли хатами-білянками. Ми в'їжджаємо на шкільне подвір'я, де ясніє великими вікнами двоповерхова, червоної цегли школа. На подвір'ї зараз тихо (школярі пороз'їжджалися по домівках), і тільки голуби воркують на теплб.

З острахом і радістю я підіймаюся прочовганими металевими східцями на другий поверх. Ось дядько Себастьян зупиняється біля високих дверей і обережно стукає.

– Заходьте, заходьте!

Ми переступаємо поріг просторої кімнати, вітаємося з немолодим в окулярах чоловіком, сиве волосся якого лягло на плечі. Дядько Себастьян іде до нього, а я, наче замовлений, приріс до підлоги: проти мене й праворуч, і ліворуч стоять величезні дубові шафи, а з них крізь скло виглядають тисячі книг. Їх, либонь, і на десять возів не вмістив би! Спершу я не повірив, що стільки можна зібрати книжок в одному місці. Є ж такі щасливці, що мають доступ до цього добра. Поки я вбираю в очі корінці книг, до мене підходять і дядько Себастьян, і завідувач бібліотеки.

– Це, Михайлику, учитель Дмитро Онисимович, – знайомить мене дядько Себастьян.

– Спасибі, – невпопад кажу я і так виминою шапку в руках, що з неї летить шерсть.

Дмитро Онисимович тільки переглянувся з дядьком Себастьяном і лагідно заговорив до мене:

– Наша бібліотека, Михайле, видає додому лише по дві книги. Які тобі потрібні? Чи вибереш сам?

– Я сам, – прикидаю, що треба вибрати дві найгрубших книги. Дмитро Онисимович розчиняє дверцята шаф, а я нишпорю очима по найтовщих книгах. Ось, здається, можна взяти. (...)

Ми подякували Дмитрові Онисимовичу, а він на прощання й каже:

– Ти ж як закінчиш свою школу, приїжджай учитися до нас. Я тобі дам усі книги прочитати.

– Спасибі, спасибі, Дмитре Онисимовичу, – уклоняюся старому вчителю, а він кладе мені на голову пропахлу книгами руку й кліпає повіками...

Як радісно було тепер впасти в сани!
Книга приємно холодила пальці, і королі,
й лицарі виходили з неї, і билися, і падали
отут, у снігах, де пахла примерзла калина,
де вітряки билися з присмерком і кликали
до себе добрих людей молоти на хліб.

Що зігрівало серце
Михайлика дорогою
додому?

– Михайлику, очі попусуеш! – гримав на мене дядько Себастьян.
Я посміхався, закривав книгу, та через хвилю знову розгортав
її, аби хоч поглянути на чудовиська, для чогось заковані в залізо.

І памороззю, і димами, і розкиданими вогниками, і зорями
зустрічає нас засніжене село. Ось край дороги заскрипів журавель,
а за дорогою обізвалася щедрівка:

*Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір.*

– Спасибі, діточки, що защедрували нашій хаті й нам... –
жебонить жіночий голос.

А он біля ставу заспівали самі дівчата:

*Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка...*

Я одразу впізнаю Любин голос, підводжуся на санях і гукаю
через став:

– Любо, не застуди голос!

Від ставу чується спочатку сміх, потім хтось відділяється від
гурту й чимдуж мете до нас.

– Михайлику, пиріжка хочеш? – висміюється Люба, падає на
сани й подає мені вищедруваний пиріжок.

– А я тобі калини привіз, бери.

– Дядьку Себастьяне, а ви не хочете пиріжка? Він ще теплий.

– Коли теплий, то що ж... – напівобертаючись до нас, кумедно
розводить руками дядько Себастьян. (...)

А над нами мерехтять і не падають зорі, а поперед нас вихоплюються
і вихоплюються тихі вогники, а біля них озиваються
голоси щедрівників:

*Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір...*

І добре, і дивно, і радісно стає мені, малому, у цім світі, де є
зорі, і добрі люди, і тихі вогники, і щедрі вечори...

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

У повісті «Щедрий вечір» Михайло Стельмах розповідає про своє дитинство, про батька й матір, про дружбу з дівчинкою Любою, про події в школі тощо. Головний герой твору Михайлик – це сам автор.

Твори, у яких письменник / письменниця розповідає про своє життя, називають **автобіографічними**. Розповідь в автобіографічних творах ведуть від першої особи («Я»). Головним героєм є автор / авторка такого художнього тексту. Персонажами виступають реальні люди: родичі, сусіди, знайомі автора / авторки; місце розгортання дії – населені пункти, з якими пов'язано життя автора / авторки. Події в автобіографічному творі достеменні, тобто такі, що справді відбувалися.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте ребуси. Який зв'язок цих слів із повістю «Щедрий вечір»?

2. З'ясуйте, які деталі згадано і в другому, і в четвертому розділах повісті.

зошити	цвіт липи	трамвай	мед
букет квітів	олівець	дзвін	гриби

3. Попрацюйте в парях. Перекажіть одне одному стисло один з епізодів.

Епізод 1. Порятунок куріпки та її малят.

Епізод 2. Зустріч Михайлика й Люби першого дня в школі.

АНАЛІЗУЄМО

4. **Мікрофон.** Які враження справила на вас повість «Щедрий вечір»? Що вам сподобалося найбільше?
5. Визначте, які твердження суперечать змісту повісті, а які – ні. Наведіть аргументи для спростування суперечливих тверджень.

А Михайлика возили до бібліотеки по книжки, бо хлопець нічого не хотів читати.	ТАК
Б Люба мала гарний голос, багато часу вона проводила в лісі, любила й оберігала природу.	чи
В Діти збирали в лісі цвіт липи, щоб купити зошити.	
Г Батьки сварили Михайлика за те, що він пише п'єси, та хотіли бачити його гарним стельмахом чи лісником.	НІ

6. Поділіться своїми спостереженнями стосовно Михайлика (чим він захоплюється, що його цікавить, як ставиться до людей і довілля, чи допомагає батькам, чи любить учитися, читати тощо).
7. Як відреагувала Люба, коли до неї завітав Михайлик? Про що діти спілкувалися? Яку новину повідала дівчинка?
8. Розкажіть про дружбу Михайлика й Люби. Чи мали вони спільні інтереси, чи розуміли одне одного, чи ділилися секретами? Підтвердіть відповідь, покликаючись на текст.

9. Чи можна Михайлика й Любу назвати захисниками довкілля? Як діти реагували на дії та слова дядька Сергія?
10. Як діти поводити себе в лісі під час грози? Чому Михайлик назвав себе «пустою головою»? Що в його поведінці було небезпечним для життя?
11. Прочитайте виразно вголос уривок від слів «– Ти не бійся, – заспокоював я Любу» до слів «– Михайлику, нам треба сховатись» (с. 74). Знайдіть тут приклади персоніфікації. Які художні образи ви помітили?
12. Що відчував Михайлик, коли збирався до школи? Зачитайте опис природи, який допоміг автору передати ці відчуття (с. 79).
13. Прочитайте за особами уривок від слів: «Коридором пробігає Цибуля» до слів: «У цей час задзвонив дзвін уже на урок» (с. 82–83). Чи дотепним, на вашу думку, був «жарт» Цибулі? Оцініть поведінку Михайлика й реакцію Люби в цій ситуації.
14. Попрацюйте в парах. Випишіть із тексту твору кілька фразеологізмів. Запропонуйте однокласнику / однокласниці пояснити лексичне значення цих фразеологізмів.
15. З'ясуйте, про що саме йдеться в поданих нижче образних висловах. За бажанням знайдіть у тексті подібні приклади.

У клуні я мало не поздоровкався із стовпом.	За яром обізвався грім.	Літо збігло, як день.
На душі в мене було таке, наче я не з куріпкою, а із самим сонцем зустрівся.	Синє небо і другий дзвін під ним одразу ж зміли мою зажуру.	У мене вже і руки, й душа тремтять.

16. Доберіть заголовки до поданих у підручнику розділів твору. Кожен заголовок повинен відображати тему розділу. Обґрунтуйте свої пропозиції.
17. Прочитайте виразно вголос два перші абзаци четвертого розділу. Визначте в цьому уривку художні засоби.

МІРКУЄМО

18. Що вам сподобалося в стосунках Михайлика й Люби? Чи хотіли б ви мати таких друзів?
19. Чому, на вашу думку, сучасні підлітки значно менше придивляються до поведінки тварин, до явищ природи, аніж головні герої повісті «Щедрий вечір»? А чи любите ви спостерігати за природою?
20. Чому повість М. Стельмаха «Щедрий вечір» називаємо автобіографічною? Що, на вашу думку, спільне між Михайликом та автором твору?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

21. Створіть асоціативне гроно до образу Михайлика або Люби.
22. Розгляньте малюнки до різних епізодів повісті. На чому зосередив увагу художник? Оберіть епізод повісті, до якого ви самі хотіли б намалювати ілюстрацію, або попросили б художника / художницю це зробити, або скористалися б можливостями штучного інтелекту. Розкажіть, що має бути зображено, назвіть найважливіші деталі.

Для додаткового читання.

Євген Гуцало. «Олень Август».

Василь Королів-Старий. «Потороча Хрипка».

Володимир Винниченко. «Віють вітри, віють буйні...», «Гей, чи пан, чи пропав...».

Андрій МАЛИШКО (1912–1970)

Андрій Малишко народився в місті Обухові на Київщині. Від матері успадкував любов до рідного слова. «Той незабутній вогник отчого дому, де вперше почув я думи великого Кобзаря, материнська пісня, ласкава й сувора, напоїли й вигодували мене, дали мені душевний

гарт і радість на все життя», – писав митець. Його мати знала напам'ять безліч народних пісень, та й самого поета ніхто не міг переспівати.

Після закінчення школи А. Малишко вступив до медичного технікуму, але згодом перейшов до Київського інституту народної освіти. Працював учителем, журналістом, а в роки Другої світової війни був військовим кореспондентом.

Пісні на слова Андрія Малишка «Київський вальс», «Чому, сказати, й сам не знаю...» («Стежина»), «Вчителько моя» давно стали народними. А «Пісня про рушник» – це своєрідний національний гімн усім матерям. Її перекладено багатьма мовами світу. Вона звучить польською, болгарською, англійською та іншими мовами. Прочитаймо (послухаймо) твори митця та спробуймо дізнатися, у чому ж секрет їхньої популярності.

ПІСНЯ ПРО РУШНИК

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
Ти водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава
усмішка,

І засмучені очі хороші твої.

І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші, блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов.

І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Вишитий рушник – це не просто предмет побуту, а й важливий елемент в українській культурі. Його використовують у багатьох обрядах, він є ознакою гостинності й доброзичливості. Кожне зображення на рушнику несе в собі особливий сенс. Наприклад, дерево – символ роду; квіти – символ краси, любові; птахи – символ свободи, щастя.

Візерунки на рушнику відображають традиції рідного краю та віддзеркалюють його багатовікову історію.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Мати проводжала сина в дорогу
А рано-вранці   В ввечері
Б опівдні   Г вночі
2. Що символізує вишитий рушник в українській культурі? Чи є він оберегом¹? Під час яких народних обрядів його використовують? Які ще обереги ви знаєте?

---

¹ **Оберіг** – предмет, зображення чогось, малюнок, знак, талісман, який, за повір'ям, має оберігати від чогось лихого, недоброго.

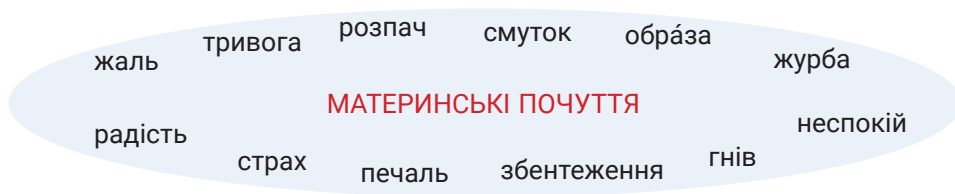

АНАЛІЗУЄМО

3. Уявіть образи, змальовані в поезії «Пісня про рушник», та створіть словесний малюнок до кожної строфи.
4. Про яку дорогу розповідає ліричний герой? Куди, на вашу думку, він вирушає?
5. Наведіть із вірша слова, які свідчать про беззаперечну любов ліричного героя до матері та до рідного краю. Що він хоче бачити на рушникові, який вишила мати?
6. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має виписати з вірша епітети, а хтось – метафори. Визначте спільно їхню роль у творі.

7. Для чого мати, випроводжаючи сина в далеку дорогу, дає йому вишитий рушник? Уявіть, які почуття полонили в цей момент її душу.

МІРКУЄМО

8. Як ви розумієте слова «І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю...»? Про який біль тут ідеться? Хто або що його може завдати?
9. Поміркуйте, чому «Пісня про рушник» набула великої популярності як в Україні, так і за її межами. Що можуть уявляти чи відчувати, слухаючи цей твір, ті, хто давно виїхав з України?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

10. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть діаманту до образу матері.

Варіант Б. Доберіть і запишіть до поезії «Пісня про рушник» 5–7 слів-асоціацій. Наприклад, слова-асоціації до пісні «Ой у лузі червона калина похилилася» такі: калина, українці, патріотизм, визволення.

Схеми складання діаманти

<https://nx.litera.ltd/s/BemZdfbWtL3TheZ>

ЧОМУ, СКАЗАТИ, Й САМ НЕ ЗНАЮ...

Чому, сказати, й сам не знаю,
Живе у серці стільки літ
Ота стежина в нашім краю
Одним одна біля воріт.

На вечоровім виднокрузі,
Де обрій землю обніма,
Нема кінця їй в темнім лузі,
Та й повороту теж нема.

Кудись пішла, не повертає,
Хоч біля серця стеле цвіт,
Ота стежина в нашім краю
Одним одна біля воріт.

Дощами мита-перемита,
Дощами знесена у даль,
Між круглих соняхів із літа
Мій ревний біль і ревний жаль.

▲ Іван Толкачевський. Українська ніч

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Яку сільськогосподарську культуру згадано у вірші?

2. Поезія Андрія Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю...» також має назву
А «Серце» **Б** «Обрій» **В** «Стежина» **Г** «Жаль»
3. Прочитайте третю строфу вірша. Провідним художнім засобом у цій строфі є
А гіпербола **Б** персоніфікація **В** порівняння **Г** анафора

АНАЛІЗУЄМО

4. **Мікрофон.** Які почуття пробуджує у вас поезія «Чому, сказати, й сам не знаю...»? А який настрій сповнює ліричного героя?
5. У житті ліричного героя було безліч стежок. А яку з них він вважає найріднішою для себе? Що вона символізує? Чи зміг він зберегти її у своєму серці?
6. Установіть відповідність і поясніть, яку роль відіграють образи-символи у вірші.

Художній образ

- 1 вечір
- 2 ворота
- 3 дощ
- 4 сонях
- 5 цвіт

Що символізує

- А** труднощі
- Б** дитинство
- В** плин часу
- Г** надію, оптимізм
- Д** життєвий вибір

7. Як ви розумієте подані нижче рядки з твору? Що постає у вашій уяві, коли ви їх читаете? Яку думку хотів передати автор кожним рядком?

кудись пішла, не повертає

дощами мита-перемита

СТЕЖИНА

нема кінця їй в темнім лузі

одним одна біля воріт

8. Чому ліричний герой, згадуючи про стежину в рідному краї, відчуває «ревний біль і ревний жаль»?
9. Оберіть рядок, у якому виражено основну думку поезії. Поясніть свій вибір.
- Міркування ліричного героя про сенс людського життя.
  - Щемливі спогади ліричного героя про батьківський дім.
  - Кожен любитиме рідний край, пам'ятатиме батьківський дім.

МІРКУЄМО

10. Що для вас означає стежина до батьківської хати? Наскільки важливо, на вашу думку, пам'ятати про неї? Складіть ланцюжок асоціацій до слова *стежина*.

11. Користуючись «хмарою» слів, визначте важливі, на вашу думку, цінності, що сповідує ліричний герой.
12. А. Малишко дуже любив народні пісні, але йому не подобалися нещасливі кінцівки творів. «Мамо, а я хочу, щоб щасливо закінчувалася народна пісня, щоб козак додому обов'язково повернувся», – казав митець. Поміркуйте, чи вдалося автору втілити це бажання у своїй пісенній творчості.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

13. Знайдіть в інтернеті й послухайте пісні на слова Андрія Малишка, музику до яких написав композитор Платон Майборода. Зробіть самі або з допомогою когось із рідних, знайомих кілька художніх світлин, які могли б стати ілюстраціями до однієї з пісень. Презентуйте свої фото однокласникам та однокласницям.

14. Напишіть есе (5–8 речень) на тему «стежина мого дитинства».

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ВІРШОВИЙ РОЗМІР. ТРИСКЛАДОВІ СТОПИ

Із 6-го класу ви вже знаєте, що віршовий розмір визначають залежно від кількості складів у стопі й місця наголосу. Пригадаймо, що **стопа** – це два або три склади, з яких один наголошений та один або два ненаголошених. Стопи – повторювані ритмічні фрагменти у віршованих рядках.

Якщо у стопі два склади, то таку стопу називаємо **двоскладовою**, якщо три – **трискладовою**.

Двоскладові стопи поділяємо на два види: *ямб* і *хорей*.

Трискладові стопи поділяємо на три види: *дактиль*, *амфібрахій*, *анapéст*.

Віршові розміри	Будова стопи	Графічне позначення*
хорей	два склади, з яких перший наголошений	´ ∪
ямб	два склади, з яких другий наголошений	∪ ´
дактиль	три склади, з яких перший наголошений	´ ∪ ∪
амфібрахій	три склади, з яких другий наголошений	∪ ´ ∪
анapéст	три склади, з яких третій наголошений	∪ ∪ ´

* Наголошений склад позначаємо так: ´.

Ненаголошений склад позначаємо так: ∪.

Щоб визначити, яким розміром написано вірш, потрібно спочатку розставити наголоси в словах кількох рядків. Запишемо два рядки вірша А. Малишка «Пісня про рушник» і поставимо наголоси в кожному слові (для зручності наголошені склади виділено червоним кольором):

Хай на **н**ьо**м**у **ц**ві**т**е **р**о**с**я**н**и**ст**а **д**ор**і**ж**к**а,
І **з**ел**е**ні **л**уг**і**, й **с**оло**в**'**і**ні **г**а**ї**.

Побудуємо схему цього вірша, позначаючи кожен наголошений і кожен ненаголошений складі:

⊂ ⊂ / ⊂ ⊂ / ⊂ ⊂ / ⊂ ⊂ / ⊂
⊂ ⊂ / ⊂ ⊂ / ⊂ ⊂ / ⊂ ⊂ / ⊂

Відразу помітно, що в кожному рядку найчастіше повторюються групи з трьох складів: перші два – ненаголошені, а третій – наголошений. Вертикальними рисками (/) можемо відокремити кожен стопу.

⊂ ⊂ / / ⊂ ⊂ / / ⊂ ⊂ / / ⊂ ⊂ / / ⊂
⊂ ⊂ / / ⊂ ⊂ / / ⊂ ⊂ / / ⊂ ⊂ / / ⊂

Отже, віршовий розмір цієї поезії – анапест, бо стопа має три склади, третій із яких – наголошений.

Інколи наприкінці рядків стопа може бути неповна.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке стопа?
2. Які є види двоскладових і трискладових стоп?

АНАЛІЗУЄМО

3. Чим подібні й чим відмінні дактиль, амфібрахій та анапест?
4. Визначте віршовий розмір вірша А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю...» за поданими рядками.

*Ота стежина в наших краю
Одним одна біля воріт.*

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

5. Перебудуйте прозовий текст на віршований, не викидаючи слів і не додаючи нових. Слова можна лише переставляти місцями. Визначте віршовий розмір.

Ідуть і йдуть дощі у Києві. Намокли плащі і парасольки. Пливе на річку схожий тротуар; із-за хмар ані зірок, ні сонця. Майдани, парки, вулиці, мости, напнуті дроти над трамваями, розсіпані вогні у просторі – усе немовби в летаргійнім сні¹ (За М. Луковим).

¹ Летаргійний сон – глибокий, міцний сон.

Василь СИМОНЕНКО (1935–1963)

Народився Василь Симоненко на Полтавщині. Його мати, Ганна Щербань, згадувала: «Учитися йому було, ой, нелегко. Важка була дорога до школи. Навесні чи восени – то ще нічого, а взимку – суцця біда. Повоєнні зими були люті, сніжні... Тільки жодного разу він не запізнився на урок». Ганна Федорівна мала поетичну душу, була закохана в народну пісню,

навіть записувала в спеціальному зошиті прислів'я, приказки рідного краю. Вона й прищепила хлопцеві любов до книжки та невтомну жагу до знань.

Школу майбутній поет закінчив із золотою медаллю, потім вступив на факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. У студентські роки на видному місці він прикріпив папірець із п'ятьма «заповідями», які сповідував сам і дотримання яких вимагав від своїх друзів:

1. Знати мову, якою пишеш.
2. Стати освіченою людиною.
3. Не бути байдужим до людей.
4. Працювати до сьомого поту.
5. Мати те, що від Бога, – талант.

Хоч і прожив митець усього двадцять вісім років, проте залишив нам прекрасні казки, вірші, оповідання, новели. Пориньмо на лебединих крилах у чистий і поетичний світ Василя Симоненка.

ЛЕБЕДИ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани¹ зорі сургучеві².

Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо³, не вертай до хати,
Не пуцу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

---

¹ **Лимán** – затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря.

² **Сургучевий** – забарвлений у червоний, брунатний колір.

³ **Доса́да** – тут: якась неприємність.

▲ Лебідь

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибрати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибрати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

▲ Марія Полякова.
Мамина колискова

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У вірші «Лебеді материнства» в шибку до дитини заглядає
А місяць Б бабуся В лебеді Г казка
2. Розгадайте ребус і визначте, у якій формі
написано вірш «Лебеді материнства».

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Поясніть назву вірша «Лебеді материнства». А яку назву дібрали б ви?
4. Розділіть умовно вірш на дві частини. Про що йдеться в кожній із них?
5. Як ви думаєте, чому ліричний герой звертається до маленького сина, ніби до дорослої людини?

6. Об'єднайтеся в групи. Одна група має знайти в поезії зорові образи (можна побачити), а інша – слухові (можна почути). Чи є серед них образи-символи? Що вони означають?

7. Поясніть, як ви розумієте подані метафори. Що ви уявляєте, читаючи їх? Чи допомагають вони передати глибину материнської любові?

заглядає в шибку казка
сивими очима

прийдуть з України верби
і тополі

танцювали лебеді в хаті
на стіні

за тобою завше будуть
мандрувати очі материнські

8. Доведіть, покликаючись на текст, що у вірші «Лебеді материнства» є патріотичні мотиви.
9. Знайдіть і випишіть епітети разом з відповідними іменниками. Поясніть роль епітетів у творі. Наприклад: *світлий сон*.
10. Випишіть рядки, які стали крилатими. Визначте за ними віршовий розмір поезії.
11. Зіставте вірші «Лебеді материнства» (В. Симоненко) та «Пісня про рушник» (А. Малишко). Що в них спільне, а що – відмінне (образи, мотиви, художні засоби, віршові розміри тощо)?

МІРКУЄМО

12. Чому В. Симоненко для свого твору обрав саме лебедів? Чи вдалим є цей образ? Поясніть свою відповідь.
13. Вірш «Лебеді материнства» В. Симоненко написав після народження свого сина Лесика. Яку долю передбачає поет своєму синові? Поміркуйте, якими вчинками людина може засвідчити свою любов до матері й вірність Батьківщині.
14. **Мікрофон.** Продовжте по черзі запропоновані речення.
  - 1) Найбільше у вірші В. Симоненка мене вразило ... .
  - 2) Я згоден із поетом, що не можна вибирати ..., бо, на мою думку, ...
  - 3) Читаючи вірш В. Симоненка, я відчуваю різні позитивні емоції, наприклад: ..., адже ... .

Довідка. Задоволення, радість, здивування, завзяття, замилювання, впевненість, піднесеність, повага, довіра, ніжність, прихильність, вдячність, гордість.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

15. Послухайте музичну композицію «Лебеді материнства» у виконанні гурту «Bandurband». Під звучання пісні складіть асоціативне гроно до слова *Батьківщина*. За потреби скористайтеся словами-підказками.

любов радість родина затишок оселя
Україна дім мама ніжність батько

16. Розгляньте картину М. Полякової «Мамина колискова» та фото «Лебідь» (с. 96). Який рядок вірша «Лебеді материнства» можна було б дібрати до цього полотна, а який – до світлини? А який фрагмент поезії В. Симоненка ви самі хотіли б проілюструвати?

* * *

Гей, нові Колумби¹ й Магеллани²,
Напнемó вітрила наших мрій!
Кличуть нас у мандри океани,
Бухту³ спокою облизує прибій.

Хто сказав, що все уже відкрито?
Нащо ж ми народжені тоді?
Як нам помістити у корито
Наші сподівання молоді?

Кораблі! Шикуйтеся до походу!
Мрійництво! Жаго́⁴ моя! Живи!
В океані рідного народу
Відкривай духовні острови!

Геть із мулу якорі іржаві –
Нїдіє на якорі душа!..
Б'ються груди об вітри тужаві,
Каравела⁵ в мандри вируша.

Жоден вітер сонця не остудить,
Півень землю всю не розгребе!
Україно! Доки жити буду,
Доти відкриватиму тебе.

Мріяти й шукати, доки жити,
Шкварити байдужість на вогні!..
А якщо відкрию вже відкрите,
Друзі! Ви підкажете мені...

▲ Ніда Піаз. Вітрила

---

¹ **Колумб Христофор** – іспанський мореплавець.

² **Магеллан Фернан** – португальський та іспанський мореплавець.

³ **Бухта** – невелика частина океану, моря, відокремлена з трьох боків частинами суші.

⁴ **Жага** – велике, нестримне бажання чого-небудь.

⁵ **Каравела** – швидкий, легкий вітрильник XV–XVI ст.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У поезії «Гей, нові Колумби й Магеллани...» затишну частину океану названо **А** бухтою спокою **Б** бухтою миру **В** бухтою злагоди **Г** бухтою мрії
2. Оберіть свійського птаха, якого згадано у вірші.

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Зачитайте рядки вірша, які вам сподобалися найбільше. Поясніть свій вибір.
4. До кого звертається ліричний герой на початку поезії? Кого й чому називає Колумбами та Магелланами? Що ви знаєте про цих мореплавців?

5. Поясніть, що зображено на схемі. Чим співзвучна вона з поезією В. Симоненка? Символами чого є океани й вітрильник, а чого – корито й бухта спокою?

6. Який шлях для себе обрав ліричний герой? Чи схвалюєте ви його вибір? Поясніть свою відповідь.
7. Знайдіть і зачитайте спонукальні речення. Чи можна їх вважати настановами для юнацтва? З якими із цих настанов ви погоджуєтесь, а з якими – ні?
8. Що символізують у поезії *іржаві якорі в мулі*? Як почуває себе людина з таким якорем? Знайдіть відповідь у вірші.
9. **Мікрофон.** Як ви розумієте рядки *«Україно! Доки жити буду, доти відкривати-му тебе»*?
10. Знайдіть у вірші риторичні запитання. Яка їхня роль у тексті? Яка очевидна відповідь на кожне з них?
11. Доберіть синоніми до слова *жага*. Як цей іменник пов'язаний з основним мотивом твору?
12. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має знайти в поезії два епітети, а хтось – дві метафори (на вибір). Перевірте одне в одного правильність виконання.
13. Визначте віршовий розмір поезії.

МІРКУЄМО

14. Що таке, на вашу думку, духовність і бездуховність? Поясніть, до чого спонукає ліричний герой такими словами: *«В океані рідного народу відкривай духовні острови...»*.
15. Поміркуйте над запитаннями одного з варіантів.

Варіант А. Чи любите ви мріяти? Якщо так, то про що саме? Від чого, на вашу думку, залежить здійснення мрій? Лише від попутного вітру? Чи, можливо, для цього потрібно напнути *«вітрила мрій»*?

Варіант Б. Чи любите ви пізнавати щось нове, незвідане? Чому, на думку ліричного героя, не потрібно боятися *«відкривати вже відкрите»*?

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ:

чесність, вірність,
людинолюбство,
працьовитість, віра,
повага, добросердечність,
готовність прийти на
допомогу, чуйність,
доброта, щирість тощо.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

16. Розкажіть, використовуючи карту України, у яких містах, селах вам вдалося побувати. Що для вас стало справжнім відкриттям? Чи відчули ви насолоду від пізнання нового? Складіть уявний маршрут, за яким ви хотіли б вирушити в мандрівку.
17. Створіть лепбук за прочитаними творами В. Симоненка.

СИЛА ДРУЖБИ ТА ПЕРШЕ КОХАННЯ

Життя – це низка подій. Буває, що негаразди накочуються, як снігова куля. Дехто, потрапивши в таку ситуацію, лише нарікає на долю і не пробує нічого змінити.

- ◆ *Що, на вашу думку, важливіше: відчувати себе невдахою чи намагатися винести життєвий урок із поразки й стати сильнішим?*
- ◆ *Чи хотіли б ви дружити з людиною, яка постійно жаліє себе? Чому?*

Головному герою оповідання Наталки Малетич здавалося, що все йде шкереберть, але насправді життя приготувало йому приємні сюрпризи. Які саме? Дізнаймося.

Наталка МАЛЕТИЧ (Народилася 1979 р.)

Наталка Малетич народилася і живе у Львові. Закінчила філологічний факультет Львівського національного університету. Мама чудових доньки й сина, які найбільше надихають на творчість. Обожаює веломандрівки, море, сніг, джаз, зоряне небо, котів і довгі безтурботні розмови зі своїми дітьми й друзями. А ще – літературу для підлітків і красиві ілюстровані книжки. «Книжка – затишок зимового вечора, приятель у далекій дорозі, знак, який покаже, хто стане для мене справжнім другом», – переконана письменниця.

У 2015 році Наталка Малетич видала збірку творів для підлітків «Щоденник Ельфа», до якої увійшли оповідання «Свято першого снігу», «Усе шкереберть. І в цьому є сенс», «Карнавал» та ін. Герої та героїні цих оповідань ходять вулицями різних міст, навчаються в різних школах, і вподобання в них не однакові. Але персонажі авторки багато в чому схожі, коли прагнуть бути самостійними чи потрапляють у халепу. У кожного з них своя історія, яка могла б трапитись і з вами.

УСЕ ШКЕРЕБЕРТЬ. І В ЦЬОМУ Є СЕНС

ОПОВІДАННЯ

1

Коли все летить шкереберть¹, у цьому насправді є сенс. Навіть якщо відразу ти його не бачиш, не розумієш чи не хочеш прийняти. Улітку я в цьому переконався.

У червні я мав поїхати в літній англомовний табір поблизу Лондона – уже були готові всі документи й сформована група зі школярів нашого міста. Я тішився, бо мій друг Сергій і дівчина з паралельного класу, що подобалася мені, Злата, також мали бути зі мною в таборі.

Однак за день до нашого виїзду мій тато впав з риштування – він реставратор і працював над відновленням розписів у соборі – та дуже серйозно травмувався.

Мама сказала, що тато не зможе сідати й ходити, можливо, й усе літо. З лікарні його выпишуть не швидше, ніж за місяць.

– Не знаю, Андріане, чи тепер ти зможеш поїхати, дитино. Адже лікування дорогезне, і тепер із пів року доведеться на моїй зарплаті протриматися, – сумно сказала мама, втираючи сльози.

Ми сиділи в кухні й пили чай – мама щойно прийшла з лікарні від тата. Я, звісно, був розчарований. Прощавай, поїздко. І Злата...

– А може, мені в якусь піцерію влаштуватися, підзароблю трохи? – запропонував я, щоб не показати мамі, що мене ця новина просто вбила.

– Та що ти, сину! Адже літо – відпочивай. Ще встигнеш напрацюватися після школи. Он тата в лікарні провідуватимеш, коли я на роботі, – і вже йому веселіше. Знаєш, табір буде й наступного року – дасть Бог, таки потрапиш, – утішала мене мама, покуйовдивши чуба.

Я відсахнувся – невже мамі досі не зрозуміло, що я вже не мале хлоп'ятко? Та відразу ж і пошкодував – адже їй і так важко! Я обійняв маму, і вона плакала в мене на плечі.

2

Наступного дня я провів у мандри Сергія і Злату, які пообіцяли мені писати в чаті. Довго дивлячись услід автобусу, я думав, що все летить шкереберть. На душі було так маркітно², що я ледь не забув – маю ж провідати тата.

¹ **Летіти шкереберть** (фразеологізм) – зазнавати краху, рушитися; відбуватися протилежно до того, як має бути.

² **Маркітно** – сумно, невесело.

Ех, не люблю лікарень. Та й нема, певно, таких людей, що їх люблять. Чомусь мені видається, що час там застиг, як комаха в бурштині, і що всі хворі лежать там місяцями й ніколи не одужують.

Глибоко вдихнувши, я прочинив двері в палату. У ній було чотири ліжка, та наразі тато був єдиним пацієнтом. Тато був дуже блідий. Його зламана нога на витяжці, загіпсовані руки й комірець на шиї не давали можливості рухатися. Однак тато всміхнувся, побачивши мене.

– Як добре, що ти прийшов, Андріане!

– Мама бульйону смачного зварила, – я став розкручувати термос, бо розумів, що питати, як тато почувається, просто немає сенсу.

Мені довелося погодувати тата з ложки – і то вперше в житті я когось так годував. Було трохи ніяково – адже звик із дитинства, що батьки – сильні й що це вони завжди допомагають мені...

– Я от видужаю – поїдеш у табір наступного року, не жури-ся, – пообіцяв тато між двома ложками.

– Та я не журюся, головне, щоб ти одужав.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до оповідання Наталки Малетич «Усе шкереберть. І в цьому є сенс»

У наступні дні я також навідувався до тата – годував маминими смаколикami й навіть зголив йому відрослу бороду! І виносив судно. Тато ніяковів – він ненавидів безсилля, удома навіть із грипом ніколи більше двох днів не лежав у ліжку. А тут...

Невдовзі в тата з'явилися сусіди – новоприбулі з усілякими переломами. Тепер він мав більше нагоди побалакати, бо раніше слухав зазвичай радіо на плеєрі.

Так минали дні. Удома я трохи бавився фотошопом, скачував і дивився фільми, сидів в інстаграмі й щодня навідувався у басейн – маю абонемент і ходжу туди цілорічно. Тішили хіба повідомлення від Сергія і Злати, однак невдовзі я перестав відписувати другові, хіба в кількох словах.

Це сталося після однієї нашої розмови в чаті... навіть не знаю, чи тепер про це згадувати. Але тоді мені здалося, що насправді все полетіло шкереберть – адже друг написав, що закохавсь у Злату. І навіть їй освідчився. І вона теж любить його... «Радий за вас». А що ще я мав відписати?! Я ж не казав йому, ЯК мені вона подобається... І їй не встиг... Аж тепер я знаю, що й у цьому був сенс.

3

Коли тато повернувся з лікарні, я також доглядав його вдома, проте одного дня, після дзвінка бабці, тато сказав:

– Андріане, бабусі теж треба допомогти. Коли сінокіс – я завжди їжджу до неї, ти знаєш. Але цього року...

– Я не вмю косити, тату.

– Не кажи: не вмю, а кажи – навчуся, – пожартував тато. – Ти ж знаєш, не святі горшки ліплять.

Перспектива поїхати на кілька тижнів у село мене не тішила – я бував там хіба на Різдво і Великдень, коли ми гостювали в бабусі, а в усіх інших випадках унікав таких поїздок, як тільки міг. Хоча дошкільням майже по пів року жив у бабусі – від середини весни до середини осені. «Дитина асфальту», – зітхала мама, коли я вкотре викручувався, аби не їхати з ними до бабці на вихідні.

Що означає вислів «дитина асфальту»?

– Бабця там не впорається без підмоги. Ти хлопець дужий, можеш й обертати траву – а то треба робити по кілька разів, щоб як слід підсохла, – вивів мене із задуми тато. – А косити сусід допоможе.

– Терпіти не можу туди їздити, – буркнув я.

– Квасолька залишиться без сіна. А бабця – без молока, – дорікнув тато.

– Та поїду я, поїду, – буркнув я і пішов складати наплічник.

Кажу ж, коли вже шкереберть – то таки все відразу. У табір не поїхав, тато хворий, Злату в мене з-під носа найкращий друг поцупив. А тепер іще село край світу...

4

Насправді село в нас дуже мальовниче – адже в Карпатах не може бути негарно. Щоправда, мобільник там із перебоями працює та й інтернету в бабці нема. Проте все це видалося мені не надто важливим, коли я вийшов з автобуса й подався ґрунтовою дорогою поміж шелестких ялин, а тоді – через поле з різно-трав'ям – до дерев'яної бабусиної хати. Бабуся так зраділа! Я навіть не міг пригадати, коли ще бачив її такою втішеною.

– Боже ж, а виріс як! – усе примовляла вона, наливаючи мені в смішне горнятко «з носиком» тепле молоко. – Пригадуєш, ти з нього ще маленьким пив – я досі думаю, як так час пролетів – як одна мить!

– Дякую, бабцю. Я тепер не дуже люблю молоко, – скривився, однак ковтнув кілька разів, аби бабусю не образити.

– Нічого, хоч потрохи пий, сили набирайся. У Квасольки – найсолодше у світі молоко.

Цілий вечір бабця розпитувала мене про тата й маму, а я, сидючи на ґанку, розповідав, не зводячи очей із багряного сонячного диска, що поволі зменшувався, а тоді – пірнув за гору. Небо ще трохи палало, а потім якось різко, майже вмить, стемніло, і на землю опустилася ніч. Де-не-де в розкиданих на пагорбах хатах світилися латки вікон – село невелике, молоді небагато, а старші люди вкладаються з курми, як каже бабця, та встають із сонцем.

Ніч була неймовірно зоряна й духмяна – запах скошеної трави став сильнішим, коли впала роса. «Впали роси на покоси», – думав я, засинаючи, і чомусь не міг пригадати ані слів більше з почутої колись від бабці пісні.

5

– Агов, герою, обгориш на сонці! – задержувато гукнув хтось у мене за спиною.

Я озирнувся, опершись на граблі, якими обертав сіно. Засмагла чорнява дівчина, спортивна й струнка – у панамці, обрізаних джинсових шортах і легкій жовтогарячій сорочці з ледь підкоченими рукавами, насмішувато зиркала на мене із сусідського поля, войовничо вимахуючи граблями. Схоже, вона була ліпший спец з обертання сіна, ніж я...

– Не згорю, – буркнув я.

Але футболку одягнув. Поглядаючи крадькома на дівчину, я не знав, як із нею заговорити. Не гукатиму ж отак, щоб пів села слухало. Вона теж більш не озивалася, а згодом подалася до хати.

6

По обіді, насмалившись на сонці й пообертавши все сіно двічі, я вирішив податися до річки. Шкода, у мене тут нема велосипеда, а то б швидше заїхав, а так довелося хвилин двадцять плентатися під палючим сонцем, поки поміж ялин і ліщини показався каменистий білий берег і блискітки ріки.

Річка Стрий тече з гір, звиваючись і часто змінюючи русло. Якщо спостерігати за нею з траси, можна її бачити то праворуч, то ліворуч. Як я був малим, тато щоразу, коли ми мандрували до бабусі, розповідав мені легенду про річку, досить таки мото-рошну.

Над витоком річки височіє гора Явірник, названа так, бо на ній росте багато яворів. Колись у давнину люди ходили через ту гору в Тухлю, Славське й Лавочне ярмаркувати. Якось один чоловік, прикупивши солі, повертався додому й, натомившись, сів собі відпочити в підніжжі гори. Неподалік пас худобу його

Які власні назви згадано на цій сторінці? Який художній твір також пов'язаний із селом Тухля?

небіж¹ та й запитав: «Що несете, стрійку²?». А той візьми й пожартуй: «Золото, синку». Хлопець узяв те за чисту монету й, зазіхнувши на неіснуюче золото, убив стрійка. А коли розв'язав торбу, побачив сіль. Наляканий, він викопав могилу й поховав чоловіка. Ще не встиг як годиться засипати землю, як із могили почало бити джерело. От його й назвали Стриєм. А з роками струмок став справжньою річкою.

▲ Річка Стрий

Страшнувата така легенда, але річка – гарна: часом буває тихою і спокійною, а буває бурхливою та каламутною – після дощів. Зараз вода жебоніла в ній лінькувато, ніби її також зморила спека.

Скинувши одяг, я зайшов у воду, яка за два десятки кроків сягнула мені грудей. Була прохолодна, але в таку спеку – то просто супер. Вирішив перепливти річку впоперек і вивчити протилежний берег.

Виявилося, що річка не така вже й сумирна, як видається на перший погляд із берега. Я гріб з усіх сил, та відчував, що течія потрохи відносить мене вниз. Я вийшов на берег метрів на сімдесят нижче від того рівня, де лежали мої речі. Нічого, потім повернуся по них. Я приліг на березі, хоч і було мулько та пекло в плечі розжарене на сонці каміння.

– Знову засмагаєш, Андріане?! – гукнув мене хтось невдовзі.

Я розплющив очі (задрімав, виявляється) і побачив на протилежному березі... сусідку. Звідки вона знає, як мене звати? Певне, у бабці спитала. Поки я собі розмірковував, дівчина скинула одягу й, сяйнувши засмагою та червоним спортивним купальником, пірнула у воду. Потім випірнула й стала пливти. Невже теж на цей берег? Смілива...

Плавчиня з неї була не надто вправна, чи просто сили бракувало. Я зауважив, що течія, яка раптом видалася мені значно бурхливішою, зносить її все далі. Якоїсь миті голова дівчини зникла під водою. Тоді показалася. Знову зникла. Не схоже, що дівчина пірнає. Я кинувся в річку й поплив.

– Тримайся! – гукнув, коли побачив, як судомно й перелякано вона б'є руками по воді.

¹ Небіж – син брата або сестри; племінник.

² Стрійко (діалектне) – пестливе до стрий, дядько по батькові, брат батька.

У цьому місці явно було глибше, принаймні, годі було сягнути ногами дна. «Пам'ятайте, той, хто тоне, може схопити вас за руки чи за шию, а цього не можна допускати», – раптом пригадав я слова тренера з плавання. Тож я підплив до дівчини зі спини й обхопив її однією рукою попід пахву. Вона відкашлювала воду й важко дихала, поки я тягнув її до берега, гребучи другою рукою. Врешті ми на березі знесилено попадали на каміня. Дівчина тремтіла й досі кашляла. Я, не маючи чим її зігріти, просто... обійняв.

– Дякую, – тихо мовила. – Судомо схопила...

– Нащо було лізти на глибочінь, – буркнув я, відводячи погляд від гарного обличчя.

– Я хотіла перепливти до тебе, ми ж дружили маленькими, не пам'ятаєш?

– Маринка?!

– Ну, впізнав нарешті, – усміхнулася вона.

Ех, як я міг упізнати в цій мокрій русалці з блискучим волоссям до талії колишню малявку з вічною булькою під носом і смішненькими кучими хвостиками?

7

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до оповідання Наталки Малетич «Усе шкереберть. І в цьому є сенс»

Літо буває прекрасним. Без інтернету й англомовного табору. Без Сергія і Злати. Без телика, компа й басейну. І хоч удома татові доводиться вчитися ходити заново, він таки одужує. Тато, як і мама, тішиться, що я захотів залишитися в бабці аж до осені. Бабця щаслива, що я п'ю молоко.

А я... Ну, не знаю, як і сказати, бо коли розповідаєш про такі речі, то вони чомусь видаються смішними. І банальними...

Ми з Маринкою ходили нині до лісу по чорниці, або, як кажуть тут, у горах, яфини. Вона збирала в пластикове відерце, а я – у долоню, з якої потім годував Маринку, як пташа.

У нас були сині від яфин руки, лиця, зуби і язика. У нас був яфиновий перший поцілунок, такий, коли забуваєш ти, що вмієш дихати...

Я лежу в росянистому духмяному сні просто неба й шукаю поміж зірками Чумацький Шлях.

Коли до губ лишається пів подиху,
Коли до губ твоїх лишається пів кроку,
Знищі твої виткані із подиву,
В очах у тебе синьо і широко... –

¹ Чуба́й Та́рас –
український автор-
виконавець, рок-
музикант і композитор.

лунає в моїх навушниках пісня Чубая¹.

Це так дивовижно, що все може скластися неймовірно чудово,
хоч спершу думаєш, що все летить шкереберть...

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте ребуси й поясніть, як слова-відгадки пов'язані з прочитаним оповіданням.

2. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 106. Домалюйте словесно «деталі».

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Що найбільше тишило Андріана, коли він планував поїзду в літній табір? Як хлопець сприйняв звістку, що не зможе туди поїхати?
4. Розкажіть, покликаючись на текст, про стосунки, які були між мамою, татом, бабусяю Андріана. Чи можна стверджувати, що в їхній родині панувала взаємодопомога й підтримка? Як батьки особистим прикладом виховували сина?
5. Опишіть, наводячи цитати з тексту, село, де жила бабуся Андріана. Чому, на вашу думку, підліток не дуже любив туди їздити?
6. Які негаразди звалилися на голову Андріана? Чи зумів він їх гідно витримати? Обґрунтуйте свою відповідь, покликаючись на текст.
7. За який вчинок Андріана можна назвати рятівником? Поясніть, чи вправни ми були його дії. А чи знаєте ви, як діяти в разі небезпеки на водоймі?
8. Наведіть із тексту докази того, що між Андріаном і Маринкою зародилося щире почуття закоханості.
9. Чи можна Андріана вважати поетичною натурою? А цілеспрямованим, працьовитим і відповідальним? Поясніть свою відповідь.
10. Поясніть, як ви розумієте назву твору. Чи співзвучна вона з прислів'ям «Що не робиться, то все на краще»?
11. Знайдіть у тексті й зачитайте легенду про річку Стрий. Як ви думаєте, для чого письменниця вводить цю розповідь у своє оповідання?

■ МІРКУЄМО

12. Дізнавшись, що Сергій і Злата симпатизують одне одному, Андріан перестав відписувати другові на його повідомлення. Чи правильно він вчинив? Поміркуйте, що відчував хлопець у той момент. Чи усвідомлював він і свою провину? За потреби скористайтеся словами-підказками.

безпорадність

заздрість

гнів

упевненість

ненависть

спустошеність

розуміння

відчай

схвильованість

байдужість

13. Поясніть, як ви розумієте подане нижче висловлення та як воно перегукується з оповіданням Н. Малетич.

Потрібно бути гнучким, наполегливим, завжди готовим до негараздів. І тоді ці негаразди ви зможете перетворити на позитивний досвід (*Нік Вуйчич*).

14. Дорослість – ознака віку чи вчинків? Чи можна Андріана назвати дорослим? Поясніть свою відповідь.
15. Якими, на вашу думку, будуть стосунки Андріана, Сергія і Злати?

■ ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

16. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Уявіть, що Маринка вирішила розповісти подрузі про найкращі миті своїх літніх канікул. Розкажіть від імені героїні про зустріч із Андріаном, про пригоду на річці, про їхню взаємну симпатію тощо.

Варіант Б. Уявіть, що Андріан вирішив розповісти однокласникам / однокласницям про місцевість, де він провів літо. Складіть усно опис від імені персонажа.

17. Складіть діаманту до слова *невдаха*. За потреби перейдіть за посиланням або скануйте QR-код.

Схеми складання діаманти

<https://nx.litera.ltd/s/BemZdfbWtL3THeZ>

ЧИТАЦЬКИЙ КЛУБ

Перейдіть за посиланням або зіскануйте QR-код і прочитайте оповідання Наталки Малетич «Свято першого снігу». Поміркуйте над поданими запитаннями й виконайте завдання.

Текст оповідання Наталки Малетич «Свято першого снігу»

<https://nx.litera.ltd/s/kFygwik4gx68KTL>

Запитання та завдання

1. Найскладніші перипетії¹ оповідання відбуваються в душі головної героїні. Зважаючи на це, визначте події твору, які найбільше вплинули на Христю, та розкажіть, як саме.
2. Яких помилок припустилися герої / героїні оповідання? Як можна уникнути цих помилок?
3. Поясніть, що, на вашу думку, сильніше – взаємні почуття симпатії Дмитрика й Христі чи насмішки однолітків. Чи можна Дмитрика назвати благородним?
4. Поясніть, чи триватиме для Христі свято першого снігу навіть після того, як сніг розтане.
5. Для чого українські захисники й захисниці використовують позивні, наприклад: Вікінг, Боцман, Лис, Пташка, Лютий? Поясніть відмінність між позивними оборонців країни й образливими прізвиськами. Чи згодні ви з тим, що образливі прізвиська – це ознака нездорових стосунків, булінгу?

БЛАГОРОДНИЙ – який має високі моральні якості, чесний, порядний.

¹ **Перипетії** – раптові різкі зміни в чіємусь-небудь житті; непередбачені ускладнення в розвитку подій, справ тощо.

Усе більш популярним у суспільстві стає штучний інтелект (ШІ). Він може генерувати не тільки шкільні твори чи реферати, а й навіть журнали про мистецтво чи музичні альбоми з відеокліпами.

- ◆ Чи можна покладатися на ШІ там, де йдеться про почуття?
- ◆ Чи довірили б ви ШІ написати лист чи вірш для людини, яку покохали / покохаєте?

Герой повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя...» не знав нічого ні про інтернет, ні про штучний інтелект, але мав справжнього друга, якого й попросив написати для своєї дівчини освідчення в коханні. Дізнаймося, що з того вийшло.

Валентин ЧЕМЕРИС (1936–2016)

Валентин Чемерис, письменник і журналіст, народився на Полтавщині. З дитинства слухав народні пісні й перекази. Тихоплинна річка Хорол, яка була улюбленим місцем недільних вилазок хлоп'ячої компанії, щедро дарувала чисту воду й райські місця для риболовлі. Сподивання неземної краси хорольських плес, укритих білими квітками латаття, завжди приносило радість. І хотілося не руйнувати, а примножувати красу, щоб вона ніколи не зникла й нею милувались інші.

Валентин Чемерис працював журналістом. Талант письменника, як казав сам митець, він успадкував від батька – вигадника й тонкого поціновувача гумору. Двадцять цікавих гумористичних збірок, історичні романи, твори для дітей, у тому числі й фантастичні, книжки спогадів і повісті автобіографічного змісту – усього й не перелічити!

Ми ж пропонуємо вам твір настільки веселий, динамічний, високохудожній, що відірватися від нього ви не зможете, доки не дочитаєте до самого кінця.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, або Повість про перше кохання (Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДУЕЛЬ

Ех Вітько, Вітько!..

25 липня в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій ранку Вітька Горобець буде стрілятися з Петром Білим за селом, біля третього ставка...

Умови дуелі: 1) дистанція – 12 кроків; 2) зброя – вогнепальна; 3) право першого пострілу – Вітька Горобець; 4) секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний.

Ой ти, перше кохання!.. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

– Ти його з ходу клацнеш!..

– А якщо він мене?.. – Вітька задумується.

– Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, – зітхає в темряві секундант. – Тільки носа не вішай. Усі ми колись помremo!..

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч?..

– Вітька? – чується насмішкуватий батьків голос із-за тину. – Чого ти проти ночі виєш?.. Ану, марш спати.

Вітька понуро поплився до хати. «Людина, можна сказати, смерті у вічі дивиться, а їм – чого виєш?»

– Іди молока вип'єш, – зустрічає мати в сінях.

Вітька вагається: пити молоко чи не пити? А раптом це не дозволено перед дуеллю? Та голод бере своє. Після молока Вітьці страшенно хочеться спати, так би оце й упав. Де вже там думати про даму свого серця, тут аби на ногах утриматись.

...Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. І треба ж було тобі отак відчайдушно закохатись у Гальку Козачок! І взагалі, коли ти, Вітько, устиг закохатись у Гальку? Ну, подумай, коли?.. А може, це сталося тоді, як вона вчила тебе свистіти?.. Це тепер вона соромиться і згадувати про те своє вміння, а тоді – ого-го!.. На всі Великі Чаплі лунав її свист!.. А скільки ви з Галькою та з Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани та сади; скільки груш, яблук, слив, абрикос, динь та кавунів переносили ви у своїх пазухах; скільки перекупались у ставку; скільки переходили у школу, перехапали двійок; скільки десятків кілометрів переганяли м'яча... І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, і такі привабливі, і такі бездонні, що прямо диво дивне, як ти міг раніше на них дивитись

і не бачити їх?.. Але нащо ж було так закохуватись? Щоб почалося твоє велике страждання?.. Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі.

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його – хтозна!». Із зубним болем він ще якось міг боротися... А куди поткнешся з другою хворобою? Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим?.. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу... І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами.

Чи згодні ви, що безнадійне кохання – це лихо цивілізації?

Друзі не схожі були один на одного. Вітька – високий, худий, з рідким білявим чубчиком – не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. Особливо багато читав Котигорошко про кохання і вважав себе в цій ділі знавцем-теоретиком.

– Ти вмієш берегти страшну таємницю? – поцікавився Горобець.

– Та щоб мені з місця не встати! – Федько підтягнув штани.

– Вірю, – обірвав Вітька потік страшної клятви і сказав з нарочито байдужим виглядом: – Так от, я покохав.

– Хі-і-і!! – аж присів здивований Федько. – Оце здорово! І насправді? А хто ж вона, дама твого серця?

– То не дама, а Галя Козачок.

– Тю! Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведе-но. Потрібна серенада¹! – нарешті твердо сказав Федько.

– Серена-а-да? – у першу мить аж злякався Вітька.

Вітька, бликаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке – серенада – і зрештою чесно признався:

---

¹ Серенада – музична композиція, яку виконують на честь коханої.

– Але я н-не знаю, що це таке...
– О-о, серенада! – захоплено вигукнув Федько. – Пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах кавалери своїм дамам співають. А ти що – гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

– Тільки де я візьму її? У нашому сільському магазині серенад не продають.

– Напишемо, – коротко мовив Федько. – Серенада – це вірш... про кохання.

– Я ніколи не писав віршів! – жахнувся Горобець.

– Але ти маєш друга, котрий за тебе не те що серенаду напише, в огонь і воду за тебе піде! – з пафосом вигукнув Федько. – Аби у вірші-серенаді «серце билосся», «кров вирувала». І щоб мені, чи пак тобі, голубе сизий, світ без неї немилим був і щоб я, чи пак ти, палав та благав її покохати тебе.

– Точно! – вигукнув вражений Вітька. – Як у душу мені заглянув...

Котигорошко гайнув додому, схопив зошит та олівець, і приятелі подалися під грушу. Вітька не міг спокійно всидіти і, схопившись, закружляв навколо товариша, заглядаючи в зошит.

– Ну, скоро там?.. – запитав через кілька хвилин.

– ...У кожного поета повинні бути творчі муки.

– Пиши, бо я не витримаю...

– Витримаєш, – заперечив Котигорошко. І врешті прочитав такий вірш:

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

*Дорогая Галя,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься.
В жилах кров вирує.
Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій.*

– Ну, як? – звівся Федько на ноги.

– Здорово! – зрадів Вітька. – Тільки чому ти написав, що мені не милі ріки?

– А із чимось же я повинен римувати слово «навіки», – пояснив Федько. – Ось тільки треба, мабуть, поставити Галине прізвище, щоб не нарватися на якусь іншу Гальку. І в кінці ще додати: як покохаєш мене, то я носитиму тебе на руках.

– Е ні, – запротестував Вітька. – Я не хочу...

– Ти зобов’язаний їй обіцяти золоті гори, а там що буде.
– Золотих гір не хочу обіцяти, бо в мене всього десять копійок.

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

– І що я мушу робити із цією серенадою?

– Тю! – здивувався Федько. – Ти мусиш її проспівати... біля Галиної хати. Під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла...

– Я не вмію.

– Це вже гірше, – зітхнув Федько.

– Ех!.. – вихопилось у Вітьки. – Пропала моя любов! І це все через твою серенаду!..

– Тобі ведмідь на вухо наступив, а я винен... Зрештою, ти ж не в колгоспній художній самодіяльності будеш виступати, а в Галі під вікном. Соловейки в бузку будуть тьохкати – допоможуть...

– Слухай, Жучок, а сам ти співати вмієш?

– Ну... не вмію. Та заради тебе я готовий на все! Навчуся!.. Як Карузо¹, заспіваю! Стривай, потрібна ще й гітара, сомбреро² і місячна ніч...

Перші двоє питань Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки... Із сомбреро вийшла невеличка затримка... Треба з’явитися до Галі в усій красі!.. Федько, покрутившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида... На городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом’яний, із великими краями, прямо іспанське сомбреро!.. Перелізши через тин, Федько миттю «позичив» в опудала бриль, щасливо з ним вибрався на вулицю і покурів додому радий, що тепер уже нарешті можна починати операцію «Серенада». Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида. І, як на гріх, після обіду пішов дощ... Як же тепер співати!

– Не міг подождати хоч би день, – бурчав Федько на адресу дощу. – Таку операцію нам зірвав!

▲ Гендрік Тербрюгген. Лютняр

¹ **Карузо** – Енріко Карузо (1873–1921), видатний італійський оперний співак.

² **Сомбреро** – широкополий капелюх, елемент мексиканського національного чоловічого одягу.

Вітька з ненавистю позирав на сльозливі хмари, котрі й не думали розходитися над Великими Чаплями. Минув ще один день, дощ не вгамовувався. Власне, й не дощ, а мжичка... Сіє і сіє... І ні кінця їй, ні краю!

– Дідька лисого на такому дощі заспіваєш серенаду, – бурчав Федько.

...А тут Федькова сестра почала бідкатися, де це, мовляв, зникла її гітара, і чомусь надто підозріло позирала на Федька, й той посилено сопів, уникаючи зустрічатися з нею поглядом... Далі – гірше... Дід Свирид, накинувши на голову й плечі мішок замість плаща, ходив по селу й питався, чи ніхто не бачив, яка це трясця потягла з опудала бриля, котрого він виплів ще в молодечі роки, коли підбивав клинці до своєї баби Параски. А небо і не думало розпогоджуватися...

На п'ятий день дощі вгамувалися. Ще кілька днів чекали місячної ночі, бо Федько авторитетно заявив, що без місяця не те... Одного вечора вигулькнув молодик. Федько довго критично його розглядав і нарешті махнув рукою:

– Підійде!..

Серенада

Як уляглося село й перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві поста-ті нечутно прошмигнули вулицею і спинилися біля тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював усе навколо звабливими пахощами. Над селом плив молодик, і від дерев, тинів та хат падали довгі, чорні тіні... Тиша... Тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

– Потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, – резонно зауважив Федько, – але стерпимо... Ти, Вітько, не позіхай на всю вулицю. Ти повинен... від любові трепетати... Можна починати!..

– Як це п-починати? – аж заїкнувся від хвилювання Вітька.

Вітька тільки хотів було розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі...

– Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, – порадив Федько. – І гітару візьми.

– Так я ж гра-грати не вмю, – в останню мить згадав Вітька.

– Бренькай, як зможеш, – знайшов вихід Федько. – Аби в тебе душа співала!

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті в різнобій загри-міли, ніби скаржились...

– Давай, давай, – підбадьорював його Федько.

Вітька зажмурився і – наче у воду з мосту стрибнув – щодуху загорлав:

Читаючи цю частину повісті, випишіть фразеологізми. Поясніть, що вони означають.

*Дорогая Галя,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься...*

– Тю, тю! – злякано закричав позад нього Федько. – Ти ревеш, як бугай!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином...

– Ти ж не граків лякаєш на городі, а даму свого серця з хати викликаєш!

Зненацька рипнули двері, і на ганок хтось вийшов.

– Галя вибігла... – прошепотів Федько. – Тепер не підкачай...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару...

Раптом почувся хриплий крик:

– І яка вона тряся виє серед ночі під хатою?! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іророва душа! А ті виють під бузком, як на погибель!..

– Тю! Та це ж баба Хівря! – крикнув Федько. – Ми переплутали хати! Тікаймо!..

Вони тільки полопотіли холошами... Аж біля Фединої хати отямилась і довго відхекувалися та прислухалися до собачого гавкоту, що здійнявся в селі...

– І як ми переплутали двори? Пропала серенада ні за цапову душу!

– Це ти винен! – накинувся на нього Вітька. – Починай, починай! Для баби Хіврі!

– Що з воза впало, те пропало, – махнув Федько рукою. – Добре, хоч гітари не загубили... – І, позіхнувши, додав: – Ходімо спати, а завтра щось придумаємо...

І тут його наче струмом ударило:

– Ідея!.. Відішлімо поштою вірш у газету, його надрукують – от Галя і дізнається, що ти її кохаєш! Га? Здорово?

Так і домовились...

Вітька не знаходив собі місця. Чи надрукує газета їхній вірш? Не пропускав жодного номера, жадібно гортав сторінки, до болю в очах вдивлявся в рядки...

– Та чи вони сплять там у своїй газеті?.. Дочекаються, що Галя покохає когось іншого!.. – скаржився він Котигорошкові, а той тільки руками разводив.

Одного ранку приятелі вирішили піти на пошту і запитати, чи немає їм листа. Раптом Вітька застиг на місці: з бічної вулички, широко усміхаючись, прямо на них ішла Галя. Через плече висіла сумка з газетами, журналами, листами – під час літніх канікул Козачок працювала листоношею.

– Привіт, орел! – дзвінко крикнула Галя і вдарила оторопілого Вітьку журналом по спині.

Як ви думаєте, чи надрукують Федьків вірш у газеті? Поясніть свою відповідь.

Вітька розгублено мовчав. Як на біду, всі думки повилітали з голови. Ой любов, що ти тільки не робиш з нещасним хлопцем!.. Вітько, не стій стовпом, говори, говори. Чортів Вітька, мовчить! Мовчить та червоніє так зрадливо, що навіть білявий чубчик і той робиться червоним... Ех, Вітько, якби ти так не розгублювався, то побачив би, що й Галя якось змінюється, зустрівши тебе. Чомусь підозріло робиться веселою, а щоки в неї ледь-ледь рожевіють. І оченята спалахують якимось сяйвом. І ніяковіє... Ну, говори що-небудь, Вітько! То перше слово важко витягти із себе, а далі піде легше. Ех, любов, мучителько людська! І до чого ж ти тільки довела балакучого й бойового хлопця? На яку ж ти муку поставила його стовпом посеред дороги і, немов віником, підмела в голові, не лишивши жодної думки...

– Ти, напевне, не виспався, – пирхнула Галя, – та дорогою досипляеш?..

Федько ображено засопів за Вітьчиною спиною.

– А, і ти тут?.. – сплеснула Галя руками (о, ті прекрасні дівочі руки!). – А чого це твій орел сьогодні на мокру курку схожий?..

– А Вітька закохався! – Федько незчувся, як зірвалися в нього необачні слова.

Прикусив, було, язика, та вже пізно. І тої ж хвилини Вітька зірвався з місця і чкурнув, тільки курява піднялася.

Галя наздогнала Федька й заторохтіла, ласкаво зазираючи йому у вічі:

– Не сердься на мене. Скажи, у кого Вітька закоханий?

Мовчить Федько та сопе.

– Халви куплю! – у відчаї запропонувала дівчина. – Ти ж любиш халву, правда?..

– Ти хочеш, щоб я за солодку халву сказав, що Вітька в тебе закоханий? – накопив Федько губу. – Я свого друга навіть за тонну халви не видам...

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

І гордий Федько потрюхикав далі, радіючи, що встояв перед атакою, не спокусився халвою, яку понад усе любив. Не встиг ще гаразд насолодитися своєю перемогою, волею і мужністю, як Галя вдруге наздогнала його.

– Ой, я забула за лист! – Галя уникала дивитися на Федька, не піднімала очей, щоб не видати себе. – Тут лист прийшов... Вітьці... Візьми передай... – А халви я тобі куплю!

І, тицьнувши Федьку голубого конверта, Галя не пішла, а полетіла, ледь торкаючись землі білосніжними черевичками. Здвигнув Федько плечима та нараз, глянувши на адресу, ойкнув.

– Вітько-о-о! – закричав на всю вулицю і покотився, вимахуючи конвертом. – З редакції-ї лист!..

– «Шановний товаришу Горобець!» – жадібно читав Вітька. – Ого! «Ознайомились із вашим віршем “Як я Галю Козачок здорово кохаю”. На жаль, твір не підходить нам за темою». Тобто як це не підходить?

– А це їм, мабуть, Галька не підходить. Знала б вона, якого листа мені давала!

– «Дивно, що ви, живучи в селі, – читав далі Вітька, – не бачите, що зараз весна й довгоносики знищують посіви цукрових буряків. А замість боротьби з довгоносиками Ви пишете вірші про кохання. Напишіть нам краще актуальну байку й засобами сатири затавруйте в ній довгоносиків».

– Ні-і-чого не розумію, – знизав Вітька плечима. – А що там ще за мудрі поради?

– «Вивчайте класиків. З повагою. Літ-кон-сульта-ант...». І якийсь підпис.

Федько готує агресію

Минув ще один день безнадійного Вітьчиного кохання. Галя Козачок пташкою пурхала по Чаплях, розносячи пошту, й не відала і не гадала, яку тільки диверсію готував для неї тихий та непомітний Федько Котигорошко, той вольовий Федько, котрого вона так марно намагалася спокусити солодкою халвою і котрий усе-таки проговорився, у кого закоханий Вітька.

– Ех ти, панікер! – докоряв Горобцю. – Та якби ти тільки чув, як вона вчора допитувалася, у кого ти закохався! Я сьогодні цілу ніч не спав та в поті чола писав до неї любовне посланіє. Звичайно, від твого імені.

– І написав? – стрепенувся Вітька. – Ану, читай!

Федько мовчки витяг із пазухи аркуш паперу, відкашлявся, надав своєму обличчю урочистого вигляду й почав: «Дамі серця могого. Найпрекраснішій серед найпрекрасніших Галі Козачок од Вітьки Горобця любовне посланіє. О Богине!.. Доношу до Вашого відома, о найпрекрасніша серед усіх Дів Вашого району, що я безтямно й до смерті закохався у Ваш образ і гину без Вас, як гине мандрівник у пустелі без краплини живлющої і зцілющої водички...».

– Ну, як? – не втерпів Федько. – Дух забиває?

– Забиває, – згодився Вітька. – У мене аж в очах потемніло. Але чому Галя найпрекрасніша лише в районі?

– Добре, звеличу її в масштабах усієї землі! – охоче погодився Федько. – Мені це нічого не коштує. Слухай далі: «О Мадонно!..

Ваші очі сяють для мене, як дві зорі серед мороку ночі, а Ваші губи – морські корали, а Ваші дрібні зубки – як два разки дорогого намиста, а шия у Вас лебедина, стан Ваш гнучкий, як тополя, мова – як спів струмочка весняного, як спів соловейка на вранішній зорі, а посмішка Ваша – як тее яснее сонце! Прохаю Вас, розтопіть своєю посмішкою кригу моєї самотності, зігрійте моє одиноке серденько...».

– Підожди, підожди! – перелякано замахав Вітька руками.

– Потерпи, – заспокоїв Федько. – Я теж мало не очманів, як писав. «Тож закликаю Вас відгукнутися на зойк мого палкого серденька й призначити рандеву».

– А де призначити – тут чи на тому світі? – не зрозумів спантеличений Вітька.

– А взагалі яке враження?

Вітька довго стояв, як прибитий, безпомічно кліпаючи білими віями.

– Сильно! – врешті сказав він.

– Від такого послання і цариця впала б замертво, не те що Галька.

– Але гляди, якщо з Галею що трапиться, то головою відповідатимеш! І листа віднесеш сам, прямісінько їй у руки, – сказав Вітька.

– Гаразд. Візьму перший удар на себе... Чекай мене або живого, або з перебитими ногами. Коли ж зовсім не повернуся, не поминай лихом!

Діалог про підготовку до штурму

– Ну?.. Що?.. Та не тягни... Віддав?..

– Віддав...

– Прочитала? Та не тягни, Жучок!

– Ну, прочитала, а я стою. І вона стоїть. І дивиться...

– На кого дивиться?

– Та на мене ж...

– Та що ти за цяця, щоб вона на тебе довго дивилася?.. Диво яке?

– А я хіба винен? А вже потім як опам'яталася, то як засміється!.. Трохи не впала.

– А далі що? Плакала?

– А далі каже: «Передай Вітьці Горобцю, щоб він сьогодні о п'ятій годині наніс мені візит». До тебе дійшло?

– Ой, ти молодець, Федько!

– Тепер усе залежить від тебе... Значить, так. Сядете ви на лавочці й на місяць будете дивитися, а ти на додачу ще й зітхатимеш.

– І поки зітхати?

– Поки витримаєш... Називай її «зіронько», «сонечко мое яснее», «ясочко» і так далі.

Коли б автор писав ліричну повість про перше кохання, то він так би закінчив цей розділ:

«О, де взяти слів і як тими словами передати ту бурю, той тайфун, що здійнявся в душі Вітьки Горобця! Подумати тільки, Галя Козачок призначила йому перше побачення! Перше побачення першого кохання! Раз-бо у світі буває перше кохання і перше побачення! Неймовірна подія в чотирнадцятилітньому житті Вітьки Горобця! Тільки Вітька Горобець більше розгубився і злякався, аніж зрадів. Куди й поділася його хоробрість. Одне діло самому тихенько кохати, а друге, коли вона каже “приходь”».

На Голгофу¹!

І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, у руки. Усі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в других тягнеться через багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий хлопчику!.. Ну, сміливіше, Вітько! Оглянься, за тобою покійно котиться вірний Федько. Він також намагається підняти твій настрій.

– Вертайся! – не обертаючись, каже Вітька. – Далі я сам піду. Що буде, те й буде...

– Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся із щитом або на щиті²!

Сів Федько край дороги, підпер голову руками і, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі...

Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки і звабливо сяє красень місяць.

Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. Лише на телефонному стовпі сиділа стара скуйовджена ворона з двома пір'їнами у хвості й так недоречно каркала... Раптом хата з голубими півниками сама починає рухатися йому навстріч. Ні, немає вже назад путі, тільки вперед!.. Ось уже пропливають кущі бузку, посаджені колись руками Галі, ось уже пливають різьблені ворота, хвіртка... Ну, сапни повітря,

Як за допомогою пейзажу автор передає «страждання» Вітька?

¹ Голго́фа – назва гори, місце страти Ісуса Христа, символ найважчих людських мук і страждань.

² «Із щито́м або на щиті!» – за легендою, такими словами в Спарті матері проводжали синів на війну. Це побажання означало повернутися або з перемогою живим (із щитом), або мертвим героєм (на щиті).

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу і так наповал!

– А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

– Дихай, орлику, свіженьким повітрям, – ласкаво запрошує Галя. – У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай.

Вітька сідає на лавочку. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання потроху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

– Яка сьогодні гарна була погода, – нарешті каже він.

– Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорю на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що у дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори...

– Ти лю-любиш квіти? – чомусь шепотом питає хлопець.

– Лю-люблю, – також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі й бачить близько себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надібує дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках із ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці... Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху й ще чогось неловимого, од чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом – і хлопець мало не задихається...

хлопчику, і заходь. Дивися, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!.. Та ноги несуть його далі... Він уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

– О! Уже й на нашій вулиці орли літають!..

І Вітька в першу мить зажмурюється од дівочої посмішки.

– Добри вечір! – гоїдається Галя на воротах. – Куди це ви путь-доріженьку тримаєте і які думи оповили ваше ясне чоло?

– Я... е-е... прогулююсь. Свіжим повітрям дихаю.

– А я і не знала, що біля

Яка ж вона гарна!.. «Пора вже зітхати», – спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. А вже за третім разом Вітька передав куті меду й гикнув.

– Ти, мабуть, удавився? – сполошилася Галя. – Давай я стукну по спині.

– Галю!.. – наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірниці, полетів немов у космічну глибінь. – Галю...

– Що, хлопчику? – Галя покуйовдила його білявий чубчик. – Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

– Галю... Я... – Вітька наважився і взяв її за руку. – Я...

Дівчина ніби й чекала цього.

– Ой, забула! – схопилася. – Мені ж треба повну діжечку води натягати... Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

– Та я! – зривається на ноги Вітька. – Для тебе хоч цілий океан!

– Мені не океан, а діжечку, Вітюньчику.

Так і сказала: Вітюньчику. Та після такого слова можна океан долонями вихлюпати!..

– Діжечка біля сараю, Вітюньчику! – кричить навздогін Галя. – Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять. Але що вона означає в порівнянні зі словом «Вітюньчик»? Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, із жалем подумав: чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже з-за воріт виглядає і пошепки запитує:

– Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діжечку». Так витарабанили і вилили ще п'ятнадцять відер води.

– Я й не підозрював, що кохання таке важке, – зітхав Федько, тягнучи двадцять відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір впурхнула Галя і весело заторохтіла:

– Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада!..

Федько скоса поглянув на діжку й здригнувся. Спали хлопці як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федько, та не хлюпайся!..» О зміюко лукавая!!! Другого вечора Вітька рубав дрова в Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг

же він сидіти склавши руки і спостерігати збоку, доки Галя впровається із цим ділом?

– Спасибі тобі, Вітюнчику! – заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. – А я думала, що замучусь із клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюнчику!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо й затанцював там од радощів! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова? Сама ж Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, дзвеніла і, здавалося, теж співала. Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою і двома клинами в руках.

– Як ти здогадався? – здивувався Вітька.

– Бачив учора, що в неї дрова не рубані, – коротко відповів той.

Ось тут і сталося... Федько саме підняв над головою кувалду, щоб добре розмахнутися. Вітька сидів і тримав клина. Удар затягувався.

– Та бий, чи ти заснув? – крикнув Вітька.

Удару не було. Федько стояв, як дерев'яний, високо над головою тримаючи кувалду, і дивився кудись убік. Вражений Вітька встав, глянув і собі... Остовпів. Закам'янів на місці. Занімів! Горóдом ішла Галя, його Галя із... Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда і боягуз, хвалько і брехун, якого Вітька терпіти не міг... І в ту саму мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю...

Що означає фразеологізм *бути на сьомому небі*? Коли Вітька відчув, що злетів на сьоме небо, а коли – що сповзає із нього на землю?

– О зміюко лукавая! – нарешті повернув язиком у пересохлому роті.

Від його голосу й Федько очунявся, кувалда тихо вислизнула з рук, грюкнулася додолу. Повернувшись до Вітьки посіріле обличчя:

– Ба-бачив?.. – запитав заїкаючись. – Ба-бачив, я-ак ду-дурнів у-учать?.. Нам со-сокиру в руки да-дала, а сама з Пе-петром Бі-білим...

– У-у-у, змія!!! – важко дихав побілілий Вітька. – Отак зрадити? Отак обмануть?.. Як сліпе кошеня... А я ще воду носив, дрова рубав!..

Вітька вискочив із двору, наче окропом ошпарений...

– Це ще пхі! – філософствував Федько, несучи кувалду й клини... – Згадай козака Чаплю. Цей ще більше постраждав, бідолаха, через жінок...

* * *

...Кажуть, що на місці нинішніх Чапель був колись хутір запорозького козака Данила. Добрий був козак: не боявся ні меча, ні дикого коня, ні косоокого яничара! І не знав би й горя, якби не його осоружний ніс, довгий та гострий, наче дзьоб. Прозвали Данила через той ніс Чаплею. Спершу хоробрий козак не горював. Коли налітав із Сагайдачним на Кафу громити яничар, то довгий ніс аж ніяк йому не заважав. Та й самі яничари звертали увагу лише на його шаблюку. І все було б добре, якби Чапля, на свою біду, не закохався в дочку шинкарки, красуню Оксану. Сунувся хоробрий козак Чапля до красуні, а та в крик:

– Ой леле!.. Такий ніс на свято ріс, а ти його, козаче, у будень носиш!

Чапля погорював трохи, визнав за краще вдарити з тилу та атакувати шинкарку, щоб з її допомогою вкоськати непокірну Оксану. Але виявилось, що штурмувати Кафу було легше. Правда, шинкарка спершу мовби й не заперечувала проти сватання Чаплі, а лише сказала:

– Ніби й не поганий ти козак, Даниле, і хутір добрий маєш з усією живністю, а хто тебе знає, що в тебе на мислі? Поживемо – побачимо, що ти за один, а тоді вже й віддам Оксану.

Повеселілий Чапля захотів показати себе з усіх боків. Знав, що шинкарка понад усе цінила тих козаків, які днювали й ночували в її шинку. І що більше він пив із приятелями й що більші компанії із собою водив, то привітнішою до нього робилася шинкарка. Та коли за літо Чапля таки завоював її симпатії, то виявилось, що свататися до Оксани вже не було рації: хутір поплив за борги прямісінько шинкарці в руки. І назвала вона той хутір Чаплі на згадку про довгоносого невдачу, коли віддала хутір Оксані в придане, як та одружувалася з молодим сотником...

* * *

– Хутір пропав за цю любов, козака жінки вкрутили! А ми ж тільки дрова рубали їй!.. Ех, нещасливе наше село на кохання із самого початку.

– Уб'ю! – раптом стис Вітька кулаки.

– Кого? – повернувся до нього Федько. – Чи ж винувата дівчина, що ми з тобою такі капловухі вродилися? Ні, коли бить, то, по-моєму, треба Петра. І побити добряче, щоб не посмів до Галі й у двір заходити.

– Я готовий! – сказав Вітька, засукуючи рукави. – Він мене запам'ятає!

– Можна Петра застукати в темному місці і...

– Я не злодій, щоб кидатися до нього вночі, – перебив його Вітька. – Що козак Чапля зробив би своєму супернику-сотнику?

– А що б же? – здвигнув Федько плечима. – На герць його викликав. І билися вони на шабляках!

– Оце по-чесному і по-козацькому! – загорівся Вітька...

– Я читав, як на дуелі б'ються, і знаю правила... А коли хочеш і зовсім бути благородним, то бери мене своїм секундантом.

– А зброя де?

– Ну, шаблук ми не дістанемо, а самопалів можна. Я ще підчитаю про дуель, і Петрові боком вилізе Галя Козачок!..

...А в автора опустилися руки. Усе! Автор чесно виконав свій обов'язок і, як умів, розповів про те, як перше кохання Віті Горобця привело його до першої і, гадаємо, останньої дуелі... А ти все ще спиш, закоханий мій мужчино чотирнадцяти неповних років. Ти спиш останній раз перед дуеллю, спиш і...

– Е-е... Г-га-а?! – Вітька закричав і схопився. – Що?.. Га?.. Мене вже вбили?

– Ще ні, – утішає Федько й оптимістично закінчує, – але можуть... Отож протри очі й ходімо...

– Який гарний ранок!

– Як завжди перед смертю... – по-філософському каже Федько. – Трохи не забудь... Виходячи з хати, не озирайся, бо потім не повернешся назад... Носа не вішай... Коли раптом що... ну, вгепують тебе, усі будуть казати, що він ішов з гордо піднятою головою в свою останню, так сказати, путь!

І вони попрямували.

Вітька Горобець крокує попереду, як і годиться, з гордо піднятою головою, Федько Котигорошко, підтримуючи в пазусі самопал¹, котиться за ним слідом і важко зітхає. Вітька на ходу роздивляється село і теж зітхає. Гарне ж яке рідне село!.. Надивляється Вітька, може, більше він і не побачить уже Великих Чапель.

Федько позад нього шморгає носом.

– Ти чого? – не обертаючись, питає Вітька.

– Жаль... – пхитькає Федько. – А раптом тебе вгепуює Петько? Він такий, що на все здатний... Я збережу про тебе світлу па-пам'ять у серці...

---

¹ Самопал – саморобна вогнепальна зброя.

Зачитайте 3–4 речення із частини «На Голгофу», які викликають у вас сміх. Поясніть чому.

Дуель

25 липня. Сьома година ранку. Секунданти уточнюють останні деталі дуелі. Дуелянти похмуро стоять біля своїх бар'єрів на березі ставка і стараються не дивитися один на одного. Їх розділяють дванадцять кроків. Дванадцять кроків життя і смерті. Навіть галасливі сороки затихли на вербах і зацікавлено спостерігають, що ж діється біля ставка.

– Увага! – урочисто вигукує Федько і рвучко підсмикує штани. – Через дві хвилини ви будете стрілятися за Галю Козачок! Перший постріл по своєму суперникові Петру Білому зробить Вітька Горобець...

– Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, – заспокоює старший секундант. – Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

– Іди ти геть зі своїм мирінням! – вигукує Вітька. – Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. Якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться од Галі!

– Ніколи у світі! – чвиркає Петро й береться руками в боки.

– Не забувай, що першим стріляю! Я тобі покажу, як до чужих дівчат приставати!

...Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить – і...

– Юрку! – звернувся Федько до Петрового секунданта. – Відійди подалі од Петра, щоб, бува, й тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, й пішов у секунданти тому, що винен Петру п'ятнадцять копійок, позеленів, позадкував, а тоді, щось дико вереснувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було...

– Стійте! – раптом закричав Петро і теж почав зеленіти. – Хі-хіба це не гра?

– А-а, ти думаєш, що я гратися з тобою прийшов? – пирхнув Вітька, витягуючи з коробки сірника. – Думаєш, комедію буду розігрувати? Стій!..

– Вогонь! – крикнув Федько і, впавши на землю, обхопив голову руками.

Че-е-ерк!.. Тріснув сірник, спалахнув. Вогник обхопив жовтяву порошину на запалі Вітьчиного самопалу... Вітька звів голову, глянув на Петра і... нікого не побачив. Петро нісся до села в хмарі куряви.

– Боягуз! – застогнав Вітька й у ту ж секунду відчув, як його руку із силою рвонуло вгору...

Ні, самопал не стрільнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем ударив Вітьці в

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

обличчя. Щось із силою дзизнуло його по зубах... Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний од пороху самопал лежав долі й усе ще димів. Гостро пахло порохом. Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув – і до ніг випав почорнілий од пороху зуб...

– Для чого здалася така дуель? – здвигнув він плечима. – Я зуб вигатив.

– Уже? – схопився з піску Федько. – Тобі голови не відірвало? Ану, покажи... Ой-ой, який же ти чорнющий, у сажі...

Федько покрутив Вітьчину голову і, переконавшись, що вона на місці, захоплено вигукнув:

– Ну й бабахнуло ж добряче!.. Мабуть, і в селі чули.

– Чому самопал розірвало? – накинувся Вітька на свого секунданта.

– Н-не знаю, – почервонів Федько.

– Не бреш! Ти насипав пороху більше, ніж треба.

– Ну, дві мірки всипав, – похнюпився Федько. – Я хотів, щоб ти переміг.

– ...Так нечесно, – спльовував Вітька кров. – Могло ж усі зуби повибивати.

– А де ж Петро? – озирнувся Федько. – Уже в раю?

– Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвалько заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя такого покохала!

– Але ж ми бачили їх разом? – розгублено кліпав Федько.

– Тут щось не те. Галя не могла покохати боягуза! – азартно доводив Вітька й відчував, що від цього йому трохи легшає.

– Вітько!!! – жахнувся Федько. – Тікай!..

Вітька рвучко оглянувся. До місця дуелі біг чаплівський міліціонер Грицько Причепи, котрий мав вуличне прізвисько Даний Етап, і немилосердно сюрчав.

– Федько!.. Щоб твоєї ноги тут не було!

– А ти?

– Мені однаково...

– Я теж не тікатиму. Це неблагородно.., – проте прожогом кинувся на другий край ставка, у густі зарослі молодого вербняка.

– Стій-ій!!! – загаласував Причепи. – Стій, бо стрілятиму!..

Щоб дати змогу секундантові втекти, Вітька побіг у протилежний бік, перечепився, впав, а доки зводився, підбіг захеканий Причепи і схопив його за руку.

– Та не сюрчить так дуже, – набурмосився Вітька, – бо мені аж у п'яти шпигає.

– Я ось тебе сюркну по потилиці! – важко хекав Причепи. – У Чаплях дуель! Через якесь... дівчисько... Два дурні, не досягши паспортного віку!..

– А ви не смійте згадувати Галю! – наїжачився Вітька. – З мене питаєте, я головний зачинщик!..

– Подумати тільки! Вони стрілялися! І де?.. На території моєї дільниці! А коли б голову... одірвало? Як би я мав реагувати? Скласти акт про дуель? Прикласти до нього твою дурну голову? Як речовий доказ?

– Ну, ведіть уже, чи що, – буркнув Вітька.

– Постоїш, не до молодой тебе конвоюватиму. Ти заарештований... Крок вліво, крок вправо вважається втечею. У такому разі я змушений буду застосувати зброю. Зрозуміло? – і Причепач красномовно ляснув себе по кобурі...

Арешт

Широкі дубові двері, оббиті хрест-навхрест металевими планками, відчинилися з противнющим скреготінням. Вітька переступив поріг. Двері з тим же скреготінням зачинилися. Бранець постояв кілька хвилин, звикаючи до темряви, а тоді, нагледівши в кутку соломучу, присів. Від пострілу, арешту крутилася голова, болів вибитий зуб, і що найгірше – настроїв був нікудишний. «Ось і скінчилося моє кохання, – з гіркотою думав Вітька. – Тепер запруть мене в тюрму – і будь здоров!»

Двері знову заскрипіли і впустили... Петра Білого.

– Що, й тебе спіймали? – озвався Вітька.

– Я з повинною прийшов. Це все ти винуватий, – Петро схлипував. – Ти перший викликав мене на дуель, і стріляв ти...

– А чого ж ти погодився?

– Так я думав, що це гра якась.

– Було б не лізти до чужої дівчини.

– Я Гальки й бачити не хочу!

– Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? – схопився Вітька зі стисненими кулаками. – Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив?

– Полов...

– Що-що?

– Кажу, що полов кукурудзу, – витирав сльози Петро. – Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки – і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на соломучу й розреготався на весь сарай:

– Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

– А ти дрова рубав.

– Це хоч чоловіче діло. Ха-ха! А ти полільницею був! Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не слід. І виполов?

– Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш іти додому».

– Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися. А тепер...

Знову заскрипіли двері. Зайшов Причепач. Двері залишив відчиненими. Сам сів на стільці біля виходу.

– Ну, як справи, дуелянти?.. Приконвоював я вас не для того, щоб у жмурки з вами в оцім сараї гратися. Хоча й жара, дідько її бери, а доведеться мені прочитати вам лекцію на тему «Що таке заборонена законом дуель, що таке кохання і що таке дурні». Заперечень не буде?

– Не буде, – пирхнув Вітька, бо йому починав подобатися Причеча.

– Грицько Семенович? – пролунало знадвору. – Вас можна?

– Не дадуть і лекцію прочитати, – звівся Причеча...

Зненацька за глухою стіною сараю почувся розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло. Вітько здвигнув плечима. По хвилі зарипіли двері, і Причеча ввів за вухо в сарай Федька з лопатою в руках. Вільною рукою Федько розмазував по обличчю сльози і шморгав носом.

– Ось вони, твої дуелянти, – бушував Причеча, – яких ти хотів виручити за допомогою підкопу! Тепер повний ансамбль. Ич, який, сарай підкопувать!.. Я тебе підкопаю!

– А нащо ж ви заперли Вітьку? – насупився Федько й на всяк випадок сховався за спину товариша. – І прокопав би дірку, якби вас не понесло за сарай...

І в цю мить щось ніби спалахнуло. Ніби сонце вкотилося до сараю. На порозі з'явилася Галя Козачок.

– Вітюньчику?! Ти живий?! – крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, впали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе й припала губами до його обпеченої щоки.

– Ну й дурний же ти, ну й дурненький, Вітько! – не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. – Ой, та який же ти замузаний!.. Ходімо, ходімо, тут колодязь у дворі, вмиешся, дурненький Вітюньчику!

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку із сараю. Причеча, Федько та Петро мовчки переглянулися.

– Лекція відміняється, – першим порушив мовчанку Причеча.

Підсмикнувши штани, Федько покотився із сараю, не забувши прихопити із собою лопату. Біля колодязя він усівся на камінь, підпер голову руками й зачудовано спостерігав, як Галя метушилася біля Вітьки, як вона щось весело щебетала йому, сміялась і хлюпала на Вітьку чистою холодною водою. Вітька радісно вмивався і відчував, як од тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невправні, але таки виростили ті крила, від яких людина стає крилатою.

ЧАСТИНА ДРУГА. ГОЛУБА КУНИЦЯ

Скільки буде двічі по два?

Ручний годинник у Вітьки Горобця, звісно, ще не водився. Біжучі на побачення, він, за порадою Котигорошка, прихопив хатній будильник. І хоча кишеня відстовбурчувалася, але, як гаряче запевняв Котигорошко, це дрібниця. Головне, що Вітька завжди скаже точний час, коли про те раптом запитає Галя Козачок. А поки що будильником користується сам Горобець: раз по раз заклопотано зиркає на нього. Сьома година... П'ятнадцять хвилин на восьму... Галі не видно. Невже не прийде? Але ж обіцяла. І начебто з радістю. Чи, може, тільки так здалося?.. Вітька кружляє і кружляє між вербами. Рукава білої сорочки по-парубочому закачані по лікті. Хлопець мріє про ту щасливу мить, як між вербами з'явиться Галя. От якби їй хто-небудь погрожував. Приміром, сікається до дівчини злющий собака. Вітька відважно йде на того злюку грудьми й рятує кохану... Собака? Теж знайшов небезпеку. Та Галю всі чаплівські собаки знають, бо в кожний двір пошту розносять!

От якби на леваду вискочив лев... О!.. Лев – підходящий об'єкт для Вітьчиного лицарства. Кинувся б тоді хлопець на царя звірів, мов той витязь у тигровій шкурі... Або на леваду вибігає чорна пантера. Або ведмідь, наприклад. Чи, на гірший випадок, снігова людина... А що? За хвилину на мирній леваді клекотіли жакливі битви. На Галю зграями кидались леви, підступно повзли чорні пантери й рикали тигри, важкою ступою сунули африканські слони, звивалися бразильські пітони, скрадалися дивізії кашеїв, ескадрильями налітали баби-яги, повзли семиголови гідри; на беззахисну дівочу голову, до всього, обрушувалися урагани й тайфуни, під ногами в неї провалювалася земля, а в небо шугали вулкани, і, користуючись бідною, з ножами в зубах повзли ще й пірати! Левада гуркотіла, ревла, вила, гула, стугоніла, тріщала, тряслася... Непереможний Вітька Горобець, мов той демон, носився в скаженій круговерті й виносив Галю на руках...

– Добрий вечір, орлику!..

Горобець здригнувся і застиг. Вона підходила до нього, струнка й висока, в білому-білому платті, зашаріла від швидкої ходи, а очі сяяли ніяково й радо.

– Здрастуй, Галю, – опам'ятався нарешті хлопець.

Ходили поміж вербами, і Вітька розгублено мовчав, бо не знав, як поводитись і що говорити. Галя, схиливши голову набік, задумливо перебирала в руках квіти.

– Кажуть, дощ буде... – нарешті видавив із себе хлопець і тут же покартав себе:

«Теля! Не міг нічого кращого придумати. Теж мені бюро погоди. І квітів не здогадався принести. Осел!».

Дівчина ледь помітно посміхнулася, промовчала. Вітька безпомічно озирнувся. О, де та грізна небезпека, котра загрожувала б його коханій?..

– Вітю! – раптом озвалася дівчина тоненьким голоском. – А скільки буде двічі по два?

Вітька від здивування трохи не спіткнувся.

– Двічі по два? – кліпав білявими віями, і його голубі очі аж потемніли від подиву. – Та чотири. Чого ти питаєш про це?

– Щоб почути твій голосок, – відповіла дівчина та й затулила сміхотливі вологі губи пломениючими півоніями...

«Казбек»

І тоді Вітька заговорив. Заторохтів швидко, запально, гаряче, ковтаючи слова і стріляючи ними з кулеметною швидкістю... З його уст так і сипались десятки історій, одна однієї цікавіша, одна однієї неймовірніша. Але це – в думках. А вголос, як не силкувався, а все ще не міг нічого путнього видавити із себе.

Йшли вузькою звивистою вуличкою, що вела з левади в центр села до клубу. Вітька був радий, що вірний Федько таки роздобув для нього карбованця, і він тепер купить Галі квиток, як справжній мужчина. А поки що хлопець елегантним жестом (принаймні так йому здалося) витяг з кишені коробку цигарок «Казбек». Він не курих і терпіти не міг їдконого тютюнового диму. Але всезнаючий Федько авторитетно заявив, що всі закохані неодмінно смалють цигарку за цигаркою у всіх романах, повістях, кінофільмах, бо диміння – то ознака благородного хвилювання. Подавивши в собі огиду до тютюну, Вітька запалив цигарку, затагнувся і хрипло закашлявся...

Тихцем за спиною викинув недокурену цигарку й сапнув свіжого повітря. Трохи полегшало. Та не зробив після того й десяти кроків, як позаду почувся відчайдушний жіночий вереск:

– Рятуйте!!! Якась трясця підпалила!!!

Вітька сполошено оглянувся. Біля двору бігала язиката Пріська Деркач, прозвана в селі за довгий язик Тиліхвоном, і, б'ючи об поли руками, лементувала:

– Пужар!.. Горю!..

Роздумувати було ніколи.

– Я – зараз! – крикнув Вітька до Галі й метнувся у Прісьчин двір. – Відро у вас є?..

Доки знайшов відро та витяг води з колодязя, над тином витанцьовувало полум'я.

– Пужар!.. Горю!.. – не змовкала Пріська, і її лемент долітав до найвіддаленіших закутків, будоражачи все село.

Пожежу загасили швидко. Тину згоріло мало, щось метрів з півтора, а решту рятівники в поспіху розтягли та розкидали по вулиці. Коли дядьки й тітки галасливо вмивалися біля колодязя,

примчала пожежна машина. Дужі хлопці-молодці, аби не везти воду назад, облили на всякий випадок Прісьчину хату й задоволені поїхали догравати в доміно.

Тільки тоді Галя розшукала в натовпі Вітьку.

– Ой, який же ти замузаний! – сплеснула руками. – І вуха в сажі, герою ти мій сміливий, орлику відважний! Ти, мов той лев, накинувся на вогонь.

«Ех, – тяжко думав хлопець. – Єдиний раз трапилося показати себе, та й те, коли сам підпалив бабі Прісьці тин... Чого доброго, міг пів села з димом пустити»...

Коли зайшли до будинку культури, докручувалася добра половина фільму. Довго в п'їтмї шукали вільного місця (...), доки їх силоміць не посадили. Аж тоді передихнув і глянув на екран.

Безстрашний лицар, молодий і дужий, ефектним випадом шпаги проколював бородатого жахливого пірата. Потім він спустився в трюм і невдовзі виніс на палубу юну красуню принцесу, полонянку морських розбійників... «І щастить же ото людям!.. – мучився Вітька, заздрячи кінолицарю. – А тут...» Губи лицаря-визволителя жадібно потяглися до трепетних уст принцеси... Вся зала припишкла в очікуванні того поцілунку.

І раптом у Вітьчиній кишені голосно задеренчав будильник. Певно, від голосного деренькотіння на екрані заворушився один з недобитих розбійників... У залі знявся репет обурення:

– Хто там дзвонить?!

– Заткніть йому горлянку, бо всі пірати оживуть!!!

Герої нарешті поцілувалися. Але ефект був уже не той, і враження було зіпсоване. Це відчули, очевидно, і самі герої, бо чомусь зробилися в'ялими й байдужими, а на екрані поспішно вискочив «Кінець».

Ой співали цвіркуни...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди – і самі не знали. Простували просто так, як просто так ходять ночами закохані. Їм було хороше гуляти вдвох під рясними зорями, хороше було триматися за руки й слухати невидимих цвіркунів у серпневій темряві, теплій і лагідній... Невидимі музики були всюди, під кожною травинкою, і здивована, оглушена ніч аж розколювалась від їхньої нестримної дзвінкої радості.

І сталося чудо: якийсь особливо меткий і голосистий цвіркун заспівав у Галиних косах. Він співав, заливався, він тріщав, кричав у дівочому волоссі, і Галя стояла зачарована, приголомшена, боячись ворухнутися, навіть кліпнути віями, притискала руки до грудей, аби стримати серце, щоб воно билось не так бентежно й лунко, аби не сполошило цвіркуна.

І Вітька застиг зачарований, трепетний, бо також боявся дихнути й жмурився, боячись радісними блискучими очима

стривожити співака. Відчув себе найщасливішою людиною. Розумів, що не кінолицарю треба заздрити, а хай той лицар заздрить йому, Вітьці Горобцю, бо не у косах його принцеси, а в Галі Козачок заливається цвіркун, і не принцеса, а Галя – найчарівніша дівчина у світі. Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

Які почуття переповнювали Вітьку в цей вечір? Чому він зрозумів, що не варто заздрити лицарю з кінофільму?

– Я й не знала, що ти так гарно смієшся, – шепотіла дівчина...

Вітька спрагло зазирає у темні дівочі очі, мов у пречисту крилицю, і... незчувся, як припав губами до напіввідкритих, бентежно-тремтливих, але відчайдушно покірних вогників-губ... І здригнулася планета Земля...

Коли з клітки вискакує лев

Щоправда, у ту мить, як здригнулася планета й народився перший поцілунок, біля ставу пролунало здивоване і вражене:

– Xi-i! Оце так Ві-і-тька-а! Ну й дає!..

І вдруге здригнулася планета Земля, а разом із нею і закохані. І відскочили одне від одного так стрімко й рвучко, немовби їм під ноги впала й люто засичала індійська кобра. І від того стрибка враз зааніміли цвіркуни, а червонястий місяць, злетівши вгору, побілів з переляку й усе навколо засяяло-засвітилося білим дивом-видивом. Кобри ніде не було, а метрів за десять од закоханих, залитий місячним сяйвом, стояв та привітно й добродушно всміхався... Федько Котигорошко. У першу мить Вітька хотів було розкритичатись і кинутися на приятеля з кулаками, та, глянувши на його безгрішну й сяючу посмішку, стримався.

– Ти чого тут? – сердито запитав...

– О восьмій вечора передавали по радіо, що з пересувного звіринця в Одесі вискочив лев і його вже три дні не можуть спіймати.

– Так де ж та Одеса, а де Чаплі? – засміялася Галя. – Тисяча кілометрів.

– Еге, – недовірливо відповів Федько. – Хто знає, що стукне звіряці в голову... Ні, ви вже собі цілуйтеся, а я постою на варті. Закохані, відомо, нічого не бачать і не чують...

Удруге поцілувати Галю Вітька вже не відважувався. Кляв працівників звіринця, що так необачно проморгали в Одесі лева. Довелося під охороною Котигорошка повертатися в село...

Турецький мисливець

Перечитавши всі народні прислів'я про кохання, Федько пропонує Вітькові одружитися з Галею.

– Так я ж із Галею ще про це не говорив, – завагався було Вітька.

Федько швидко розвіяв його сумніви.

– Але ж ти її вже раз поцілував? Я навіть свідком був. І потім – у кіно водив. Хіба цього не досить? Потім, сват для чого, по-твоєму?.. Я так зроблю, що Галя й писнути не встигне, як буде засватана. О!.. Біжу в сільмаг за хлібиною, потім ще раз перечитаю, що там свати про куницю співають, і...

І сталося диво дивнеє в чотирнадцяте літо Галі Козачок... Прикотився в дівочу хату маленький і товстенький весільний сват із білою хлібиною в руках, купленою в сільському магазині за двадцять дві копійки, та й став на порозі.

Соломія Кіндратівна, Галина мати, низенька рухлива жінка років сорока, кинула на прибулого веселим чистим оком і співуче, м'яко відповіла:

– Вітаю, добрий чоловіче.

– А я вам не добрий чоловік.

– А хто ж ти, коли не добрий чоловік?

– А-а, Федько! – відклала Галя книжку.

– А я вам і не Федько, – насупився гість, переступаючи з ноги на ногу. – Мисливець я турецький. Так, ніби по мені не видно...

– О-о, здалеку пташка до нашої стріхи прилетіла! – похитала головою мати. – А я думаю, де ж я тебе раніше бачила?.. А воно в Туреччині... То куди ж оце, мисливче, путі тримаєте?

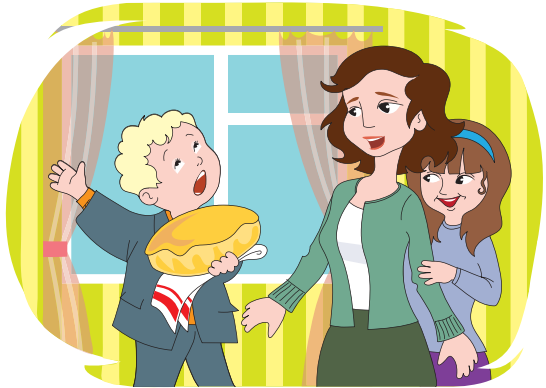
– За голубою куницею іду!

– Невже ото з Туреччини аж у Чаплі за голубою куницею?

– За нею, – кивнув Федько головою. – Випала в нас пороша. Пішов я, значить, шукати звіриноho сліду. Йду та й іду собі, коли це навстріч мені князь. «Ей ти, мисливець, – каже він, – поможи мені, бо не сплю, й не їм, і спокою не маю. Трапилась мені голуба куниця – красна дівиця. Пособи мені спіймати тую куницю. Десять городів тобі дам, тридев'ять скарбів золота».

– Багатий, – прокоментувала Соломія Кіндратівна.

– Пішов я по сліду, – торохтів Федько, входячи в роль і нічого не бачачи й не чуючи навколо себе. – По всіх городах був, усі царства облазив – ніде не видно голубої куниці. – Федько розвів руками і тяжко зітхнув. – Немає, мов крізь землю провалилась!.. Кажу князю: «Треба іншу куницю шукати». А князь і слухати не хоче. «Мені, – каже, – тільки Галю Козачок, бо іншої куниці й даром не хочу». Пішов я вдруге по сліду та й напав. У ваш

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

▲ Микола Пимоненко. Свати

двір слід мене привів, у вашій хаті голуба куниця сховалась. І кажу я вам: віддайте за нашого князя та вашу куницю!

Сват змовк, стомлено сопучи та спідлоба чорними очима поблискуючи...

Галя так знітилась, що не знала, що їй діяти. Жарт це чи серйозно?.. Ах, яка там серйозність, звичайно, жарт. Але чому при матері? А втім, коли Вітька відважився з-за неї на дуель іти (їй і досі заздрять усі чаплівські дівчата), то чому б і не пожартувати із сватанням? А гарно виспіває цей Федько. Ну й утнув же!..

– То що відповіси, голуба кунице? – звернулася до неї мати. – Чому мовчиш?

– Облиш свої витівки, Федько! – випалила дівчина й почервоніла так, що, здавалося, ще мить – і згорить на очах у турецького мисливця...

– Буду я заради жартів купляти в сільмазі білу хлібину за двадцять дві копійки, коли є за шістнадцять.

– Дорóга далека, то білий хліб не завадить, – розсудила мати. – А що ж це ви, мисливче, забули сказати про вашого князя?

– Та це Вітька Горобець! – відповів Федько. – Він, правда, не князь, але хлопець – о! То віддасте за нього свою куницю?

– Як вам, свате-мисливцю, і сказати? – задумалася мати. – Потім, шановний старосто, застукали ви нас зненацька...

– Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість зрозуміло говорить: любиш – так женись!..

Мати спершу ніби й погодилась.

– А ви самі бачите, як розгубилася наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова... Та років отак через десяток і приходьте.

– Тю! Та за десять років вони можуть і розлюбитися, – вигукнув Федько...

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

– Від куниці, – шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. – Думала, дитина... А вона вже куниця...

За народною традицією, відмовляючи нареченому, дівчина давала йому гарбуза. А що насипала в кишеню свату мама Галі?

«Вітька + Галя»

Стояли Вітька й Федько під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву.

– Усе? – безнадійно перепитав Вітька й пересмикнув гострими плечима...

– Ну, розумію, фіаско... Ми й через десять років своє візьме-мо. А що таке десять років? Пхі – і все, коли брати в історичному масштабі.

– Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

– А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню... Але мені здається, гарбузового насіння мені для того насипали, щоб ми з тобою полузали й гарненько подумали.

Сват із молодим лузали й думали. Десять років – час величеський, але що вдієш.

Треба чекати. Справжнє кохання все життя чекає.

– Чого тобі сумувати? Сказано, «Вітька + Галя» – і ніде твоя куниця від тебе не дінеться! – А потім подумав і закінчив:
– Як не будеш ґав ловити!..

Як зрозуміти останню репліку Федька?

▲ Афіша вистави Театру імені М. Гоголя (Полтава, 2023)

І сниться Вітьці Горобцю дивний сон. Біжить куниця – голубі іскри розсипає. Біжить степами, ярами, лісами, а він – за нею. Голубі іскри так і сиплються, і куниця аж спалахує дивним голубим сяйвом. А він – за нею. День біжить... Два біжить... Три біжить... І вже на десятий день здоганяє голубу куницю. Ось-ось схопить її... А позаду пихтить Федько і хникає:

– Вітько-о, я закохався...

Вітька застиг, як укупаний:

– І ти?.. І в кого?..

– Не знаю... Ще не знаю в кого, але відчуваю, що закохався.

...Спи, Вітько, справжній мужчино Великих Чапель... І не сумуй. Мав

рацію Федько: ти ж не Ромео. І твоя Джульєтта мирно спить у цю ніч і, мабуть, як і ти, з нетерпінням чекає, доки сплинуть десять років. І вона буде прибігати у твої сни голубою куницею, швидкою, як вітер, і бентежною, як прекрасна казка.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Події в повісті відбуваються в

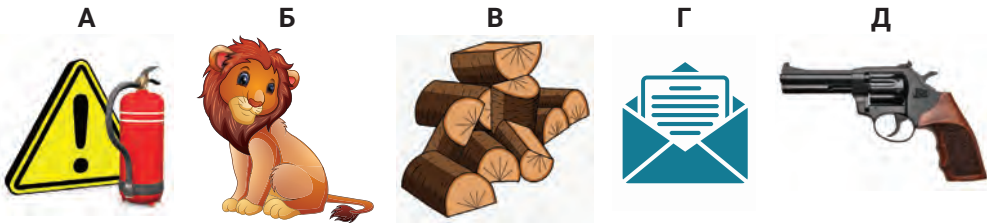
А селі Великі Сорочинці

Б селі Великі Чаплі

В місті Одесі

Г Іспанії

2. Таємницю свого кохання Вітька вирішив розкрити
А Галі Козачок **В** Петрові Білому
Б Федькові Котигорошку **Г** дідові Свириду
3. З яким епізодом повісті логічно пов'язане кожне зображення? Розташуйте зображення відповідно до послідовності розгортання подій у творі.

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Знайдіть у тексті й зачитайте описи зовнішності Вітьки й Федька. Чим хлопці відрізнялись один від одного?
5. Чи згодні ви з тим, що саме Федько – великий фантазер й ініціатор любовних пригод і клопотів Вітьки? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Чому Вітька не хотів обіцяти Галі золоті гори навіть у пісні? Знайдіть відповідну цитату в тексті. Які риси характеру домінують у вдачі підлітка?
7. Опишіть, як Вітька виконував серенаду. Що викликає сміх у цьому епізоді?
8. Для чого друзі надіслали в газету вірш про кохання? На що вони наївно сподівалися та яку відповідь отримали від редакції?
9. Поясніть, як ви розумієте назву розділу «На Голгофу!». Що стало Голгофою для Вітьки?
10. Зачитайте виразно епізод, як Вітька йшов на перше побачення. Яку роль у цьому епізоді відіграє пейзаж? Назвіть художні деталі, які допомагають передати хвилювання та розгубленість підлітка.
11. Наведіть 2–3 докази, що Федько Котигорошко – справжній друг. Чи допомагаєте ви своїм друзям / подругам? Як саме?
12. **Мікрофон.** Як саме ви розцінюєте бажання Вітьки виглядати в очах Галі героєм? Чому в присутності дівчини Вітька зовсім розгубився і невлад завів бесіду про дощ? Про що свідчила поведінка Горобця?
13. Після дуелі під арештом опиняється не лише Вітька, а й Петро. Чому? Як ви розцінюєте вчинок Білого?
14. Чи симпатизувала, на вашу думку, Галя Вітьці? Доведіть, покликаючись на текст. Про що свідчить прихід Галі до заарештованого?
15. Як саме проявив себе Вітька під час гасіння пожежі на обійсті Приськи Деркач? Чому хлопець не відчував задоволення від проявленого героїзму? Прочитайте рядки, у яких звучать докори його сумління.
16. Пригадайте, чим гумор відрізняється від сатири. З'ясуйте, де саме в розповіді про пожежу та її гасіння використано гумор, а де – сатиру.

ГУМОР	САТИРА
добродушний жарт, глузливе ставлення, посмішка	висміювання, різке викриття недоліків, гнівний сміх

17. Чому розділ «Ой співали цвіркуни...» закінчується реченням «*І здригнулася планета Земля...*»? Який художній засіб тут використано?

- 18.** Розгляньте картину М. Пимоненка «Свати» (с. 134). Доведіть, покликаючись на текст, що Федько намагався відтворити обряд сватання відповідно до народних традицій.
- 19.** Чи погоджуєтеся ви, що кульмінацією повісті є епізод сватання Вітьки до Галі? Визначте сюжетні елементи повісті.
- 20.** З якою метою автор уводить у твір розповідь про козака Чаплю? Доведіть, що в тексті повісті це вставна частина, яка не стосується сюжету.
- 21.** Знайдіть у тексті й зачитайте ліричні відступи, у яких автор висловлює свої міркування щодо вчинків чи характеристики героїв, певних явищ тощо. Що нового додають ці елементи до опису стосунків Вітьки й Галі?
- 22.** Розподіліть між собою персонажів і розкажіть стисло:
- про Галю Козачок (від імені Вітьки Горобця);
  - про Федька Котигорошка (від імені Вітьки Горобця);
  - про Вітьку Горобця (від імені Галі Козачок);
  - про Вітьку Горобця (від імені Федька Котигорошка).
- 23.** Попрацюйте в парах. Складіть кожен / кожна по два запитання за змістом повісті. Поставте одне одному ці запитання та оцініть відповіді.

МІРКУЄМО

- 24.** Федько порадив другові курити в присутності Галі, щоб виглядати дорослішим. Як ви вважаєте, Вітькові треба було це робити? Чому?
- 25.** Чи правильно вчинили Вітька й Федько, коли вирішили організувати дуель? Чому? Кого вони наражали на небезпеку? Як інакше можна було вчинити?
- 26.** Перше кохання – надзвичайно вразливе й поетичне. Чому не можна насміхатися з ровесників, які симпатизують одне одному?
- 27.** Прочитайте подані висловлення. Яке з них найкраще підходить для вираження стану закоханого Вітьки?

- ▶ «Любов – це теорема, яку необхідно щодня доводити» (*Арістотель*).
- ▶ «Щастя – це коли тебе розуміють, велике щастя – це коли тебе люблять, справжнє щастя – це коли любиш ти» (*Конфуцій*).
- ▶ «Любити й бути мудрим – неможливо» (*Френсис Бекон*).
- ▶ «Усяка перешкода кохання лише підсилює його» (*Вільям Шекспір*).

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 28.** Уявіть, що ви готуєте аудіозапис повісті «Вітька + Галя...». Прочитайте в особах сцену сватання.
- 29.** Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть есе на тему «Не роки, а вчинки роблять нас дорослими» (7–8 речень).

Варіант Б. Напишіть серенаду, яку ви порадили б виконати Вітькові Горобцю для Галі.

Для додаткового читання.

Марина Павленко. «Русалонька із 7–В, або Прокляття роду Кулаківських». Всеволод Нестайко. «Супер “Б” із фрикадельками». Степан Процюк. «Марійка і Костик». Віктор Близнєць. «Женя і Синько». Анатолій Дімаров. «Блакитна дитина». Ніна Бічуя. «Звичайний шкільний тиждень».

Розділ 3. ЙДУЧИ ДОРОГАМИ ЖИТТЯ

МУДРІСТЬ КОБЗАРЯ

Тарас ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в селі Мобинці на Черкащині. Дитячі роки пройшли в селі Кирилівці (тепер – Шевченкове). Хлопець був кріпаком, тому вимушено переїхав разом із паном Енгельгардтом спочатку до Вільна (зараз Вільнюс – столиця Литви), а згодом – до Петербурга, на довгі роки залишаючи Україну.

22 квітня 1838 року Тараса Шевченка звільнили з кріпацтва (тоді йому було 24 роки). Уже наступного дня він став учнем Петербурзької академії мистецтв. Усе це було, як уві сні або в чарівній казці. Юнак призвичаювався до нових умов життя та до нового середовища, навіть почав стильно одягатися.

Знаходив час і на самоосвіту: читав художню та історичну літературу; відвідував виставки, музеї; слухав лекції з фізики, анатомії, зоології, теорії естетики. Любив українські народні пісні та класичну музику – Бетховена, Шопена, Моцарта, Россіні. Через рік навчання в Академії молодий митець здобув срібну медаль за рисунок із натури.

Поетичні твори Шевченко почав писати ще в 1837 році. З тих перших спроб збереглася лише балада «Причинна». Згодом пише поеми «Катерина», «Іван Підкова», баладу

◀ Тарас Шевченко. Автопортрет (1843)

► «Писав я вірші в бур'янах». Скульптура малого Тараса на в'їзді в с. Шевченкове. Скульптор Анатолій Куш (1989). Скульптуру викрадено у 2016 р.

«Тополя», вірш «Думка» («Тече вода в синє море...») та ін. Із творів раннього періоду Тарас Шевченко укладає збірку «Кобзар», яку в 1840 році надрукувало приватне видавництво в Петербурзі коштом полтавського землевласника Петра М'артоса та за сприяння відомого українського письменника Євгена Гребінки.

У баладі «Тополя», яка увійшла до першого видання «Кобзаря», бачимо інтерес поета до романтичного, тобто яскравого, таємничого, казкового.

ТОПОЛЯ

БАЛАДА

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться – серце ние:
Кругом ні билини¹.
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погигати?
Постривайте – все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.

Полюбила – не спинила:
Пішов – та й загинув...
Якби знала, що покине, –
Було б не любила;
Якби знала, що загине, –
Було б не пустила;
Якби знала – не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою.
Якби знала!..

І то лихо –
Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!..
Само серце знає,
Кого любить. Нехай в'яне,
Поки закопають,
Бо не довго, чорнобриві!
Карі оченята,
Біле личко червоніє –
Не довго, дівчата!

---

¹ **Билина** – стебло трав'янистої рослини. У народі є символом самотності й гіркої сирітської долі.

До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють.
Кохайтесь ж, любіться,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспіває, поки вийде
Чорнобрива з хати,
А він її запитає,
Чи не біла мати.
Стануть собі, обіймуться –
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться,
Обоє раденькі...
Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
«Де ти була, що робила?».
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло –
Чуло серце недоленьку,
Сказати не вміло.

Не сказало – осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує...
Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою,
Не співає – сиротою
Білим світом нудить:
Без милого батько, мати –
Як чужії люди;
Без милого сонце світить –
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється.

Минув і рік, минув другий –
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка;
Мати не питає:
«Чого в'янеш, моя доню?».
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тихенько єднала.
«Іди, доню, – каже мати, –
Не вік дівувати!
Він багатий, одинокий –
Будеш панувати».
«Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А друзки¹ заплачуть,
Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побачить».

Не слухала стара мати,
Робила, що знала, –

---

¹ Дружка – дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді.

◀ Микола Пимоненко. Ідилія

Дивилася чорнобрива,
 Сохла і мовчала,
 Пішла вночі до ворожки,
 Щоб поворожити,
 Чи довго їй самотній
 На сім світі жити?..
 «Бабусенько, голубонько,
 Серце моє, ненько,
 Скажи мені щирю правду,
 Де милий-серденько?
 Чи жив-здоров, чи він любить?
 Чи забув-покинув?
 Скажи ж мені, де мій милий?
 Край світа полину!
 Бабусенько, голубонько!
 Скажи, бо [ти] знаєш...
 Мене мати хоче дати
 За старого заміж.
 Любіть його, моя сиза,
 Серце не навчити!
 Пішла б же я утопилася –
 Жаль душу згубити...
 Коли не жив чорнобривий,
 Зроби, моя пташко,
 Щоб додому не вернулась...
 Тяжко мені, тяжко!
 Там старий жде з старостами...
 Скажи ж мою долю».
 «Добре, доню! Спочинь
 трошки.
 Чини ж мою волю.
 Сама колись дівувала –
 Тее лихо знаю;
 Минулося – навчилася:
 Людям помагаю.
 Твою долю, моя доню,
 Позаторік знала,
 Позаторік і зіллячка
 Для того придбала».
 Пішла стара, мов каламар¹
 Достала з полиці.
 «Ось на тобі сього дива.
 Піди до криниці,
 Поки півні не співали,
 Умийся водою,
 Випий трошки сього зілля –

Все лихо загоїть.
 Вип'єш – біжи якомога;
 Що б там не кричало,
 Не оглянься, поки станеш
 Аж там, де прощалась.
 Одпочинеш; а як стане
 Місяць серед неба,
 Випий ще раз; не приїде –
 Втретє випить треба.
 За перший раз, як за той рік,
 Будеш ти такою;
 А за другий – серед степу
 Тупне кінь ногою, –
 Коли живий козаченько,
 То зараз прибуде...
 А за третій, моя доню!
 Не питай, що буде...
 Та ще, чуєш, не хрестися –
 Бо все піде в воду...
 Тепер же йди, подивися
 На торішню вроду».

▲ Володимир Журавель. Тополя

¹ Калама́р – тут: невеличка пляшка.

Взяла зілля, поклонилась:
«Спасибі, бабусю!».

Вийшла з хати – чи йти,
чи ні?..

«Ні! Вже не вернуса!»
Прийшла... Вмилась,
напилася,

Тихо усміхнулась,
Вдруге, втретє напилася
І не оглянулась.

Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала,
Пала, стала, заплакала
І... і заспівала:

«Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю –
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости гнучка та висока,
До самої хмари,
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари.
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці – моя доля,
По сім боці – горе.
Там десь милий чорнобривий
Співає, гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.

Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість pomoже?
Мамо моя!.. Доле моя!..
Боже милий, Боже!..
Подивися, тополенько!
Як нема – заплачеш,
До схід сонця, ранісінько,
Щоб ніхто не бачив...
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору;
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!»

Отак тая чорнобрива
Плакала, співала...
І на диво серед поля
Тополею стала.

По діброві вітер вис,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

◀ Костянтин
Крижицький.
Дніпровські далі

Балада

Твір Т. Шевченка «Тополя» за жанром – балада.

Балада (з франц. – танцювати) – невеликий віршований ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового характеру з драматично напруженим сюжетом.

Балада «Тополя» – образна й **романтична**, адже їй властива незвичайність, таємничість, емоційність. Шевченко показав трагічну долю простої дівчини, яка відмовилася вийти заміж за нелюба й загинула через нещасливе кохання.

Відтворити переживання ліричної героїні допомагає **романтичний пейзаж**, який є засобом зображення внутрішнього світу людини. Автор зіставляє переживання героїні, її емоційний стан із природними явищами:

*По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.*

У баладах часто використовують прийом **метаморфози**, тобто перетворення людини на рослину чи тварину. Наприклад, у баладі «Тополя» дівчина стає тополею.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте подані події в послідовності розгортання їх у баладі «Тополя».

А	Б	В	Г
Ворожка дає дівчині незвичайне зілля	Дівчина перетворюється на тополю	Дівчина зустрічається до півночі з милим під вербою	Мати наполягає на одруженні доньки зі старим нелюбом

2. В уривку «По діброві вітер виє, гуляє по полю...» використано **А** гіперболу **Б** порівняння **В** персоніфікацію **Г** метаморфозу

3. Прийом метаморфози наведено в уривку
А «Коли живий козаченько, то зараз прибуде...»
Б «Мене мати хоче дати за старого заміж».
В «Поки півні не співали, умийся водою».
Г «І на диво серед поля тополею стала».

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Визначте, які події в баладі «Тополя» реальні, а які – фантастичні. Яким фольклорним жанрам властиве поєднання реального й фантастичного? Наведіть приклади таких творів.
5. Виразно прочитайте опис природи на початку твору. У чому незвичайність цього опису? Назвіть деталі, які посилюють відчуття самотності. Яку роль відіграє цей пейзаж у творі?
6. Однією з особливостей балад є зображення незвичайного емоційного стану героя / героїні. Знайдіть у баладі «Тополя» рядки, які показують, наскільки сильним і незвичайним було кохання дівчини.
7. Поясніть, чому дівчина відчуває себе самотньою та чому просить допомоги у ворожки. Що бабуся порадила дівчині?
8. Чи легко було дівчині, на вашу думку, наважитися виконувати поради ворожки? Поясніть свою відповідь.
9. Прочитайте виразно пісню, яку співала дівчина серед степу. До кого звертається героїня? Про що просить? Про кого турбується?
10. Оберіть із запропонованого переліку слова, які підходять для характеристики образу головної героїні. Обґрунтуйте вибір кожного слова, покликаючись на текст.

закоханість

рішучість

турботливість

відчай

ненависть

лагідність

щирість

розгубленість

привітність

оптимізм

11. Розкажіть про ставлення автора до своєї героїні. Чи байдужа йому доля дівчини? Поясніть свою відповідь.
12. Який епізод твору, на вашу думку, найбільш напружений? Чи можна вважати його кульмінаційним? Визначте елементи сюжету балади «Тополя».
13. Які давні народні звичаї, традиції, вірування згадано в тексті твору?
14. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має виписати з тексту по 2–3 приклади порівнянь і пестливих слів, а хтось – повторів і звертань. Поясніть, чи посилюють ці засоби емоційність і напруженість твору.
15. Складіть і запишіть цитатний план балади «Тополя».
16. Доведіть, що твір «Тополя» за жанром є баладою.

■ МІРКУЄМО

17. Що, на вашу думку, символізує тополя в Шевченковій баладі? Поясніть свою відповідь і зіставте її з інформацією, поданою нижче в рубриці «Цікаво знати».
18. Прочитайте подані уривки. Як ви їх розумієте? Поясніть, покликаючись на текст, чому оповідач радить дівчатам дослухатися свого серця.

*І то лихо –
Попереду знати,
Що нам в світі зостринеться...*

*Не питайте свою долю!..
Само серце знає,
Кого любить.*

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

19. Вступ до балади «Тополя» став популярною народною піснею. Підготуйтеся до виразного читання вступної частини балади під музичний супровід.

20. Знайдіть у тексті балади уривок від слів «Пішла вночі до ворожки, щоб поворожити» до слів «Ні, вже не вернеться!». Уявіть себе акторами / акторками й розіграйте цей епізод за особами. Дійові особи: *дівчина, ворожка, оповідач*.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Мотив перетворення людини на дерево (найчастіше – на тополь) – це давнє повір'я, що існує не тільки в усній народній творчості українців, а й у фольклорі багатьох інших народів. Цю тему використав Т. Шевченко в баладі «Тополя». Поштовхом до написання твору послужила народна балада «Ой чие ж то жито, чиї ж то покоси...», яку Тарас співав разом зі своєю сестрою Катериною в дитинстві.

Тополя – найулюбленіший і найпоширеніший рослинний символ для українців, як і калина, верба, барвінок, сон-трава. Тополя часто символізує дівчину, яка не знайшла щастя; жіноче горе, тугу, самотність, самотність.

Образ тополі Тарас Шевченко використав також у баладі «Утоплена», поемах «Княжна», «Катерина», «Сон».

Подорож Тараса Шевченка Україною (1843)

Навесні 1843 року після 14-річного перебування на чужині Тарас Шевченко вперше приїжджає в Україну. Він повертається не тільки вільною людиною, а й відомим поетом і художником, автором «Кобзаря». Його твори викликали величезне захоплення серед земляків. Перебуваючи в поміщицьких маєтках, поет завжди знаходив спільну мову з кріпаками. Вони бачили в ньому не «пана», а рідну людину. Митець ніколи не оминав нагоди поговорити із селянами, знав добре їхні настрої, думи й прагнення. Відвідав він і Кирилівку, зустрівся з братами й сестрами.

Шевченко об'їздив Чернігівщину, Полтавщину, Київщину. Побував на Хортиці, бачив запорізькі степи, на яких із дозволу російського царату почали хазяйнувати німецькі колонізатори. У Чигирині побачив убогі руїни колишньої гетьманської столиці. У Суботіві зрисував козацькі хрести на полях, церкву, яку збудував Богдан Хмельницький, і розриті підземелля. На руїнах Суботова й Чигирини митець відчув ганьбу рабської сучасності:

▲ Тарас Шевченко. Богданова церква в Суботіві (1845)

*Заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла...*

По всій Україні російська імперська влада розкопувала-плюндрувала давні козацькі могили (кургани), а знайдені там цінні пам'ятки вивозила з України. Саме неподалік однієї з таких розкопаних могил Шевченко раптом усвідомив, що Україна, потрапивши під владу російського царизму, сама стала подібною до величезної могили, у якій поховано народні сподівання на кращу долю. Вражений побаченим, він створює поезію «Розрита могила».

Уже як вільна людина митець побачив на власні очі тяжке життя поневолених земляків. Козацькі нащадки стали рабами. На думку Шевченка, Україна опинилась у чужинському ярмі після угоди, яку уклав у 1654 році Богдан Хмельницький із Московщиною. Не так сталося, як очікував гетьман: московська влада порушила домовленості про рівноправність і дружбу.

◀ Пам'ятник Тарасові Шевченку. Місто Вінниця. Скульптор Володимир Цісарик, архітектор Олександр Рекута

---

¹ **Офóрт** – гравюра на міді або цинку з малюнком, протравленим кислотами.

Під час подорожі Т. Шевченко зробив чимало ескізів олівцем до задуманої серії офóртів¹ «Живописна Україна».

На початку 1844 року поет їде в Петербург, де продовжує навчання в Академії мистецтв. Наступного разу він повернеться в Україну навесні 1845 року.

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця

Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звічаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,

Малих діток доглядала,
Звічаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широких світі,
Панувала... Ой Богдане¹!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Україну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колиці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові², німці³,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,

Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні⁴
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недоблюди,
Матір катувати».
Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там
схоронили,
Не плакали б діти, мати
не журилась.

---

¹ **Богдане** – тут ідеться про гетьмана Богдана Хмельницького.

² **Жиді** (від італ. *giudeo*, утвореного від гебрейського імені Юда, що означає «славний», «хвалений») (*застаріле*) – 1. Те саме, що євреї. 2. Образлива назва євреїв.

³ **Німці** (*зневажливе*) – те саме, що німці.

⁴ **Перевертень** – тут: запроданець (той, хто зраджує з корисливою метою).

ДУМКИ НАУКОВЦІВ

► «В українській мові, як у чеській, польській і литовській, слово “жид” мало нейтральне забарвлення... Його вживали Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Іван Франко. Негативного змісту це слово набуло через соціальні причини під впливом російської мови. Я б радив не вживати цього слова...» (Олександр Пономарів, доктор філологічних наук, професор).

► «Не вбачаючи особисто ніякої образи в слові “жид”, вважаю, проте, за нетактовність і некоректність уживати його, якщо євреї мають його за образливе. Це все одно, якби хтось у серйозній розмові вперто йменував українців “хохлами”...» (Сергій Єфремов, літературний критик, історик літератури, академік).

▲ Розкопана могила біля с. Лихачівка, Полтавська область, лівий берег р. Ворскла. Фото Дениса Вітченка (2014)

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Твір «Розрита могила» побудовано у формі уявного діалогу між
  - А іноземним загарбником й Україною (дівчиною)
  - Б польським шляхтичем і німецьким землевласником
  - В ліричним героєм (сином) й Україною (матір'ю)
  - Г українськими селянами й матір'ю-землею
2. Розгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з твором «Розрита могила»?

■ АНАЛІЗУЄМО

3. **Мікрофон.** Які ваші враження від поезії? Над якими питаннями спонукає задуматись автор?
4. Що спонукало Т. Шевченка написати вірш «Розрита могила»? Поміркуйте, які думки й почуття тоді вирували в поетовій душі.
5. Як ліричний герой називає Україну, звертаючись до неї на початку поезії? Про що це свідчить? Про що він хоче дізнатися? Зачитайте відповідний уривок твору.
6. За що Україна-мати докоряє¹ гетьманові Богдану Хмельницькому й чому називає його «нерозумним сином»? Зачитайте відповідні рядки з тексту.
7. Чи благими, на вашу думку, були наміри Б. Хмельницького, коли він у 1654 році укладав військовий союз із Московським царством? Чому Т. Шевченко, незважаючи на великі заслуги гетьмана, засуджує його за цей союз, уважає це історичною помилкою?
8. Що, на вашу думку, символізує *розрита могила* в поезії Т. Шевченка? Поясніть свою відповідь і зіставте її з інформацією, поданою нижче в рубриці «Цікаво знати».

---

¹ **Докор'яти** – виражати своє незадоволення, звинувачувати когось у чому-небудь; дорікати.

---

9. Об'єднайтеся в групи. Розподіліть між групами такі образи твору: 1) Богдан Хмельницький; 2) іноземні поневолювачі; 3) перевертні.
Визначте ставлення автора та України-матері до образів-персонажів вірша. Скористайтеся поданими словами. Обґрунтуйте свій вибір.

розуміння, ненависть, жаль, схвильованість, злоба, зневага, мудрість, ненажерливість, обман, недалекоглядність, розпач, розчарування, цинізм, продажність, кривда, помилка, ворожість, байдужість, загарбництво

МІРКУЄМО

10. Яких людей називають перевертнями? Що, на вашу думку, спільне між такими людьми й міфічними істотами – людьми, які перекидаються на вовків? Поясніть, як ви розумієте та чи актуальними сьогодні є такі слова:

*А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати.*

ПЕРЕВЕРТЕНЬ –

1. Людина, яка зрадила свої переконання; запродаєць, зрадник, відступник.
2. (міф.) Людина, чаклуванням обернута на тварину, вовкулак.

11. Прочитайте прикінцеві сім рядків вірша. Що, на вашу думку, могли схоронити старі батьки в могилі? Поясніть свою відповідь.

скарби

колективна пам'ять

козацька слава

зброя

традиції

знання, спогади

воля

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

12. Складіть діаманту до слів *перевреть* і *патріот*. За потреби, перейдіть за посиланням або зіскануйте QR-код.

Схеми складання
діаманти

<https://nx.litera.ltd/s/BemZdfbWtL3THeZ>

ЦІКАВО ЗНАТИ

Поезію «Розрита могила» написано в 1843 р. в Березані (нині місто в Київській області). У записках поета, зроблених пізніше (1845), є згадка про три високі могили поблизу Березані. Згадано тут і так звану Богданову могилу по Золотоніському шляху. Шевченко добре розумів, що цензура нізачо не допустить твір до друку. Справді, уперше вірш надрукували в Німеччині аж через 16 років після написання твору. Але до цього його поширювали в рукописах.

У свідомості українців стародавні могили виступали не тільки невід'ємним елементом краєвиду, а й символом слави предків, історичної пам'яті, повернення втраченої волі. У Шевченка розкопування могил – це метафора викорчовування історичної пам'яті з усіма трагічними наслідками, серед яких і поява земляків-перевертнів, що цураються рідної мови, українства й допомагають ворогові нищити рідну землю. Митець звинувачував українських кріпосників – «недблюдків», «перевретьнів», які допомагали «з матері полатану сорочку знімати», «матір катувати».

ЛІТЕРАТУРА АНТИВОЄННОГО СПРЯМУВАННЯ

Сучасні українські діти, на жаль, знають, що таке війна, не тільки з підручників історії чи літературних творів. Українці й українки визначають ціну свободи, захищають європейські цінності. Важливо фіксувати наш досвід, цікавитись історіями інших і передавати їх наступним поколінням.

- ◆ Для чого, на вашу думку, потрібно знімати фільми, писати художні твори, малювати картини про злочини війни?

Дитинство головного героя повісті Григора Тютюнника «Климко» припало на роки Другої світової війни. Хлопчику довелося пройти через нелегкі випробування, але він зумів зберегти чуйність і тепло у своєму серці.

Григор ТЮТЮННИК (1931–1980)

Григор Тютюнник народився в селі Шилівка на Полтавщині. Його батька в 1937 році тогочасна влада безпідставно заарештувала й відправила на заслання в сибірські табори, де чоловік загинув. У школу хлопець пішов на Донбасі, куди його забрав батьків брат із дружиною. Ці добрі люди та їхня маленька донька замінили Григору на той час родину.

Утім, коли почалася Друга світова війна, дядько пішов на фронт, а тітці стало несила зводити кінці з кінцями, тому хлопець помандрував до матері на Полтавщину – за 200 кілометрів від Донбасу. «Ішов пішки. Маючи за плечима одинадцять років, три класи освіти й порожню торбинку, у якій із початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка й банка меду. Потім харчі вийшли», – згадував митець про сумну мандрівку. Ця подія згодом лягла в основу повісті «Климко».

У молоді роки Григір працював на заводі в Харкові, служив в армії, навчався в Харківському університеті. Після завершення навчання вчителював у місті Артемівську (нині м. Бахмут). Згодом переїхав до міста Києва.

У творчому доробку письменника – оповідання, новели, повісті, зокрема й оповідання «Дивак», яке ви читали в 5-му класі. Кожен твір автора – ніби дослідження «космосу людської душі».

КЛИМКО

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

Розділ I

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, – без жайворіння, без легких із позолотою хмарок по обрію, без усміненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини¹, щоб зогрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче розгорнув солому напроти очей. Він спав під скиртою.

Сонце, мабуть, тільки що зійшло, бо від скирти через тік і ще далі на стернях лежала довга тінь у сизій росі, солодко пахло втоптаним у землю набубнявілим житом, що вже вкинулося в ключечки, та сухими мишачими гніздами. Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах, пищали раденько, що є їм розвага, і Климко проганяв їх усяк: сукав ногами, кишкав на них сердито – аж доки й заснув. (...)

Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застоюного холоду в усьому тілі.

«Нічого, – подумав. – Пробіжуся з гори – зогріюся».

У степу було тихо: блищали од сонця стерні й ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина. Удалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдянні гори. Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на землі, лежала брилами сіль, – бери скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна виміняти всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі чи й хліба справжнього.

Що вас найбільше вразило, зачепило на початку повісті?

Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій

¹ Діжурчина (розмовне) – робочий одяг.

Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було «сто літ», і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощі, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче й пекла плечі та спину.

Климко жив удвох із дядьком Кирилом, відколи осиротів. Жили вони в залізничному бараці¹ при самісіньких коліях. І коли мимо гуркотів важкий ешелон, барак теж ніби зривався з місця: двигтіли стіни, дрижала підлога, бряжчали шиби у вікнах, а барак мчав і мчав. Потім, коли ешелон даленів, гурко-чучи тихіше й тихіше, барак знову зупинявся і стояв, як і раніш, і під вікнами в нього знову цвірінчали горобці.

Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі, коли Климко вже спав. Повертався він завжди несподівано – із залізною скринькою в руці, зморений очима й усміхнений до Климка.

– Як тут мій помічник? Не боявся сам уночі? – питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками, від якого на лобі лишався червоний тугий пружок, що ніколи не встигав зійти до чергової зміни.

Потім дядько вмивався над великою мідною мискою, довго з хрускотом у пальцях тручи руку об руку, хоч і сам він, і Климко знали, що руки все одно не одмиються.

– Ось побільшаєш, Климе, і гайда до нас на паровоз, – казав дядько. – Вивчимо тебе на помічника машиніста й заживемо: разом на роботу, разом із роботи... А так не бачу, коли ти в мене й ростеш.

Умившись, дядько надівав чисту сорочку й сідав до столу.

– А давай лишень свої граматки, подивимося, що там у тебе з науками.

Це була найбільша радість Климкова – покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитися поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, – гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав «посередньо».

– О! – дивувався дядько, розгинаючись над столом. – А це що? Треба було написати «холодно», а в тебе «хохолодно»...

Климко на те знічено одказував:

– То в мене, дя, після великої перерви руки дуже померзли, от воно й хохокнуло.

Дядько, вдоволений, що знайшов помилку, відкладав зошити й брався до юшки.

---

¹ **Бара́к** – житлове приміщення, призначене для тимчасового користування.

– Ай добра ж, – хвалив, ледь відсьорбнувши з ложки. – У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде? (...)

Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза. ФД стояв на запасній колії, ще гарячий від недавнього рейсу. З труби ледь-ледь курів дим, тихо сапала пара з патрубків й огортала зморені колеса – ФД спочивав, сяючи масними чорними боками й начищеною міддю. Біля нього й узимку було тепло.

– Ти ж там хазяйнуй, Климко. А вночі спи й не бійся, – казав дядько. – Уночі воно все так, як і вдень, тільки й того, що поночі.

І коли Климко біг потім назад до барака, дядько всміхався йому вже з паровозної будки й махав рукою – отако, самими пальцями.

Климко й не боявся ночей, тому що барак майже ніколи не спав увесь. У ньому жило багато людей, усі вони працювали на станції, ходили на роботу й поверталися з неї хто коли, ото ж у бараці хтось та не спав. (...)

І одної з таких ночей не повернувся на станцію дядьків Кирилів ФД, хоч на нього давно вже чекала нова зміна машиністів. Климко цілу ніч проблукав тоді на станції, вслухаючись у далекі злякані гудки паровозів, але так і не почув серед них знайомого. Він був один на весь світ – гудок дядькового ФД, – і Климко впізнав би його серед тисячі...

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила, його помічників, старого Кіндратовича, що їздив іще на царських паровозах, і кочегара Славка-гармоніста. Дрезину оточили з усіх боків – чергові обходчики, стрілочники, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спини:

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті Григора Тютюнника «Климко»

– Пустіть мене!

Його впізнали й розступилися... Климко побачив лише сиву дядькову чуприну з-під брезенту, учепився за борт кузова, щоб злізти нагору, але хтось придержав його за плечі й сказав:

– Зараз, синку, зараз подивишся зблизька. Знімемо – і подивишся.

– Пряме влучення... – квапливо розказував хтось. – У тендер¹, їх вугіллям побило...

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. Надворі було вітряно. По коридору шаруділо перше осіннє листя з пристанційного скверу й забивалося в тихі кутки. Увійшли мовчазні зморені залізничники в промащених мазутом робах, знімали картузи, прощалися пошепки з дядьком і знову йшли на роботу; зітхали й потихеньку схлипували жінки, які зійшлися з усього барака, і тільки одна серед них, тітка Мотя з висілка², плакала вголос і припадала щокою до чорних – їх так і не відмили – дядькових рук, складених на грудях. Вона частенько приносила дядькові чисті, випрасувані сорочки, що пахли простим чорним милом. (...)

Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

– Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою – зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одєжину – він умів і сам. Давно вже вмів. (...)

Розділ II

Климко йшов уже восьму добу.

Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги, у кишенях дядькової діжурки лежало шість великих сухарів із білого хліба й чимала торба на сіль. А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полині, щоб вони дужче пахли. І ніде ані лялечки. Тільки ящірки шастають поміж травою та теплим камінням на голих пагорбках.

Сухарів дав Климкові на дорогу дід Бочонок, станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш. Дід Бочонок – так звала аптекаря вся дітвора у висілку й на станції – цілими днями, навіть у неділю, просиджував у висілковій аптеці коло базару й (це було видно через вікно) розважував на манюніх вагах якісь ліки або стояв за

¹ **Тендер** – тут: причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, палива, мастила.

² **Виселок** – невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту.

прилавком, упершись у нього великим животом. Він знав усіх, і його теж знали всі. Сивий, вусатий і кругло-товстий, як справжнісінький бочонок, аптекар любив походжати ранками по базару – в широких смугастих штанах, у довгій, ледь не до колін, синій косоворотці¹, підперезаній крученим шовковим поясом із білими китицями. На ногах у нього були величезні жовті черевики. Бочонок ніколи не купував, а лише весело перемовлявся з базаровими й реготав басом з-під білих розпушених вусів: «Гу-гу-гу! Кха-кха-кха! О, моє вам шануваннячко!». І знову реготав, причому живіт йому здіймався, мов велика пружка подушка, і двигтів. Шовкові китиці на поясі теж двигтіли, йому тут-таки просто посеред базару скаржилися на всілякі немочі, і він одказував поважно: «Куальцексс, куальцексс приймайте, мій друже». Або: «Авспіріні, авспіріні пийте, моя ласко. Тричі на день по одній пігулці. Крейди не шкода!». (...)

Другого дня по тому, як не стало дядька Кирила, дід Бочонок прийшов до Климка в барак, мовчки заплакав, притулившись товстим плечем до одвірка, і, втерши сльози, присів біля Климка на стілець, що так й охнув під важким тілом. Тоді дістав із кишені широченних своїх штанів стосик червоних тридцятків і поклав перед Климком на столі:

– Може, хоч хлібину колись купиш. На всі. Бо зараз вони – безцінь... А ще краще, якби ти подався на села та пристав до якоїсь бабусі в поміч та й перебув цю лиху годину. Я тобі харчів на дорогу дам.

Климко сказав, що йому дають на станції дядьків пайок, так що жити можна. До того ж у школі скоро почнуться заняття.

– Вони вже не почнуться, – зітхнув дід Бочонок. Німці от-от прийдуть...

Незабаром німецькі літаки розбомбили станцію. Климко бігав у той день із висілковими хлопчиками за балку дивитися збитий наш яструбок і бачив здалеку, як бомби влучали в депо, у вагони, як похитнулась і повільно впала водогінна вежа, а в повітрі над полум'ям і димами після кожного вибуху моторошно завивали уламки рейок. Бомба влучила й у барак, і його розвалило, розкидало в усі боки, а рештки стін і простінків згоріли в Климка на очах – швидко, як тріски. Пожежі ніхто не гасив, бо станція горіла вся, горіли депо й шахта, а два паровози, що встигли відійти за посадку біля кладовища, клично й сумно гули у два неоднакові гудки.

Так і зостався Климко, у чім був, у чому йшов зараз.

Сонце стало вже височенько й пригрівало в спину, а земля була холодна, від неї потерпли підшви й зробилися як дерев'яні. Коли вони мерзли так, що аж пекли, і не було вже терпцю йти

¹ Косоворотка – чоловіча сорочка із коміром, що застібається збоку.

далі, Климко сідав просто посеред дороги й одтирав їх руками, хукав на них, піднімаючи до рота то одну, то другу, і знову одтирав. (...)

Сухарів вистачило б на довше, якби вони були не червиві, якби їх давав йому дід Бочонок, а не його жінка, – худа, злюща й скупа Бочончиха. Климкові завжди, коли вони бували з дядьком Кирилом у гостях у Бочонків, здавалося, що Бочончиха не ставить миски зі святковим їстивом на стіл, а кидає їх, на що дід Бочонок тільки прикахикував і йорзався на стільці, проте мовчав.

Як характеризує дружину аптекаря її поведінка?

Коли Климко забіг до аптекаря і сказав, що подасться на села (про сіль він змовчав, боячись, щоб Бочонок не відмовляв його чи ще гірше – не зоставив жити в себе), той вийшов на кухню і довго несміливим баском перемовлявся про щось із Бочончихою. Климко хотів був уже потихеньку втекти, але тут увійшов аптекар із жінкою, що несла поперед себе миску борщу. Вона кинула її на стіл і знову зачинилася на кухні.

– Я не голодний, – сказав Климко, одсунувши миску, і похнюпився, щоб не дивитися на борщ.

– Їж, – попросив Бочонок, винувато кліпаючи очима й хапаючи себе то за той, то за той вус. – Ти на бабу не дивися. Вона така і є. (...)

Чому Климко одсунув миску з борщем і навіть не дивився на неї? Чи зрозумів, на вашу думку, Бочонок, що Климко сказав неправду?

Коли Климко вже вийшов на ганок, вона догнала його із шістьма сухарями в фартусі, швидко, дрібно перехрестила перед самими очима й прошепотіла щось сама собі тонкими сердитими губами.

Бочонок вивів Климка за ворота й сказав:

– Глядися ж у дорозі. А краще – пристань до якихось добрих людей, біженців, – серед нещасних багато є добрих, – та йди вкупі з ними. Їх тепер сила-силенна суне в усі кінці. – І скрушно подивився на босі Климкові ноги. – Знайшов би я тобі і взувачку, бо як же оце йти в осінь босому, так нога ж у мене така, що ти в один черевик увесь із головою сховаєшся.

На прощання він поцілував Климка, притиснувши до свого великого живота й лоскотнувши вусами, вийняв із кишені хустку й став умочати її в кожне око по черзі...

Перший сухар Климко розломив, коли відійшов од станції кілометрів за двадцять п'ять і сів перепочити – гули ноги, пекло підшви, натруджені об дрібні камінці, що траплялися в пилюзі, та й усе тіло млоїло від втоми. Розломив і побачив, що всередині аж кишить дрібної білої черви. Скривившись від огиди, Климко повикидав їх соломиною, ще раз розломив сухар і ще повикидав... їсти довелося вже крихти. Але то було не найстрашніше.

Найстрашніше сталося тоді, коли він, перепочивши, підвівся, щоб іти, і впав: ноги не вдержали, їх ніби одняло. Що встане, то і впаде, і впаде. Він злякався, став розтирати литки, стегна, бив по них кулаками й кричав: «Ану йдіть! Ану йдіть мені зараз!».

Він таки підвівсь і пішов, ледве-ледве пересуваючи ступні в крутій пілюзі.

Так було після кожного перепочинку, і Климко збагнув, що краще йти повільніше, але йти і йти без упину, аніж поспішати й через кожні п'ять-шість кілометрів падати, знесилившись, на землю.

Найдужче боліли ноги зранку після ночівлі. Але Климко вже знав, що бити їх не слід, а треба легенько розтерти, поляскати долонями й перші кілька кілометрів іти помаленьку. Далі вони вже не боліли, йшли собі слухняно, тільки німо дзвеніли кожною жилочкою.

Розділ III

Того задушливого від полум'я та диму серпневого дня, коли згоріла станція, Климко знайшов собі притулок у невеличкій кімнатині на шахтній сортувальні, де була колись вагова¹. Товсті кам'яні стіни вагової і зовні, й зсередини були густо вкриті чорною кіптявою: зовні від вугільної куряви й штибу², що лежав тут-таки, одразу за ваговою, високими кучугурами; зсередини – від диму з круглої чавунної грубки-«буржуйки», що виходила іржавою трубою надвір через бляшану шибку у вікні. Ще у ваговій стояв старий конторський стіл, за яким сидів колись вагяр і важив вагони з вугіллям; стіл ряхтів од великих і малих чорних плям.

Климко переніс із гуртового барачного погребя ті запаси, що вони мали з дядьком про осінь: шестеро відер дрібної картоплі, два кусники сала, старого, жовтого зверху, та з десяток цибулин – і зажив у ваговій сам-один. А втім, він рідко коли залишався наодинці в закіптюжених стінах, бо в нього частенько – бувало, що й до ночі, – засиджувалося шкільне хлоп'яче товариство – бідові непосидючі висілкові хлоп'яки. А Зульфат Гареев, онук дідуся Гареева з хлібопекарні, той і ночувати мало не щодня заставався. Хлопцям до вподоби було в низенькій кам'яній Климковій хижі серед глухих штибових кучугур на одшибі від висілка – ніби на Робінзоновому острові... Повсідаються долі, сплівши ноги по-турецьки, і гомонять – без світла, серед червоних райдуг від напаленої до вишневого кольору чавунної «буржуйки». Або ж умовкнуть нараз усі не змовляючись і слухають, слухають далекий гуркіт нічного бою. (...)

¹ Ваговá – контрольний пункт, спеціальне приміщення, обладнане вагами.

² Штиб – дрібне або подрібнене кам'яне вугілля.

А через пів місяця – сталося те зранку – після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися по висілку за курми, стріляли по них із карабінів та автоматів і лементували, як цигани. (До їхнього приходу ні Климко, ні Зульфат не знали, що кури можуть літати незгірш за всяку птицю, тільки невисоко.) Поївши курей, італійці гуртами, найменше по двоє-троє, пхалися від двору до двору й шукали собі їжу за гроші.

– Марка, марка!.. – вигукували вони.

Ніхто у висілку не розумів, що те означає, і ті, у кого завалювалися марки для конвертів, виносили їх італійцям.

Вони сердилися і то по-своєму, то по-німецьки кричали, вибалушивши чорні циганські очі. (...)

Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод.

На маленькому базарному майдані щоденно, з ранку до вечора, стояли мовчазні люди, тримаючи в руках усе, що було в них найновіше: костюми й пальта, сукні й сувійчики матерії, черевики й «кіровські» годинники на вузьких ремінцях... І все те не продавалося, а мінялося хоч на який-небудь харч. Та найчастіше в натовпі було чути: «Солі... Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі...».

Якось, покружлявши навколо хлібопекарні, де ще недавно з жовтих дерев'яних лотків горнувся, мов із рукава, гарячий хліб і де ще й досі пахло хлібним духом, Климко із Зульфатом зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди – надивилися вже на змучених голодом людей із якоюсь дитячою жалібною надією в очах, – якби там не зчинився гвалт.

Біля старих дерев'яних прилавків, побачили вони, стояла підвода, її оточили з обох боків і кричали, піднімаючи над головою в кого що було:

– Візьми в мене! Новісіньке, подивися!..

На возі, запряженім парою коней, стояв здоровецький борода-тий дядько й гув примирливо, перемацуючи очима товари:

– Тихо, тихо... Що мені треба – усе візьму. Сам виберу. Тільки тихо, громадяни! Ша! Ану одійди, не мацай мішків, бо так батогом і встюжу. Мацає воно... Ти, з драпом¹, давай. Що тобі? Борошно є, кукурудза, сіль біла, слов'янська...

Натовп ізнову загув, заколихався.

– Були б оце наші шахтарики, вони б тебе вдягли й узули, ще й підперезали б... – неголосно мовила якась жінка. У руках у неї було приношене дитяче пальтечко.

Бородань почув її, знайшов кам'яними очима в натовпі й сказав:

---

¹ Драп – міцна щільна вовняна тканина.

– А ти вобше можеш тут не стоять. Вобше не підходь, бо я в тебе й золота не візьму, хоч би в тебе воно й було. Їх пожалій, привези, а вони ще й зубами скреготять...

На жінку несердито зацитькали, ніби просили її мовчати.

І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, вчительку свою і Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом із немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко бачив Наталю Миколаївну в цій сукні лише двічі на рік: першого вересня і в останній день занять. Наталя Миколаївна щоразу так хвилювалася, зустрічаючи їх, своїх учнів, а чи проводжаючи на канікули, що троянди з трояндової сукні зацвітали в неї й на щоках. (...)

– Добрий день, Наталю Миколаївно...

Вона здригнулась і випустила з рук трояндову сукню. Климко із Зульфатом спритно підхопили її, легесеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

– Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали... – І осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись було, що немає і не було ніколи війни, і похмурого бороданя на возі, і вибитих вікон у магазинах, і холодної неживої пекарні за сірим дощаним парканом; що ось зараз на станції озветься гудком паровоз і дзвоник за клубом, де школа, покличе їх на перший урок...

– Ей ти, молодице! – гукнув бородань. – Із червоним платтям. Підходь, я беру твій товар.

Наталя Миколаївна повільно обернулася до нього й сказала тихо, але так, що всі в натовпі почули й оглянулися:

– Ні-ні. В а м я його не проміняю... Нізащо...

Чому хлопчики, зустрівши вчительку, на мить забули про війну?

► Наталя Стрижак.
Ілюстрація до повісті Григора Тютюнника «Климко»

Бородань примружив кам'яні очі й, перекосивши рота, сказав:

– Поду-умаєш, яка цяця... Ва-ам! Ну, тоді пухни з голоду! – Видно, сукня йому подобалася.

– Ходіте, хлопчики, проведете мене трошки, – сказала Наталя Миколаївна до Климка й Зульфата.

Вони пішли геть від базару. А бородань перепитав у когось із натовпу:

– Хто вона? Учительша? – І погукав: – Ей ти, вчи-тельша!.. Горда! Иди сю...

Він не встиг доказати, хутко присів на возі й затулив голову руками. Каменюка пролетіла понад ним і вдарилася об стіну аптеки. Натовп одсахнувся від воза, усі злякано дивилися на Наталю Миколаївну та хлопців, а Зульфат тремтів і кричав:

– Я вб'ю його! Таких треба вбить! – Він ухопив грудку породи, прищулив очі й замахнувся вдруге...

– Не смій, Зульфате! – звеліла Наталя Миколаївна, а Климко перехопив товаришеву руку й сказав:

– Не треба, Зуль, а то ще у свого когось улучиш. (...)

– Ну годі-бо, Зульфате, заспокойся... Кармелючок¹ мій милий. – Вона тихо, лагідно засміялася, і хлопці, мовби вони ждали знаку, теж заусміхалися. Тоді Климко нерішуче спитав:

– А можна ми подивимося на вашого маленького?

– Маленьку... – На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди. – Її звати Оля. – Вона трохи підняла косинчик бузкової сповивачки, і Климко із Зульфатом разом, зіткнувшись лобами, заглянули під той косинчик. Вони побачили маленьке-маленьке личко, біле, аж крейдяне, і щільно заплющені повіки, що здригалися від сонця, а губенята, не червоні, а синюваті, ожинові, невпинно ворушилися, наче шукали щось.

– Зараз, зараз... – промовила до личка Наталя Миколаївна.

Хлопці не зрозуміли, що означало те «зараз», лиш усміхалися:

– Олю, О-олю! – і причмокували губами.

– Де ти живеш тепер, Климку? – Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. – Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і... мені дуже хотілося... треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день...

Климко посумнішав, Зульфат теж похнюпив стрижену голову.

– Ми зараз удвох із Зульфатом, – сказав Климко. – Додому до нього, правда, навідуємося щодня – води наносимо, вугілля навибираємо під териконом... Там тепер усі гребуться. І знову до мене.

¹ Кармелюк – Устим Кармелюк (1787–1835), народний месник.

У ваговій живемо, на сортувальні. Де штибові кучугури, знаєте? Італійці туди ні разу й носа не поткнули! У нас там гарно, тепло, грубка є залізна, картопля...

Климко перезирнувся із Зульфатом. Той на мить заплющився, тоді швидко закивав головою.

– Наталю Миколаївно... – Климко зупинився і подав учительці її трояндову сукню, яку досі ніс під полою дядькової діжурки. – Не треба вам нічого промінювати, а переходьте – це ми вас із Зульфатом удвох просимо, – переходьте жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо. (...)

Климко та Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книжки, розкидані по підлозі, етажерку, постіль (подушки були чомусь порізані, і з них віялося пір'я). Зостався тільки великий вазон у дерев'яній діжечці – розлога, із шовковим листям троянда. Хлопцям стало шкода кидати її саму, і вони вже смерком, щоб ніхто не бачив, обнявши бочонок з обох боків, спотикаючись і сапаючи¹, стаючи раз по раз перепочити, перенесли до вагової і троянду.

Уже геть споночіло, коли Зульфат приправив колиску, надівши її сіткою на голову. Колиска була з усіх боків розцяцькована квітами з дроту й дротяними кучериками. Фарба на ній, весела, голуба, деінде облущилася, та коли Зульфат гойднув колиску пальцем, вона гойдалася довго, як маятник, сама, наче промовляла: «Дивіться, яка гожа я нянечка!».

Слідом за Зульфатом прийшов і дідусь Гарєєв, низенький, сухоплечий, у ватяних штанях, вовняних шкарпетках і гостроносих шахтарських чунях². Дідусь приніс торбинку сухарів і, торохтячи ними, поклав на столі, а сам пішов до порога, щоб там сісти. Дідусь зіперся руками й грудьми на ціпок і мовчки дивився, як Наталя Миколаївна, маленька, з рожевим у сяйві од «буржуйки» волоссям на плечі, поїть дитину чаєм із пляшечки. (...)

– Знаєш, що я придумав, Зульф, – збуджено сказав Климко. – Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

– Куди?

– У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла»? А це ж недалеко. Дядя Кирило туди часто ешелони водив. Уранці поїхав – увечері вже дома... – І зашепотів квапливо, щоб Зульфат не перебив його: – Що, що в нас картоплі є трохи та сала? Цього хоч би на два місяці хватило.

¹ Сапаючи – важко дихаючи.

² Чуни – гумове взуття з коротенькими халявками.

А скоро зима. Зараз, коли тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...

– Сам не підеш, – уперто сказав Зульфат. – Я теж із тобою.

– А дома, з малими хто буде, з дідусем? А з Наталею Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати нікому. (...)

(Продовження на с. 163)

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з повістю Григора Тютюнника «Климко»?

2. Назвіть головних і другорядних персонажів повісті.
3. Дядько Кирило працював
А майстром із ремонту   В станційним аптекарем
Б машиністом паровоза   Г вагарем на сортувальні

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Що ви дізналися про довоєнне життя Климка? Чому він жив із дядьком Кирилом? Як чоловік ставився до свого вихованця?
5. Чому Климко вирішив жити сам після того, як дядько Кирило загинув у перші дні війни? Які риси характеру хлопчика розкрито в цьому епізоді?
6. Розкажіть про зустріч Климка й Зульфата на базарі з учителькою Наталею Миколаївною. Свідками якої події стали хлопці? Чому увагу Климка найперше привернула трояндова сукня?
7. Як Климка характеризує той факт, що він, не роздумуючи, почав піклуватися про вчительку та її немовля?
8. **Мікрофон.** Хто з персонажів твору, на вашу думку, найбільше вплинув на формування характеру Климка? Поясніть свою відповідь.
9. Знайдіть у тексті й зачитайте уривки, з яких видно, якою нелегкою для Климка була дорога до Слов'янська.
10. Об'єднайтеся в групи. Розподіліть між собою подані схеми. Доведіть, покликаючись на текст, правдивість інформації, поданої на вашій схемі.

МІРКУЄМО

11. Чому Наталя Миколаївна відмовилась обміняти свою трояндову сукню на борошно та чому назвала Зульфара милим Кармелючком? Що вам відомо про народного месника?
12. Уявіть, що станційний аптекар дід Бочонок із дружиною, як і Климко, запропонували Наталі Миколаївні перебратися жити до них у будинок. Поміркуйте, чию пропозицію обрала б учителька. Де вона відчувала б себе з немовлятами більш комфортно?
13. Поясніть, чи правильним, на вашу думку, було рішення Климка піти по сіль. Які аргументи наводить хлопчик, відмовляючись від допомоги Зульфата? Чи помітні тут лідерські здібності Климка?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

14. Спрогнозуйте події, які могли б статися з Климком дорогою до Слов'янська. Чи вдасться, на вашу думку, хлопчику роздобути солі й повернутися додому?

Розділ IV

Він прокинувся разом із сонцем. Довго кашляв, сидячи в солом'яній постелі й туго обіпнувшись рябою плащ-палаткою. Тіло йому охопила гаряча млість, в очах плавали жовті плями, і від того здавалося, що й надворі теж жовто.

«Ще захворію», – подумав Климко. І злякався: що тоді? Були б оце сірники або хоч кресало, розпалив би солом'яне вогнище, зогрівся, картоплі напик. Може, після гарячого й полегшало б. Хоч їсти йому не хотілося.

Дістав із торби галети, подержав у руках – просто так, аби знати, що вони є, – і поклав назад. «Хай, пригодяться». І знову тяжко закашлявся.

В очах бриніли сльози, бриніла сиза роса на бур'янах та кавунячому огудинні, а руки так трусилися, що він міцно сплів їх пальцями і затис між коліньми.

«Треба швидше йти. Там хоч люди».

Климко підвівся – ноги одразу загули й налилися гарячим, – похитнувся, але не впав і не сів знову, а тримаючись обома руками за куренів дашок, виступив надвір. Земля була холодна. Сяяло сонце, гралося з росою в блискітки – хто кого переблищить – і зовсім не гріло. З рота йшла крута пара. Климко й кашляв парою, і тремтів, тримаючись руками за курінь. Ні, по такій холодючій землі далеко не зайдеш, хоча й близько вже: оно воно, місто, і за ним гори з рожевими вершечками – рукою наче дістав би.

Климко повернувся до куреня, узяв плащ-палатку і, зціпивши од напруги зуби, одірвав од неї чималий клапоть. Потім розірвав його ще навпіл – і вийшло дві онучі.

«Однаково холодно буде, як намокнуть», – подумав Климко.

Для чого автор використовує повтор у цьому реченні?

Навибирав, де цілішої, сухої соломи, поробив товстенські устілки й примінив їх до ступні, щоб ні великі були, ні малі. Потім туго обмотав ноги разом з устілками плащ-палатяними клаптями й позав'язував кінці вище кісточок. Підвівся, обійшов довкола куреня – ступалося в новій взувачці легко й м'яко – і сказав сам собі, як дід Гарєєв:

– Можна жить! (...)

Почалися будинки довші й вищі – по три, чотири, п'ять поверхів. Вони були сірі й мовчазні, ніби ніхто в них і не жив. Але людей побільшало. І всі вони – з тачками, клунками, вузлами – сунули в одну вулицю. Біженці чи місцеві, не розбереш. Климко пішов за ними й скоро побачив базар. (...)

Климко зупинився коло старої-престарої бабусі, яка гомоніла до перехожих тихим німічним голосом, але не жалібно, а так, ніби казку вела:

– Прийшла німіч, люди добрі. Оце дивіться на мене та й побачите, яка вона, тая німіч. Кажу земельці: розступися, забори стару... А вона не розступається. Прошу-прошу – не хоче й квит... – У пелені в бабусі лежало три картоплини, дрібна цибулінка й із десятків гривеників. Бабуся подивилася на Климка вологими вилинялими очима й сказала:

– Іди, іди, хлопчику, це я не тобі розкакую...

Климко видлубав з кишені одну тридцятку й поклав бабусі в пелену, а сам швидко пішов геть. (...)

Біля крайньої тачки на дерев'яних колесах стояла дівчина, з напуском на очі зап'ята старенькою чорною хустиною. Вона тримала в руках чепурно, квітка до квітки складений букет чорнобривців. На плечах у неї була ще одна хустка – велика, у веселих червоних та зелених квітах, а темно-вишневі шовкові китиці ледь не торкалися землі. Щоки в дівчини були перепнуті по-старечому, навскіс, як у хворої на зуби, а маленькі тонкі пальці, що тримали квіти, тремтливо перебирали зелені стебельця.

– Купіть мою хустку. Дивіться, яка ловка¹... – тихим голосом так лагідно й боязко просила дівчина, що Климко зупинився біля неї. – Я й чорнобривців на додачу ще дам... Купіть мою хустку...

Климко пом'явся, переступаючи з ноги на ногу, і сказав:

– Чудна ви. Кому ж вони зараз потрібні, чорнобривці оті?

Дівчина сполохано глянула на нього темними затіненими очима й швидко ви'ялася пальцями в квітчасту хустку.

Про що, на вашу думку, свідчить букетик чорнобривців у руках дівчини під час воєнного лихоліття: про тонке розуміння прекрасного чи про дитячу наївність дівчини? Чи про те й те одразу?

---

¹ Лóвка (діалектне) – гарна, надзвичайно красива.

– Та ви мене не бійтесь, – усміхнувся Климко й згадав, що він сьогодні не вмивався. – Я не вурка¹, я по сіль сюди прийшов...

Дівчина одвернулася й стояла мовчки.

– Ото хлопець тобі правду каже, – озвався з-під магазину якийсь дядько. – Ти б поставила отут коло мене тачку, пішла в ряди й виміняла, чого тобі треба. А то – «чорнобривці»...

Дівчина так само наполохано, як і на Климка, подивилася на нього.

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморшці, здавалося Климкові, чаїлася добра лагідна усмішка. Перед дядьком двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки – великі й малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Швець поманив Климка пальцем:

– Здалеку йдеш чи тутешній? – спитав.

– Із Донбасу я, – сказав Климко.

– А-а! Землячок... По сіль, кажеш?

Климко кивнув. (...)

– А чого ж босий?

– Щоб легше на ноги... – Климко ледь скривив губи, пробуваючи усміхнутись. – Картопля в мене ще є. То, може б, ви проміняли зувачку на неї? Дрібнувата, правда...

– Візьми приміряй.

Климко привзув тапочки. Ногам одразу стало затишно.

– Більші бери, щоб онуча влізла, – порадив швець. Климко послухав його, узув більші й заходився розв'язувати торбу.

– Не треба, – сказав швець. – Носи собі, раз уже ти землячок...

Він скрутив цигарку, припалив од саморобної, з патрона, запальнички й сказав, огортаючись димом:

– А сіль ти, синку, проминув. Кілометрів п'ятдесят зайвих пройшов. Сіль – це біла Артемівська. Чув? (Климко чув і навіть бачив це місто здалеку днів три тому.) Так ото біля нього станція така є, називається вона Сіль. Там сіль. А тут що – крейда, сода, вода солоня в озерах є, але ж у торбу її не набереш... Проминув ти, брате, сіль.

Климка обсипало колючим жарком, а ноги потерпли й знемоглися, як після цілоденної ходьби. Він сів на проломлений дощаний ганок і мовчав, стиснувши долонями щоки.

– Що ж... треба вертатися, – насилу вимовив він, похлинувся клубком, що стояв йому в горлі, і закашлявся.

– О, як тебе пробрало. – Швець поклав на плече Климкові велику руку, подзьобану вугільними скалками, наче покроплену синькою. – Нічого, не скисай, щось придумаємо. (...)

---

¹ Вурка – малолітній злодій-безпритульник.

Поліцаї пройшли повз шевця й Климка, навіть не глянувши на них, і той, що в кубанці, сказав другому:

– Бачив, яка краля? Може, зараз візьмем?

– А куди вона дінеться? Встигнемо ще. (...)

– Молоденьких виловлюють, – сказав швець, примружено, гостро дивлячись туди, де вирувало людське стовписько.

Він обернувся до дівчини з хусткою:

– Ти, дочко, йди сідай коло мене. Та хустку оту заховай, бо цвіте на весь базар.

Дівчина, бліда, з величезними карими очима, у яких аж кричала безпорадна мука од страху, зібгала хустку тремтячими пальцями й сховала її під полу жакетика. Вона сіла між Климком і шевцем, затулила обличчя руками й заплакала.

– Цить, – суворо звелів їй швець. – Сиди собі й годі. Як щур у горах – тихенько. (...)

Климко побачив над плащ-палаткою простягнену руку в чорному суконному рукаві. Та рука взяла дівчину трьома пальцями за підборіддя і підштовхнула його вгору. Дівчина підняла голову й дивилася на поліцаю повнісінькими сліз карими очима.

– Уююй... Вони плачуть!.. Чого, моя квітко, хто тебе обидив, га?

– Не руш дитини, – тихо, але владно сказав швець.

– Ш-шо? – перепитав поліцай, скосивши на нього нахраписто-веселі сірі очі. – Ш-шо ти промекав?!

– Не руш дитини, кажу, – хрипко вимовив швець.

– Ану встань! – випростався поліцай. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. – Вста-ань, кому сказано!!!

– Немає на що стать, – осміхнувся швець. Він не дивився на поліцаю, він дивився кудись повз його коліна.

Поліцай коротко, прямо вдарив його п'ятірнею в обличчя.

Швець похитнувся назад, але не впав – устиг обіпертися на руки.

Він притулив долоню до розсіченої губи, а поліцай одкинув чоботом ковдру й відступився на крок, скрививши рота. Під шевцем був маленький дерев'яний візок на підшипникових коліщатах. Поруч лежали дві дерев'яні підпихачки – дві дощечки з обшитими шкірою ручками.

– Шмаркач, – незлостиво промовив з-під долоні швець, дивлячись, як і раніше, мимо поліцаю. – Я, щоб тобі тепленько жилося, ноги в шахті залишив, а ти мене за це – по зубах...

Поліцай покашляв у стулені докупи пальці, потер ними губи, ніби поправляючи скривлений рот, і знову обернувся до дівчини:

– То тебе що – просить? – сказав крізь зуби, вхопив її за руку й смикнув на себе.

Дівчина зойкнула (хустка випала з-під поли, розіслалася по землі) і звелася навколішки. Климко випустив плац-палатку, учепився дівчині в другу руку й закричав:

– Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!!!

– Та облиш ти цих старців, Стьопо... – сказав третій поліцай, позиркуючи на людей, які покидали свої тачки й підійшли ближче. – Ходімо. Без одної Химки ярмарок буде.

– Н-нух, – зло видихнув той, що в кубанці. – Однак ти далеко не зайдеш. Чула?!

Поліцаї пішли через токовисько до порожніх прилавків і скоро зникли за ворітьми.

– От бачиш – і минулося, – сказав до дівчини швець, утираючи долонею закривавлені губи.

– Спасибі вам, дядечку, спасибі, рідненький... Отак вони вас... через мене... Повіки не забуду. (...)

Повз них тягла тачку якась жінка в довгому синьому плащі й у калошах на босоніж. Швець озвався до неї:

– Ти, молодице, хотіла балетки за сіль. То бери.

– Та хотіла, – сказала жінка й зупинилася з тачкою. – Ви ж бо просили борошенця хоч склянок п'ять. Нема, чоловіче, борошенця, не взяла.

– Нічого, якось обійдуся вже. Давайте за сіль. Тут ось хлопчик, – швець кивнув на Климка, – земляк мій, забився аж із Донбасу. Двісті кілометрів пройшов, щоб солі достати. А де ж її тут зараз найдеш? Жінка швидко зиркнула на Климка.

– Роздала ж бо я, хазяїне, сіль. Те просить, те: «Дайте, тітонько, хоч у носовичок, хоч зо жменю». Жалко дивитися. Склянок, може, з десяток осталося.

«Десять склянок!» – подумав Климко й уявив купку солі, величеньку таку.

– А може, хлопчик поміг би вам тачку додому правити, а ви йому дома вже солі досипали б іще, га?

– Я вам, тітонько, води наносу, дров нарубаю чи ще щось зроблю, що скажете. Чесне слово! – Климко похапцем розкрутив дротинку на кишені й простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору хворими очима. Жінка зажурено подивилася на нього:

– Не треба мені грошей, хлопчику. Я тобі й так насиплю з пів пуда, а то й більше, скільки донесеш. – І спитала в шевця з надією в очах: – Що ж воно оце далі буде, хазяїне?

– А що буде, – одказав швець. – Ось вернуться наші, пошию вам усім трьом чобітки на рипах, на скрипці заграю чи на баяні... А ви мені пісні хорошої заспіваєте або потанцюєте. Я колись любив потанцювати! – І він усміхнувся. – Отак і буде. А як же інакше? (...)

За ворітьми швець сказав жінці:

– Ви ж допоможіть там хлопчині. Як тебе хоч звати, земляче? Климко? Бувай, Климку, кріпися в дорозі, бо вона ж тобі неблизька. Бувай. – І помахав Климкові дощечкою-підпихачкою.

Він, не оглядаючись, поїхав щербатим цегляним тротуаром по негустому опалому листю: тьох-тьох, тьох-тьох, – озивалися підшипникові коліщата під його візком. А дівчина згорблено, низько опутивши голову, тягла за ним свою тачку на дерев'яних колесах.

– Поїхали й ми, тітонько, – сказав до жінки Климко. – Разом веселіше буде, еге ж?

– А ти бідівенький¹, – завважила жінка. – Бідівенький же?

– Не знаю, – зніяковів Климко.

Він узявся за холодну залізну ручку в дишлі тітчиної тачки й ще раз, востаннє подивився вслід шевцеві, що котив помалу мережаним тротуаром: із тіні в сонце, із тіні в сонце... І все глухіше було чути: тьох-тьох, тьох-тьох.

¹ Бідівий – жвавий, сміливий, рішучий.

Розділ V

Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі, – велике, рівно обведене коло червоного сонця у вікні (воно світило, мов крізь морок), і став пригадувати, де він. А пригадавши, спитав:

– Тітонько, тьотю Марино... Що воно – ранок чи вечір? Де ви, тітонько? – і ледве почув свій голос.

– Тут я, синку, осьо, – тітка Марина схилилася над ним і поторкала теплими губами його чоло. – Слава Богу! – зраділа. – Охолонув лобик. А то ж горів, як жарина. Ранок зараз, дітки, сонечко тільки що зійшло.

– Довго я спав, тьотю? – спитав Климко.

– Не спав, а в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолаху, що аж підкидало на ліжку. Не знали вже, чим і вкривати. Застудився ти дуже...

Климко поворухнувся під важкою вкривачкою і сказав:

– Треба йти. (...)

– А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? – спитала вона невпевнено. – Назовсім. До кого ж тобі туди йти? Це я ще доро-

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті Григора Тютюнника «Климко»

гою подумала, та зразу не сказала: бачу ж – хворе хлопчєня... А вчителька з дитинкою якось переб'ється, серед людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула, їсти в мене, хвалити Бога, є що – німці до нас тільки вряди-годи заскакують, то ще й не обібрали, глуша в нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни – хай там його, козака, смерть обминає – житимемо втрєох, будеш нам за рідного сина... У школу тебе оддамо... Га? – В очах у неї світилася надія і ще щось таке ласкаве, чоґо Климко не міг збагнути. Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

– Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

(Климко не знав того, що Зульфат щодня виходить за переїзд у степ і довго журно дивиться пригаслими чорними очима на дорогу через вибалки й узгірці, звідки має прийти Климко; що часто разом із ним виходить за переїзд і Наталя Миколаївна з маленькою Олею на руках, тоді вони дивляться на дорогу вдвох із Зульфатом і мовчать, картаючи себе в душі: Зульфат – що не розрадив Климка, Наталя Миколаївна – що не почула, як він пішов. Надвечір вертають онімілим у голодному горі висілком назад до ваґової, і їм здається, що там їх уже чекає Климко – усміхнений, мовчазний і синьоокий. Але його немає...)

Климко цього не знав. Він знав лише одне: там його ждуть.)

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

– Сідай тоді пий молоко, а я тобі клучочок складу.

Чому Климко не залишився жити в тітки Марини? Чи міг він, на вашу думку, відчувати, що хтось його чекає дома?

Тітка Марина й один знайомий залізничник допомогли Климкові сісти в товарний ваґон поїзда, який їхав через станцію, де жив хлопчик. У ваґоні було вже кілька людей.

(...) Ваґон розґойдувало дужче й дужче, а стрічки від безкозирки лоскотали й лоскотали Климкові шию – так м'яко, так ніжно...

Він прокинувся від гучного гуркоту дверей. І не зразу розґледів на тлі сірого дощового неба німця у ваґоні, що стояв простоволосий, без зброї, у довгих, по самі лікті, шкіряних рукавицях. Німець обвів ліхтариком усі кутки, помовчав, розставивши ноги й згасивши ліхтарик, і раптом крикнув, як вистрілив:

– Гераус¹!!!

---

¹ Гераус (німецьке) – на вихід.

Першим пішов до дверей дядько, що все куриє. У руках у нього був кошик і невеличкий вузлик. Німець ждав його, стежачи за ним зосереджено, спідлоба. Коли дядько підійшов близько,

німець відкинувся плечима назад, обкрутнувся на одній нозі, а другою з усього маху вдарив старого вище колін. Дядько охнув і сторчма випав із вагона. Німець знову став у попередню позу й ждав жінок. Климко попробував одчинити свої двері, але вони не подавалися, видно, намокли за ніч під дощем. Зойкнула жінка, закричала друга, третя... Німець бив їх так само, як і старого, – мовчки, із усього маху. Климко на превелику силу встав із клунком за плечима й пішов до дверей. Він помітив, що німець б'є лише правою ногою, і хотів проскочити зліва від нього. Німець скоса стежив за Климком, Климко теж не зводив із нього очей. Не дійшовши до дверей кроків три, він зігнувся калачиком, аж клунок посунувся на голову, подався ще трохи вліво од німця і разом із клунком полетів із вагона, перекинувся в повітрі й посунувся сторч головою по крутому мокрому насипу просто в калюжу, а клунок боляче придавив шию. Німець таки достав його вже на льоту кулаком у груди... Климко спробував підвестися, але в грудях і в коліні так заболіло, що він застогнав і поповзом, ковзаючи ліктем по грязюці й тягнучи за собою клунок, вибрався з калюжі. (...)

Скоро поїзд рушив.

Климко розтер груди й коліно – добре, що тітонька Марина дала штани, хоч були вони й великі, а то живого місця на ногах не залишилося б, – подумав, підвівся і видерся на насип. Недалеко, кілометрів за три, він побачив станцію і впізнав її: то було Дебальцево!

Тепер йому лишалося пройти кілометрів шістдесят. Климко повернув за акацієву посадку й побачив неподалік у степу старого з кошиком та жінок із мішками за плечима. Вони посувалися помалу й дуже горбилися. Климко пішов слідом за ними.

А мокрий степ гірко пах полином і тихо шумів од вітру. Низько над ним сунули хмари.

Розділ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Було ясне після дощу надвечір'я. Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах, і сонце, що вже ледь торкалося найдальшого пагорка, малиново яскріло в кожній росині.

Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею.

Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилась, як упав із вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі. (...)

Дома, дома!.. Уже дома.

Він не піде висілком, ні. На переїзді він зверне ліворуч і колією, мимо станції, депо, печища на місці барака й хлібопекарні дістанеться до вагової. Постукає тихенько в двері... «Хто там? –

спитає Наталя Миколаївна. – Заходьте, будь ласка»... Климко усміхнувся і, сам того не помічаючи, пішов швидше.

Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко диркнув автомат. «Невже знову італійці?» – подумав Климко. (...)

Знову бахнув постріл, уже ближче, куля десь угорі тівкнула.

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік – босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками й у гімнастерці без реміняки.

Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному. Один із них припав на коліно й вистрілив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

– Туди, дядю, біжіть! – закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. – Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди й обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав.

А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...

– Климко-о-о! Кли-и-мко-о! – почув Климко з гарячої пітьми й нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

Чому автор пише, що сіль потекла, а не посипалася на дорогу?

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Оберіть квіти, які хотіла подарувати дівчина на базарі тому, хто купить у неї хустку.

2. Тітка Марина, познайомившись із Климком, назвала його
А біднесеньким   В бідовеньким
Б малесеньким   Г гарнесеньким

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Прочитайте уривок твору від слів «Він прокинувся разом із сонцем» (с. 163) до слів «Можна жити!» (с. 164). Чи можна стверджувати, що в цій ситуації Климко виявив мужність, витримку, винахідливість, оптимізм? Поясніть роль описів природи в цьому уривку.

4. У III й IV розділах, як і в усій повісті, переважають сірі тони в змалюванні подій. Поясніть, із чим це пов'язано. Які яскраві кольорові плями контрастують у цих двох розділах із сірим і холодним тлом?
5. З ким познайомився Климко на базарі? Чи перейнявся він долею і горем тих, кого побачив? Поясніть свою відповідь, покликаючись на текст.
6. Чому швець вирішив віддати Климкові тапочки задарма? Хто ще з персонажів твору, як і дідусь, виявляє доброту й чуйність і готовий / готова допомогти знедоленим?
7. Як дівчині, яка продавала на базарі хустку, вдалось уникнути трагічної долі своїх ровесниць? Хто їй допоміг? Чи вимагав цей вчинок мужності й винахідливості?
8. Чому Климко опинився в тітки Марини? Висловіть своє ставлення до цієї жінки. За що саме, на вашу думку, вона полюбила Климка, як рідну дитину?
9. Поділіться своїми враженнями від останнього епізоду твору, коли Климко ціною власного життя рятує військового.
10. Чи погоджуєтеся ви з тим, що Климко, який зазнав чимало поневірянь, не зачерствів серцем і душею? Хто ще з персонажів твору зумів зберегти тепло у своєму серці? Поясніть відповіді, покликаючись на текст.
11. **Гра «ТАК – НІ».** Підтвердьте або заперечте подані твердження. Кожна правильна відповідь – 1 бал.

ТАК чи НІ

1. Події твору відбуваються під час Другої світової війни.
2. Упродовж твору Климко багато разів скаржився на свою нелегку долю.
3. Дядько Климка був машиністом потяга.
4. Климко пішов у Слов'янськ, бо там можна було купити нове взуття.
5. Кармелючком у творі називали Зульфата.
6. Климко познайомив Зульфата зі своєю вчителькою Наталією Миколаївною.
7. Лише кілька перших днів Зульфат сподівався, що Климко повернеться зі Слов'янська, але згодом утратив будь-яку надію на зустріч із другом.
8. За жанром твір «Климко» – це повість.

12. **Мікрофон.** Кому з персонажів твору ви найбільше симпатизуєте? Чому?
13. Складіть одне тестове завдання на перевірку змісту твору.

МІРКУЄМО

14. Чи дає останнє речення повісті хоча б невеличку надію на те, що Климко житиме? Поясніть свою відповідь.
15. Що таке, на вашу думку, самопожертва? Поміркуйте, у яких вчинках Климко й Зульфат виявляють цю людську рису.
16. Події російського вторгнення в Україну показали, що звичайні люди в роки війни приходять одне одному на допомогу. А які спостереження та узагальнення про людей у роки Другої світової війни робить Григорій Тютюнник у повісті «Климко»? Якою постає Україна у творі письменника?

САМОПОЖЕРТВА – жертвування собою, особистими інтересами заради блага інших.

17. Чи засуджує автор повісті воєнні злочини окупантів, зокрема стосовно дітей? Поясніть свою відповідь. Наведіть відповідні приклади з твору.

■ ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

18. Якби ви могли змінити кінцівку твору, то якою вона була б? Напишіть свою кінцівку повісті (5–7 речень).
19. Складіть асоціативне гроно до образу Климка.
20. Розгляньте ілюстрації до повісті (с. 153, 159, 168). Які епізоди відтворила художниця? «Перевтільтесь» в одного із зображених персонажів і розкажіть, про що ви думаєте в цей момент, що вас хвилює.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ХУДОЖНЯ ДЕТАЛЬ

Читаючи повість «Климко», ми звертаємо увагу на окремі деталі, які ніби й не впливають на розгортання сюжету, але без них твір утратив би яскравість і неповторність. Такими художніми деталями є **трояндова сукня** вчительки, **квітчаста хустка** незнайомої дівчини, **пучечок чорнобривців** у руках дівчини. Кожна із цих деталей має особливе художнє значення.

Той самий предмет може бути художньою деталлю в одному випадку й не бути нею в іншому. Наприклад, коли в домовину дядькові Кирилу кладуть чорнобривці, то квіти не є художньою деталлю, адже на похорони завжди прийнято приносити квіти. Проте дбайливо укладений букетик чорнобривців у руках дівчини під час воєнного лихоліття – це художня деталь, яка свідчить і про тонке розуміння прекрасного, і про дитячу наївність героїні твору.

Подібна ситуація з **барвистою хусткою** дівчини та з **трояндовою сукнею** Наталі Миколаївни. Ще недавно ці речі були святковими, їх зберігали для урочистих подій. А під час війни вони стали дешевими товарами, які важко обміняти навіть на склянку солі. Крім того, для Климка сукня вчительки – це не просто гарна річ, а й спогад про довоєнне дитинство, про останній шкільний дзвоник.

Художня деталь – не обов'язково щось прекрасне або яскраве. У повісті «Климко» художньою деталлю стають навіть **сухарі**, які підкреслюють голодне життя хлопчика в далекій дорозі. У пейзажах художня деталь підкреслює красу природи, у портретах персонажів – увиразнює щось особистісне, неповторне.

Художня деталь – виразна подробиця з твору, яка подає певний епізод, подію чи випадок у несподіваному ракурсі.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке художня деталь?

■ АНАЛІЗУЄМО

2. Чи можна назвати художньою деталлю кімнатну троянду, яку хлопчики перенесли з кімнати вчительки у вагову? Поясніть свою відповідь. З якою метою автор вводить у твір цю квітку?
3. З якою метою Григорій Тютюнник використовує в розв'язці повісті такий промовистий штрих: «А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль»? Чи можна сіль у цьому епізоді вважати художньою деталлю?

Павло ВИШЕБАБА (Народився 1986 р.)

Відомий сучасний музикант, письменник, екоактивіст¹ Павло Вишебаба народився в місті Краматорську на Донеччині. Закінчив факультет журналістики Маріупольського державного університету. Був учасником Революції гідності.

Павло Вишебаба – один із засновників екологічної та зоозахисної громадської організації «Єдина планета». У 2016 році створив рок-оркестр «One Planet Orchestra» і став його вокалістом. Пісні гурту за мотивами поезій самого Павла присвячено актуальним проблемам сьогодення.

Після широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну П. Вишебаба пішов захищати рідну землю. На коротеньких відео в соцмережах декламував із фронту власні поезії, набираючи мільйони переглядів. Його побратими² кажуть, що в Павла є винятковий талант висловлювати те, що вони відчують, але для чого їм самим бракує слів.

Наприкінці 2022 року побачила світ перша збірка воїна-митця «Тільки не пиши мені про війну», а до другого її видання 2023 року увійшло й оповідання «Марсіани».

МАРСІАНИ

ОПОВІДАННЯ

Ми з бригадою просувалися моєю рідною Донеччиною в бік передової на підкріплення нашим бійцям, які вже тримали оборону. Хлопці з різних куточків України вперше бачили терикони³ й знімали їх на телефон.

– Кохана, дивися! Ми висадилися на Марсі: будемо колонізувати. Це ідеальна планета, бо тут немає росіян, – коментував один із них свою зйомку для дружини під гигикання інших.

Помаранчево-руді насипи справді нагадували марсіанські пейзажі.

¹ **Екоактивіст** – людина, яка активно виступає за збереження екології, довкілля.

² **Побратім** – тут: друг у боротьбі, у битві, у боях.

³ **Терикон** – конусоподібний насип порожньої породи на поверхні землі біля шахти, копальні.

Сонце вже було на рівні териконів. Це означало, що нам потрібно терміново шукати нічліг. Навколо поля і дороги з голими деревами по боках. Жодного натяку на ліс чи посадку, де можна непомітно для ворожих дронів розбити намет.

Офіцери ухвалили рішення перечекати ніч у найближчому населеному пункті, а на світанку рушити далі.

Заїжджаємо в село: у частині будинків вибито вибуховою хвилею вікна, у інших – проламано дахи, біля третіх – літні люди саджають город, ладнають теплиці. Дізнаємось від них, що більшість мешканців уже евакуювались.

Заходити до людей у тимчасово покинуті хати навіть думки не виникає. Шукаємо щось інше. Частина наших розселяється в крихітній амбулаторії¹, нам же залишається єдиний варіант – дитячий садочок.

На дверях знаходимо записку українською, наче написану саме для нас: «Усі працівники садочка евакуювалися. Але ми віримо, що повернемося. Якщо вам потрібно переночувати, будь ласка, не ламайте дверей, ключі заховано там-то. Воду вмикати там-то. Потім перекриєте».

Відмикаємо ключем двері й заходимо всередину. Там молочний запах, маленькі стільчики, м'які іграшки, манежі й крихітні ліжка з білими простирадлами. Наче діти були тут ще зранку.

Ми з нашим камуфляжним² одягом і брудними берцями³, з нашою зброєю і неголеними обличчями виглядаємо тут як прибульці з іншої планети. Тепер уже ми відчуваємося марсіанами, які прибули на Землю. Заходжу в затишну залу, де стоїть фортепіано. На стінах штучні квіти, рожеві стрічки й дитячі малюнки. Харків'янин Ромчик усівся серед усього цього на стільчику, обхопивши голову:

– Хлопці, вас не накриває? Мене накриває, – каже він. Цього всього не має бути. Тут мають бавитися діти, а не ми – ходити з автоматами. Ми зараз тут усе зіпсуємо. Діти повернуться – що вони тут побачать?

У всіх подібні відчуття. І ми, як би не хотіли повечеряти й лягти спати, беремося до справи. Насамперед усі знімають взут-

▲ Терикони

¹ Амбулаторія – невеликий лікувальний заклад, що надає медичну допомогу.

² Камуфляжний – плямистий, смугастий, маскувальний.

³ Берці – високі військові черевики на шнурівках із твердим носком.

тя. Знаходимо пилосос і ганчірки для підлоги та прибираємо те, що вже встигли натоптати. У пам'яті назавжди відбивається така картина: я зробив свою частину роботи й граю хлопцям на фортепіано саундтрек¹ до цього сюрреалістичного² дійства. Під музику кипить робота – хтось складає пилосос, хтось замітає, хтось несе тазик із ганчіркою, інший підбирає на підвіконня штори, ще хтось скручує килими. Фінальний акорд – і ми розкладаємо спальники під намальованим вогнищем тата Карло.

Стіни, що звикли до тихого дитячого посапування, невдовзі починають аж здригатися від чоловічого хропіння в усіх можливих тональностях. Пам'ятаю: перед тим, як провалитися в сон, подумалося, що за цим намальованим вогнищем на стіні можуть бути двері в один із варіантів мультівсесвіту, у якому на підлозі не сплять військові з автоматами під головою, а діти вчать черговий танок, готуючись до свята весни.

На світанку ми поїхали далі. Не встигли залишити записку-відповідь і пошкодували. Але якби змогли, написали б таке: «Дорогі діти, до вас прилітали марсіани. Вибачте, що необачно зламали одне підвіконня: серед наших марсіанських інструментів не було таких, щоб полагодити. Усе інше прибрали, як для своїх дітей. Якщо ви читаете це – значить, на Землі закінчилася війна і ми повернулися на Марс. Мріємо залетіти до вас у гості на концерт в актовій залі. Тож готуйтеся добре!».

20 квітня 2022 р., Мар'їнський район Донецької області

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Персонаж твору, від імені якого висвітлено події, родом із
А Харківщини	В Донеччини
Б Київщини	Г Херсонщини

¹ Саундтрек – музичний супровід до фільму, вистави, комп'ютерної гри тощо.

² Сюрреалістичний – нереальний, фантастичний.

2. Розгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з оповіданням «Марсіани»?

АНАЛІЗУЄМО

3. Поясніть, чому воїнам здалося, ніби вони висадилися на Марсі. Чому один із них, розмовляючи по телефону, назвав цю планету ідеальною для життя?
4. Які місця для ночівлі за обставин, що склалися, могли бути більш безпечними, а які – менш безпечними для героїв оповідання? Де вирішили перепочити воїни?
5. Чому бійці бригади, зайшовши в дитячий садок, відчували себе прибульцями з іншої планети? Зачитайте відповідний уривок твору.
6. Розкажіть, що почали робити воїни перед тим, як лягти спати. Як це їх характеризує? Чому автор називає все це сюрреалістичним дійством?
7. Про що, на вашу думку, мріяли захисники та кого згадували, засинаючи в дитячому садку? Спробуйте усно змалювати їхні сни.
8. **Мікрофон.** Поясніть, чому автор назвав своє оповідання «Марсіани». Доберіть власний заголовок до цього твору.

МІРКУЄМО

9. Перечитайте дві записки, згадані в оповіданні: одну реальну, іншу – уявну. Хто й для чого їх написав чи хотів написати? Яка роль цих записок у творі? Чи допомагають вони розкрити вдачу українців та українок, посилити емоційне сприйняття прочитаного?

ДОНЬЦІ

Тільки не пиши мені про війну,
розкажи, чи є біля тебе сад,
чи ти чуєш коників і цикад¹,
і чи повзають равлики по в'юну².

Як у тих далеких від нас краях
називають люди своїх котів?
Те, чого найбільше би я хотів,
щоб не було смутку в твоїх рядках.

Від початку широкомасштабного воєнного вторгнення російських військ в Україну близько 2 мільйонів дітей змушені були виїхати з дорослими за кордон.

¹ Цикада – хоботна комаха з прозорими різнобарвними крильцями, самці якої видають характерне сюрчання.

² В'юн – тут: (діалектне) повзуча рослина, що чіпляється за опору, по якій в'ється; плющ.

Чи цвітуть там вишня та абрикос?
І, якщо подарують тобі букет,
не розкажуй, як бігла ти від ракет,
розкажи, як добре нам тут жилось.

Запроси в Україну до нас гостей,
всіх, кого зустрінеш на чужині,
ми покажемо кожному по війні¹,
як ми вдячні за спокій своїх дітей.

¹ По війні – після війни.

17 травня 2022 р.,
Мар'їнський район Донецької області

■ АНАЛІЗУЄМО

1. Які події спонукали автора написати поезію «Доньці» («Тільки не пиши мені про війну...»)? Поділіться своїми враженнями від твору.
2. Про що батько просить свою маленьку донечку? Про що він хоче дізнатися з її листів?
3. Поясніть, як батько-воїн намагається відволікти увагу доньки, яка перебуває за межами України, від жахливих спогадів про війну. Для чого, на вашу думку, він це робить?
4. Знайдіть і зачитайте рядки, у яких звучить упевненість у нашій перемозі над агресором. Чи зможе війна, на думку автора, знищити в душах українців та українок добрі й вічні почуття?
5. Чи згодні ви з думкою, що образ доньки в поезії П. Вишебаби – символ того, за що бореться наше покоління? Поясніть свою відповідь.

■ МІРКУЄМО

6. Поміркуйте, чого у вірші П. Вишебаби більше – віри й надії чи суму й болю.
7. Поясніть, як ви розумієте подані нижче слова, які автор сказав про свій вірш «Доньці».

Цей твір – діалог між фронтом і тилом – символ розставання рідних, який сповнений надії на зустріч (Павло Вишебаба).

■ ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

8. Знайдіть у соцмережах і перегляньте відеоролики з віршами П. Вишебаби. Запишіть коротке відео, на якому ви самі чи спільно з однолітками декламуєте поезію «Доньці». Використайте відповідний музичний супровід, світлини, ілюстрації тощо.
9. Підготуйте колективно відеоесе за мотивами оповідання П. Вишебаби «Марсіани».

Розділ 4. ПІДНЯТИСЯ НАД БУДЕННІСТЮ

ЛЮДИНА І ПРИРОДА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Останнім часом суспільство дискутує щодо використання тварин у цирках, контактних зоопарках, пересувних звіринцях. Одні стверджують, що виступи тварин на арені цирку – це знущання заради розваги. А дехто вважає, що цирк без тварин не зможе існувати, а тому потрібно лише контролювати належні умови утримання та дресирування.

- ◆ Як ви ставитеся до ідеї відмови від тварин у цирках?
- ◆ Чи може існувати цирк без тварин?
- ◆ Чи можна, на вашу думку, використовувати тварин у цирку, навіть за умови створення належних умов для них?

Сашко й Діана – персонажі творів Миколи Вінграновського та Бориса Харчука – дуже добре розуміли своїх чотирилапих друзів. І це зовсім не складно.

<https://uain.press/blogs/1362013-1362013>

Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ (1936–2004)

У далеких 60-х роках ХХ століття на кінофестивалі в Лос-Анджелесі золоту відзнаку за найкраще виконання чоловічої ролі отримав український актор Микола Вінграновський. А до того в житті митця були тяжкі військові й повоєнні роки.

Згадуючи своє дитинство, що промайнуло на сонячній Миколаївщині, Микола Вінграновський завжди розповідав про степ, який дуже любив. У школі був активним учасником художньої самодіяльності, грав у театральному гуртку, мав сильний голос і проникливо, виразно читав

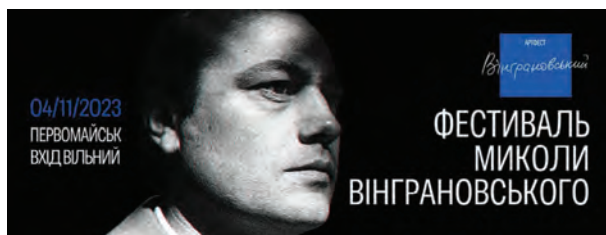
вірші. Після закінчення школи, окрилений мрією стати актором, Микола вступив до театрального інституту, а згодом зіграв одну з головних ролей у кінофільмі «Повість полум'яних літ», за що й отримав міжнародну нагороду. Працював на Київській кіностудії імені Олександра Довженка кінорежисером, актором, сценаристом.

Талант М. Вінграновського розкрився не тільки в кіно, а й у літературі. Поетичні та прозові твори митця полонили не одне покоління читачів. У багатьох своїх оповіданнях і повістях він поєднує світи людей і тварин, майстерно передає думки птахів, звірів.

Із деякими творами Миколи Вінграновського ви вже знайомились у попередніх класах. А зараз дізнаймося про незвичайну дружбу хлопчика Сашка й старого вовка з повісті «Сіроманець».

ЦІКАВО ЗНАТИ

У 2023 році на Миколаївщині вперше відбувся фестиваль «Вінграновський АРТФЕСТ», присвячений українському митцю. Під час фестивалю були організовані зустрічі з діячами культури, художня виставка, літературні читання, музичний перформанс, гутірки, лекції та кінопоказ, а також збирали донати на підтримку ЗСУ.

◀ Банер фестивалю

СІРОМАНЕЦЬ

ПОВІСТЬ
(Скорочено)

Уночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сизий лист ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!». Тоді він підняв лапу й лапою вмився. Промив очі, пострушував із себе листя, послухав свист синиці й знову ліг.

«Далеко, – сказав він собі. – А навіщо?»

Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадиллина. Вовк лежав між грибами, очима в поле, і над ним по листочку опадав ліс.

Звали його Сіроманцем, і він був найстарішим вовком у світі. Усе своє Сіроманче життя він водив зграю. (...)

Тепер, на старість, вовк осліп. Бурхлива темнота зацарювала в його очах. Один лише нюх водив його по світу, і кашляти вже почав. І снився йому щонаочі єдиний сон: срібні очі постріляних вовчят, постріляні вовчиці з білими зубами в землю, і снився він собі сам, утікаючи лісом по білій воді. Свистіла вві сні синиця, хропли миші в норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, устав і пішов на кінський той запах.

За лісом при горі-долині миготіло село. Від села на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харапудився, але Василь бив його прикладом рушниці по заду, і кінь віз далі.

Сіроманець похлебтав із калюжі води, лугом відбіг від лісу й від дороги, заліг за копицею сіна. Нанюхав у сні кілька мишей, підснідав ними й знову виструнчив носа в спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний в'їхав конем у мокрий ліс. Сіроманець поволеньки на старих своїх лапах рушив за ними.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув із коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов й заліг у ямі.

Сіроманець заліг і собі позаду Василя Чепіжного та його коня. Вітер дув Сіроманцеві в ніс. Вітер гостро пахнув конем, але між конем і Сіроманцем лежали Чепіжний та його рушниця. (...)

Так вони й лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк.

Вовк звівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в куці, і Сіроманець задихав йому в покраплену дощем горлянку.

Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один кущ, другий – Сіроманець побіг було за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахнувся патронташем, ускочив у болото, у воду, у мочарі¹ – Сіроманець спокійно ішов за ним.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Миколи Вінграновського «Сіроманець»

¹ Мочарі – багнюка, болото; грузьке місце.

– На, на, усе, що хочеш, на! – викидав під ніс Сіроманцеві Чепіжний із торбини хліб, бринзу, патрони викидав. Сіроманець загнав Чепіжного по шию в озеро й сам сів на березі.

Перед оком Чепіжного на воді тихенько кипів осінній дощ, за осокою сірів Сіроманець.

– Замерзаю! – кричав Чепіжний крізь дощ над водою. – Пропаду! Пропадаю! Гав! Гав! Гав! – загавкав Чепіжний до Сіроманця й люто рушив із води на нього. – На мене – їж! Жери мене! Зжери мене, як ти з’їв мою козу! Я перебив твою зграю і вовчενят перебив, я!

Чепіжний вигрібся на берег, плюнув у руки й кинувся на вовка. Сіроманець збив його своїми старими грудьми назад, у воду. (...)

Прилетів вертоліт. Порозганяв на вигоні курей і сів перед вікнами села – Сашко побіг і собі подивитися. З вертольота вилізло шестеро дядьків із рушницями та патронташами, до них від контори почвалав з обмотаною шиєю Василь Чепіжний. (...)

Вертоліт нагадував Сашкові великого пуголовка.

«Тепер пропав Сіроманець!» – подумав Сашко, і йому стало сумно біля цього пуголовка. На подвір’ї стояв «газик»: батько приїхав на обід. Мати з рушником через плече зливала батькові на руки.

– Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку. Сіроманець найхитріший вовк у світі, – сказав тато.

– А зграю його ж перебили й вовчενят! Сам дядько Василь премій за вовків получив стільки, що аж чорного мотоцикла купив.

– А ти, Сашко, забув, – обізвалася від столу мати, – скільки Сіроманець коней та овець переїв?

– Скільки? От скажи, тату, скільки?

– У нашому колгоспі – нічого. Правда, козу дядька Чепіжного...

– Так, – паленів Сашко, – козу з’їв. Бо дядька Чепіжного Сіроманець не любить. Дядько Чепіжний на нього ями копає по лісосмугах. А коли пропала вівця, то всі звернули на Сіроманця. А Сіроманець її в очі не бачив.

– Побігайло відшкодував: заплатив штраф, – сказав батько.

– Тоді хто з них вовк – Сіроманець чи дядько Побігайло, що на своїх іменинах ту вівцю з’їв?

– Дався тобі цей вовк, – сказала мати, – і що ти з нього робиш святого?

– Так він живий, мамо, і йому треба жити. А потім – на те він і вовк: не буде ж він їсти манну кашу, як я, і ніхто не пече йому й не варить.

– Це у твого вовка голова не варить: загнав дядька Чепіжного в холодну воду по шию. Тепер хай тікає, куди очі бачать!

– Та не впораються вони із Сіроманцем, – знову сказав батько. – Доки вони там гомонять у конторі, Сіроманець накивав п'ятами – не то вертольотом, ракетною його не доженеш. Іди, сину, до школи, бо спізнишся.

До школи Сашко ходив далеченько. До школи була й дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежкою, лісом. Лісом, потім трохи полем, за полем починався райцентр, а в ньому скраєчку стояла Сашкова триповерхова біла школа.

Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув стрекотіння вертольота: півколом, низенько над лісом він летів на Сашка. Сашко чи злякався, чи що, але сів на землю й прикрився портфелем: над Сашком пролітало однооке обличчя Чепіжного, воно швидко летіло туди, у степи, у яри, за Буг, до лиманів, Сіроманцеві на погибель.

Того дня до школи Сашко не пішов. Він повернувся до лісу, пригарбав листям портфель, щоб не носитися, подивився на срібне павутиння на сучках, на павучків, заліз рукою в низеньке порожнє чиесь гніздечко, пошарудів у гніздечку опалим листям і – куди б це його піти? – подався до яру.

Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками. Тихо пливло павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустаний листок. Сашко приліг на молочай і заплющив очі. «Де він є, отой Сіроманець? – думав собі Сашко. – Узяв би та й утік десь в інші краї чи гори, де вовків люблять. Аби я був вовком, я б тоді все розказав Сіроманцю і про Василя Чепіжного, як він ночами краде в полі соломі на мотоциклі: під'їде до скирти, нав'яже на дріт в'язку соломи, прив'яже до мотоцикла ззаду і тягне, і ніхто не ганяється за Чепіжним на вертольоті! Ніхто! Ні за ним і ні за такими, як Побігайло!»

Вечоріло. Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу, і в такому повітрі над Сашком летіла чи то сорока, чи інший хтось. Сашко поплентався до лісу по портфель. Поминув сосняк, пішов дубиною; у дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму. Ще по дорозі провів рукою по ліщині, намацав горішок, кинув на зуби: горішок сухо стрельнув під зубами; гоїднувся листок на березі, наче подумав, падати йому сьогодні чи почекати краще до завтра. Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! «Піти глянути чи не йти? А може, воно звір який та ще вкусить? – завагався Сашко. Але вирішив: – Чого це я стану його боятися? Піду гляну».

За дубом стояло теля. Відбилося, мабуть, заблудило, не знає, куди йти.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Миколи Вінграновського «Сіроманець»

Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалось, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові: «Ще!».

– А за тобою ж погналися по степах на вертольоті – даром бензин палять! – засміявся Сашко. – А ти ось тут, біля мене! Ти і не подумав тікати, бо ти в мене розумний, вовчику. Пиріжка з печінкою хочеш?

Ліс поночів на очах, і де того портфеля шукати, коли темно? Сашко повзав від дуба до дуба, перегрібав листя – немає. Вовк і собі зачав нюхати під дубами, попірхав у листі неподалік і тихо вискnuв: портфель!

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив із дитинства, бо ковтував навіть не пожувавши.

– Я тобі завтра ще принесу, – сказав йому Сашко, – завтра в мене неділя, увесь день – наш! Але ти мені дивись: з лісу не виглядай. Чепіжний думає, що ти втік із нашого лісу, нехай так думає...

Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся об Сашкове плече і так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадового вітру. (...)

Сашко задіхався й заморився – більше години вони бігли із Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті в яру давно. Ніхто не навідувався до них роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу. Але то було давно. Тепер глинища позаростали шипшиною, гло-

– Що, дурнесеньке, страшно?! І їсти хочеш? Ото не треба блудити, – Сашко підійшов до теляти, хотів було почухати за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сіроманець. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови, лизнув по куртці гудзика й ліг на листя. Сашко потроху відторопів, прийшов до тями й сам сів навпочіпки біля Сіроманця. Вовк потягнувся до нього мордою й ще раз лизнув Сашкове коліно.

– Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець, – сказав Сашко й погладив Сіроманцеві ший, почухав під горлом.

Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалось, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові: «Ще!».

– А за тобою ж погналися по степах на вертольоті – даром бензин палять! – засміявся Сашко. – А ти ось тут, біля мене! Ти і не подумав тікати, бо ти в мене розумний, вовчику. Пиріжка з печінкою хочеш?

Ліс поночів на очах, і де того портфеля шукати, коли темно? Сашко повзав від дуба до дуба, перегрібав листя – немає. Вовк і собі зачав нюхати під дубами, попірхав у листі неподалік і тихо вискnuв: портфель!

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив із дитинства, бо ковтував навіть не пожувавши.

– Я тобі завтра ще принесу, – сказав йому Сашко, – завтра в мене неділя, увесь день – наш! Але ти мені дивись: з лісу не виглядай. Чепіжний думає, що ти втік із нашого лісу, нехай так думає...

Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся об Сашкове плече і так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадового вітру. (...)

Сашко задіхався й заморився – більше години вони бігли із Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті в яру давно. Ніхто не навідувався до них роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу. Але то було давно. Тепер глинища позаростали шипшиною, гло-

дом, усім колючим, що тільки росло на світі. Туди і привів Сашко Сіроманця.

– Будеш отут жити. Тут тебе ніякий Чепіжний не знайде.

З глиняних глибоких нір дихало вогкістю і пусткою. Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пирію, настелив, ліг сам.

– Тепло і тихо, і на голову не буде капати.

Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч із Сашком.

– Поки поживеш тут. А далі будемо думати. Треба, щоб минув якийсь час. Потроху-потроху я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися?

Зграю твою перебили, лишився ти сам, справді, як вовк, – будеш жити в нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор – от тобі й харчі, ще й лишиться! Не треба, Сіроманцю, лише падати духом. А житимеш у нас – Чепіжний тебе пальцем не торкне.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи, заплющив очі, задрімав. (...)

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав його на узліссі. Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показав вовкові кольорові малюнки різних звірів у журналі «Натураліст»: Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку. Сашко заводив журналом перед його очима: ніякої уваги. Сашко підняв над головою яблуко:

– Ну, подивись, що це в мене в руці, подивись!

Вовк ліг на землю і тихо заскімлив.

– Ти що, вовчику, не бачиш, ти сліпий? – Сашко провів рукою по очах Сіроманця – той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко й гукав його, і шукав слідів на снігу. Сашко побіг до глиниць.

У глинищах і біля вовчої нори сніг лежав чисто. Сашко заліз у нору – цієї ночі Сіроманець тут не ночував. «Злякався снігу й утік, де сніг ще не впав і де його мало знають, – подумав Сашко. – Та, мабуть, добре зробив, і харчуватися ж треба... А тут ще батька нема, як на зло...»

Гірко й тоскно стало Сашкові. Уночі йому снилися айсберги: вони пропливали в синьому океані біля Сашкової хати, повз голу грушу, і Сашко сумно дивився на них із вікна.

Сашко прокинувся від собачого лементу.

– Мамо, що там таке?

– Сіроманця спіймав дядько Василь. Упав, бідненький, таки в яму...

– Як?!

Біля контори на возі лежав зв'язаний Сіроманець. Шевчук і Побігайло зосереджено курили, кидаючи на Сіроманця значущі погляди. З контори долітав голос Чепіжного:

– Алло! Алло! Так, у яму. Коли? Сьогодні вночі. Я як знав. Дай, думаю, уранці запряжу та поїду подивлюся. Приїжджаю – є! Ну, ми його із Шевчуком і з Побігайлом того... Де? А ось на возі лежить перед конторою... Так коли вас чекати? Ага. Слухаю. Єсть.

Сіроманця повезли до кузні. Дядько Василь відчинив двері й сказав:

– Отут перележить, коли не хотів у лісі.

Вони поклали Сіроманця на драбину й віднесли в кузню.

Падав тихий упокоєний сніг, на горбі темнів ліс. За хатою плакав Сашко. (...)

Увечері Сашко прямував до кузні. Кілька разів падав, провалювався по груди, у валянки набилося снігу.

Біля кузні оглянувся на білий глухий світ, прислухався, засунув шапку в кишеню, – щоб не злітала з голови та щоб лишній раз по неї не нагинатися, – і підійшов до дверей. На дверях висів не замок, а замчище – так постарався Чепіжний.

Вовк розплющив очі й заводив носом.

– Сіроманцю, це я, Сашко! – почулося вовкові з того боку дверей. – Замок, горе моє! Попались...

Сашко обійшов кузню – ні вікна, ні віконця. На причілку кузні ріс берест: обліплений снігом, берест злився з усім білим навколишшям, і Сашко відразу його не помітив. Берест ще дуже давно поклав на плоский дах кузні своє гілля, і так вони разом із кузнею доживали віку.

Сашко скинув на сніг кожущину, хукнув у долоні, ще раз оглянувся, поліз на берест. Лізти не давали татові валянки, чіплялися за гілки, не згинались у колінах. Тоді Сашко махнув однією ногою, другою, валянки попадали біля кожущка в сніг, поліз босий. Лізти було невисоко, і нараз він опустився на засніжений дах кузні. Руками, ногами розгорнув сніг.

На вовка зі стелі посипало снігом, вовк завовтузився, зітхнув і затих. Сашко працював, і вже за кілька хвилин на нього зсередини кузні глянула темінь.

– Готово! – прошепотів він у темінь. – Плигаю! – Сашко бухнувся біля голови Сіроманця.

– Де ти тут? Нічого не бачу, хоч око виколи!

– Хох! – сказав вовк.

Сашко став на коліна, почав обмацувати темінь, наткнувся добряче лобом на ковадло, і вже Сіроманець щімко задихав Сашкові в обличчя.

Сашко обійняв обома руками вовка за шию.

– А ти думав як? Ти думав, що тобі кінець, Сіроманчику, ну скажи, думав? Не кінець, давай сюди лапи!

Захрумкотіло під ножем мерзле мотузяччя, тріснув під ножем брезентовий пояс, яким Сіроманець був прив'язаний за горло до драбини, і вовк звівся на замлілі лапи.

– Ти, головне, не бійся. Як тільки завтра відчинять двері – кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе через оцю діру в стелі я не можу... Найголовніше – кидайся й лети скільки сили, щодуху до лісу... Прощай, вовчику, я пішов, бо Чепіжний, він такий, може сюди прийти й серед ночі, подивитися, як тут і що... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! – Сашко ще раз обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руку, щоку. (...)

Сашко навшпиньки зайшов у свою кімнату, хутко ліг, заплющив очі: у синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу пропливали білі айсберги. На одному під птицями, які пролітали, сидів вовк і махав на прощання Сашкові лапою.

Уранці перед конторою сів вертоліт. Сашкові він дав себе знати в повітрі, і Сашко був на ногах. З вертольота вийшло двоє чоловіків у білих халатах, з носилками.

– Зловився! – дихав морозом Чепіжний. – Стільки років пильнував я його, посивів і серце зірвав на ньому! – Чепіжний був урочистий, і його буряковий кулак грізно здіймався над фланелевими снігами.

Прихурчав мотоцикл. З мотоцикла в білих шоломах збігло двоє хлопців, і передній став обклацувати Чепіжного фотоапаратом.

– Станьте сюди, Василю Дмитровичу, на фон вертольота.

– Що я вам, космонавт! – сміявся Чепіжний. Але стати – став.

– Вибачте, Василю Дмитровичу, і не звертайте уваги на цей мікрофон, але декілька слів для нашого районного радіо та для газети.

Чепіжний узяв мікрофон, подивився на нього, як на недоспільний баклажан, і сказав:

– Зловлений у тернових чагарях за Івановим яром останній у нашому районі, а незабаром і у світі вовк Сіроманець. – Чепіжний набрав повітря. – Це не казка і не легенда. Сіроманця спіймано. Ми можемо лише пожалкувати, що його спіймано так пізно. Тепер ми й наші кози з кіньми можуть бути спокійними. Вовк Сіроманець ще під час свого дитинства був лютим звіром, він водив тьму-тьмуцу зграй, перевів сотні тисяч нашого поголів'я, а в останні часи почав підкрадатися до наших посівів, толочив, припустімо, ячмені й пшеницю...

– Василю, і тобі не соромно отаке городити, – жалісно подивилася на Чепіжного сторожика баба Маня.

Що, на вашу думку, мала на увазі баба Маня?

– Так я ж для газети, – швидко, пошепки проговорив Чепіжний. – Ідьте і краще підметіть у конторі... Звиняйте, так-от: гадаю, що Сіроманець віднині й навіки житиме в обласному звіринці, тобто в зоопарку... Я знову жалкую про пригнічений теперішній вовчий стан, але що поробиш? Усіх його, Сіроманчиних, ще не вловлених товаришів чекає нерадісне майбутнє як на наших земних материках, так і на інших планетах!.. Усе, виключайте. Тепер – до кузні!

Раптом із кузні вискочили ті двоє в білих халатах, без носилок, вискочили й кинулися тікати:

– Тікайте! Вовк!!!

Тітки, малеча, дядьки не встигли до ладу гаразд нічого зрозуміти, як, рачкуючи, з кузні виповз сам Чепіжний. За ним поволеньки йшов вовк. Чепіжний зарачкував уліво, потім управо, вовк дихав йому на шапку. Чепіжний загарбався головою в сніг і вкляк. Усі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу шапки й рукавиці...

Вовк знехотя перескочив через Чепіжного й невеликими стрибками завернув поза кузню до тихого лісу. (...)

Учителька Надія Петрівна увійшла в клас:

– Добрий день!

– Добрий день!

– Сідайте... Сашко, це правда, що з вашого села сьогодні втік із кузні Сіроманець?

– Утік, – відповів Сашко і сів.

– Ти сам бачив? – запитала Надія Петрівна.

– Бачив.

– Діти, де живуть вовки?

– У лісі, – хором відповів клас.

– У лісі. Правильно. А от ти, Сашко, ходиш лісом до школи. Невже тобі нема асфальтової дороги?

– Надіє Петрівно, – важко підвівся Сашко, – хай нею ходить хто хоче. А я люблю лісом.

– От скажи, Галю Грушецька, про що я розповідала на минулому уроці?

– Про Індію. Про тигрів-людодів, – тонким, як ліщина, голосом відповіла над головою Сашка Галя Грушецька.

– А в нас тигрів немає! – скинувся Сашко. – І ще ви говорили, Надіє Петрівно, що звірів треба оберігати... А я вовків не боюсь, бо якраз на тій моїй стежці до школи я нікого не боюсь.

– Чому? – спитала Надія Петрівна.

– А тому.

– Мусиш бути, Сашко, чемнішим.

– Вибачте.

– Тепер відповідай точніше.

Сашко подивився на біле вікно, на біле небо, з якого наче й ніколи не гримів грім, і ластівки не літали по ньому, і запитав:

– А коли діти, приміром, такі, як ми, лишилися після війни без батьків, то їх держава врятувала?

– Так, – сказала Надія Петрівна. – Держава дала їм дитячі будинки, школи, харчі, одержу.

– А тепер людям старим? – домагався Сашко.

– Наче ти не знаєш, Сашко! – скрушно відповіла Надія Петрівна.

– А якщо хто осліп?

– Чому ти про це запитуєш? – насторожено підійшла до Сашка вчителька. – Відповідаю: держава посилає таких людей, ну, наприклад, в Одесу, у знамениту на весь світ лікарню імені Філатова. Але я не розумію, Сашко, – посміхнулася Надія Петрівна, – у чому ти потребуєш допомоги: у пенсії чи, може, ти погано бачиш?

Клас засміявся. Засміявся і Сашко.

– То ви ж самі кажете, Надіє Петрівно, що людей у нас оберігають.

– І воду, і землю, і звірів треба оберігати.

– І я про це ж.

– І що, оце після уроків ти сам будеш іти лісом? – запитала Надія Петрівна.

– Так я на лижах.

– На лижах. А ніч?

– А я нічого не боюся.

– А раптом вовк? – строго запитала Надія Петрівна.

– Не лякайте. А то й справді злякаюсь, – сказав Сашко. – Ви краще, якщо хочете, спитайте мене про будь-яку столицю на світі і де вона є, у якій країні.

– Спитаю...

– Що ти плетеш, – прошепотіла Сашкові Галя Грушецька. – Яблуко хоч? І я з тобою піду лісом додому, добре?

– Твоє діло.

Сашко й Галя Грушецька йшли світлим лісом додому: на одній лижі човгав Сашко, на другій – Галя.

Унизу маленькими чорними стовпчиками по асфальтовій дорозі плентався гурт школярів.

З лісу хотів було посвітити місяць, але не встиг: пішов сніг на сніг. До лиж стало налипати, і Сашко сказав Галі Грушецькій:

– Знімай лижу, налипає, візьми на плече. Будемо брехкатись.

Пройшли, пройшли й стали.

– Яблука в нас більше нема, – сказала Галя Грушецька.

– У ноги не змерзла?

– Наче ні. Тепло.
 – А в руки?
 – І в руки.
 – Чорти нас понесли по такому снігу.
 – Постіймо трохи, – сказала Галя Грушецька. – Важкувато.
 – Постіймо. Чого ж. – Сашко скинув лижі з плеча. – У твого батька рушниця є?
 – Немає, – гріла рукавичку Галя Грушецька. – А чий це слід? Часом не вовчий?
 – Де? – Сашко всупив носа в заглибини на снігу. – Не розберу... Але – ні. Вовк іде нога в ногу, а це якісь розкаряки. Та й до того ж давні... А Сіроманець дременув уранці.
 – Ти його трохи бачив?
 – Та вже ж...
 Сонний ліс тихо спав у таких, як і сам, сонних снігах.
 – Що то, глянь – хтось іде! – чужим, не своїм голосом сказала Галя Грушецька.

Від села полем до яру сунуло шестеро душ людей, за спинами темніли якісь клумаки, у руках угадувалися рушниці.

– У засідку на Сіроманця. Дядько Чепіжний хоче, видно, добряче змерзнути... Так їх Сіроманець у лісі й жде: нате мене, уже бийте, бо шкода мені ваших носів – можуть повідмерзати в лісі!..

(Продовження на с. 192)

Чому, на вашу думку, Сашко впевнений, що Сіроманця не зможуть знайти?

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. За жанром твір «Сіроманець» – це
 А оповідання   Б поема   В повість   Г казка
2. Слова «Ти думав, що тобі кінець, Сіроманчику, ну скажи, думав?» належать
 А Галі Грушецькій   В Сашкові
 Б Василеві Чепіжному   Г Сашковому татові
3. Василь Чепіжний звинувачував Сіроманця в тому, що той з'їв його

А

Б

В

Г

4. Під час першої зустрічі Сашко пригостив Сіроманця

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

- Розкажіть, яким змальовано Сіроманця на початку повісті. Що ви дізналися про його минуле? Що найбільше вас вразило?
- Зачитайте розмову Сашка з батьком і мамою про Сіроманця (с. 182–183). Як і чому хлопець намагається захистити тварину? Як це його характеризує?
- Пригадайте першу зустріч Сашка із Сіроманцем. Про що хлопець розмовляв із вовком? Чи був чуйним до тварини?
- Чи доброю та порядною людиною був Василь Чепіжний? Поясніть свою відповідь, покликаючись на текст.
- Що Василь Чепіжний розповів журналістам про Сіроманця? Що зі сказаного – правда, а що – вигадка? Для чого, на вашу думку, чоловік сказав неправду?
- Зачитайте за особами діалог Сашка та вчительки Надії Петрівни (с. 188–189). Які думки висловлює хлопець та як їх обґрунтовує? Чи погоджуєтеся ви з його міркуваннями?
- Знайдіть у тексті й зачитайте один з описів природи. Визначте художні засоби. Яка роль пейзажів у цьому творі?
- Складіть і запишіть план прочитаного (5–6 пунктів).
- Розгляньте ілюстрації із зображеннями Сіроманця та Сашка, подані в підручнику (с. 181, 184). Чи такими ви уявляли цих персонажів? Що ви змінили б?

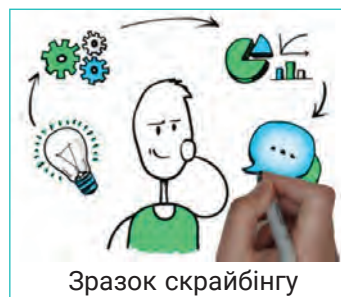
ЧУЙНИЙ –
здатний перейматися
чийми-небудь переживаннями,
горем і т. ін.

МІРКУЄМО

- Чому Сіроманець уже першої ж миті, як зустрів Сашка, поставився до нього по-доброму? Адже тільки потім хлопчик заговорив лагідно та пригостив вовка пиріжком.
- Поміркуйте, чи правильно вчинив Сашко, допомігши Сіроманцеві втекти з кузні. Чи безпечно це було? Чи можна було допомогти тварині по-іншому?
- Що з прочитаного вас здивувало найбільше? Із чим ви погоджуєтеся, а про що посперечалися б? Спрогнозуйте подальший розвиток подій у творі.
- Мікрофон.** Якби мені довелося обирати між умінням спілкуватися з тваринами та знанням усіх іноземних мов, я обрав би / обрала б ..., тому що ...

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- Попрацюйте в парах. Розіграйте невелике інтерв'ю між журналістом / журналісткою та Сашком. Запитання сформулюйте за змістом прочитаного, висловіть свої міркування про ті чи інші події.
- Проілюструйте стисло зміст прочитаного за допомогою скрайбінгу – схематичного малюнка, схеми тощо. Зразок скрайбінгу наведено на ілюстрації.
- Підготуйте невелику розповідь чи добірку фотографій про вовків в Україні.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Якихось 200 років тому українські гори, ліси й степи все ще були домівкою для тисяч великих хижаків: ведмедів, вовків, рисей. Відтоді екосистема й ландшафти України суттєво змінилися. Станом на початок 2022 року залишилося близько 250–300 ведмедів, 500 рисей і 2 тис. вовків. Повноцінні популяції ведмедів і зараз є в Карпатах. Рись живе в Карпатах і на Поліссі. Вовки – по всій території України, але найбільше їх фіксують на півночі й заході.

Тим часом Сіроманець тікав. Пахли здалеку кошари й ферми, пахли села, але він ухилявся від тієї знади й нанюхував степ. Кілька разів він зупинявся, піднімав голову в небо й слухав, чи не летить вертоліт. Забіг аж до лиману. Лиман тієї зими не замерз. Вовк підійшов до води, лизнув її солонини й зрозумів, куди йому треба бігти: бігти в солоні степи, у солончаки, де хоч і немає лісів, але й мисливців не мусить бути. (...)

Далеко в піщаних неродючих степах Сіроманець надивав на полігон, де тренувалися льотчики, й сховався там. З харчів були миші-полівки, а інколи якийсь заєць. Біда прийшла з неба: повалили могутні сніги. Він не міг уполювати мишу, часто провалювався в сніг із головою, годинами лежав, збираючись з останніми силами, щоб виповзти на поверхню.

Сіроманець охляв. Безсилі лапи вже не носили його. У такому стані Сіроманця знайшов капітан Петро Лях з іншими льотчиками. Капітан разом із сином Андрійком виходили вовка й подружилися з ним.

Минули дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в ярах за висілком: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко Лях покатається на лижах зі своїми однокласниками. Хлопчики гасали навколо Сіроманця, перекидалися, падали, сварилися, виходило часом не без бійки та сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому.

Льотчики видовбали ломами в мерзлій землі Сіроманцеві яму під лісосмугою, вкрили її соняшничинням, і він став там жити, аби не нюхати бензину в гаражі, їсти йому було що, та він тепер і сам добував дещо в полях, щоб не засиджуватись. (...)

- Коли?! – кричав блідий Петро Лях до своєї дружини.
- Після обіду... узяв лижі й пішов...
- Сам чи з вовком?
- З вовком...

Петро Лях вискочив у темінь. Вітер зі снігом збивав із ніг.

– А може, він до кого зайшов? – Петро Лях кинувся назустріч товаришам-льотчикам.

– Оббігали всі будинки – нема!

– Давайте ракетниці! Швидко! – крикнув Петро Лях, а сам, як птах проти бурі, заточуючись і провалюючись в темно-білі снігові вирви, подався до лісосмуги, до вовчого пристановиська.

Вітер розніс соняшничиння, яма завалена снігом, вовка не було.

– Ага-га-га! – у відчаї закричав Петро Лях у степ, але вітер задув його крик назад до рота.

Блідо-розмиті ракети повисли над висілкою.

Вовк тяг Андрійка за комір. Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувалися в яр і треба було знову підійматися вгору – отут Сіроманцеві доводилося похекати та попріти. Тоді вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, лапи ставали на твердіше, і з такою швидкістю вони посувалися до висілка.

Вовк жалібно вив. Покидав Андрійка, сам відбігав, вив на всі боки, прислухався, повертався до Андрійка знову, знову закидав його на спину і ніс далі. Андрійко обнімав вовка руками й ногами, щоб не зсуватися, щоб вовкові було легше...

Вовк поклав Андрійка на сніг і почав рити в снігу яму. Вириг яму, зсунув туди Андрійка і сам ліг біля нього. Сніг і вітер засипали їх швидко, охоче.

– У ямі тепло, – прошепотів вовкові Андрійко. – Аби нам до ранку не замерзнути, а там уже якось доберемося.

Раптом вовк насторожився: йому почулися постріли. В одну мить він вискочив із ями й завив. Так він ще не завивав ніколи. Усе своє життя він завивав із голоду або з горя. Тепер у його завиванні була надія і радість.

– Вовк! – крикнув Петро Лях. – Я чую вовка!

Андрійків тато скинув кожуха, щоб легше було бігти, покидали із себе кожухи його товариші-льотчики, і всі вони кинулися на вовчий голос. Раз по раз стріляючи з ракетниць, вони на мить зупинилися, щоб не збитися з вовчого завивання.

– Он він темніє! Он! – ледве перевів подих Андрійків тато.

Знесилений вовк ліг на спину, лизнув того снігу з вітром. Підбіг Андрійків тато, підбігли інші льотчики й побачили Сіроманця. На його спині лежав Андрійко. Андрійкова мати плакала та розтирала снігом йому руки, щоки, вуха, ноги.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Миколи Вінграновського «Сіроманець»

– Заїхали ми не так і далеко, – виправдовувався Андрійко. – А заметіль почалася ну в одну мить...

– А ти не бачив по небу, що заметіль починається? – Андрійковому татові потроху одлягало од серця.

– Щоб я та тепер куди пустила тебе одного!

– Мамо, не трить так сильно, вуха болять! – просився Андрійко.

– Я тобі дам «вуха болять»! У тебе ще не те мало б боліти!

– А тут лижа зламалася... Тату, а де вовк? – раптом запитав Андрійко й устав.

– Справді, де вовк? – перепитав Андрійків тато й вибіг у коридор. У коридорі вовка не було. Вибіг на вулицю – нема. Андрійків тато схопив ліхтаря і, як був роздягнений, так і побіг до лісо-смуги.

Вовк лежав у себе вдома. Розгріб сніг і влігся на ньому під вітром, що свистів над ним на всі свої пальці... Андрійків тато важко зайшов у кімнату...

– Є, – сказав він. – У себе вдома. Приготуй, жінко, вечерю. Понесу йому щось повечеряти...

Дихнула весна з лиману. Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах – і осіли сніги. Навпроти сонця вдень засокотіли з-під них золоті струмки. Вологими ночами Сіроманець покрадьки зачав виходити в степ і там непорушно сидіти. Щось бентежило його вовчу душу, кликало її на ноги.

«А ти думав як, Сіроманчику, це вже нам із тобою кінець? Ну, скажи, думав?» – не покидав його голос Сашка.

Сашко стояв під грушею і слухав, як шуміла ярами весняна вода. На городі лежав опівнічний туман. Попискували сонні горобці під дахом. Пахло далеким вітром, якого вчора звечора не було.

– Засумував чомусь наш Сашко, – тихо говорила в п'ятьмі мати, – і вчитися гірше почав, і все йому валиться з рук. Ти помітив? (...)

Сашко зайшов у коридор.

– Це ти, сину?

– Тату, а у вовка вікно є?

– Вікно? Яке вікно?

– У лісі, чи де він там живе... Бо йому ж то треба дивитися, щоб не вбили.

– Нема в нього вікна, синочку.

– А вовк у лапи замерзає?

– Ще й як.

– Тату, от коли б я та був вовком, я б теж замерзав?

Його обійняв теплий сон: пливли білі айсберги в океані повз хату під голою грушею далеко. Вовка не було. (...)

Сашко прочитав у районній газеті, що у військову частину голод пригнав здоровенного вовка-сіроманця. Тут звіра обігріли, нагодували, і тепер він мирно живе, возить дітей на санях. Василь Чепіжний уважає Сіроманця своїм, бо впіймав його, і все ще хоче помститися за козу. Чепіжний їде у військову частину, щоб переконатися, чи то справді Сіроманець.

Чепіжний повернувся додому на другий день. Заїхав мотоциклом на подвір'я і так і сидів на мотоциклі, не злавив.

– То що, дядьку? – спитав Сашко. – Здрастуйте.

– Іди-но сюди.

Сашко підійшов.

Чепіжний витяг із-за пазухи кольорове фото:

– Дивись. Він?

На Сашка глянув Сіроманець. Біля нього стояв Андрійко Лях і льотчики.

– Він, дядьку, він. Сіроманець. А поправився як! Ще більший став. Ну, то й що?

– Війна триватиме, – похмуро прокричав Чепіжний.

– Як триватиме? Не оддають?

– Утік і від них Сіроманець! На цьому тижні втік. Добре люди-ми сказано – скільки вовка не годуй... А годували ж його там як, а як дивилися за ним! За малою дитиною так не дивляться – утік!

– То що ж ви тепер думаєте робити?

– Почнеться другий тайм. Боротьба триватиме. Хто кого.

– А якщо, дядьку, він вас?

– Тоді чорт зі мною.

«Утік! Утік! Тепер він прийде до мене неодмінно!»

Але Сіроманець не прийшов і місяць, і другий. На вулики в садах облетів і поприлипав вишневий цвіт, розцвіли на городах маки, і літо стало обома ногами на свій поріг.

Що ви уявляєте, читаючи останнє речення абзацу?

Сашко здавав екзамени. Уставав раненько, ішов купатися, приходив, сідав за підручники, потім одягав нові штани, білу сорочку, галстук, ішов до школи, здавав екзамен, ішов зі школи, і от одного разу... Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! Високий, широкогрудий, з великими димчастими незрячими очима.

► Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Миколи Вінграновського «Сіроманець»

– Здрастуй... – самими губами сказав йому Сашко.

Сіроманець плакав. Великі срібні сльози котилися по його морді й падали на пісок під лапи. Сашко обійняв його за шию, але в цю мить вовк відскочив від Сашка в ліщинник. Сашко оглянувся: стежкою від школи бігла Галя Грушецька.

– П'ять! – гукала вона. – Усе п'ять! А де ти дівся?

– Та я тут оце думаю, чи стою... чи що... – промимрив Сашко. – П'ять – то добре, у мене із цим ділом, правда, слабувато. Ти, Галю, іди додому, а я ще повернуся до школи.

– Щось забув?

– Та забув... гачки під партою забув.
Слухай, у тебе батько лікар?

– Ветеринар, то й що?

– Я знаю, він по вівцях та по телятах...
А по очах він уміє?

– По чиїх очах?

Сашко зважився:

– От коли б твоєму татові я привів сліпого вовка, він би його вилікував?

– Вовка?

– Так.

– Сліпого?

– Так.

– З казки?

– Ні. З оцього-о нашого лісу. Сіроманця.

– Ти сказився, – прошепотіла Галя Грушецька.

– Сіроманцю, Сіроманцю, іди сюди, не бійся. Зі мною Галя Грушецька. Іди сюди, Сіроманчику...

Галя Грушецька як стояла, так і сіла: з ліщини вийшов Сіроманець.

– Галю, устань і не тремти! – наказав Сашко. – Це Сіроманець. Він мій друг. Він сліпий. Він давно вже осліп, ще до того, як ускочив до Чепіжного в яму. Сіроманця треба вилікувати, аби він прозрів. Тато твій зможе?

– Аби-то я знала... – швидко заговорила Галя Грушецька. – Узимку приводили до батька сліпого бичка...

– І що?

– Так і відвели...

– Тоді діло пропаще, – сказав Сашко. – Ти розумієш, аби Сіроманець був зрячим, то він би пішов у краї, де вовків люблять. А сліпим він не знає, куди йти, от він і вештається під рушницею Чепіжного й таких, як Чепіжний... Будемо щось думати.

Весь вечір у верболозі біля озера Сашко з білого алюмінієвого дроту плів Сіроманцеві намордник. Галя Грушецька циганською

Пригадайте героїв Редьярда Кіплінга. Що спільного в стосунках Мауглі з вовками та Сашка із Сіроманцем?

голкою з дратвою до нашійника з їхнього теляти пришивала Сашків пасок для повідка.

– Може, я там забарюся, – тихо сказав Сашко, – ну, скільки я там можу пробути? Ну, від сили три дні, подивлюсь, як там що, мені аби його пристроїти, але, може, я там забарюся, то ти вже прийди до моїх батьків і розкажи все чисто, як є.

– Не заблудишся?

– Дорогу я знаю. З батьком не раз бував.

– А харчі на дорогу?

– Добре, що ти нагадала.

– Я тобі приготую.

– І мені, і вовкові. Тільки не вари манної каші, ми з вовком її не любимо, – засміявся Сашко. – Прив'яжеш харчі ось до цієї гілки, щоб собаки вночі не вкрали.

Удосвіта Сашко потихеньку вийшов із дому. На столі в його кімнатці біліла записка: «*Тату і мамо, мене не буде кілька днів. Із шафи я взяв 50 карбованців. Сашко*».

Низький туман застелив горід. З городу над картоплями стирчали самі лише мокрі макові голови. На леваді стало холодніше, а туман вищим: якраз Сашкові по шию. Тепер над туманом мокрою маківкою пливла Сашкова голова. Біля озера Сашко зупинився. Було тихо, тільки з очерету очеретянки співали, не як люди. Головами вниз до води вони висіли близенько від Сашка на очеретинах, тим часом верба його скупала росою. «Нічого собі клумачок наклала», – подумав Сашко про Галю. З блекоти вигулькнув Сіроманець, вискнув, підбіг до Сашка, поклав йому лапи на плечі.

– Доброго ранку, – сказав Сіроманцеві Сашко. – Що снилося? Нічого? Поснідаємо в дорозі, а тепер – бігом!

Вони бігли під жайворонками світанковим полем. Біла роса по колінах. Над білою гречкою гундосив, видно, безхатній джміль. Сонця на землі не було, але вгорі, у небі, жайворонки були золотими.

– Будемо бігти, доки не впадемо, – говорив Сашко Сіроманцеві. – А як упадем, отоді вже будемо лежати. До Одеси лісу не буде. Яри та байраки. Мені одне: аби ти не забоявся трамваїв.

Бігли вони степовими дорогами. Коли ж попереду чи позаду них з'являлася якась машина чи трактор – ховатися було де: соняшники, пшениці, лісосмуги. Як їхало щось далеченько, то не ховалися й зовсім: мало що, хлопчик біжить із собакою, що ж тут такого? Буває, собаки й самі бігають по полях. Є такі собаки. А який це розумний буде бігати зранку дорогами з вовком?

Потягнулися яри та ярки, вибалки, балки. Найкраще було б прямувати ними, вони тверді, трава невисока, каміння немає. Але скільки бачило око, ярами й балками вийшла пастися худоба – рудою рікою вона повільно текла зеленими низами, а на

впечених сонцем схилах ташувалися вівці. Ще й пастухи з гірлигами та собаками... Сіроманець облизувався, його носа повертало на балки та на яри, на цей несподіваний квітник – та ще яких! – запахів.

– Завертаймо в лісосмугу. Подамося горою. Яри й вибалки для нас закриті. Це тобі не зима. (...)

– Уперед, Сіроманчику! Поснідаємо ввечері! Отут нам якраз половина дороги. Польові стежки, цвіт гороху й гречки, літній вилинялий вицвіт неба, сірий цвіт каміння по кар'єрах, клунок на палиці на плечі. Одеси з морем не видно, сонце в хмари сідає.

Вони пройшли за лісосмугу. Сашко не біг, ішов, ледь тягнув ноги, як назустріч затемніла скирта сіна.

– Спробуємо переночувати в ній. У разі що – буди мене. Ти чуткіший. А ось і озерце біля неї. Треба буде скупатися. Не приїдемо ж в Одесу такими замурзаними. (...)

Стрілка показувала «Одеса – 5 км».

Сонце стояло на п'ять пальців від горизонту. Шосе двигтіло від машин. Сашко зійшов у кювет, через лісосмугу зайшов у соняшники.

– Одеса, – сказав він Сіроманцеві. – Зараз ми тебе приберемо по-городському. А реп'яхів! А соломи! Ну, хто в такому костюмі тебе вчив приїжджати в Одесу?

Сашко пообривав із Сіроманця реп'яхи, алюмінієвим гребінцем розчесав боки, шию, голову, одягнув намордник.

– От ми з тобою й на людей стали схожі. Пішли. Тільки не біжи, не рвися, іди біля мене тихо і смирно...

«Щоб Сіроманець не вирвався та не втік. Тут під колесо недовго... Іди-іди, Сіроманчику, от молодець. Я з тобою, я тебе не покину й не віддам нікому», – думав Сашко, а сам спідлоба позирав на машини.

У самій Одесі Сіроманець занервував: на вулицях траплялися собаки й собачата, на таких, як і він, повідках, але, зачувши його, одні в паніці рвалися з рук господарів тікати, а другі ошкірювалися на нього, бризкали слиною, кипіли очима, повними зненависті. Сіроманець сопів у намордник, по шкурі пробігали дрижаки. У таких випадках Сашко прискорював ходу або забігав у якийсь під'їзд, і там вони із Сіроманцем перечікували. Біля лотка дядьки пили пиво. Сашко, ховаючи за собою Сіроманця, швидко підійшов до них і запитав:

– Де тут лікарня Філатова?

– Три зупинки будь-яким трамваєм – туди.

Сашко зайшов у тихий двір лікарні. Сліпі люди ходили по споришу з паличками. Ходили, видно, і не зовсім сліпі, попідруки, говорили, навіть посміхалися своїм словам. Перше, що впало Сашкові в очі: густий бузок біля сарайчиків під червоною марсельською черепицею. Туди він і повів Сіроманця.

► Інститут
очних хвороб
і тканинної хірургії
ім. В. П. Філатова,
м. Одеса

– Стій отут, Сіроманчику, і не ворущись. Я миттю все розізнаю.

Від лікарні до моря було недалеко, і дачники чи курортники спускали з повідків своїх собачок, аби вони погуляли саме в цьому місці біля лікарні, де в глибині синіло море. Треба сказати, ці, як правило, фокстер'ери, молоді чи старі, проводили час у дружбі та злагоді: давно перезнайомились, їли приблизно однакову їжу, навіть перебігали трамвайну лінію під гастроном чи домову кухню по щось новеньке на зубки. І треба ж було цьому народу зачуту вовка!

Сіроманця обступило в бузку все собаконаселення району, він відступив до ракушнякової стіни паркану, далі вже було нікуди, а воно лізло, його було багато, тоді Сіроманець перекусив намордник і став хапати їх за загривки й викидати на черепицю. Сашка, йому здалося, дуже довго не було, позаду – стіна, тоді Сіроманець перескочив через стіну і щез.

Сашко кинувся в бузок, вискочив на вулицю, в один провулок, у другий провулок, покликав Сіроманця над глиняним урвищем понад морем – сів і заплакав. (...)

Сіроманець прийшов у Сашкове село. Сіроманець минув пошту, контору, зупинився перед хатою Шевчука. Постояв. Почекав, доки з хати вибіжить із рушницею Шевчук і смальне по Сіроманцеві. Той не вибігав. Скавуліла лише у дворі його собака. Сіроманець підійшов до хати Побігайла. Не вибіг і Побігайло. Усі були в полі, косили горох.

Найдовше стояв Сіроманець перед будинком Чепіжного, але й Чепіжного, на його превеликий жаль, не було на цей раз удома: косив горох.

На цей раз Чепіжний укохкав би Сіроманця, який прийшов помирати сам...

Сашко зліз з одеського автобуса й полем побіг до лісу. У лісі Сашко ходив до вечора, кликав Сіроманця в глинищах... Сіроманця не було.

Сірий степ з вовнистими хмарами над собою лежав у Сіроманця перед лапами.

«Ого-го!» – сказав собі вовк, і почав ловити в траві коників. Ловитися коникам не хотілось, і вони стрибали від зубів Сіроманця через Гіндукуш на Гімалаї... Тоді Сіроманець ліг на спину, підняв лапи, і на його лапи западав дощ, за дощем – сніг, доки на кожній його лапі не звили собі гніздечка сорокопуди¹... Бігла біла вода, відцвітав пізній глід, пищали сорокопуденята, і синє небо переходило в небеса.

З води сходило сіре сонце, на ньому скидалась риба, і Сашко обнімав Сіроманця за шию:

– А ти думав, вовчику, як? Ти думав, що це нам уже й кінець із тобою?..

¹ Сорокопуд – невеликий хижий птах ряду горобцеподібних.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

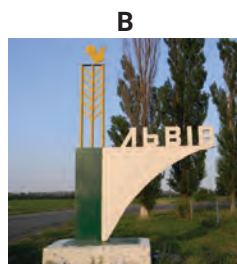
1. Установіть відповідність.

Персонаж	Вчинок
1 Сашко	А рятує Андрійка зі снігових заметів
2 Петро Лях	Б збирає їжу в дорогу для друга й Сіроманця
3 Галя Грушецька	В рятує в снігу знесиленого Сіроманця
4 Василь Чепіжний	Г зачиняє Сіроманця в кузні
	Д на кілька днів покидає дім, залишивши записку

2. Установіть відповідність.

Елемент сюжету	Епізод
1 експозиція	А знайомство із Сіроманцем, спогади вовка
2 зав'язка	Б Сіроманець заганяє Чепіжного в багнюку
3 кульмінація	В притиснутий зграєю собак, Сіроманець тікає з лікарні
4 розв'язка	Г Сіроманець повертається в село, щоб померти
	Д Чепіжний привозить фото із Сіроманцем

3. Щоб повернути Сіроманцеві зір, Сашко веде звіра в лікарню до міста

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Що спільного між Андрійком і Сашком? Як батько Андрійка (Петро Лях) поставився до Сіроманця?
5. Як жилося Сіроманцеві серед нових людей? Чи стали вони для нього друзями? Чому вовк, на вашу думку, залишає їх?
6. Про що думав Василь Чепіжний, очікуючи на повернення Сіроманця, а про що – Сашко?
7. Прочитайте вголос уривок від слів «Але Сіроманець не прийшов і місяць, і другий» до слів «Сашко оглянувся...» (с. 195–196). Які почуття нахлинули на друзів? Чи зворушив вас цей епізод? Чим саме?

8. Автор описує почуття вовка, ніби людини. Які людські риси притаманні Сіроманцеві?

9. Об'єднайтеся в пари. Розподіліть між собою подані завдання. Виконайте завдання одного з варіантів та перевірте одне в одного виконання.

Варіант А. Визначте позитивних і негативних персонажів твору.

Варіант Б. Визначте головних і другорядних персонажів твору.

10. **Мікрофон.** На мою думку, М. Вінграновський у своєму творі засуджує ...

11. Як ви насамперед сприймаєте Сіроманця – як хижака чи як справжнього друга Сашка? Обґрунтуйте свою відповідь.

12. Які вчинки характеризують Сашка як вірного друга Сіроманця?

13. Розкажіть про Сашка за планом, скориставшись поданими прикметниками.

1. Що відомо про героя.

2. Вчинки героя, ставлення до інших.

3. Риси характеру героя.

4. Мова героя.

5. Моє ставлення до героя.

С

А

Ш

К

О

*добрий, сміливий,
рішучий, наполегливий,
вірний, чуйний, щирий,
лагідний, співчутливий,
вразливий, винахідливий*

14. Визначте тему та ідею повісті «Сіроманець».

МІРКУЄМО

15. Чого навчає повість «Сіроманець»? Проілюструйте відповідь прикладами з твору. Скористайтеся поданими ключовими словами (словосполученнями).

дружити гуманно ставитися до тварин   *допомагати слабшим*   *співчувати*
обстоювати свою думку

16. Чому Сашко, Андрійко, льотчики та інші персонажі, розуміючи, що Сіроманець усе-таки хижий звір, співчували й допомагали тварині?

17. Поміркуйте, чи правильно вчинив хлопчик, коли без дозволу батьків пішов в Одесу. Чи безпечно це було? Як по-іншому можна було б вчинити?

18. У чому полягає гуманізм повісті «Сіроманець»?

У яких вчинках персонажів твору ми бачимо прояви людяності? За потреби скористайтеся поданими ключовими словами (словосполученнями).

ГУМАНІЗМ – турботливе ставлення до когось; людяність.

людяність   *дружба*   *співчуття*   *цінність людини*   *свобода людини*
заперечення жорстокості   *повага до гідності та розуму*   *допомога*

19. На основі прочитаного доведіть, що тварини відчувають добрих і злих людей та ставляться до них по-різному.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

20. Створіть візитну картку повісті «Сіроманець» у вигляді схеми (плаката, таблиці тощо). На картці зазначте таку інформацію: 1) назва та автор твору; 2) жанр твору; 3) тема та ідея твору; 4) головні персонажі; 5) сюжет (експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка); 6) яскрава цитата з твору.

21. Напишіть есе на тему «Незвичайна дружба хлопчика й вовка» за повістю «Сіроманець».

Для додаткового читання.

Микола Вінграновський. «Літньої ночі», «Первінка».

У багатьох родинх живе якесь маленьке диво природи: хом'ячок, морська свинка, акваріумна рибка, папуга, грайливий песик чи ніжне кошеня. Іноді цих унікальних створінь навіть називають найкращими друзями сім'ї.

- ◆ Чи завжди «братам нашим меншим» з нами добре жити? Від чого це залежить?
- ◆ Чи повинні люди відповідати за тих, кого приручили, і дбати про них? Чому?

Повість Бориса Харчука «Діана» саме про нашу відповідальність за домашніх улюбленців.

Борис ХАРЧУК (1931–1988)

Борис Харчук народився на хуторі поблизу села Лбзи (нині Збаразький район Тернопільської області). Він був найстаршим у багатодітній сім'ї. Майбутній письменник закінчив історико-філологічний факультет Полтавського педагогічного інституту. Згодом переїхав до Києва, де працював у редакціях газет і журналів, зокрема був першим редактором дитячого журналу «Малютко».

Бориса Харчука хвилювали проблеми людяності, моралі, одвічна тема добра і зла. Своїх персонажів і складні ситуації, у які вони потрапляли, брав із життя.

За словами доньки письменника, батько завжди в душі залишався дитиною; багато втрачав у житті, та не загубив головного – здатності дивуватися.

Читаючи повість «Діана», ви й самі це відчуєте та отримаєте естетичне задоволення від споглядання зворушливої дружби маленької дівчинки й молодої вівчарки. Їхні ігри, прогулянки на природі, розваги настільки вдало описано, що ми ніби самі беремо в цьому участь.

ДІАНА

ПОВІСТЬ (Скорочено)

Цуценя привезли вдосвіта. Марта ще спала. А сон літнього світанку солодкий. Дівчинка зійшла з веранди – із-за гори Городище над Ясинецьким лісом сходило сонце. Небо палало, земля прокидалася... Білі довгі коси, поплутані й нечесані, спадали на плеченята, пасма закривали обличчя.

Бабуся несла курям і сказала:

– А в нас цуценя.

– Де? – спитала-крикнула дівчинка...

– У гаражі, – відповіла бабуся й почала скликати курей...

Вона, як завжди, квапилася. Тож Марта, стрибаючи східцями, кинулася до гаража. З грюкотом відчинила двері... Зайшла в гараж. Власне, то була комірчина. Як був живий дідусь, тут стояв мотоцикл, але комірчину й досі називали гаражем. Марта шукала очима... А його нема!

Забившись у куток, цуценя згорнулося клубочком. Вклало мордочку в лапки, заплющило очі, сховалося. Тільки вуха стояли сторчма, видаючи, що крихітка з доброї вовчої породи.

Марта наглянула порожній ящик і розвела руками. «Певно, бабуся погано зачинила двері? – подумала вона. – Певно!» Де ж воно? Хотілося бігти до бабусі, сваритися і вимагати вдвох шукати пропажу... Злісно глянувши на порожній ящик, Марта обернулася на одній нозі. Дівчинка так мріяла мати собачку! «Ото я дочекалася», – думалося їй. Було до болю кривдно. Ступила крок і завмерла. У кутку, коло дверей, із-за старого горщика стирчали наструнені вуха. Ніби приліпилися до горщика, і горщик став рогатий.

Дівчачі надуті губи розпливлися усмішкою, очі заіскрилися. З них навіть чомусь виступила й котилася блискуча сльоза. Дівчинка простягла руки до звірятка й покликкала:

– Діано!..

Марта сама не знала, чому з її уст злетіло це ім'я. Наставлені вуха здригнулися і заціпилися. Вони не ворушилися, і горщик був рогатий.

– Не бійся, – сказала дівчинка. – Діано! – покликкала ще раз так ласкаво, що звіряткові перехотілося ховатися за горщиком.

Сірий клубочок заворушився. З лапок виткнулася гостренька мордочка. Блиснуло двоє рудих очей – два блимливих вогники.

– Діано...

Блимливі вогники з'явилися знову. Вони світилися знизу, тягнучись до синіх очей дівчинки, і ні разу не мигнули. Ці очі

признавали Марту і своє ім'я – Діана. Цуценя перестало бути цуциком, безіменним собачам.

Діана не стала на ніжки, а повільно, легко пересуваючись животом, тягнучи за собою хвостика, повзла до Мартиних рук. Підповзла, раптом боязко лизнула їх.

Дівчинка простягнула руку, пальці торкнулися до нагорбленої спинки, відчувши м'яку вовнистість і боязке, невтримне тремтіння... Сірий клубочок здригався, боронячи свою недоторканість. Проте Діана й не писнула. Тільки як у цей час їй бракувало мами, яка б гавкнула своїм гучним голосом, гавкнула з риком, відігнавши дівчинку.

Марта сиділа навпочіпки. Бажання вхопити й потягти було таке нестримне, що дівчинці відняло мову. Тільки взяти на руки, тільки тулити до грудей, тільки пестити!

А звірятко звинулося за горщиком, завернуло свою мордочку й показало біленькі ікла.

– А то що ти тут робиш? – налякала Марту бабуся. – Воно мале, а ти... Тебе пориває його мучити? Ходімо, винесеш йому ліпше молока. Шукає маму... Мале...

Марта випурхнула, помчала на веранду. Як же вона сама не здогадалася, що треба принести молока? Вже уявляла собі, як поставить молоко, як Діана смакуватиме його, а вона стане собі й дивитиметься. Діана нап'ється молока й тоді відразу піде до рук, вони подружаться і цілий день будуть разом. Ніхто їх водою не розіллє! Дівчинка обережно поставила тарілку, покликкала:

▲ Ганна Федорченко. Ілюстрація до повісті Бориса Харчука «Діана»

– На, на... – Але сірий клубочок сидів за горщиком, і не було видно гостреньких вух.

Вона підсунула тарілку ближче, упала коло Діани, називаючи її ласкавими словами: маленька, сіренька, миленька. Цуценя мовби й не чуло. А вона не мала зваги до нього доторкнутися. Чому ця Діана така відлюдькувата? Якби не бабуся, ткнула б силоміць її мордочкою в тарілку!

День для неї – не день. Так-сяк умилася, швидко розчесалася, а сніданок не ліз до горла. Молоко в тарілочці нечіпане. Марта вирішила заглядати нечутно, підкрадатися навшпиньках. Підкрадалася багато разів. Дуже зраділа, коли нарешті побачила, що Діана виввзла й наближається до молока. Але, помітивши дівчинку, звірятко миттю шмигнуло у свій куток.

Дівчинка скупалася у ставку, пообідала, а Діана так і не взяла молока в рот. «Ну, якщо ти така, то я й не загляну до тебе!» – вирішила Марта. Серед буйних грядок пахло кропом, вилежуючись, росли гарбузи. Там Марта з бабусею пололи до вечора. Втоплена, напечена сонцем, у косинці, як зів'ялий лопух, дівчинка непевно підступила до гаража. Тарілка була порожня. Діана не сховалася в куток. Простягла передні лапки, уклала на них свою голову. Очі заплющені, а вуха все одно стирчать. Мабуть, щойно пообідала й заснула.

Марта підкрадалася, час від часу спиняючись. Діана якраз солодко примружила очі. Може, їй щось снилося? Дівчинка так і не торкнулася її вух, не погладила, хоч пальці аж тремтіли. Вона хапнула тарілку, а Діана, прокинувшись, скоком відплигнула за горщик. Дівчинка знову принесла молоко, поставила й нишком вийшла. Уночі їй не спалося. «Ну чому, чому собачка мене боїться? – снувалось у голові. – Я ж назвала її таким гарним ім'ям – Діана! Хто ще так її назвав би, а вона не хоче навіть підійти до мене». Бабуся сказала Марті, що собаки – мудрі, вони відразу відчують, чи людина добра, чи зла. Це й мучило дівчинку. Вона ніби нікому ніякого зла не заподіяла. Ні тут, у бабусі, куди приїхала на канікули, ні у великому місті, де мешкала...

А Діана не спала. У вечірній тиші, у комірній темряві пахло молоко. Ніздрі роздмухувалися. Цей запах, очевидно, нагадував їй матір – стару вівчарку, малих братиків і сестричок, з якими вона розлучилася й більше ніколи не побачиться. Та куди б і до чого не підповзала, запах молока виманював її. Випила його й вилизала тарілку.

Дівчинка прокинулася вранці до сходу сонця. Схопилася з ліжка – як там Діана? Босоніж пролопотіла східцями. Бабуся кришила гічку¹, а цуценя походжало, крутячись біля неї. Дівчинка метнулася вхопити собачку, нести собі в ліжку, але

¹ Гічка – стебло та листя коренеплодів (наприклад, буряків); бадилля.

вона, блиснувши на Марту очима, відразу втекла в куток. І новий день починався, як учорашній. Правда, цуценя не могло довго відсиджуватися в кутку. Наодинці випило молоко, наодинці походжало гаражем, але приходила Марта чи з'являвся хтось із сусідів – і воно зникало, ховаючись за горщик. Дівчинка не могла його нікому показати чи похвалитися. В обід Марта знову принесла молока. Не покликала Діану, навіть не обізвалася до неї. Поставила тарілку, а сама причаїлася за дверима. Дівчинка пронизливим оком спостерігала крізь щпарочку, як вправно і покvapно працює рожевий язичок. Здається, що він лише полизує, а тим часом молока стає все менше й менше. Уже воно на самісінькому денці. «Ласунка!» – подумала Марта і виступила з-за дверей.

– Діано... – покликала тихо й ласкаво.

Цуценя нашорошило вуха, підняло очі, але не втікало. Змірявши дівчинку знизу й догори, згори й донизу, облизалось, ще раз глянуло на неї і нахилилось до тарілки. Там ще було молоко. Швидко впоралось з ним, а тоді взялось повільно облизувати тарілку. А коли вилизало, наче вимивши, узяло її в лапки. Дівчинка обережно взялася за край тарілки, обережно потягла до себе.

– Віддай, – казала Марта.

– Гр-р-р... – відказувала Діана.

Дівчинка намагалась міцніше втримувати тарілку. Діана вчепилась у тарілку лапами, зубами, потягла й перекинулася. Але їй все одно не вдалось видерти тарілку. Підхопившись, кинулася до неї знову. Дівчинка випустила її, і звірятко шуснуло дівчинці

в руки. Воно заривалось в Мартині долоні, мовби хотіло сховатися, знайшовши в них найтепліший затишок. Дівчинка підняла Діану. Собачка тулилася до грудей, шукала захисту під пахвами, припадала до тіла, лащилася і лащилася, тоненько попискуючи, мовби примовляючи: «Я буду тобі вірна. А ти?.. А ти?» – і вуха гостро стриміли вгору. Марта мовчки гладила Діану, а та тягнулася до її шиї, ніби хотіла заглянути в очі...

Дівчинка ступила – собачка за нею... Це була її перша стежка за дівчинкою, і вона долала сходинку за сходинкою, тикаючись мордочкою об камінь, втримуючись і кігтями, і мордою. Видерлася.

Поміркуйте на основі прочитаного, чи була Марта терплячою і наполегливою.

◀ Брайтон Рів'єр. Обов'язкова освіта

Так почалася дружба, стаючи з кожним днем дедалі зворушливішою... Їхні голоси – «На! На!..» і «Цяв! Гр-р!» – упліталися в пташиний гуркіт, здіймалися над гомоном вулиці, пересилювали клекіт річкового виру.

Діана сподобалася всім сусідам. Сусіди задивлялися на її вуха, які сторожко вловлювали найменші шерехи, на сіру лискучу шерсть із чорненькою смужкою на хребті, на широченькі груди, на міцні лапи, які обіцяли не сьогодні-завтра стати неймовірно дужими. Кого лише не манило взятися за її загривок, щоб відчуту туге, наструнене бриніння грайливих м'язів. Але Діана нікому не давалася до рук, окрім Марти. До чужих відразу закидала свою видовжену мордочку й показувала гострі зуби. Найкращими в неї були очі. Начебто підмальовані, підведені а чи підперті блідуватими півмісяцями знизу й темними китицями брів зверху, вони виявляли чистоту й не знали найменшої скаламученості. З кожним днем блідуваті півмісяці повнилися, темні китиці розширювалися – в очах світився допитливий розум.

Складіть усний твір-опис Діани (мордочка, очі, шерсть, хвіст, вуха, лапи, рухи, вдача). Що з цього вам відомо з тексту, а що ви можете доміслити?

Бабуся любила бджіл. Дідусь залишив їй пасіку, і тепер бабуся сама пасічникувала: роздмухувала димаря, брала ситечко. Бджоли її не кусали. Вона пахла горбодом, як грядка. Бабуся не пошкодувала для Діани старого вулика. У цьому вулику, якраз у льотку з дашком, і прорізано отвір для дверцят. Дашок залишився, і вхід у Діанину хатку був ніби з вирізьбленим ґанком.

Але Діані ця домівка не сподобалася, як колись ящик з-під яблук. Марта застелила хатку дідусевим галіфе, але собачка найбільше любила сидіти й лежати на голому цементному порозі перед верандою. Їй, певно, кортіло весь час бути ближче до дівчинки. А спалося охочіше під вікном. Незлюбила нашійничка, хоч ніхто не мав і гадки її прив'язувати. Розцяцькований понікельованими блискітками-бляшечками поясок повісили на шию тільки для краси. Сіренька силкувалася скинути лапами, пицала, перекидалася, але поясок тримався. Коло хати паркан. Діана встромила голову між штахети, крутила нею, крутила, аж поки нашійник не повис на паркані. Ніхто цього її не вчив. Як вона здогадалася? Не терпіла прикрас і любила волю.

Хоч днювала на порозі, хоч спала під вікном, за яким довго не вмовкав телевізор, а свою буду-вулик, виявляється, цінувала й берегла. Інколи Марта заганяла туди її силоміць, запихала, і навіть сама встромляла туди голову. Діана поскімлювала. Та тільки-но дівчинка відступалася, собака виплигувала зі своєї домівки, як відпущена пружина. Спровадивши з порога, заганяла її у вулик і бабуся.

– Ану, марш до буди! – гримала й тупала ногою. – Ти бач, чи в тебе своєї хати нема?

Коли сусідська ряба кішка зважилася покрадьки забратися в Діанину домівку й з'явилася з кошенятами, які хоробро котилися клубочками, Діана собі тільки ліньки спостерігала. Та ось кішка, злодійкувато оглядаючись, наблизилася до буди-вулика.

Вона задерла голову, нюхнула повітря і повагом, як господиня, ступила під дашок, пішла всередину. Скоро її розвусена мордочка виглянула з-під дашка. Кішка нявкнула, покликала кошенят. І сама буда-вулик, і кубельце в ньому були їй до вподоби. Кошенята одне за одним устрибували до кішки, але в цю мить Діана так хвацько плигнула з порога, начеб нею хтось вистрелив.

Ряба кішка засичала. Поставивши очі страхом, була готова вп'ястися випазуреними кігтями. Надималася, випазурювалася і сичала. За нею і собі, горблячись, ставили очі страхом і сичали кошенята. Під цинковим дахом задзижчало, загуло, як не дзижчало й не гуло там і тоді, коли жили тисячі бджіл.

Ще вище наставивши свої вуха й присівши, щоб напасти, Діана рішуче махнула лапою і змела кішку геть із ганочка своєї домівки. Кішка перекидьки опинилася коло лави. Спам'ятавшись, вона прожогом виметнулася на дровітню і, зігнувшись у дугу, нявкотіла, гучала, як надтріснутий рипливий барабан, – лементувала з хмизу й кропиви.

▲ Ганна Федорченко. Ілюстрація до повісті Бориса Харчука «Діана»

А Діана тим часом вимітала з вулика кошенят. «Ач, які непрошені гості», – лютувала вона, і кошеня стрімголов летіло в кропиву. Одне, друге. А третє, уперте, забившись усередину її хатки, металося по вулику з кутка в куток, потім учепилося кігтями в підстилку. Діана й витягла його разом із латаним галіфе й витріпнула.

Кішка ще надривно кричала, збираючи до купи свій виводок, а Діана вже поважно сіла перед будою-вуликом. На її чорненькому носикові запікалася крапелька крові. Кішка таки дотяглася своїм голчастим кігтем.

Марта помітила на Діаниному носіку краплю крові, витерла її своєю пучкою. І вони пустилися кружка-кружка подвір'ям.

Довго ніхто не міг звикнути до імені собачки. «Як-як? – перепитувала онуку бабуса, недовірливо знизуючи плечима. – Діана?» А вона відразу прийняла його й ніколи не бігла, якщо бабуса кликала її інакше...

Дівчинка із собачкою бігли аж до джерела, яке било під Ясинецьким лісом. До джерела треба було добиратися високою голою греблею. Доріжка слизька, проте Діані абищо. Її сліди блищать, як печатки. Тягнеться, загинається дротяна сітка. На вигині, між двома стовпцями-бетоняками, у ній зяє овальна діра, і туди стежка. Там, унизу, клекоче джерело. За ним – сáжалки¹, форельне господарство. Тому й загорожа. З вечора й до ранку долину висвітлюють, перехрещуючись, прожектори. І ні єдиного дерева. Хоча б на сміх якась верба.

Джерело побулькувало з-під гори й розтікалося круглою криницею, навколо якої росли осока, очерет. Лежала дошка – кладочка, що прогинається під ногами. Напитися води лéжма – не нап'єшся. Черпай долонями. Вода холодна, крутить зуби. Ковтай помаленьку, бо застудишся. Але в джерелі найсмачніша, найздоровіша в усьому світі вода. У ній відбивається небо і сонце... Марта зачерпнула долонею. Губи торкнулися до води, бризки з підборіддя закапали на ший, на груди. Кладочка захиталася під ногами. Діана схилилася до джерела, лизнула й нашорошилася. Пили воду а чи небо? Верталися від джерела, як із великого світу.

(Продовження на с. 211)

▲ Чжон Ву Чже. Дівчинка і собака

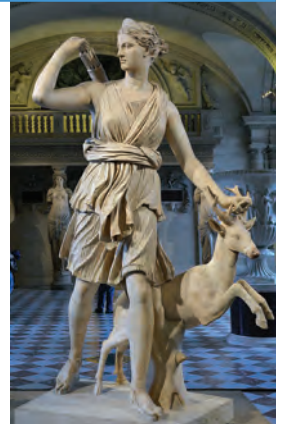
¹ Сáжалка – копанка, невелика штучна водойма, у якій розводять рибу.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У римській міфології **Діана** (у давньогрецькій міфології Артеміда) – це богиня полювання та дикої природи; уособлення Місяця.

Борис Харчук у повісті «Діана» використовує ім'я римської богині, надаючи йому символічного звучання. Вівчарка Діана виросла й перетворилася на вірну супутницю, берегиню, котра захищала свою господиню та обійстя навіть від сусідського півня.

► Скульптура Діани Версальської (або Артеміди) з оленем. Лувр (м. Париж)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Назвіть головних персонажів повісті «Діана».
2. Яку домівку запропонувала Діані бабуся? Чи сподобалася домівка собаці?

АНАЛІЗУЄМО

3. Намалюйте словесний портрет дівчинки Марти. Якого вона віку? Чому ви зробили такий висновок?
4. Розкажіть близько до тексту про першу зустріч Марти з цуценям. Зіставте цю зустріч із першою зустріччю Сашка із Сіроманцем.
5. Прокоментуйте такі слова Марти: «Я буду тобі вірна. А ти?.. А ти?». Про що свідчить той факт, що Діана відгукувалася лише на кличку, яку їй дала дівчинка?
6. **Мікрофон.** Чому Діана подобалася всім сусідам? Що вас приваблює в цуценяті?
7. Як Діана обстоєла своє житло? Як ви розцінюєте таку поведінку молододі вівчарки?
8. Що ви дізналися про джерело під Ясинецьким лісом? Чому воно стало улюбленим місцем для дівчинки та цуценяти?
9. Який епізод повісті може бути зав'язкою твору?
10. Складіть по одному тестовому завданню до епізодів, проілюстрованих на с. 204 та с. 208.

МІРКУЄМО

11. Чому, на вашу думку, Діана, навіть ще зовсім маленька, найприязніше ставилася до Марти? Чи можна стверджувати, що цуценя було кмітливе й розумне?
12. Що означає залишатися вірним? Спрогнозуйте, хто й кому залишиться вірним наприкінці твору. Поясніть свою думку.

ВІРНИЙ – постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий; який не зраджує.

Діана → Марті

Марта → Діані

Діана ↔ Марта

13. Як ви розумієте подані нижче слова французького письменника Антуана де Сент-Екзюпері? З якого твору їх узято?

«Ми відповідаємо за тих, кого приручили» (Антуан де Сент-Екзюпері).

У садку падали яблука. Бабуся немолода, а сад ще давніший. Корякуваті, крихкі яблуні з дуплами й з порепаною корою груша-спасівка, здавалося, уже не могли родити. На груші озивався дятел. Починав свою роботу, коли село ще спало. Він працював у садку й узимку, але за хугами¹ його не було чути. А напровесні з досвітку так затято бив дзьобом, що скрипіли дерева. Бабуся брала залізні граблі, йшла в садок. Дятел її не боявся, вистукував у неї над головою, а вона згрібала сухе галуззя, сухе листя і заскороджувала траву. Синички, яких порятували в люті завії глибокі дупла, снували, мовби вилітаючи з-під бабусиної дашком хустини, низько сідали на гіллі, як піджовклі листки, і помахували хвостиками.

Сусіди казали, що з такого скалічілого, замшілого садка чекає користі годі. На нього дмухні – яблуні повивертаються з корінням. Трухляві. Чи не ліпше їх спилати, повикорчовувати – і в огонь! А викорчуване місце можна пустити під город... Та бабуся товклася під кожною яблунею. Дотягувалася рукою до гілля, пригинала й дивилася на брость: чи її багато? Колись сині, як в онуки, а тепер посивілі очі знову наливалися синявою від помолоділого весняного неба: гілка вся засіяна брянками.

З якої ледве прорізується зеленець листочка, а з котрої пробивається рожевенький промінчик – майбутній квіт. Зав'язь тверда, тішить пучки. Бабуся бачила, як з її пальців, таких же скарлючених, висохлих, як і яблуневе гілля, з тих пальців, котрі вже саме сухожилля, з яких вийшла міць, але не походили придбані замолodu мозолі, мовби із зав'язі, зеленіє зелене листя, розцвітає білий цвіт і на ньому гудуть бджоли. Нічого цього й близько нема, а вона все це вже бачила...

Порівняйте бабусині натруджені руки та яблуневе гілля.

¹ Хуга – завірюха, заметіль, хурделиця.

► Зінаїда Серебрякова. Яблуня

З весною садок переінакшувався. Босі дерева, які лякали своїм рипливим скрипом, зазеленівши, сходилися кронами. Буйне зелене листя густо вкривало яблуні. Садок цвів – вибухав своїм цвітом. Влітку в саду було аж темно: через листаті густі крони ніяк не може пробитися сонце. І тоді в старому садку падають перші яблука. Білі папіровки. І рябенькі, тому що посмуговані червіньковими смужками. Їх усього дві яблуні – папіровка і та, що родить рябенькі. Яблука лежать у високій глухій траві: великі круглі жовті папіровки і подовгуваті, яйцеподібні, неначе крашанки, рябенькі. Соковиті, тріщать на зубах. Тануть у роті, запах забиває груди, п'янить і наповнює радісним щемом, соками землі, які достигли на сонці. Чисті, свіжі, обмиті росою. Обтерти подолом чи просто рукою – і до рота.

Дівчинці їсти їх уже перехотілося. І збирати не хочеться. «Добре Діані, – думає Марта. – Їй не треба збирати яблук». Дівчинка й Діана не можуть зупинитися: підганяють одна одну. Обом в очах мерехтять гарбузи, які ще дужче розповніли за ніч, рядочками плетуться огірки, деякий достигає собі насінником, червоніють помідори, попідпирані стовпчиками, щоб їхні голови – до сонця. На цілий город розсвітився соняшник. Ніхто не дармує.

Марта огинає пасіку. Бджоли дзвенять-гудуть. Діана першою вскакує в садок. Ховаючись від спекооти, від засухи, вона заривається в траву. Вивернулася, хитро зиркнула на дівчинку – запрошувала гратися, розлягаючись на траві. Під яблунею порожня корзина, недосипаний мішок. Високо задираючи ноги, Марта ступила в траву. М'яти траву не можна. У бабусі корови нема, беруть молоко в сусідки. А сусідці – сіно. Яблука збирали швидко. Крім папіровок і рябеньких, був і червивий підзбір, з осінніх, із зимових. Позбирала і його. Мішок підріс. А коли закінчила роботу, підбрала платтячко й присіла біля Діани... Надкусила яблуко. Діана глянула на неї з недовірою: як можна їсти таку погань? Яблука, груші, сливи їй рішуче не подобалися.

– Цукерочки хочеш? – запитала її Марта.

Діана облизалася.

– Буде тобі цукерочка, буде...

Мішок яблук винесено й покладено на возика. Покладено докупи й сусідські мішки. І двоколісний візок, у який запрягається Мартина бабуся і Палажка, заскрипів розхлябаними колесами асфальтом на сушзавод¹. Собачка то зупиняється на узбіччі, підібгавши хвоста, то підбіжить. Не йде за возиком: перебігає з місця на місце. Налітає автомашина, звірятко прилягло до узбіччя. Чорна рухлива тінь, упавши від машини, летить землею, накриває його. Прошмигнула машина, прошмигнула і її чорна тінь. Сяйнув і зник

---

¹ Сушзавод – завод, на якому сушать фрукти.

з асфальту зблиск вітрового скла і зблиск звіряткових очей. «Траса шалена», – каже бабуся. Дівчинка покликала Діану й подумала, що вона в неї страхопуд...

При сушзаводі магазинчик. Купили цукерок. Дівчинка дала першу цукерочку Діані. Та відразу хапнула її з руки. З папірчиком. Цукерочку з'їла, а папірчик виплюнула. Розгорнула карамельку собі в роті. По дорозі додому підстрибувала до дівчачих рук, просила ще, але на трасі не можна зупинятись і ловити гав. Бабуся була задоволена: продати б ще трохи яблук, і буде онуці на «жучки» в коси, на цукерки та ще на що треба. Палажка посадила у візок Марту, а Марта посадила собі на коліна Діану – поїхали з горбка додому. Примчавши мовби на ридвані, Марта всілася на порозі веранди, перекидала язичком у роті карамельки, годувала свою пестунку, повчаючи її, що ці цукерочки вирости на яблунях, і хвалилася, що на яблунях виростуть ще й «жучки» – пластмасові заціпки, якими вона стискатиме собі кіски. А може, на яблунях виросте голуба, якраз їй до лиця, стрічка. Діана ласо розгризала карамельки, випльовувала папірці... На цьому порозі дівчинка навчила собачку подавати лапу – вітатися. Незабаром Діана подала лапу й бабусі, лизнувши і їй руку.

– Ти бач, – дивувалася бабуся, – і лапу дає, і в руку цілує. Чемна, як діти за давніх часів.

Вона, напевно, згадала своє дитинство, коли хлопчики й дівчатка, зустрічаючись зі своїми дідусями і бабусями, з дядьками і тітками, зі старшими взагалі, завжди чемно цілували їх у руки, виявляючи пошану. Та хоч собачка й навчилася вітатися, але не кожному виявляла свою ввічливість... Але кого вона не любила, просто ненавиділа, так це дядька Петруня. Не лише на нього самого не хотіла дивитися, а навіть у його бік. Він миршавий і богомільний. Умостившись на лаві, виклавши Біблію на коліна, він передрікає:

– Істинно: занехай усе і вознесись, як цар Соломон!..

Він вдає, що живе в постійному страху, що завжди в чомусь розкаюється. Щоб зачепив щось чуже, щоб гримнув на опецькуватого вітрогона, коли той і наробить шкоди? Боже збав. З його губів мовби капле нектар. Спробуй такому в чомусь відмовити! Мастить маслом, а в нього й торішнього снігу не випросиш. Діана й не гавкає на дядька Петруня: просто зневажає. А трапилося: він навіть порятував її. Собачка встромила голову в штахетисту хвіртку, не могла з такої пастки вихопитися, і дівчинка була безсила їй допомогти. Нагодився проповідник.

– Гарне створіннячко, – почав ніби казання дядько Петрунь. – Прикордонна порода¹! Таку породу треба... – розхвалював собачку, погладив, а вона вся затрусилася, затремтіла.

¹ Прикордонна порода – собака, яка несе службу, охороняючи кордон.

Відбив штахетину, Діана так і порскнула від нього. Була раніше мала, могла стромляти голову між штахетини, а підросла – штахетини завузькі.

– Вовк! – буркнув тоді дядько Петрунь.

Недолюблювала Діана, як хтось приїжджав автомашиною. Панічно дзявуліла, розриваючись. Гавкала й гавкала на машину. Її годі було вгамувати. З бабусею вона була стримана. Ходила по її слідах, годинами могла висиджувати на городі. З повагою і витонченістю вона ставилася до Миколи – лікаря, який навідувався зі свого обласного центру в неділю до своєї матері – бабусиної приятельки. Та найбільшими її товаришами, без яких не могла обійтись, без яких нудьгувала, усамітнівшись у буді-вулику, була голоштáнна¹ дівтора. У ті рідкісні хвилини, коли розкучманна ватага й криклива галáйстра² з якихось причин залишали її, вона не помічала нікого із старших, нехтувала ними, а знудившись зовсім, мляво вибиралася зі своєї домівки, ставала лапами на паркан і дзявуліла на вулицю, ніби так і просила: «Пустіть мене до дітей!». Крім Марти, липнула й до Лесі. Підстрижена гарним кружечком Лесина голівка була мовби справді в шапочці. А на личку – чорні очі. Вуглики...

Коли дівчатка довго поралися в садку або коли засиджувалися на городі, допомагаючи бабусі полоти город, Діана чекала-чекала й починала їх викликати. Підскакувала на стежці, гострі вуха миготіли над бурячинням. Потім вони втрюх ішли в поле або до лісу. Сіренька мчала з роззявленою пащекою, хапаючи за ноги то Лесю, то Марту. Дівчатка із собачкою спочивають у кущах під гайком. Діана влягається коло їх ніг і тихенько повискує, мовби щось собі бурмоче від щастя, що звідси і їй видно далеч... Але тут усім в очах раптом змигує синьо-рожеве, з білим ряботинням, із чорненькими цяточками, облямованими червоним.

– Перелівниця! – скрикує Марта, випустивши з рук собачку.

Дівчинка завмирає, собачка насторожується. Леся безпорадно підіймає сачок. Такий метелик – і прогавити! А Діана бачить перелівницю: сіла на опалому листку.

– Розмах крил шістдесят – сімдесят міліметрів, – украдливо вишіптувала Марта. – На передніх крильцях очка, а на задніх біла перев'язь... – наставила руки, нишкло підступаючи до куща.

Собачка не стримується, гавкає, зганяє перелівницю. Метелик то летить, то опускається до землі, сів, перепочив і знов підіймається вгору – мерехтить. Дівчатка пускаються за ним.

¹ Голоштáнна дівтора – напівроздягнуті в спеку, тому убогі на вигляд, малолітні сільські дітлахи.

² Криклива галáйстра (діалектне) – галаслива зграйка дітлахів, юрба малюків.

Діана вишугувала¹, а вони бігли, падали, уставали. Зникла, розтанула. А трійко ловчиків обпеклися кропивою. Кропива жалюча! Та дівчатка з собакою вигнали з неї адмірала. Метелик злетів – заслонював день своїми крильми. Брунатний, позолочений, осяйний, мовби у ньому відбився назавжди і жовтогарячий схід сонця, і блакить радісного ранкового неба. Адмірал! Марта вихопила в Лесі сачок. Діана не подавала голосу, стригла вухами й пантрувала очима. Адмірал не звивавсь угору, не сідав на кущі, на дерева. Важкий. Але й адмірал зник... Пізно-пізно, вертаючись із поля, у гайку над селом дівчатка впіймали перелівницю – крилату веселку, а Діана навіть накрила лапою адмірала. Пошкодила зопалу на ньому опилення, і Марта потягла за це її за вухо. Але не біда: на адміралових крилах видно і схід сонця, і ранкове небо.

Бабуся переймається, виглядає їх... Винесла у двох тарілочках по щільничку² меду, а собачці кісточок, які зберегла з обіду. Мед зі щільників ниточками стікав із дівчачих пальців. Швиденько підставляли паляницю. Не їли, полизували – так смачно! На кінчиках язиків, у горлі пахло квітами.

– Молоко! – прозвучав зворушливий жіночий голос, у якому озвалися ласка і тепло запрошення. Кликкала Лесина мама.

Звившись, відірвавшись од землі, блиснувши в сутінках очицями, Діана кинулася до хвіртки. Знала слово «молоко» ліпше, ніж своє ім'я. Собачка поривалася дівчинці до грудей, канючила молока.

А вранці, коли Марта спала, бабуся біла Діану. Пещена п'якосниця замучила величеньке курча. Дівчинка начебто аж зараз помітила, яка її вихованка велика. Шерсть на ній уже не м'якенька – щетиниста, цупка. Зміцнів крижистий загривок, видовжилася морда, стали крутішими груди і сильними лапи. Хребет вилискує – сіро-чорний. Дівчинка стала спостерігати, як Діана перемінюється... Щодня вона утверджувала свою незалежність. У її натурі озивались інстинкти предків. Лежала й сиділа з якоюсь аж ніби величністю. Не лише курчата, кури боялися потрапити їй на очі. А кішка з кошенятами тепер обходили її десятою дорогою. Діана розпотрошила Лесиного півня, який

▲ Тарас Шевченко. Портрет дівчини із собакою

¹ Вишугувати – полахати.

² Щільничок – соти, прямо з вулика, у які бджоли носять нектар.

злетів на бабусин паркан і надумався розкукурікатися на цілий куток. Стягла його з паркану. Зуби вп'ялись в шию. Бідолаха стріпнув, замахав крильми і повис з її пащеки. Марта перелякалася. А Діана геройськи стояла перед хвірткою з півнем у зубах. Куток збунтувався, але Марта обіймала Діану за шию, допитуючи її:

– Ну що ти наробила? Навіщо?.. – Сіре наструнене звірятко, вже не звірятко, а молодесенька вівчарка, не опускала голови. – Я не прив'язу тебе. Нізащо!

Надалі до Марти ніхто не смів ні торкнутися, ні навіть підійти – відразу: «Рр-р-и!..». Інколи хтось чужий кидав собачці шматочок хліба, ласий кружечок ковбаски. Ніби тих гостинців із чужих рук й не бачила! І не чула нічийого голосу, як би він не бринів ласкаво. А щоб її хтось погладив? «Гр-р-ру!» – шкірилася. Її все важче й важче ставало годувати. Залишків супу, каші, якихось там кісточок уже не вистачало. Дівчинка покрадьки віддавала сіренькій свої порції. Так і не знала прив'язу. Росла, а її вулик-хижка мовби зменшувалася. Заходячи під дашок, вона згиналася, скарлючувалася, втискуючись досередини. Розвернувшись там, виставляла голову – голова була на цілий отвір.

– Ото бджола! – жартувала бабуся, дивлячись на буду-вулик.

Марта тісніше притиснулася на порозі до старенької. Тепер у них тільки й мови, що про Діану. Що з нею робити? Дівчинка дивилася на вівчарку, а думала про велике місто, куди їй треба їхати. Хто й що буде з Діаною? Вечори стали темніші. Бабуся і дівчинка не стільки перемовлялися словами, як блимливими поглядами: «Що ж робити?» – розуміючи одна одну в німій мовчанці. Діану треба комусь віддати. Кому? Не вона – сіре звірятко, а вони – люди – мусять із нею розлучитися. Бабусі не хочеться розлучатися. Дівчинці ще дужче не хочеться. Важко. Але що вдієш?..

Натупотівшись на подвір'ї, дівчинка й вівчарка бігли, куди їм заманеться. У потайні кутки садка, у хащі горобу. Діана клала Марті на коліна свою голову. Обое були смішні, особливо дівчинка, як буває смішною дитина, коли наспівує зовсім недитяче. Вівчарка в реп'яхах. Марта вибирала чіпкі реп'яхи з їжакуватої шерсті. Їй не до сміху! «Лучче було, лучче було та й не знати...» – співала-проказувала журно, гірко, невтішно.

Дівчинка розкинула надувний матрац на моріжку. Марта колись скупала її, коли в Діани животик ну зовсім голопузився. Намилила шампунем, повимивала у вухах. Спека, що не продихнеш, а цуценя ловило дрижаки. Дівчинка закутала його рушником, зогривала своїм тілом. Воно тремтіло, і Марта побоювалася, що собача простудиться. Якраз нагодився Микола-лікар. Він заборонив купати цуценя, поки животик не

зашерститься. «А ще воно дрижить з ляку», – сказав він. Обійшлося, собачка не простудилася, але... не забула давнє.

Матрац спускається на воду. Розставивши руки, заходить у воду дівчинка. А вівчарка метастеється берегом. Вона начебто справжній плавач – набирає розгону. Шубовсть! Марта пронизливо верещить. Пірнає у воду, наздоганяє матрац і, вигулькнувши, всідається на ньому. Діана пливе до неї. Гребе лапами, морда поверх води, хвіст розпущений, як стерно́. Дівчинка подає їй руку, а вона – лапу. Вмоцнюються на матраці. Матрац-острівець неохоче причалює. Берег і ставок осяяла веселка. Дівчинка і вівчарка стояли в її брамі.

– Віддайте мені Діану... – сказав доглядач за ставком.

Вівчарка не просто йому подобалася, а була потрібна для діла. Десь-то він прочув, що вона не зможе жити в бабусі, що стара не дасть їй ради і що дівчинка, яка приїхала на канікули, не може забрати її із собою.

– Їй-бо, я її не зобиджатиму, – поклявся він, забожившись. І додав: – Слово честі! – А потім ще раз: – Їй-бо!

Його називали Севою, Севкою або Стівкою – залежно від того, коли і як він ставився до сільських рибалок. Засмаглий, аж чорний.

– Хочеш м'яса? – звертався до собаки. – У сажалках форель. А форель знаєш чим годують? М'ясом. М'ясом і печінкою...

Вівчарка знала слово «м'ясо», як і «молоко». Сиділа коло Мартиних ніг й облизувалася. Наближались до сітчаної загорожі, Сева обігнав їх, вийняв ключа й відімкнув залізні ворота. Марта ввійшла першою, а вівчарка за нею. За хатою, у бік лісу, стоїть фургон-холодильник. Севка так і метнувся до нього, розчинив і, стоячи на приступці, почав запопадливо й хапливо кидати шматки м'яса. Діана підхопила один, другий. Сподобалося. Сева усміхався. Але вже через хвилин п'ять собакою почало трусити. М'ясо морожене. Діанине повне черевце стало як холодильник. Отож Марті й Стіві довелося ласунку-ненажеру розтирати.

Звичайно, хоч м'яса тут було багато, але дівчинка не могла так відразу подарувати пестунку. Вони й назавтра прийшли до фургона-холодильника. Діана сама підступила до приступки. Сева заздалегідь розморозив м'ясо, очікував. Ухопивши порцію, собака сховалася під фургон-холодильник – єдине місце, де могла знайти затінок, і там обідала. Потім Марта залишила її на три дні, щоб звикла. Ці дні минали дуже довго, наче тяглися. А завбачливий Стіва взяв і прив'язав Діану. Але собака зірвалася з прив'язу, обірвавши ланцюжка. Він її ледве впіймав. Нізащо не далася б до рук, якби форельне господарство не було обтягнуте густою сіткою.

Улюблена їжа – м'ясе – Діані вже не смакувало. Стіва накїдав його в комірчину, але шматочки так і лежали коло порога. Майбутній господар затурбувався. Він здогадався, що Діана сумує, і, щоб їй догодити, насмажив риби. Сева вже й припрошував – навіть не понюхала.

Чому, на вашу думку, Діані перестала смакувати улюблена їжа?

Бабуся запевнювала онуку:

– Наша Діана буде, як у раю.

Марта не стрималася, подалася на греблю... Вівчарка плигнула на неї, мало не збивши з ніг. Поклала на груди лапи, прилипла мордочкою, тоскно заскімлила. А з її шиї звисав обірваний повідець. Прибіг, задїхавшись, Стіва.

– А я ж їй і вуса обстриг... Але брешуть, що ніби в собаки нюх у вусах. По-моєму, він і в собаки не лише в носі. У голові! – і стукнув себе по чолі. – У душі! – Приклав руку до грудей і видихнув: – Як у всіх нас...

Так і не відбула Діана три дні над сажалками. Ночувала третю ніч дома. Дівчинці несила було відвести Діану до Севи особисто. Коли її забрали, убїгла до хати, сховала обличчя в подушку й плачучи заснула.

Цього разу Стіва поводився розумніше. Не прив'язав вівчарку. Намагався завжди й скрізь бути з нею. Не зачиняв у комірчині, упустив до хати. Вони снідали, обїдали й вечеряли з одного столу. Стіва їв м'ясо смажене або варене, а їй давав сире. Тепер лише Діана засумує, він їй давав цукерку. Де ще так їй жилося б? Та настало останнє прощання.

– Діано! – покликала Марта, вступивши в прорвану сітку.

Вівчарку прожогом винесло з-під фургона-холодильника... Марта верталася додому не греблюю, а через форельне господарство. Діана не побїгла, огинаючи сажалку. Вихопившись із Стівиних рук, а він обїймав її за шию, кинулася, шубовснула в крижану воду і пливла, пливла до дівчинки, виявляючи наостанку свою вірну відданість.

Вранці Марта поїхала. Бабуся залишилася сама. У світлиці, де спала онука й де стояв телевізор, вечорами вже не світилося. Осінь лихоманила роботою: встигнути вихопити все з городу до в'їдливої сльотї, до перших заморозків. Нарешті викопано й звезено картоплю. Поскочувано під хлівець гарбузи. Запаковано на зиму вулики. Можна й перепочити. Бабуся ввімкнула телевізор. Почула, що під верандою щось товчеться. «Мабуть, я не зачинила добре дверей», – подумалося старій.

Видибала на веранду. Двері зачинені, але за ними хтось не може вгомонитися. Діана! Зраділа стара сіренькій, наче побачила свою онуку. Давала їй їсти, але вона ні до чого не доторкнулася. Підіймала писк, щось винюхувала і ворушила вухами.

– Як же ти виросла! – хвалила її бабуся. – Той Севка чи Сева годить тобі. Тепер ти в мене навіть їсти не хочеш. А я і забула про тебе, дочко. Дякую, що провідала.

Тільки Марти нема. Не нюхай і не стрижи вухами. Чекай, дочко, нового літа...

Старенькій було і приємно, і радісно, що Діана завітала, угледівши вогник у вікні світлиці. Написала у велике місто внучці, хто в неї гостював. А тим часом голубий вогник у світличному вікні, під яким колись сіренька чатувала Мартині сни, коштував їй життя... Якогось вечора у світлиці спалахнув екран телевизора. Сіренька скочила, пускаючись через трасу, і втрапила під колеса шарабáнистого¹ самоскида. Врятувати Діану не вдалося. Бабуся про це внучці не написала. Не зважилася.

Дівчинка й досі оповідає своїм шкільним друзям про сіреньку, закінчуючи свої оповіді одним і тим самим: «Чи впізнає мене Діана наступного літа?». Колись вона назвала її ім'ям богині Місяця і полювання, покровительки жінок. Із нею дівчатка впольовували літо, самих себе та ще метеликів. Ото, як виявилось згодом, і вся дичина.

▲ Юрій Клапоух. Дівчинка і собака

---

¹ **Шарабáнистий** (діалектне) – громіздкий; той, що переміщується зі стуком-грюком.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Повість «Діана», як й інші художні твори, має певні умовності показу стиснутого чи розтягнутого часу, простору, взаємостосунків між дійовими особами.

По-перше, за одне літо Діана не встигла б стати настільки дорослою вівчаркою, як у цьому творі, щоб її бабуся вже не могла прогодувати. По-друге, тільки дорослі собаки, якщо точніше – насамперед старі, залишаються вірними до смерті своїм господарям. Молода чотиримісячна собака навряд чи могла виробити настільки велику прив'язаність до своєї першої господині. Крім того, Сева також був розважливим і надійним новим Діаниним господарем. По-третє, тривожне постійне Діанине очікування повернення в село Марти й освітлене вікно як ознака повернення дівчинки – насправді лише художній домисел. Проте гостре авторське осмислення проблеми стосунків людини й відданої їй собаки вчить нас бути гуманними й відповідальними.

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Із смаколиків Діана дуже любила
А морозиво   В яблука в карамелі
Б зефір у шоколаді   Г цукерки

2. Як Діана гралася з Мартою та Лесею? Оберіть малюнок-підказку.

3. Наприкінці твору Діана
- А потрапила до притулку для тварин
  - Б втрапила під колеса машини
  - В втекла в місто шукати Марту
  - Г знайшла для себе кращих господарів

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Опишіть, яким ви уявляєте сад Мартиної бабусі в різні пори року. Наведіть цитати з тексту. Чому, працюючи в саду, бабуся ніби ставала молодшою?
5. Розкажіть, як Марта допомагала своїй бабусі по господарству. Чи дбайливо дівчинка виконувала свою роботу?
6. Попрацюйте в парах. Розподіліть між собою запитання та дайте на них відповіді. Зробіть спільно висновок про те, чи розбірливо ставилася Діана до людей.

До кого Діана ставилася приязно?
Чому?

Кого остерегалася Діана?
Чому?

7. Чому односельці раптом збунтувалися проти Діани? Зачитайте рядки з тексту, які передають реакцію Марти на обурення людей.
8. Розгляньте схему. Наведіть приклади з тексту, які ілюстрували б визначені на схемі характеристики Діани.

Розумна, обережна
молода вівчарка

← ДІАНА →

Пустотливе,
капосне щеня

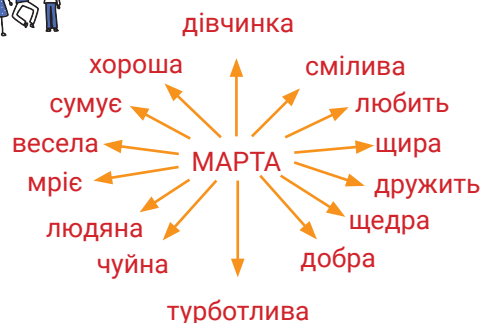
9. **Мікрофон.** Як ви розцінюєте категоричну відмову Марти тримати Діану на повідку й не випускати її з подвір'я? Поясніть свою відповідь.
10. Розкажіть про останні дні літа, які Марта й Діана провели спільно. Чи відчувала, на вашу думку, вівчарка тривожність у словах і поведінці дівчинки?
11. Що змусило бабусю та Марту віддати Діану доглядачеві за ставком Севі? Чи правильно вони, на вашу думку, зробили? Чи сумувала вівчарка за дівчинкою? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Визначте помилки, яких припустився Сева в поводженні з вівчаркою. Чи вдалося йому та як саме їх виправити?
13. Сформулюйте тему та ідею повісті «Діана».
14. Визначте елементи сюжету твору.

- 15. Гра «ТАК – НІ».** Підтвердьте або заперечте подані твердження. Кожна правильна відповідь – 1 бал.

ТАК чи НІ

1. Діаною маленьке цуценя назвала Марта.
2. З перших хвилин знайомства Діана почала лаштитися до Марти і вистрибувати їй на руки.
3. Найкращими, за словами автора, у Діани були очі, бо виявляли чистоту й не знали найменшої скаламученості.
4. У бабусиному садку росли молоденькі яблуньки, які щороку добре плодоносили.
5. Діана знала слова «молоко» і «м'ясо» ліпше, ніж своє ім'я.
6. Марта й бабуся віддали Діану Севі, бо в них не було чим годувати вівчарку.
7. Мартина бабуся, дивлячись на буду-вулик, інколи називала Діану бджолою.
8. Марта відчувала недобрих людей і просто їх ігнорувала.

- 16.** Об'єднайтеся в групи. Оберіть одне з поданих групувань до образів твору. Визначте, що в обраному образі є зайвим, а що варто було б додати.

МІРКУЄМО

17. Прочитайте останній абзац твору. Поясніть, як ви розумієте сказане в двох реченнях наприкінці.
18. Поміркуйте, чи стала вівчарка Діана вірною подругою для героїні повісті в пізнанні таємниць світу, розвагах, домашніх клопотах.
19. Чи правильно, на вашу думку, зробила бабуся, коли вирішила завести вівчарку? Чи все добре обміркувала перед цим? Поясніть свої відповіді.
20. Як ви думаєте, чи була вина людей у загибелі Діани? Чому? Поміркуйте, як можна було б уникнути трагедії.
21. Зіставте образи Марти (повість «Діана») та Сашка (повість «Сіроманець»). Що спільного між цими двома персонажами? Поміркуйте, чи зміг би Сашко знайти спільну мову з вівчаркою.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

22. Напишіть фанфік до повісті «Діана». Уявіть, що трагедії вдалось уникнути.
23. Розгляньте репродукції картин та ілюстрації художників, подані до тексту повісті. Яка з них сподобалася вам найбільше? Опишіть усно цю картину.

Володимир ПІДПАЛИЙ (1936–1973)

Володимир Підпалий народився на Полтавщині. У своїй біографії він писав: «Мати знала тьму казок та приповісток, шанувала загадки й уміла знаходити до них ключ... Образ батька можна було б відтворити у величезному циклі: батько качає мед; батько садить дерева; батько йде до армії...». Загинув батько Володі на війні під час битви за Дніпро в 1943 році.

Після закінчення школи майбутній письменник служив на флоті, а згодом успішно склав іспити до Київського університету на філологічний факультет. З усіма людьми: рідними, друзями, колегами, випадковими знайомими – був надзвичайно уважним, доброзичливим, чуйним.

Володимир Підпалий – поет, прозаїк, перекладач. У своїй творчості дивовижно поєднував лірику й епос. Як літературний редактор допомагав багатьом письменникам видавати книжки. Відчуємо глибоку задушевність і тонку красу поезії митця.

* * *

...Бачиш: між трав зелених,
як грудочки, пташенята...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може, не зможу батьком –
стану їм старшим братом;
будь їм, маленьким, сірим,
просто сестрою ти...

Кажеш, що не зумієм,
не маєм любові й хисту...
Що ти?! А руки? Серце?!
Куди заховати їх?!
Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість гріх...

Треба в житті любити
гáряче і багато:
сонце, дощі зернисті,
дорогу в пилу, траву!
...Бачиш: в гнізді малому,
як грудочки, пташенята,
немічні ще, невміло
ворушаться і живуть!..

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Верлібр – вірш, у якому немає рим, а рядки мають різну довжину й різну кількість наголосів.

Вірш В. Підпалого «Бачиш: між трав зелених...» є зразком верлібру. У творі спостерігаємо лише неточне й неповне римування четвертого й восьмого рядків кожної строфи (*берегти – сестрою ти, заховати їх – гріх*). Але цей вірш не можна вважати прозовим твором, бо він має чіткий ритм, високопоетичні художні засоби і ліричного героя.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що засуджує В. Підпалый у вірші «Бачиш: між трав зелених...»?

жорстокість

боягузтво

підлість

зрадництво

байдужість

АНАЛІЗУЄМО

2. Кого автор обирає персонажами свого твору? Чи справді вони є найбільш безпомічними?
3. Що має на увазі ліричний герой, коли просить стати навшпиньки біля гнізда й берегти спокій пташенят? Чи можна в реальному житті чіпати пташині гнізда?
4. Знайдіть і зачитайте рядки вірша, які засвідчують обурення ліричного героя. Що саме викликало такий гнів? Як ліричний герой намагається усвідомити співрозмовника?
5. Прочитайте виразно другу строфу вірша. Як ви розумієте її зміст? Чому в реченнях використано знак питання і знак оклику?
6. До кого, на вашу думку, звертається ліричний герой? Про що він просить? У чому намагається переконати? Скористайтеся поданими «підказками».

Ставитися з любов'ю й обережністю.

Не споглядати, а діяти.

Не обмежуватися співчуттям.

Не виправдовувати бездіяльність слабкістю.

Вірити в силу добра.

7. Чи можна стверджувати, що ліричний герой твору – це щира, добра людина, яка дбає про бережливе ставлення до всього живого? Обґрунтуйте свою відповідь.

8. Знайдіть і зачитайте вголос рядки вірша, які можна вважати мотивом (основною думкою) цього твору.
9. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має знайти й виписати епітети, а хтось – зменшувально-пестливі слова. Поясніть їхню роль у тексті.

10. Поясніть, як ви розумієте подані уривки з поезії.

Метафора

«ляже на нашу совість
за нашу байдужість гріх»

Порівняння

«як грудочки,
пташенята»

МІРКУЄМО

11. Поміркуйте, чи складно в житті бути уважним до всього, що нас оточує. Що заважає, на вашу думку, нашим сучасникам / сучасницям бережно й відповідально ставитися до довкілля?
12. Поясніть, яка настанова ліричного героя дуже важлива сьогодні для всіх нас. Як ви відповіли б на запитання «Навіщо людині руки й серце?»?
13. Поміркуйте, чим близькі почуття, думки ліричного героя з почуттями, переконаннями, думками Сашка з повісті «Сіроманець».
14. **Мікрофон.** Продовжте по черзі запропоновані речення. За потреби скористайтеся довідкою.

1. Найбільше у вірші В. Підпалого мене вразило ... .

2. Я згоден / згодна з поетом, що треба в житті ..., бо, на мою думку, ...

3. Після прочитання поезії В. Підпалого в мене виникли позитивні емоції, як-от: ...

Довідка. Задоволення, радість, здивування, завзяття, замилювання, упевненість, піднесеність, повага, довіра, ніжність, любов, прихильність, вдячність, гордість.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

15. Проілюструйте вірш за допомогою скрайбінгу – схематичного малюнка, схеми, діаграми тощо.
16. Намалюйте усно художню картину світу, зображену в поезії В. Підпалого.

ЧИТАЦЬКИЙ КЛУБ

Прочитайте вірш Володимира Підпалого. Поділіться своїми враженнями.

Зимовий етюд

Трішки туману і трішки інею,
неба льодинку холодну –
на шлях...
Вечір, мов казка, над Україною,
казка, як вечір,
аж синьо в очах...

Там, за тополями,
за огорожами,
де місто тікає на ніч в степи, –
все запорошене,
все насторожене,
вся Україна заслухалась –
і не спить...

Ліна КОСТЕНКО (Народилася 1930 р.)

Ліна Костенко – унікально талановита українська поетеса, принципова й відповідальна людина. На її дитинство випали тяжкі роки голодомору і Другої світової війни. «Дитинство, вбите на війні» – так скаже вона про себе.

Народилася поетеса на Київщині. Батьки її вчителювали і з ранніх літ прищеплювали доньці високі моральні якості й естетичний смак. На все життя вона збереже образ свого батька – Василя Костенка, поліглата-самородка. Одного страшного дня його заарештували аж на десять років. Маленька Ліна тоді ще й не уявляла, що таке бути дочкою «ворога народу», вона просто не могла змиритись у душі.

Вірші почала писати приблизно у чотирнадцять років, а в шістнадцять – побачили світ її перші друковані поезії. Довелося Ліні Костенко пережити й часи, коли влада забороняла друкувати її твори, але поетеса завжди залишалася чиста душею і не йшла на жодні поступки чи компроміси.

Ліна Костенко входить до переліку найвідоміших жінок сучасної України. Її творчість – невід’ємна частина нашої історії та культури. Її вислови надихають на зміни й змушують замислитися над вічними темами. «Саме вона привчила не дуже сміливих людей до того, що слова *незалежність*, *гідність* і *свобода* існують в мові не просто так», – влучно зазначив письменник Юрій Андрухович.

* * *

Ще назва є, а річки вже немає.
Усохли верби, вижовкли рови,
і дика качка тоскно обминає
рудиментарні¹ залишки багві².

І тільки степ, і тільки спека, спека,
і озерявин³ проблиски скупі.
І той у небі зморений лелека,
і те гніздо лелече на стовпі.

¹ Рудимент (книжне) – залишок, пережиток того, що зникло.

² Багва (діалектне) – драговина, багно.

³ Озерявина (розмовне) – висохле озеро; місце, де було озеро.

Куди ти ділась, річенько? Воскресни!
У берегів потріскались вуста.
Барвистих лук не знають твої весни,
і світить спека ребрами моста.

Стоять мости над мертвими річками.
Лелека зробить декілька кругів.
Очереті́ із чорними свічками
ідуть уздовж колишніх берегів.

▲ Микола Пимоненко. По воду

■ АНАЛІЗУЄМО

1. Яку нерадісну картину змальовує поетеса у вірші? Над чим змушує замислитися?
2. Що свідчить про те, що раніше на цьому місці була річка, яка живила своєю благодаттю довкілля? А куди й чому могла зникнути річка?
3. Уявіть, що річка знову стала повноводною. Чи змінилося б усе довкола? Опишіть уявну картину.
4. З яким почуттям оповідає лірична героїня про зниклу річку? Скористайтеся за потреби поданою схемою. Поясніть свою відповідь.

5. Знайдіть у тексті метафори. Поясніть їхню роль у творі.
6. Знайдіть серед поданих тверджень ті, що співзвучні з прочитаним твором.
  - Природа – це безмежний запас ресурсів.
  - Люди мають берегти довкілля та розумно використовувати ресурси.
  - Майбутнє Землі залежить від наших дій сьогодні.
  - Природа здатна самовідновлюватися впродовж кількох років.

■ МІРКУЄМО

7. У творі йдеться про те, що зникла лише річка. Але чому ліричній героїні так страшно від цього? Які образи вірша створюють загальну картину пустки?
8. Поміркуйте, чи актуальна сьогодні порушена в поезії проблема для вашого населеного пункту, для України чи для Землі загалом.

* * *

Дзвенять у відрах крижані кружальця.
Село в снігах, і стежка ані руш.
Старенька груша дихає на пальці,
їй, певно, сняться повні жмені груш.

Їй сняться хмари і липневі грози,
чиясь душа, прозора при свічі.
А вікна сплять, засклив мороз їм сльози.
У вирій полетіли рогачі.

Дощу і снігу наковтався кóмин,
і тин упав, навіщо городить?
Живе в тій хаті сивий-сивий спомин,
улітку він під грушею сидить.

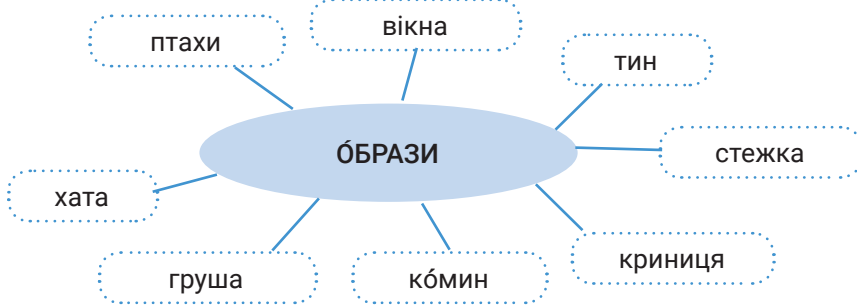
І хата, й тин, і груша серед двору,
і кияшіння¹ чорне де-не-де,
все згадує себе в свою найкращу пору.
І стежка, по якій вже тільки сніг іде...

¹ Кияшіння (розмовне) – (збірне) качани кукурудзи.

АНАЛІЗУЄМО

- 1. Мікрофон.** Опишіть картину, яка постала у вашій уяві після прочитання вірша Ліни Костенко. Чи вдалося поетесі передати самотність природи, тугу за господарями?
- 2.** Чому в хаті живе лише сивий-сивий спомин? Про що він може нам розповісти?
- 3.** Оберіть серед поданих образів той, який, на вашу думку, є центральним у творі, навколо якого групуються всі інші образи. Поясніть свою відповідь.

- 4.** Які з названих на схемі образів, на вашу думку, змальовано найпоетичніше? Поясніть свою відповідь, покликаючись на текст.
- 5.** Як ви розумієте такі слова: «Все згадує себе в свою найкращу пору»?
- 6.** Які художні засоби використовує поетеса, щоб зачепити найтонші струни душі? Наведіть приклади.

МІРКУЄМО

7. Поміркуйте, чи допомагає пейзаж відтворити порухи душі ліричної героїні. Чому цю поезію можна віднести як до пейзажної, так і до філософської лірики?
8. Чи згодні ви з тим, що саме природа допомагає людині розвиватися, пізнавати себе, відновлювати сили? Поясніть свою відповідь.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

9. Намалюйте ілюстрацію до одного з прочитаних віршів Л. Костенко. Доберіть до цієї ілюстрації цитату з тексту.

10. Доберіть музичний супровід до віршів Л. Костенко. Прочитайте виразно один із віршів під цей музичний супровід.

ЧИТАЦЬКИЙ КЛУБ

Прочитайте вірш Ліни Костенко. Поділіться своїми враженнями.

* * *

Буває, часом спігну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

Віртуальна екскурсія.

Зіскануйте QR-код і здійсніть цікаву віртуальну екскурсію «Мальовнича Україна», під час якої ви оглянете багато пам'яток природи – унікальних природних об'єктів, що мають наукове, пізнавальне, культурно-естетичне значення.

<https://nx.litera.ltd/s/5nkZYz4N3erNnsp>

Для додаткового читання.

Максим Рильський. «Синові».

Володимир Підпалій. «Матері».

Ліна Костенко. «Цей ліс живий...», «Люблю чернігівську дорогу...», «Кольорові миші».

Борис Олійник. «Крило».

Мар'яна Савка. «Відлітайте, дерева. Прощай, нетутешня пташко...».

Наталя ОКОЛІТЕНКО (1939–2017)

Наталя Околітенко народилась у Києві, а дитинство провела в місті Острі на Чернігівщині. Коли дівчинка була ще в шостому класі, газети й журнали вже друкували її вірші.

Вирішивши стати біологом, Наталя закінчила Київський університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Фізіологія рослин». Кілька років працювала вчителькою біології та хімії, а згодом – редакторкою в газетах і журналах, писала статті. Мала енциклопедичні знання і гострий аналітичний розум.

Наталя Околітенко – авторка не тільки художніх творів (новел, оповідань, повістей, роману), а й науково-художніх книжок, у яких популярно викладала питання біології.

Багато творів письменниці – фантастичні: про космос, незнані планети, міжзор'яні мандрівки. Але авторку насамперед цікавив космос людської душі, приховані фізичні можливості нашого тіла, вміння бачити красу, прагнення зберегти нашу планету.

Чоловік Наталі Околітенко – Данило Кулиняк – також був письменником і журналістом, а ще – екологом. Саме його вірш письменниця майстерно вплела у фантастичне оповідання «Крок вікінга». Тож вирушаймо разом із міжзор'яними мандрівниками на пошуки нової планети.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Коли вмирає дуже масивна зірка, її величезна вага тисне на ядро, відбувається вибух – й утворюється чорна діра. Водночас, як припускають учені, надмасивні чорні діри могли з'явитися не через смерть зірок, а самі собою, на етапах раннього розвитку Всесвіту. Фізичне тіло, що блукає надто близько до чорної діри, потрапляє в пастку тяжіння, зазнає поглинання, розривається на атоми.

Якщо чорні діри – це факт, то білі діри – тільки припущення, гіпотеза. Учені не знайшли доказів їхнього існування. Фізики описують білу діру як місце, куди ніщо не може проникнути ззовні, бо діра нескінченно викидає матерію.

У науковій фантастиці поширений міф про те, що космічна діра є своєрідним порталом (часовим тунелем) в інший Всесвіт. Перевірити це поки що неможливо, адже відстань від Землі до найближчих чорних дір – більше ніж тисячу світлових років.

КРОК ВІКІНГА¹

ОПОВІДАННЯ

Глибоко зітхнувши, Микола почав концентруватися. Мав не тільки здолати колапс, а й зберегти здатність блискавично приймати відповідальні рішення – не сумнівався, що потреба в них виникне. Однак прикрих відчуттів не було, і незабаром йому нічого не лишилось, як зняти внутрішню напругу, точніше, вона зійшла сама.

---

¹ Вікінг – морський воїн давньої Скандинавії.

Поряд сидів Ів, він зосереджено вдивлявся в екран, де мигтіли невиразні тіні.

– Щось сталося, – сказав Микола. – Закинути нас в інший Всесвіт не вдалося, мабуть, не стачило енергії для «білої діри».

Ів розпростав і повільно розтер руки, ніби щойно відірвав їх від важкої роботи.

– Відверто кажучи, я в це вірив і не вірив, точніше, воно мені голови не бралось. Я і природну «чорну діру» з усіма її гравітаційними ефектами уявити не можу, а штучну...

– Ха! «Чорна діра»! Я і досі не збагнув, що таке електрика. Ніби все розумію – рух електронів і так далі, хоч лекцію на цю тему читай. А уявою осягнути не годен! І телебачення для мене – суцільна містика.

– Бог із ним! Ми практики, у нас своя робота... Про теорію нехай інші думають. А про таку елементарщину не варто й розводитись. Таблиця множення – то для вчителів і першокласників.

Вони засміялись і повернули крісла у вертикальне положення. Чекали подальших розпоряджень із Центру керування польотами – вийти з корабля чи готуватися до нового старту.

– Ще поживемо, – раптом мовив Микола.

– Отакої! – Ів аж присвиснув. – Оце з такими настроями ти збираєшся мандрувати? Як же тебе пропустила психологічна комісія?

– А що мені та комісія? Вона бере на контроль емоції, я ж їх і сам за собою не помічав. Просто перші завжди найбільше ризикують, бо людству все дається методом проб і помилок. Якась маленька несподіванка, щось трохи не передбачили і...

– Усе передбачено, усе вивчено й перевірено експериментами. Ти просто песиміст, Миколо!

– Оптимістичний. Я згоден покласти своє життя на те, щоб людство дізналося про якусь непередбачену деталь... Дивися, Іве!

Екран, від якого вони відірвалися на хвилю, яскраво спалахнув, і на ньому з'явилися обриси небесного тіла, оповитого чи шлейфом із газів, чи просто димом. Сліпучий зблиск вихопився з-під тієї запони, і, хитнувшись, немов м'ячик на поверхні озера, планета щезла з поля зору.

– Змінився кут екліптики¹! – вигукнув Ів. – Який жах! Що це?

– Заспокойся, – сказав Микола. –

Здається, ми таки летимо й проходимо крізь шварцшильдівську² сферу. Заспокойся. Коли це Земля, то ми побачили те, що станеться в дуже далекому майбутньому. Власне, нас і посилають, щоб ми розвідали, чи матиме людство куди переселитися. У разі потреби...

Ми побачили те, що станеться в дуже далекому майбутньому...

Крізь скло скафандра було видно, як Ів заплющив очі й на чолі в нього проступили краплини поту.

Микола й сам почувався так, ніби його зненацька провели крізь усі кола пекла; вольовим зусиллям він відігнав видово катастрофи, і, ніби вичаклувана уявою, на екрані з'явилася та сама планета, але спокійна, у мирному блакитному мареві.

– Друге народження світу, – прошепотів Микола. – Чи, може, третє, п'яте? Звідки нам знати? Це наше минуле чи наше майбутнє, я геть заплутався...

– Ні, тут без музичного супроводу не обійтися, – силувано засміявся Ів. – Музична драма «Загибель богів»!

Вир грізних і величних звуків різко вдарив по нервах, і Микола наказав:

– Годі! Утратиш над собою контроль.

Ів звів на старшого товариша винуватий погляд:

– Гаразд. Не буду... Але дозволь мені хоч вірша прочитати, коли не хочеш музики. Я мушу дати вихід емоціям.

Миколі стало шкода товариша, й він лагідно торкнувся його руки:

– Вірша читай. Вірш – це спокійніше.

Чомусь одвернувшись, Ів стиха почав:

¹ Екліптика – коло небесної сфери, по якому відбувається видимий річний рух Сонця.

² Шварцшильдівська сфера – умовна сферична поверхня довкола чорної діри.

Від подій тих минуло, може, з тисячу літ.
З прибережного міста країни варягів
На легкому вітрильнику вікінг рушив у світ –
Відкривати незнайдені архіпелаги.

Чи відкрив щось, чи ні – повернувся через рік
Надвечір'ям багряним до сво́го причалу.
Як змінилося все! Те, що бачити звик,
Зникло з цього фі́орду¹. Не стало. Розтало.

А на дикому березі натовп стоїть.
Вікінг крикнув з вітрильника слово вітання:
«Рік мандрівки моєї промайнув, наче мить!».
Та на суші – мовчання.

Похитав головою: «Та хіба ж це отак
На причалі своїх земляків зустрічають?
Я ж з містечка Брунхоульда, Сігмунд-моряк...».
«В нас ні міста, ні роду такого немає! –

Відповів найстаріший з мовчазної юрби. –
Місто з схожою назвою в битви годину
Сотні років, як знищено, і – назавжди.
Щось ти плутаєш, хлопче! Ти – марá чи людина?»

Здивувався варяг. І ступив на причал.
І... розсипався в порошок від першого кроку:
Доки він в океані дні і ночі стрічав,
На Землі промайнуло чотириста років.

– Усе одно я хочу повернутися на Землю, – несподівано пере-
йшов на прозу Ів. – Я хочу повернутися на Землю, навіть якщо
мій перший крок на ній буде останнім.

– Це легенда, – сказав Микола. – Це всього лиш легенда. Ми
неодмінно повернемося на Землю... Читай далі.

Час минає по-різному, в кожного свій.
Час по-різному пліне у різних площинах.
На вітрильнику долі в океані надій
Найвідважніші плавають мрії людини.

Та, ступивши на пристань реальних подій,
Повернувшись до дійсності берега буднів,
Розсипаються в порошок наші вікінги мрій...
Бачу берег – причалюєм. Та чи варто? Чи будем?²

¹ Фі́орд – довга й вузька морська затока.

² Вірш Данила Кулиняка.

Ів замовк, удивляючись в екран. Невимовно прекрасне жіноче обличчя майнуло на екрані, гнучкі руки були простягнені вдалечінь; стрімко вихопилося щось й одразу поійнялося туманом.

Нараз кораблем трусонуло так, що обидва космонавти знепритомніли.

– Один, два, три... Мобілізуєсь! – наказав собі Микола, долаючи млість. Ів прийшов до тями раніше й старанно робив рекомендовані вправи, повертаючи собі форму.

«Приземлення... Приземлення... – повторював звуковий інформатор. – Усі прилади працюють нормально, пошкоджень не виявлено. Приземлення... Приземлення...».

Перед очима котилася світлова доріжка, і на ній мигтіли цифри та умовні пбзначки.

– Ху-у... – Микола витер чоло. – Коли б ще хтось повідомив мені, де ми приземлилися, то й зовсім було б добре. Невже повернулися на матінку-Землю? Ото ганьби наберемося! Теж мені – міжзор'яні мандрівники!

«Приземлення... Приземлення... Усі прилади працюють нормально».

Ів уже почувався добре. Перегнувшись через бильце крісла, гукнув:

– *«Та хіба ж це отак на причалі своїх земляків зустрічають?..»*.

А інформатор уже повідомляв температуру за бортом – цілком комфортну, вологість – гм, гм, щось зависока... Інертних газів у повітрі виявилось так багато, що Микола засумнівався, чи справді нормально працюють їхні прилади. «Бракує вихідних даних... бракує вихідних даних... – пролунало далі. – Таких елементів на Землі не виявлено».

– Що? – підхопився Ів. – Ця бісова «біла діра» таки спрацювала, і ми на третій планеті системи зірки Бернάρда¹. Як скоро все звершилося! Ми перескочили через гбру часу, ти чуєш, мій оптимістичний песимісте? Пора сказати: «Гоп!». Ми перескочили!

Однак Миколу не брали ні переляк, ні радість, він застережливо звів руку:

– Моя розумна й добра матуся радила, навіть коли й перескочиш, не квапитися гукати «Гоп!», а спершу подивитись, у що вскочив. Аналізатор неспроможний визначити елементи, які входять до складу атмосфери й ґрунту цієї планети. Як тобі подобається такий сюрприз?

Приземлення... Усі прилади працюють нормально...

Ми на третій планеті системи зірки Бернάρда...

¹ **Едвард Бернάρд** – астроном. **Зірка Бернάρда** – зірка, яку відкрив Бернάρд у 1916 р.; одна з найближчих до Сонця; відстань до неї від Землі – близько 6 світлових років.

– Нормально! На те ми й прилетіли, щоб на місці в усьому розібратися. Принаймні матимемо, що розповісти, коли повернемось. Якщо вірити нашим теоретикам, на той час на Землі міне кілька сотень років і всі наукові здобутки стануть застарілими. Ми почуватимемося серед землян майбутнього, як почувався б король Артур¹ на вченій раді академії наук. Звичайно, якщо про нас пам'ятатимуть...

– Не просто пам'ятатимуть – нас чекатимуть, нас радо зустрічатимуть... Ретельно перевір скафандр і не забудь про запас їжі, – суворо наказав Микола. – Ну, в добрий час, друзяко!

Він, не вагаючись, ступив уперед і віддраїв перший відсік.

На мить зупинився, відчувши гострий приплив ніжності до свого міжпланетного корабля, маленького куточка рідної планети – від кімнатної рослини на стіні до крихітного плюшевого ведмедика, що під час посадки впав зі столика. Хотілось якомога довше затримати погляд на кожній дрібниці, та, схаменувшись, він рішуче перетнув другий відсік. Біля дверей третього Микола мовив:

– Прогулянка тривалою не буде: за годину – перший зв'язок із Землею.

– А там і справді проминуло кілька віків, а може, і тисячоліть?

– Знаєш, краще про це не думати.

Однак не думати не могли обидва. Про покоління вчених у лабораторії, розташованій неподалік єдиного на планеті дикого плато, де вперше вдалося сколапсувати надщільну матерію і штучно створити «білу діру» – часовий тунель у безмежному просторі поміж двома світилами: «Службу зірки Бернарда». Ця планетна система мала стати другою домівкою для землян. Про те, як давно вмерли, відживши належне, ті, з ким вони знали ще якихось пів години тому. Про те, що для них не змінилося нічого – навіть не встигли зголодніти чи знудьгуватись у товаристві одне одного. Не встигли й усвідомити, що, власне, з ними сталося.

– Будемо спокійно та сумлінно робити свою справу, – сказав Микола, натиснувши на останню кнопку. – Пам'ятати, що найкращі задуми можуть розбитись об дрібницю. Ще раз закликаю тебе до пильності.

Трап спущено, а зелений вогник запевняв, що в радіусі трьохсот метрів астронавтам небезпека не загрожує.

Навіть не дочекавшись, поки до кінця розійдуться стулки дверей, Ів прослизнув у щілину й звів руки, вітаючи нову планету.

---

¹ **Король Артур** – легендарний король Британії, який, імовірно, жив на межі V–VI ст.

Вона була схожою на старовинний, трохи збляклий від часу й через те ще прекрасніший гобелен¹. Лускаті дерева з кронами тілесного кольору оточували галявину, де сів їхній корабель. У повітрі похитувалися сірувато-бежеві рослини, схожі на земні ліани, і м'яко контрастували із золотаво-смарагдовим небом. Дрібнолисті кущики клубочилися, мов дим, та й узагалі все навколо пливло, гойдалося, щомиті змінюючи обриси. Безліч відтінків ясно-брунатних тонів переливалися між червоним і жовтим. Зірка Берна́рда була в зеніті, однак світила притушено, мов крізь густий серпанок.

Незвична гармонія брала за душу, обіцяючи мир та добрі надії.

– Здається, що й справді все гаразд, – сказав Микола й почув у відповідь сповнене захвату зітхання молодшого товариша.

Ніяких стежок не було, і астронавти пішли навпростець, сторожко озираючись навсібіч. Те, що вони називали мохом, приємно пружинило під ногами, і їхні кроки поглинала незглибіма тиша – ні шереху гілок, ні пташиного крику. При-

---

¹ Гобелен – килим із художньо витканою картиною, зображенням.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до оповідання Наталі Околітенко «Крок вікінга»

сівши, Микола торкнувся однієї з рослинки – у руці залишилося рожево-шоколадне стебло з тонким різьбленим листям, схожим на листя «заячого холодку». Найближчий кущ, стиснувшись у кулю, раптом безшелесно вибухнув, виметнувши вгору безліч спор. Озирнувшись на Іва, Микола побачив, що він обплутаний чимось схожим на брунатну павутину. Очі товариша сміялися за склом скафандра, і нагадував він хлопчика, який, тікаючи від грози, перебіг порослий високою травою луг, зібравши на себе пилок усіх квітів.

Вони вирішили пройти трохи вглиб лісу, про всяк випадок тримаючи напоготові лазерну зброю, але незабаром відчули щось схоже на сором за свою сторожкість: та сама тиша дихала на них теплом і затишком – чужа планета ластилася до пришельців, мов пещена домашня кицька, переймаючи їх щасливою вмиротвореністю.

– Коли тут досі не завелись якісь аборигени¹, то гріх, щоб пропадало таке добро, – пробурмотів Микола. – Тло із середньовічних картин, такі собі райські кущі, хіба що зелених барв бракує.

– Нічого! Звикнемо жити й без зелених, – озвався Ів.

Увімкнувши мегафон, він раптом гукнув щосили:

– Гей-гей! А хто тут є живий!..

Ні звуку...

Микола не дав йому повторити заклик:

– Ще й справді озветься хтось із рогами й копитами, а ми ж далеко від корабля. Хоча... Жодних слідів вищих істот, тим паче мислячих, та й узагалі – нічого, крім рослин. Хоч би тобі якась комаха продзижчала... немає й того! Але час вертатися. Ти уявляєш, як сприймуть на Землі наше запізнення?

– Сам радив про таке не думати. Ходімо. Нам є що повідомити.

Галявина, де вони залишили корабель, не скоро засвітилася поміж деревами, і під кінець вони майже бігли, наскільки їм дозволяв важкий скафандр. Подумали б, що заблукали, коли б не власні сліди, що чітко вирізнялися на моховинні. Ось кущик, від якого Микола відламав гілку, – де ж їхній корабель?

Там, де він мав бути, височів жовто-шоколадний пагорб, на ньому ворушилися, мов черв'яки, гнучкі ліани.

– Уже й заплели! – вигукнув Ів. – Яка життєва сила! Нічого, ми її приборкаємо.

Микола спробував згребти рослини зі стінки корабля, й вони піддалися, проте нові негайно ж потяглися туди легкими хвилями, мов конденсувалися з повітря. Вирішивши не витратити зусиль на марну боротьбу, він ступив у їхню масу, мов у болотяну твань, і сам собі не повірив, коли відчув, що виготовлена з

---

¹ Абориген – корінний житель країни або місцевості.

базальтового волокна підніжка прогнулася під ногами. Ціла хмара брунатних спор закрутилася перед очима, сплітаючись у химерне павутиння. Розірвавши його, астронавт із жахом побачив, що двері останнього відсіку стали тонкими й дірчастими, немов бляшанка, що хтозна-скільки пролежала на морському дні.

Їхній корабель танув на ідилічній галявині, немов льодяник у пащі казкового чудовиська, – той корабель, що був споруджений із надміцних матеріалів, що витримав шалене полум'я сконцентрованого часу. Діставшись першого відсіку, зоряні мандрівники перевели подих.

– Ось вона, та «дрібниця», на яку не звернули уваги наші вчені, – гірко всміхнувся Микола...

Прозвучав сигнал, що викликав на контакт із Землею. Астронавти здригнулися.

– Я – «Земля», я – «Земля», – чітко пролунав низький жіночий голос. – Екіпаж «Бернард-1», відгукніться! Минуло чотириста років відтоді, як ви стартували, однак ми про вас пам'ятаємо й із нетерпінням чекаємо від вас звістки. «Бернард-1», відгукніться!

Пильно подивившись на Іва, Микола став перед екраном:

– Я – «Бернард-1». Годину тому ми щасливо дісталися заданої планети. Вона гарна й затишна. Її тяжіння таке саме, як і земне, а в атмосфері достатньо кисню. Та все складніше, ніж ми думали. Згадайте постулат Вернадського¹ про те, що кожна речовина існує незмінною доти, доки перебуває в тих умовах, у яких виникла, а вихід із них спричиняє перегрупування елементів. Тим-то наш корабель руйнується на очах. Здається, мрію вчених про те, що людство розселиться по інших планетних системах, ще довго не вдасться втілити в життя. Бережіть Землю! Бережіть нашу Землю!

Миколин голос урвався: астронавт побачив, що стеля над ним стала прозорою і крізь неї проступають зорі, великі й чисті, як над рідним херсонським степом. Йому перехопило подих... Може, від отруйних випарів, які виділяли чужі рослини, розчиняючи його скафандр? Ів був уже непритомний.

Смарагдово-жовта, схожа на старовинний гобелен планета впевнено освоювала свою здобич, творячи власну біосферу. Через мільйоноліття тут з'явиться прекрасна жінка й простягне до життєдайного світила – зірки Бернарда – гнучкі руки.

– Бережіть Землю, – прошепотів Микола. – Бережіть нашу біосферу...

Бережіть Землю... Бережіть нашу біосферу...

¹ Вернадський Володимир (1863–1945) – видатний український науковець, філософ.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Фантастика (від грец. *φανταστική* – мистецтво уяви, фантазія) – це жанр художніх творів, у якому за допомогою додавання уявних елементів створюють світ, відмінний від сучасного, реального. Фантасти у своїх творах конструюють певну вигадану реальність, вигаданий світ.

У фантастиці виділяють **наукову фантастику** та **фентезі**. В основі наукової фантастики лежить наукове припущення, доповнене фантазією автора / авторки, а фентезі зображує щось завідомо неможливе, містичне, чарівне.

Оповідання Наталі Околітенко «Крок вікінга» є зразком наукової фантастики.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Події в оповіданні Н. Околітенко «Крок вікінга» відбуваються
А на Північному полюсі   В на Мадагаскарі
Б у космосі   Г у центрі Землі
2. На борту космічного корабля перебували
А вікінги й астронавти   В Ів і Микола
Б Іван і Тарас   Г Артур і Бернارد
3. Під час посадки корабля зі столика впав

4. Астронавтам здавалося, що чужа планета ластиться до них, мов

АНАЛІЗУЄМО

5. **Мікрофон.** До яких роздумів спонукало вас оповідання?
6. Для чого астронавти вирушили до надзвичайно далекої зоряної системи, до зірки Бернарда?
7. Чи усвідомлювали Ів і Микола всі небезпеки далекої подорожі й те, що міжпланетна мандрівка триватиме занадто довго за земними мірками? Підтвердьте відповіді цитатами з тексту.
8. Про що ви дізналися з вірша, який прочитав Ів? Поясніть, як ви розумієте останню строфу цього твору. Для чого, на вашу думку, письменниця вистала цей вірш у своєму оповіданні?

9. Опишіть відчуття Іва й Миколи під час польоту та під час приземлення. Як змінювався їхній емоційний і фізичний стан?

10. Прочитайте за особами уривок від слів «Що? – підхопився Ів» до слів «Ів прослизнув у щілину й звів руки, вітаючи нову планету» (с. 233–234). Дайте відповіді на запитання:

1. Про що міркували персонажі? Що їх засмучувало, а що надихало до роботи?

2. Хто з героїв більш емоційний, а хто – більш стриманий, розсудливий? Аргументуйте свою відповідь.

11. Якою спочатку видалась астронавтам невідома планета? Що вона приховувала в собі? Знайдіть у тексті відповідні описи.

12. Чи забули про астронавтів на Землі через чотириста років? Про що повідомляють землянам астронавти під час космічного зв'язку?

13. Про що нагадали Миколі зорі, які він побачив крізь стелю космічного корабля? До якого висновку підштовхує авторка цим епізодом?

14. Доведіть, що оповідання «Крок вікінга» – це наукова фантастика.

15. Перекажіть стисло епізод, проілюстрований на с. 235. Словесно «домалюйте» деталі.

МІРКУЄМО

16. З яким закликком звернувся Микола до землян? Поміркуйте, що спонукало його до цього. Як потрібно розуміти такі слова: «Бережіть нашу біосферу!»?

17. Астронавти не знайшли планети, придатної для життя людей. Та чи даремною, на вашу думку, була їхня космічна експедиція? Обґрунтуйте свою відповідь.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

18. Опишіть усно флору невідомої планети. Зверніть увагу на окремі деталі. Розповідаючи, наголосіть на небаченій красі цієї планети.

19. Розгляньте колаж і поміркуйте над запитаннями.

Чи передбачає фантастика майбутнє?

Що було першим: реальність чи фантастика?

Чому політ на Марс – уже не фантастика?

У 1865 році французький письменник Жюль Верн написав роман «Із Землі на Місяць». У книжці космічний корабель стартував на Місяць зі штату Флорида, США. До складу команди входило трое астронавтів.

20 липня 1969 року американський космічний корабель «Аполлон-11» досягнув Місяця. Корабель стартував із космодрому в штаті Флорида, США. Першим із землян на поверхню Місяця ступив астронавт Ніл Армстронг. Учасниками місії також були Базз Олдрін і Майкл Коллінз.

Затишок у будинку – це стан комфорту, спокою і гармонії. І цей затишок залежить як від елементів інтер'єру, так і від взаємин між членами родини.

- ◆ *Навіщо люди зберігають у будинках старі світлини, листи чи інші сімейні реліквії¹?*
- ◆ *Які основні духовні цінності передають українці від покоління до покоління?*

Прочитавши повість Олександри Дорожовець «Старий будинок», ви переконаєтеся, наскільки важливе в житті кожної людини все, що створено з любов'ю. А ще дізнаєтеся, які таємниці приховані під дахом старого будинку.

Олександра ДОРОЖОВЕЦЬ (Народилася 1981 р.)

Дитяча письменниця, ілюстраторка, дизайнерка Олександра Дорожовець народилася у місті Умані на Черкащині. Здобула освіту в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» за спеціальністю «Правознавство». Любить котів, зоряне небо, а ще пише повісті й казки.

Історія, яку розповідає авторка в повісті «Старий будинок», трапилась у невеликому місті, яке можна перейти з кінця в кінець за дві години. Тут панує тиша й росте багато-багато дерев. А ще тут є старі будинки, у яких давно ніхто не живе. Або майже ніхто...

Головна героїня Софійка, нехтуючи бабусиними пересторогами, наважилася піти Тихою вулицею і зазирнути за паркан покинутого, але неймовірно красивого старого будинку. Що сталося далі? Про це ви дізнаєтеся, прочитавши повість.

¹ **Сімейні реліквії** – документи, предмети, що належать родині та які передають у спадок від покоління до покоління.

СТАРИЙ БУДИНОК

ПОВІСТЬ, ФЕНТЕЗІ
(Скорочено)

Спрогнозуйте за назвою твору, про що могла б бути ця повість, які персонажі в ній можуть бути.

Частина перша

Імбирне печиво й смугастий кіт

(...) Софійка та її подруга Олеся вийшли за ворота школи мистецтв. Софійка вже було повернулася, щоб іти вгору Садовою вулицею до проспекту, коли Олеся запропонувала зрізати кут:

– Ходімо сьогодні по Тихій вуличці. Вийдемо на проспект зовсім поруч із моїм будинком. Будемо разом іти аж до мого під'їзду, та й тобі додому буде ближче.

– Ти ж знаєш, що я пообіцяла бабусі ходити лише по Садовій, – нагадала Софійка.

– Та то ж скільки років тому було. Ми давно виростили, нам уже можна ходити будь-якою дорогою, яка подобається, – заявила Олеся.

Софійка завагалася. Вона, звісно, дала слово бабусі, але стара дорога вже так набридла. Хотілося чогось нового...

І Софійка погодилася.

Вуличка виявилася тихою, як і її назва. Тут не їздили машини й майже не було людей, тому йти цією вулицею було значно приємніше, ніж галасливим проспектом. Уздовж дороги стояли переважно одноповерхові садиби, оточені невеличкими садами. На деяких деревах ще лишалися пізні, трохи примерзлі осінні яблука, і їх можна було дістати з дороги.

Доки Олеся тріскотіла про всілякі дрібниці, Софійка уважно роздивлялася навколо. Вона запримітила куц хризантем, зручну лавочку біля одного з будинків і сірого смугастого неймовірно великого kota – біля іншого. Кіт подивився на дівчинку, фиркнув і зник у кущах. Софійка подалася за ним, щоб глянути, куди він піде, і побачила, як смугастий хвіст зник за перехиленим парканом старої покинутої садиби.

Раніше будинок, напевно, був дуже красивим. Він досі зберіг натяк на колишню красу – у похилому черепичному даху, рештках вишуканої ліпнини навколо вікон та величезному круглому ганку з двома колонами по боках. Перекошений і погнутий паркан усе ще зберігав кований візерунок. Одного металевого прута в паркані не вистачало, тож Софійка підійшла й просунула в шпарку голову, щоб роздивитися сад.

Яким він був колись, тепер уже не вгадаєш – чагарі та й годі. Але від будинку вглиб саду вела охайна, майже не поросла травою стежинка з кольорових камінців.

◀ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Олександри Дорожовець «Старий будинок»

– Який гарний будинок! – захоплено вигукнула Софійка, притримуючи однією рукою Олесю, щоб та не пішла далі без неї.

– Руїна, – байдуже знизала плечима подруга.

– Але колись він був гарний, – наполягала Софійка, хоча не погодитися з Олесєю було важко.

– Ой, поглянь! – сплеснула в долоні дівчинка. – Там хтось живе!

Софійка саме побачила, як на ганок будинку вийшов хлопчик і попрямував углиб саду кольоровою стежкою.

– Та нікого там немає, – сказала Олеся, навіть не повертаючи голови. – Цей будинок стоїть порожнім, відколи я себе пам’ятаю. Моя бабуся розповідала, що його господарі поїхали до Ізраїлю чи ще кудись далеко й там померли. Тож тепер цей будинок нікому не належить і нікому не потрібен.

– Але ж он хлопчик іде до саду. Я бачила, як він спустився з ганку.

Олеся підійшла ближче й просунула голову в отвір між прутами поруч із Софійкою. Доки дівчинка прилаштувалася, щоб краще все роздивитися, хлопчик на стежці озирнувся, помахав Софійці рукою і зник за деревом. На мить навіть здалося, що він розчинився в повітрі.

Дивний це був хлопчик. Приблизно Софійчиного віку чи, може, трохи старший. Блідий настільки, що аж прозорий, худий, довгий і дуже сумний. (...)

Наступного дня Олеся вдруге вмовила Софійку йти додому Тихою вуличкою. Поруч із покинутим будинком знову стояв загадковий хлопчик. Цього разу він чекав біля паркану, і коли Софійка з Олесєю проходили повз, помахав дівчаткам рукою.

Серце в Софійки затремтіло.

– Дивися! Знову цей хлопчик! – вхопила Софійка подругу за рукав. Та доки Олеся озирнулася, поруч із парканом уже нікого не було.

– Знову втік, – знітилася дівчинка.

– А по-моєму, годі вигадувати! – обурилися Олеся. Їй здалося, що подруга її розігрує.

Відтоді Софійка ні з ким не розмовляла про закинтий будинок і його загадкового мешканця, хоча щоразу, коли вони з Олесяю ішли Тихою вуличкою, сумний хлопчик стояв біля паркану й махав їм услід рукою. Софійці подобалося думати, що велика таємниця загадкового мешканця покинутого будинку належить лише їй.

Чому, на вашу думку, лише Софійка бачила постать загадкового хлопчика?

Перед Різдвяними канікулами Софійка одна поверталася додому зі школи мистецтв Тихою вулицею. Вона довго стояла біля старого будинку й милувалася ним. Несподівано на ґанку з'явився хлопчик. Загадковий мешканець привітався і сказав, що його звать Іваном, а потім додав: «Приходь іще». Сказавши це, він розчинився між деревами.

(...) Після Різдва подруги часто ходили Тихою вуличкою, але Іван з'явився коло закинутого будинку лише раз: він ішов углиб саду кольоровою стежкою і не дивився на Софійку. На початку весни настала відлига. Дув теплий вітер, небом носилися зграї граків упереміш із рожевими хмарами, а Олеся знову не прийшла до школи.

Того дня Софійка була дуже засмучена. Її улюблений учитель малювання Петро Степанович оголосив усьому класові, що з наступної чверті художню майстерню закривають. Школа мистецтв вирішила продати частину своїх приміщень, тому класу для занять малюванням тепер не буде й самих занять, швидше за все, – також.

Ноги самі привели Софійку на Тиху вуличку. Хлопчик уже чекав коло паркану й ще здалеку почав махати Софійці рукою.

– Привіт!

– Привіт.

– Хочеш чаю?

– Я поспішаю.

– Я можу показати тобі сад.

– Правда, маю обмаль часу...

– І будинок. Він усередині значно кращий, ніж зовні.

– А печиво до чаю маєш?

Іван посміхнувся і пішов відчиняти для Софійки хвіртку. Хвіртка озвалася протяжним рипом: нею, видно, давно не користувалися.

– Я лише на хвилинку, – про всяк випадок уточнила Софійка, перш ніж зайти до саду. Іван кивнув і повів її до будинку.

Варто було ступити за паркан, як усе навколо змінилося. Будинок уже не виглядав обшарпаним і занедбаним, сад здавався набагато охайнішим, ніж із вулиці, а найбільша переміна торкнулася самого Івана. Він більше не здавався загадковою химерою,

що ходить без кроків. Софійка запросто змогла роздивитися його рухи: ходить, як усі, переставляє спочатку одну ногу, потім другу. А коли хлопчик заговорив, його голос зазвучав дзвінко й весело.

– Я такий радий, що ти зайшла. У мене нечасто бувають гості. Зараз я тобі все-все покажу, тут чудово! – говорив він, коли вів Софійку кольоровою стежкою кудись за будинок. – Ми зайдемо із заднього ґанку, бо парадним входом майже ніколи не користуються. Там... двері погано відчиняються. (...)

Усередині будинок не мав жодного сліду занедбаності. Доцята підлога натерта до блиску й устелена кольоровими килимками, на старовинних меблях – ні пилинки, квіти у вазах, а з кухні смачно пахнуло свіжим печивом і було чути, як посвистує на плиті чайник.

Іван повів Софійку будинком. Тут не було коридорів, кімнати переходили одна в одну, і весь дім можна було обійти по колу, що діти й зробили. Софійці особливо сподобалося те, що замість дверей усюди були занавіски з різнокольорового намиста. Занавіски мелодійно шурхотіли, коли Іван відхилив їх, показуючи наступну кімнату.

– А тепер я покажу тобі сад, – запропонував хлопчик, коли вони вже вдруге обійшли будинок. Іван відчинив вхідні двері й вийшов на задній ґанок. Софійка ступила на поріг слідом – і залякла на місці від подиву.

Вона точно пам'ятала, що надворі була рання весна. Така рання, що нескладно переплутати із зимою. Зранку багато де ще лежали кучугури снігу. Але за ті кілька хвилин, що Софійка з Іваном провели в будинку, сад розквітнув. Посходила травичка, зазеленіли листочки на деревах, а вздовж доріжок зацвіли дрібні бузкові квіточки. Повітря ще віддавало легкою прохолодою, але стрімко теплішало. У пальті й шапці ставало трохи гяряче. (...)

Софійка спустилася нарешті з ґанку й пішла слідом за господарем дому. Сад виявився великим. Паркан і вулиця виднілися лише з одного боку – того, звідки зайшла дівчинка. В інші боки тягнулися доріжки й дерева, але огорожа ніде не проглядала.

Іван глибоко про щось замислився і йшов мовчки, доки не привів свою гостю до живої огорожі з кущів. Доріжка закінчувалася кованими ворітцями.

– Це вже кінець саду? – запитала Софійка.

– Ні, це квітник, – відповів Іван, виринувши на мить зі своїх думок. – Його тримає моя... (тут хлопчик замислився, ніби добирав потрібне слово)... тітка. (...)

– А ходімо пити чай! Там же чайник давно кипить! – Він гостинним жестом запросив Софійку повертатися до будинку й додав загадково: – Я пригощу тебе імбирним печивом. У твої часи такого вже не роблять.

– Що значить «у мої часи»? – здивувалася Софійка, але пішла слідом за Іваном до будинку.

Хлопчик зблід, коли почув запитання, втягнув голову в плечі, а очі його забігали туди-сюди, як у шпигуна, захопленого з краденими документами за пазухою. Але Софійка цього не бачила, бо йшла позаду, і нічого не запідозрила.

– Просто його моя тітка готує за старовинним рецептом, – знайшовся з відповіддю Іван.

– Зрозуміло... А де зараз твоя тітка?

(А ось тепер шпигуна не просто ввіймали на гарячому, а й поставили на край прірви, у яку він ось-ось звалиться. Але Софійка знову нічого не помітила.)

– Е... Вона скоро прийде. Пішла за покупками. Саме так, за покупками.

Сказавши це, Іван голосно й полегшено видихнув, але в цей час він відхилив занавіску на кухню, і зітхання потонуло в шурхоті намистин. (...)

Хлопчик почервонів, зам'явся і тихо запитав:

– Чи погодилася б ти прийти до мене в гості знову?

– Авжеж! – засміялася Софійка. – А я вже подумала, що загадки розгадувати доведеться. Звісно, я прийду. Мені тут сподобалося.

І із цими словами Софійка відкусила величезний шматок печива.

– Стій! Не їж! – закричав Іван, але було пізно. Софійка вже дожовувала.

– Шому? – запитала вона з набитим ротом. – Душе смашно...

Іван впав на стілець й опустив голову на руки.

– Тому що я підсипав у печиво сонного зілля, – відповів він, не піднімаючи голови. – За мить ти заснеш. Тобто не зовсім заснеш, так, провалиться в напівсон... Вибач.

– Але навіщо? – Софійка нічого не розуміла, але останній шматочок печива проковтнула. Може, і зілля, але неймовірно смачне.

► Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Олександри Дорожовець «Старий будинок»

– Я боявся, що ти більше ніколи не прийдеш. Ти сказала, що будинок – руїна, занедбаний, потребує ремонту... А мені так хотілося, щоб ти прийшла знову! Ось я і придумав дати тобі чарівного печива, щоб затримати тебе до приходу Чорної Пані. А коли вона прийде, то вже тебе не випустить.

– Але я обов'язково прийду ще. Тут так чудово!

– Тепер я це знаю. Але ти так швидко схопила й з'їла те печиво, що я не встиг тебе зупинити... – Іван застукотів пальцями по столу й почав бурмотіти собі під носа: – Що ж робити... Що ж робити?

– Просто було дуже смачно, – спробувала виправдатися Софійка. Вона почувалася так, ніби зробила якусь шкоду. – А що за Чорна Пані?

– Моя тітка, – зітхнув Іван. – Слухай, а ти ще можеш рухатися? Уставай, я спробую вивести тебе звідси, доки її немає!

Софійка підвелася на ноги, але одразу ж упала назад на стілець, у неї перед очима все попливло. Тут вона почула, як дзенькнув у передпокої дзвінок, повідомляючи, що хтось зайшов до будинку.

Іван затулив рота обома долонями, утиснув голову в плечі й тихенько пискнув: «Ой!».

Частина друга

Квітник Чорної Пані

(...) У голові крутились уривки спогадів.

Яксь розгнівана жінка в чорній сукні та чорному капелюшку з вуаллю кричить щось про зламаний паркан, а потім розмахує руками – і з кінчиків її пальців на всі боки розлітаються фіолетові іскри. (...)

Дівчинка з переляку потягнулася руками до горла, але нічого не вийшло. Рук не було. Замість них знайшлися два золоті крила, які й до горла не піднесеш, тому що вони не вигинаються так, як людські руки. Софійка опустила голову донизу й побачила замість ніг дві ніжно-рожеві пташині лапки з білими напівпрозорими кігтками.

Дівчинка ще раз роззирнулася навколо, уважно вивчаючи тонкі зелені стовпчики. Зачекайте-но, угорі стовпчики сходяться, як купол. На щось це схоже... На щось невловимо знайоме. Точно! Це не просто стовпчики! Це ж ґрати, а вона – у клітці! (...)

Софійка закричала. Весь будинок наповнився дзвінком мелодійним пташиним співом. Звичайній людині цей спів видався б радісним і безтурботним, як і всі пташині пісні в лісі, проте справжній знавець із легкістю зміг би розрізнити в ньому відчай і страх Золотої Пташки.

На спів у кімнату через вікно заскочив сірий смугастий кіт. Він вигнув спину, потягнувся, пройшовся підвіконням, потім усівся з того краю, де було більше сонця, і витріщився на Золоту Пташку круглими бурштиновими очима. Якийсь час кіт із цікавістю споглядав, як пташка б'ється в клітці. Потім йому, схоже, набридло. Він підвівся і сказав низькуватим, владним голосом:

– Годі репетувати.

Кіт, що говорить, був такою несподіванкою, що Софійка на мить замовкла. Але вже наступної миті їй у голову прийшла думка про те, що вчені коти все ж не більша несподіванка, ніж перетворення на Золоту Пташку, і Софійка приготувалася закричати знову.

– Помовч, – велів кіт, ніби він підслухав думки дівчинки. – Подумаєш, стала пташкою. Чого так кричати?

Він байдуже позіхнув і додав:

– Там Іван тобі чарівного зерна приніс. Подзьобай і зможеш говорити. Твоє цвірінкання втомлює... Я в справі прийшов, поговорити з тобою хочу. (...)

Кіт Федір розповів, що господиня будинку Чорна Пані – могутня чаклунка, повелителька духів. Вона може повернути Золотій Пташці людську подобу, якщо дівчинка погодиться доглядати квітник біля будинку.

Тим часом із сусідньої кімнати почувся стукіт підборів, занавіски зашурхотіли. На порозі завмерла струнка висока жінка в чорній сукні й чорному капелюшку. Її обличчя приховувала густа вуаль, з-під якої виднілися лише губи. У чорнобілому світі Золотої Пташки губи Чорної Пані мали такий виразний і насичений сірий відтінок, що Софійка раптом зрозуміла – вони яскраво-червоні.

Раніше Софійка навіть не підозрювала, як багато можуть сказати зімкнені уста. Губи Чорної Пані були міцно стиснені, а лівий куточок дещо роздратовано припіднімався. «Вам мене не вразити й не

► Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Олександри Дорожовець «Старий будинок»

здивувати», – повідомляли губи світу, доки Чорна Пані мовчки роздивлялася Софійку.

Золоту Пташку охопив страх, вона заплющила очі, щоб не бачити страхітливої посмішки, і, не замислюючись про наслідки, щосили закричала:

– Я доглядатиму ваш квітник! Я прибиратиму будинок і чиститиму ваші черевики! Тільки зробіть мене знову людиною!

Вуста Чорної Пані здивовано округлилися. Запала тиша. Софійка слухала, як калатає її серце, і відчайдушно тремтіла. Очі вона так і не розплющила. Чорна Пані гойднулася на підборах уперед-назад і різко розвернулася. За її спиною стояв Іван.

– Ти дав Золотій Пташці чарівне зерно? – запитала Чорна Пані, нахилившись до хлопчика. Голос у неї був дзвінкий і холодний, як удари залізним прутиком об металеве перило в сонячний і морозний зимовий день. Іван ствердно хитнув головою. Чорна Пані повернулася і попрямувала до столу, де в клітці сиділа Золота Пташка. Іван швиденько підбіг і відсунув стільця для неї. Чорна Пані сіла й повільно підняла вуаль.

– Можеш розплющити очі, Пташко. Страшніше вже не стане.

Про всяк випадок Софійка розплющила лише одне око й подивилася на Чорну Пані. Перед нею сиділа зовсім не стара жінка з пронизливо-ясними очима. Якимось чином Золота Пташка відчувала, що очі сині, як осіннє небо. Молодою цю жінку також не назвати. Ні стара, ні молода, а така, що якраз поза віком. І красива, і некрасива. Така, що якраз поза красою.

Чорна Пані помилилася, тому що Софійка злякалася ще дужче й швидко заплющила око назад, щоб заховатися від пронизливого синього погляду.

– Як ти дізналася про квітник? – запитала Чорна Пані. – Знову Іван?

Софійка мовчала. Вона не знала, чи варто розповідати про Федора. Тиша затягувалась, і Чорна Пані почала вже роздратовано перебирати пальцями по столу, коли несподівано озвався Іван:

– Так, це я. Зробіть її знову людиною, господине. – Із цими словами хлопчик припав на одне коліно й поцілував руку Чорної Пані. «Середньовіччя якесь», – подумала Софійка. Вона здивовано зиркнула на Івана, а той підморгнув їй нишком, доки Чорна Пані роздивлялася Золоту Пташку.

– Ну що ж, – вимовила вона холодно, – ти доглядатимеш мій квітник. Щодня, коли годинник у великій залі битиме восьму, ти ставатимеш людиною і працюватимеш у саду до дванадцятої години дня. Потім знову перетворюватимешся на пташку. І так щодня. Почнеш завтра. Якщо загине хоч одна квітка, зачарую в жабу. Назавжди.

Чорна Пані встала й пішла до виходу. Уже в проході вона озирнулася й додала:

– Не забувай вилітати з клітки перед восьмою. Людиною тобі там буде... – тут вона підняла тонку руку й поклацала пальцями в повітрі, ніби шукаючи потрібне слово, – тіснувато. Іване, ходімо! У нас ще багато справ.

Чорна Пані задоволено посміхнулась і вийшла з кімнати. Щойно вона зникла за занавіскою, як Іван швиденько кинувся до клітки, відчинив дверцята й прошепотів:

– Ти молодець! Тепер я зможу показати тобі тут усе-усе: і будинок, і сад! – він посміхнувся на прощання та побіг наздоганяти свою господиню. (...)

Софійка щодня старанно доглядала великий занедбаний квітник. Чаклунка зробила так, щоб рідні Софійки думали, що дівчинка нібито поїхала навчатися в Паризьку школу високих мистецтв.

Чорна Пані планувала одружитися з Антоніо Новатором – повелителем молодих духів. Але з'ясувалося, що Антоніо мріє знести старий будинок і збудувати на його місці сучасний скляний палац. Пані, почувши про це, прогнала Антоніо з двору, а весілля скасувала.

Частина четверта

Червона чашечка, або Загадкові двері

Софійці забороняли відчиняти загадкові двері, за якими часто зникав Іван. Одного разу дівчинка вирішила скористатися нагодою, щоб про все дізнатися.

(...) Софійка примружила очі й нарешті відчинила двері. За ними ховалися сходи нагору, такі ж старі й облуплені, як і двері. Софійка повільно ступила на нижню сходинку. Та затишно рипнула у відповідь. Дівчинка розцінила цей звук як запрошення і, легко пролетівши десять сходинок, опинилась у маленькому темному передпокої. З двох боків на неї дивилися двері. Праві – масивні, дубові й, здавалося, зовсім нові. З одного їх вигляду було зрозуміло, що їх надійно замкнено.

Двері ліворуч були зовсім інші: обшарпані й немічні. Хтось залишив їх прочиненими всередину, і з кімнати в передпокій вилітав тонкий промінчик світла. Софійка підійшла до цих дверей і легенько штовхнула. Вони повільно й беззвучно подались убік і відкрили кімнату, залиту приглушеним молочно-білим світлом. Софійка зробила крок усередину.

Кімната виявилася довгою і вузькою. Вона була вщент заповнена старими речами. Старими не в тому сенсі, що зношеними чи полонаними, а такими, що були зроблені дуже давно. Ними так охайно користувалися, що речі прожили довге життя, не втративши свого вигляду.

Тут були дві шафи з тих, що показують лише в музеях побуту або львівських кав'ярнях. У шафах на поличках за склом

скупчилися незліченні дрібнички: табакерки, срібні ложечки, крихітні порцелянові фігурки, іграшкові модельки машин, в'язальні спиці, люльки й маленькі записнички в різьблених обкладинках, географічні карти, шкатулочки й коробки з різнокольоровими нитками та гудзиками.

На стінах впритул одна до одної висіли чорно-білі фотографії з характерною жовтизною, яка буває лише на дуже старих знімках, таких, які робили в часи, коли фотоапарати нагадували величезні коробки на трьох ніжках і знімали фото не одну секунду, а пів дня. Софійка підійшла ближче, зачаровано роздивляючись світлини. На всіх був будинок. Це чимось нагадувало дитячий фотоальбом від народження до повноліття: ось зовсім будинку немає, а є лише фундамент; ось уже з'явилися вікна; ось дах, а ось, нарешті, колони й зовсім ще маленькі деревця коло входу.

Поміркуйте, який будинок побачила дівчинка на світлинах. Хто міг зробити ці фото?

Надивившись удосталь, дівчинка відірвала погляд від фото й ще раз оглянула кімнату. Крім шаф, тут були два столи, завалені інструментами незрозумілого призначення: щипчики, гачечки, пензлики й безліч дрібних склянок.

Підлогу також вкривали дивні речі. Хтось не дуже охайно поскладав їх на купки, а зовсім дрібні звалив у коробки. Тут височіли стоси старих платівок, а в кутку навіть стояв грамофон. Між платівками лежали коробки з листами та листівками й книжки. Особливо багато було іграшок: окремими групками сиділи ведмедики, іграшкові солдатики й кілька дерев'яних конячок, були також машинки з ляльками.

Посеред кімнати, спиною до входу стояло масивне крісло з різьбленими ніжками. Софійка звелася навшпиньки й витягнула голову, щоб зазирнути за спинку крісла. Там сидів Іван. Дівчинка не бачила його обличчя, безсумнівно, це був він.

– Іване, – покликала Софія. – Привіт! – Хлопчик не ворухнувся.

– З тобою все гаразд?

Софійка згадала, що він хворів. Можливо, йому потрібна якась допомога? Вона підійшла трохи ближче, обережно переступаючи через поклади книжок та ведмедиків, і побачила обличчя Івана.

Два обличчя Івана.

Молоде хлопчаче лице було напівпрозорим, як відображення у воді, а з-поза нього проглядалося так само напівпрозоре, але зовсім старе й незнайоме обличчя. Обидва дивились у дальину поглядом, яким дивляться, коли насправді нічого не бачать.

Від несподіванки Софійка зойкнула й незграбно смикнулася. Віник, який вона все ще тримала під рукою, зачепив на столі

червону щербату чашечку. Та полетіла на підлогу й розбилася з напрочуд гучним «БАМ-М!».

Молодий Іван незворушно сидів у кріслі й далі дивився в нікуди. Обличчя ж старого враз ожило й подалося вперед. Воно люто зиркнуло на підлогу й перекошилося від гніву. Старий став схожим на густо-синій туман і підвівся з крісла. Молодий Іван залишився сидіти, і стопи його ніг зливалися з ногами старця.

– Як ти посміла зайти сюди! – закричав старий. – Забирайся геть, мала невігласко!

Софійка розгублено кліпнула очима. Вона стояла перед розлученим синім дідом і не знала, що робити. Рука з глечиком мимохіть опустилась, і вода з нього струмочком потекла на стос книжок. Напівпрозорий молодий Іван продовжував нерухомо сидіти в кріслі й дивився в нікуди. Старий перевів очі з розбитої чашечки на потічок і заволав:

– Геть, я сказав!

Доки Софійка збиралася з думками й не вірила своїм очам, ноги її все вирішили самі й хутко побігли до виходу, прихопивши із собою і хазяйку. Софійка тікала, дорогою розмітаючи книжки, шкатулки, платівки й виплескуючи воду з глечика на старі листівки. Дівчинка мчала до виходу, униз по сходах, через кухню на ганок, потім на кольорову доріжку в саду...

Федір подивився на Софійку, на її перекошене від страху обличчя – і все зрозумів без слів.

– О, ні! – прошепотів кіт. – Ти була нагорі...

Софійка кивнула.

– Вибач, Федоре, – пробурмотіла вона. – Я лише одним оком зазірнула... а чашка впала... і цей синій дід із туману...

Але Федір уже не слухав, його хвіст зник у будинку. Софійка побігла за котом. (...)

Федір сидів у кімнаті нагорі й читав уголос старі листівки. Крісло, у якому Софійка побачила дволикого Івана, зараз було огорнуте коконом блакитного туману, але нікого в ньому не було – ні Івана, ні розлученого діда.

«Люба Терезо, – читав Федір, – сьогодні ми з робітниками закінчуємо накривати дах нашого будинку. Будинок просто неймовірний! Гадаю, що вже наступної осені ми з тобою зможемо сюди переїхати. Я подумав, що було б гарно, якби замість дверей ми всюди почепили занавіски з намиста, яке ти весь час робиш на продаж зимовими вечорами. Воно так гарно шурхотить, коли його багато. За зиму ти, мабуть, встигнеш зробити їх для всіх проходів.

Маю тобі сказати, що будинок – як дитина. Він росте щодня, а я радію разом із ним. Приїду на вихідних.

Іван. 8 липня 1881 року».

Кіт дочитав і перейшов до іншої листівки, підчепив її кігтем, щоб було зручніше:

«Люба Терезо!

Ось усе й готово до нашого переїзду! Шпалери, які ти вибрала, чудові, а занавіски з намиста шурхотять саме так, як я і сподівався. Напиши, коли матимеш квиток. Я зустріну тебе на станції.

Мене не залишає думка, що цей будинок живий. Він посміхається мені щоразу, як я підхожу до нього. Думаю, усе це тому, що я віддав йому величезну частину своєї душі.

З нетерпінням чекаю на зустріч із тобою. Іван. 24 серпня 1882 року».

Туман навколо крісла згустивсь і став схожим на Івана (старого й молодого одночасно). Помітивши це, Федір відклав читання та м'яко сказав:

– Потерпи трохи, друже. Скоро приїде Чорна Пані, вона тобі допоможе. Я ж можу лише це.

– Ти також допомагаєш, – прошепотів туман. – Читайте ще.

(...) На доріжці виник силует Чорної Пані. Вона мала дуже зморений вигляд, навіть притримувалася рукою за дерево, щоб устояти. Її зазвичай пряма постать згорбилася, з-під капелюшка вибивалися пасма волосся, а голос ледь чутно прошелестів, як старий зім'ятий папір.

– Федоре, – прошепотіла вона. Кіт кинувся до Чорної Пані. – Завтра вам з Іваном потрібно склеїти розбиту чашечку до останнього уламка. Інакше все намарно...

– Так, господине, – нявкнув Федір.

– І ще. Я забороняю Золотій Пташці ставати дівчинкою. Це занадто ризиковано. (...)

(Продовження на с. 253)

Зробіть припущення, у чому була сила розбитої червоної чашечки.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У школі мистецтв Софійка відвідувала гурток
А хореографії Б малювання В вишивки Г вокалу
2. У потаємній кімнаті Софійка розбила

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

3. Знайдіть і зачитайте опис старого будинку на Тихій вулиці. Чи однакове враження справив цей будинок на Софійку та Олесю?
4. Розкажіть про знайомство Софійки із загадковим мешканцем старого будинку. Знайдіть у тексті й зачитайте опис зовнішності хлопчика.
5. Поясніть, чому Іван заприятелював саме із Софійкою. Чи пошкодував він, що дав гості скуштувати чарівне печиво? Як Іван намагався їй допомогти?
6. Чи можна, на вашу думку, стверджувати, що Софійка – допитлива дівчинка, яка хоче пізнавати невідоме? Аргументуйте свою відповідь.
7. Хто такі Чорна Пані та Антоніо Новатор? Чому між ними стався конфлікт?
8. Опишіть зовнішність Чорної Пані. Які портретні деталі жінки привернули вашу увагу? Яке перше враження справила на вас ця жінка?
9. Що зберігали мешканці старого будинку в потаємній кімнаті? Чому вони, на вашу думку, ретельно приховували цю кімнату від Софійки?
10. Про що ви дізналися з листівок, які читав Федір Іванові? Яка роль цих листівок у розгортанні сюжету твору? Що спільного між ними та світлинами, які побачила Софійка в потаємній кімнаті?

МІРКУЄМО

11. Поясніть, як ви розумієте подане прислів'я. Зіставте його зі змістом прочитаного.

Хто кути врізає – сім років блукає.

12. Попрацюйте в парах. Окресліть у загальних рисах, як треба поводитися під час спілкування з незнайомими людьми. Обміняйтеся з однокласником / однокласницею своїми думками й складіть усно перелік дій у подібній ситуації.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

13. Опис будівлі зовні має назву екстер'єр, опис внутрішньої частини будинку – інтер'єр. На основі прочитаного відтворіть візуально (можливо, за допомогою комп'ютерної графіки) інтер'єр та екстер'єр старого будинку.
14. Уявіть себе автором / авторкою фентезі. Яке продовження твору ви придумали б? Зробіть припущення, ким насправді може бути Іван і чому він має дві подоби – хлопчика й синього діда. Навіщо в потаємній кімнаті було так багато старовинних речей?
15. **Мікрофон.** Опишіть усно будинок своєї мрії.

Частина п'ята

Іванова таємниця

(...) – Привіт, Іване, – нерішуче озвалася Золота Пташка від порогу. – Ти як?

Хлопчик сів на ліжку й відхилив ширму вбік, щоб краще бачити Софійку.

– Не надто добре, щиро кажучи, – відповів він. – Але стане краще, щойно ми склеїмо червону чашечку. А чого ти застрягла на порозі? Лети до столу, нам потрібна твоя допомога.

Золота Пташечка не зрушила з місця. Про всяк випадок вона озирнулась і переконалася, що вихід відчинений і є куди тікати.

– Боїться синього діда. Ти її вчора вразив, – сказав кіт, вистрибнувши на стіл.

– Ах, це... – хлопчик потупив очі. – Тут немає чого боятися. Я зараз усе поясню. Лети ближче.

– Спочатку поясни, а потім я подумаю, – сказала Золота Пташка й сіла зверху на відчинені двері (і видно добре, і тікати зручно).

– Я – дух будинку, – просто сказав Іван. – Цього будинку. А тепер я розповім тобі свою історію.

Історія Івана

Садибу, у якій зараз збирають чашечку Софійка, Іван і Федір, багато років тому побудував молодий і талановитий архітектор. Він працював у залізничному управлінні: проектував різні мости й залізничні переїзди. Робота йому подобалася, але він завжди мріяв збудувати справжній дім, у якому житимуть люди. Незвичний, неповторний і прекрасний будинок. Але залізничному управлінню потрібні були лише мости й переїзди.

Пройшов якийсь час – і архітектор одружився та вирішив сам побудувати дім для своєї родини. Що б чоловік не робив відтоді – копав землю, креслив, малював, клав цеглу чи ліпив оздоблення над вікнами, – робив це з величезною любов'ю і натхненням. Він навіть дав садибі ім'я – «Мрія». Частина душі архітектора назавжди поселилася тут.

◀ Олександр Коваль.
Ілюстрація до повісті Олександри Дорожовець «Старий будинок»

Так народився Іван, дух будинку.

Жилося йому спочатку добре. Садиба повнилася радісними й щасливими людьми, які дуже любили свій дім. Від цього Іван ріс і зміцнювався. Коли архітектор із дружиною померли, у будинку залишилися жити їхні діти, а потім – онуки. Але згодом часи змінилися. Правнуки архітектора вже не хотіли жити в старому будинку й мріяли переїхати до великого міста. Тож одного дня, багато років тому, останній нащадок архітектора поїхав кудись далеко-далеко й більше не повернувся.

Нові мешканці в садибі так і не з'явилися. Будинок стояв порожній – і його дух почав старіти.

Тут потрібно дещо пояснити про духи речей. Не лише в будинку, а й у будь-якої речі, зробленої з натхненням і пристрасстю, народжується дух, або душа. Яким буде цей дух, залежить повністю від майстра. Поділиться він із річчю своєю любов'ю та радістю – дух буде веселим і нестиме щастя всім навколо. Віддасть майстер розпач і горе – вийде страшний, потворний демон.

Духи речей ростуть і кріпнуть, доки речами користуються люди. Як тільки річ стає нікому не потрібною, дух старіє і помирає. Що майстерніше зроблена річ, що довше вона служить людині, то сильніший її дух. То довше він живе в покинутій речі.

Іван був красивим, добрим і радісним духом. Він набрався чималої сили за роки, коли архітектор і його родина жили в будинку. Завдяки цій накопиченій силі він ще довго жив у покинутій спустошеній садибі.

Довгі роки Іван старів на самоті. З кожним наступним днем його все більше охоплював розпач і сум, і чоловік став зрештою непривітним злим старцем. Сил в Івана майже не залишилось, і він готувався померти самотньо, коли двері садиби відчинились і на порозі з'явилася Чорна Пані.

– Який потужний і красивий дух! – захоплено вигукнула вона, роззирнувшись навколо. – Але геть виснажений... Я спробую тобі допомогти.

Чорна Пані була могутньою чаклункою і повелителькою духів, однією з найсильніших у світі. Усе своє життя вона розшукувала старі покинуті речі, у яких теплилася душа, і давала їм нове життя. Але до того дня, коли Чорна Пані зустрілася з Іваном, їй ще ніколи не доводилося мати справу з духом цілого будинку, тим паче з таким слабким і немічним. (...)

Чорна Пані перетворила Івана на людину й полагодила своїми чарами в будинку все, що тільки було можна. Довго чаклувала вона над будинком, але вилікувати Івана не змогла.

Іван став видимий і був схожий на німечного, ледь живого старця. Так Чорна Пані зрозуміла, що самих лише її чарів недостатньо. Щоб будинок ожив, у ньому повинні жити люди. Для початку Чорна Пані поселилася тут сама, але це не допомогло

(вона ж була лише повелителькою духів, а не справжньою людиною). Тоді вона заходилася шукати нових мешканців для будинку серед городян, проте ніхто тут жити не хотів. (...)

Чорна Пані полишила думку знайти мешканців для будинку й гірко засумувала від того, що була безсила порятувати Івана. Та коли розпач її став неосяжним, а надія майже згасла, на порозі будинку з'явився Федір і попросився на ночівлю. Федір прижився в будинку, й Іванові відразу стало краще. (...)

Було ще дещо, що підтримувало життя та сили Івана, – улюблені речі архітектора. У них також жила частка його серця та додавала сил духові будинку. Найважливішою з таких речей була червона чашечка. Її власноруч виліпила дружина архітектора й подарувала чоловікові на першу річницю шлюбу. Архітектор дуже цінував і беріг ту чашечку, тому значна частина Іванової сили ховалася саме в ній.

У кімнаті Івана зберігалася ще декілька так само важливих речей. Серед них – листівки, які відправляв архітектор дружині з будівництва. Федір, як справжній кіт, знав усе про ці по-справжньому важливі речі, тому вчасно зметукував і читав листівки вголос, щоб допомогти Іванові.

Коли чашечка розбилася, Іван дуже ослаб і мало не загинув. Федір і Чорна Пані врятували його. Тепер лишилося тільки зібрати чашечку, і все стане, як було. А можливо, і краще, тому що, відколи Софійка жила в будинку, Іван міцнішав із кожним днем.

* * *

– Виходить, Чорна Пані ловить і зачаровує людей на тварин для того, щоб ти міг жити? – перепитала Софійка. – Це якось не дуже добре. Хіба немає іншого способу?

– Зловила вона лише тебе, і винятково через мою дурість. Чорна Пані, навпаки, виставила навколо садиби невидимий паркан, щоб ніхто без її згоди зайти не міг. Тому всі, хто тут жив до тебе, прийшли до Чорної Пані самі. Це я проламав паркан, щоб впустити тебе. Тут вона й розгнівалася. Людей вона не надто любить, це правда. Але навмисно нікого не ловить.

– Та ж вона сама – людина! – обурилася Софійка.

– Вона – повелителька духів і чаклунка. Лише виглядає, як людина. (...)

Іван почав пошепки пояснювати:

– Новатор – також повелитель духів. Але він любить молодих духів, тих, які щойно народилися. Ну й речі нові, відповідно. Він хотів перебудувати будинок. Казав, що я тоді перероджуся, стану іншим, кращим. А Чорна Пані не захотіла: побоялася, що я загину. Через те й посварилися. (...)

Чорна Пані повернула Софійці людську подобу, але з умовою: дівчинка має зібрати старовинну мозаїку й знайти спосіб урятувати душу будинку.

Випадково Софійка дізналася, що художню майстерню, де вона займалася, закрили. У ту будівлю має прийти новий власник. Учитель малювання Петро Степанович намагався знайти нове приміщення для майстерні, але ціни на оренду в центрі міста дуже високі.

Частина дев'ята

Катастрофа

Над сонним містом сходило сонце. Воно грайливо зазирнуло у вікно й пустило промінчик у дзеркало, перед яким чепурився Антоніо Новатор.

Сьогодні був дуже важливий день у житті Антоніо. Він готувався допомогти народитися новому духові. Не просто народитися, а переродитися зі старого, немічного духа будинку, з яким носилася Чорна Пані. Новатор пов'язав кремово-білу шовкову краватку, пришпилів її вишуканою шпилькою з перлиною і взяв такі самі запонки на рукави ніжно-рожевої сорочки. Поверх він одягнув піджак наймоднішого крою, на пів тону темнішого за краватку, і завершив туалет, бризнувши на себе вишуканими й неймовірно рідкісними парфумами.

Поряд із Новатором перед дзеркалом лежав букет білих троянд. Коли Чорна Пані побачить, яким потужним і прекрасним стане новий дух її старої садиби, вона неодмінно визнає, що Антоніо мав рацію. Тут і згодиться букет, щоб остаточно її властити й отримати згоду на шлюб. (...)

До старого будинку під'їжджало червоне чудовисько – екскаватор-руйнівник. У прозорій кабіні нагорі у кремово-білому костюмі з букетом квітів на колінах сидів Антоніо Новатор і впевнено совав важелі управління. У саду щось голосно гримнуло, й на доріжці з'явилася Чорна Пані. Вона була простоволоса,

► Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Олександри Дорожовець «Старий будинок»

розтріпана й босонога, ніби щойно з ліжка, але вбрана в незмінну чорну сукню. Повелителька духів гордо підняла голову й попрямувала до паркану.

Екксаватор Антоніо Новатора зупинився за сантиметр від паркану й почав розкручувати свою клешню. Машина випростала довжелезну металеву руку й посунула її до саду з тихим загрозливим поскрипуванням.

– Я не пущу тебе, – спокійно сказала Чорна Пані й плавно підняла руки вгору. Її голос звучав напрочуд голосно, наповнюючи весь сад дзвінкою луною.

– Ізабелло, – почувся з екксаватора не менш гучний бас Антоніо Новатора, – я перебудую цей будинок, хочеш ти того чи ні.

Чорна Пані підняла одну брову, ніби чимось здивована, і знову повторила:

– Я не пущу тебе.

Клешня екксаватора на пів метра залізла за паркан і зупинилася, вперлася в невидиму перепону із чарів Чорної Пані. Тоді клешня подалася назад і заходила під чітким керівництвом Антоніо ламати паркан, одночасно постукуючи по невидимій перешкоді.

Усі мешканці садиби мовчки спостерігали за роботою екксаватора. Чорна Пані стояла пряма й незворушна й із погордою дивилася на Антоніо. Дуже зблідлий Іван підійшов ближче до Софії з Федором.

– Не бійся, – прошепотів він дівчинці. – Усе буде добре.

– Ти як знаєш? – запитала вона раптово осиплим голосом.

Щоб було не так страшно, Софійка легенько взяла Івана за руку.

– Не знаю, – відповів він. – Просто вірю. (...)

Софійка кинулася вперед. Вона бігла на екксаватор, розмахуючи руками, і голосно кричала:

– Стійте! Стійте! Я знаю відповідь!

Софійка домчала до машини й почала шалено гамселити об гусениці руками й ногами. До кабіни вона не діставала...

– Яку відповідь ти знаєш? – почувся здивований голос Антоніо Новатора.

– Я знаю, як урятувати будинок!

– Я вже рятую його! – вибухнув пихою і роздратуванням голос із кабіни.

– Ви робите неправильно! – закричала Софійка.

– Ну, знаєш! – обурився Новатор і потягнувся до важелів управління, щоб знов увімкнути машину.

– Вислухай її! – владно промовила Чорна Пані, наставивши пальця на кабіну. Вона повернулася до Софійки й наказала:

– Говори.

– Будинку потрібні люди, – почала Софійка плутано. – Просто люди, які його любитимуть.

– Де таких узяти!? – дратівливо махнула рукою Чорна Пані.

– Але ж є я! І я знаю ще одну таку людину. Петро Степанович, мій учитель малювання, – Софійка нервово облизала пересохлі губи й питально глянула на Чорну Пані. Та дивилася з недовірою, але слухала уважно, тому дівчинка продовжила:

– Він знає все про цей будинок. Хто й коли його збудував. І про те, що тут колись читали лекції. І був гурток вишивання. І ще багато всього. Це він мені розповів.

– Це дурниці! – крикнув Новатор і знову нахилився до керма.

– Продовжуй, дівчинко! – перебила його Чорна Пані, а Новатору зверхньо махнула рукою, щоб зачекав. – Що потрібно цьому чоловікові?

Новатор роздратовано скривив губи, але руки з важелів управління забрав і також уважно подивився на Софійку.

– Він шукає місце для класу малювання. Наш клас виселили зі школи мистецтв. Дозвольте йому тут вести свої уроки. Він любитиме це місце. Сюди прийдуть діти, і він розповість їм, який цей будинок чудовий. І я розповім.

Повелителі духів мовчали й кидали підозрілі погляди то на дівчинку, то одне на одного. Софія не мала більше слів, щоб переконувати їх, і жалібно, зовсім по-дитячому затягнула:

– Ну, будь ласка...

– Будинок ось-ось завалиться! Сюди не можна пускати дітей, – сказав Новатор.

– На жаль, це так! Думка непогана, але вже занадто пізно, – зітхнула Чорна Пані.

Серце Софійки завмерло. Вона була впевнена, що повелителі духів погодяться. Задум із класом малювання здавався їй казковим порятунком. А тепер усе буде зруйновано, Іван загине, а що трапиться з Федором, та й із нею самою – ніхто не знає. Але навряд чи це щось гарне. З очей дівчинки струмками полилися сльози. (...)

Раптом двері kabіни відчинились і з неї виліз Антоніо Новатор. Він пішов до Чорної Пані й зупинився за кілька кроків від неї.

І нарешті сказав:

– Ізабелло, я готовий спробувати. (...)

Чорна Пані опустила голову, зітхнула й відповіла:

– Я також.

Антоніо Новатор розправив плечі й засміявся. Він дзвінко плеснув у долоні й гукнув весело:

– Хо-хо! До справи! Спочатку врятуємо те, що є! Усі, хто люди, – заплющуйте очі! Будемо чаклувати!

Софійка негайно послухалася. Щось підказувало їй, що так потрібно. Її серце радісно калатало в передчутті неймовірного дива.

Частина десята

Остання

Софійка розплющила очі й озирнулася. Вона стояла у вечірніх сутінках посеред холодного вітряного саду. Поруч не було нікого. (...)

У кухонному вікні світилося. Дівчинка піднялася сходами й відчинила двері...

Зашурхотіла ширма, й із кухні вийшов незнайомий молодий чоловік. Він був схожий на Івана, тільки старший років на десять. (...)

– Іване, це ти? – нарешті наважилася запитати Софійка.

– Невже я так змінився? – засміявся у відповідь молодий чоловік. – Звісно ж, я!

– Скільки ж часу минуло? Я пів життя проспала в саду?

– Не бійся, минуло лише три дні, – розсміявся Іван. – Ми не могли тебе докликатися. Ти стала прозорою, а коли хтось до тебе торкався, починала танути. Тоді Чорна Пані веліла тебе не чіпати, доки ти сама не прокинешся та не прийдеш. (...)

– Як же ти зміг так змінитися за три дні? – розгублено запитала вона.

– Я перероджуюся, – пояснив Іван спокійно. – Не забувай, я все ж таки дух, я міняюся не так, як люди. У мене тепер нове життя! Знаєш, тут стільки всього трапилося, доки ти спала!

– А де всі? І чому немає більше літа? Що з Федором?

– У тебе, як завжди, купа запитань, і всі одночасно, – розсміявся Іван. – Розповідаю по черзі. Чорна Пані й Антонію Новатор знову зачарували мене й будинок, – почав він. – Без цього ми поки що не можемо. Але скоро тут увесь час будуть люди, справжній ремонт зроблять, тож вічне літо довелося скасувати, щоб не збивати людей із пантелику. (...)

– А що ж тепер буде зі мною? – запитала Софійка.

– А ось про це ми зараз дізнаємося, – плеснув себе по колінах Іван. – Ходімо до Чорної Пані.

Він піднявся сходами й постукав у різьблені двері навпроти своєї кімнати.

– Заходьте, – почувся дзвінкий голос Чорної Пані. (...)

Чорна Пані склала руки під підборіддям і довго роздивлялася Софійку.

– Ну що ж, – сказала нарешті вона, – на тобі більше немає ніяких чарів. Ти вільна.

– Тобто я можу піти додому просто зараз? – перепитала Софійка.

– Загалом – так. Але ще одну ніч ти проведеш тут. Твої батьки вважають, що завтра ти приїжджаєш із закордонної школи разом з іншими дітьми. Вони прийдуть сюди о дванадцятій, щоб зустріти тебе й забрати додому...

Рано-вранці дівчинку розбудили звуки музики. У будинку хтось грав на роялі. Це було дивно. За весь час, що Софійка провела тут, вона жодного разу не сідала за інструмент і не бачила, щоб це робив хтось інший. Ось тільки той вогняний музикант на Балудухів і грав, а більше – ніхто. Дівчинка одягнулась і пішла глянути на загадкового музиканта.

За роялем сидів світло-русий хлопчина. Він мав ніс бараболькою і круглі щічки. На вигляд хлопцеві було років 12. Коротенькі пальці прудко бігали по клавішах. Грав він, може, й не віртуозно, але дуже натхненно. На полиці під вікном тихо дзенькали келихи – з такою силою хлопчина гатив по клавішах. «Та це ж Федір!» – здогадалася Софійка й підійшла ближче.

– Доброго ранку, Федоре, – привіталася вона.

Хлопчик перестав грати й крутнувся на стільчику.

– Привіт, сновидо.

Софійка не знала, як продовжити розмову...

– Ну, чого мовчиш? – криво посміхнувся Федір. – Можеш мене запитати, чому я став котом.

– Знаєш, зараз ти, може, і не кіт, але котяче нахабство з тебе нікуди не вивітрилося, – посміхнулася Софійка. Ось тепер вона впізнала свого друга. – Розкажи, будь ласка. Мені дуже цікаво.

– Нічого тут цікавого немає, – буркнув Федір, колупаючись у нігтях. – Я жив колись із батьками у великому місті. Вони були викладачами в університеті, і все в нас було чудово. А потім батьки померли і я став безпритульним. Тинявся вулицями, містами, знаєш... Але, на щастя, недовго. Одного разу забрів у це місто, і мене загнала до саду зграя диких собак. Багато часу минуло з тих пір. Чорна Пані прогнала собак, зробила мене котом, помила, нагодувала й залишила доглядати тут Івана. (...)

Минуло кілька місяців. Софійка успішно повернулася додому й забула майже про все. Тепер їй здавалося, що вона справді їздила вчитися до Паризької школи мистецтв на шість тижнів. Це й була загадкова допомога Чорної Пані – невеличкі чари, завдяки яким Софійці не довелося обманювати батьків і вигадувати щось про дні, проведені в старій садибі.

Дівчинка ходила на заняття до Петра Степановича в старий будинок і щиро дивувалася тому, яке ж чудове місце він знайшов. Набагато краще, ніж старий клас у школі. На уроках Софійка малювала дивні речі: неймовірної краси квіти, сірих смугастих котів, які вдавалися їй особливо правдоподібно,

чапель, білок і загадкових кудлатих істот, схожих чимось на коал. Усі вважали, що це поїздка так вплинула на Софійчину уяву.

Дівчинка все ще пам'ятала Федора з Іваном, хоча й не могла як слід пригадати, де й коли з ними познайомилася.

Федір став її однокласником – він також займався в Петра Степановича. Діти потоваришували вдруге. Усі вважали Федора племінником власниці будинку, а старий учитель з особливою приязню ставився до хлопчика й часто займався з ним додатково. Федір дуже нагадував йому єдиного сина, який давно виріс, поїхав із міста й жив тепер далеко-далеко, на іншому краю світу. Федорові старий учитель також подобався. Несподівано в нього з'явився друг і наставник.

Стосунки Федора з Новатором також потроху налагоджувалися. Аноніо опікувався ним, віддав до школи, дуже заохочував заняття з малювання і весь час підкидав книги про архітектуру. У Федора з'явилось кілька приятелів у школі, та й із дітьми в класі малювання він налагодив приязні стосунки. Хлопчиків більше не хотілося ставати котом.

З Іваном Софійка просто віталася під час зустрічі й обмінювалася черговими репліками про здоров'я та погоду. Справді, про що ще розмовляти дванадцятирічній дівчинці з двадцятип'ятирічним молодим чоловіком? Його вважали квартирантом Чорної Пані, яку всі тепер називали Ізабеллою Григорівною. Софійка завжди знічувалася під час зустрічі з Іваном, а той залишався привітним і веселим. Іноді він хитро підморгував, і в очах у нього світилися лукаві іскорки, ніби він знав якийсь Софійчин секрет.

Одного разу після заняття Іван запросив Софійку з Федором на чай. Дівчинці було ніяково, вона навіть шукала привід відмовитися, але Федір підняв її на сміх. Довелося йти.

Іван посадив друзів за стіл на кухні, розставив горнятка й сказав:

– Ну що ж, я розумію, що не всі тут при пам'яті, – він підморгнув Софійці, – але зараз ми це виправимо.

Софійка нічого не зрозуміла й здивовано кліпала очима. Іван тим часом поставив перед Софійкою крихітне пісочне печиво на кольоровій тарілочці й велів з'їсти.

– Не їж, золотою пташечкою станеш, – противним голосом запищав Федір. Іван жартівливо пригрозив йому кулаком.

Дівчинка проковтнула печиво (справді: нічого не пам'ятала, тож нічому і не навчилася) і... згадала, до чого тут Золота Пташечка. Раптом в її голову ввірвалися тисячі спогадів про життя в будинку, про Івана й про Федора, а ще про Чорну Пані з Антоніо Новатором...

– Як же я могла забути! – схопилася за голову Софійка.

– Ну ось, тепер усе гаразд. Я покликав вас обох, щоб попрощатися. Будинок відремонтували по-справжньому, тут тепер завжди є люди, клас малювання скоро розширять і відкриють додаткові заняття, а Петро Степанович навіть мріє зробити музей... Мені більше нічого не загрожує, тому сьогодні вночі Чорна Пані з Новатором знімуть усі чари з будинку й з мене. Я більше не буду людиною, стану простим і невидимим духом будинку.

– Як сумно, – зітхнула Софійка. – І ми більше ніколи не побачимося?

– Це не зовсім так. Ти не бачитимеш мене, але я завжди буду тут: у повітрі, у стінах, у тому, як світяться вікна вечорами... Це важко пояснити, але я буду тут. Ось прийдеш завтра й сама все зрозумієш.

Федір сидів набурмосений і похмуро мовчав.

– Не сумуй, мій вірний друже, – сказав йому Іван. – Ти завжди можеш сидіти на моїх столах і підвіконнях. Я буду радий. І можеш забрати собі мою кімнату.

Федір лише кивнув коротко, щоб не розплакатися. Тоді Іван плеснув його по плечу й награно весело затріскотів:

– Я, між іншим, підслухав, як Антонію із Чорною Пані говорили, що для школи потрібні твої документи, і вони виступлять прийомними батьками. Антонію тоді заявив, що не годиться бути батьками лише на папері, треба все по-справжньому робити. Вони подбають про тебе. Знаєш, аж цікаво, що ж то з тебе виросте з такими батьками!

Іван розсміявся, хоча очі його сумували, а Федір нахилив голову ще нижче. Для нього не було новиною, що одного дня доведеться прощатися з другом. Та все одно прощання виявилось несподіваним і важким.

Друзі ще посиділи трохи за чаєм, намагалися вести невимушену веселу розмову, але їм це не вдавалося. Думка про те, що ця зустріч остання, нікому не давала спокою. Тож скоро Софійка почала збиратися додому. Іван провів її до хвіртки й на прощання сказав:

– Твої спогади залишаться з тобою. Це мій прощальний подарунок. Тільки не кажи Чорній Пані, – він хитро підморгнув дівчинці й розтанув у повітрі.

Софійка продовжувала навчатися малюванню в старому будинку ще кілька років. Тут із часом організували не просто клас, а цілу школу з музеєм архітектора Степницького. Щоразу, коли дівчинка переступала поріг будинку, вона запитувала подумки:

«Іване, ти тут?» – і за мить до неї долинала нечутна відповідь: «Так!».

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Фентезі – це різновид фантастики, у творах якого відображено вигадані події, що логічно пояснити неможливо. У таких творах є магія, чаклунство, міфологічні істоти, чарівні предмети тощо. Світ у фентезі нагадує лабіринт, що постійно змінюється, перебуває в динаміці. В основі цього жанру – вільний політ фантазії.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. На думку Софійки, кожному будинку потрібні
А ду́хи, які в ньому житимуть   **В** люди, які його любитимуть
Б тварини, які його оберігатимуть   **Г** будівельники, які його ремонтуватимуть
2. **Мікрофон.** З усіх персонажів повісті «Старий будинок» мені найбільше сподобався образ ..., тому що ... .

АНАЛІЗУЄМО

3. Чи погіршилося ставлення Івана до Софійки після того, як дівчинка розбила червону чашечку? Аргументуйте свою відповідь.
4. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має розповісти історію Івана від першої особи; а хтось – ставити запитання, на які можна відповісти від імені цього персонажа.
5. Поясніть, для чого Чорна Пані активно шукала мешканців для старого будинку та збирала різні старовинні речі. Чи успішними були її пошуки?
6. Навіщо кіт Федір читав старі листівки ослабленому Іванові? Як це могло допомогти духові будинку?
7. Яку неприємну новину повідомив Софійці учитель Петро Степанович під час випадкової зустрічі? Як це вплинуло на долю старого будинку?
8. Що запропонувала Софійка для порятунку старого будинку? Чому, на вашу думку, повелителі духів пристали на її пропозицію?
9. Об'єднайтесь у три групи. Учасники першої групи переказують зміст розділу «Катастрофа» від імені Антоніо Новатора; другої групи – від імені Чорної Пані; третьої групи – від імені Софійки. Відтворіть почуття персонажів.
10. Перекажіть історію хлопчика Федора: яким було його дитинство, як потрапив до старого будинку, чи став надійним приятелем для Івана. Яке майбутнє чекає на нього?
11. Який подарунок зробив Іван Софійці під час їхньої останньої зустрічі? У чому цінність такого подарунка?
12. Схарактеризуйте Софійку за поданим планом. За потреби скористайтесь прикметниками-підказками.

1. Що відомо про героїню.
2. Зовнішність дівчинки.
3. Вчинки Софійки, її ставлення до інших персонажів.
4. Риси характеру та вдача.
5. Мова дівчинки.
6. Моє ставлення до героїні.

*Мудра, кмітлива,
розсудлива, добра,
дбайлива, уважна,
смілива, чуйна,
рішуча, щира.*

13. Зобразіть за допомогою кіл Венна порівняльну характеристику Чорної Пані та Антоніо Новатора.
14. Історія якого персонажа твору вас схвилювала найбільше? Чим саме?

15. Визначте елементи сюжету твору «Старий будинок».
16. Що таке фентезі? Доведіть, що повість «Старий будинок» – фентезі.

МІРКУЄМО

17. Чи змінилося ваше ставлення до Чорної Пані після того, як ви дізналися про історію Івана та хлопчика Федора? Поясніть свою відповідь.
18. Софійка впевнена, що для порятунку старого будинку потрібні «просто люди, які його любитимуть». Це стосується лише старого будинку на Тихій вулиці чи будь-якого помешкання? Поясніть свою відповідь.
19. Чи згодні ви, що повість «Старий будинок» – зворушлива історія про те, як важливо цінувати створене з добром і любов'ю? Поясніть свою відповідь.
20. Поміркуйте, які життєві цінності втілює авторка на сторінках твору. За потреби скористайтеся словами-підказками.

Гідність, рівність, справедливість, дружба, відповідальність, довіра, здоров'я, повага, співпраця, оптимізм, самоповага, впевненість, спілкування, самоконтроль, чуйність, безпека.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

21. Чи важливо зберігати окремі старовинні речі? Яке значення цих предметів старовини? Напишіть невелике есе на тему «Реліквії моєї родини».
22. Розгляньте ілюстрації до повісті, розміщені в підручнику (с. 242, 245, 247, 254, 257). Які епізоди на них зображено? Який із малюнків вам сподобався найбільше? Назвіть 3–4 деталі цього малюнка, що привернули вашу увагу.

Віртуальна екскурсія.

Зіскануйте QR-код і здійсніть цікаву віртуальну екскурсію «Старовинні споруди України».
<https://nx.litera.ltd/s/c4RdFAYScr5H2oz>

ЦІКАВО ЗНАТИ

У центрі Києва є незвичайна пам'ятка – Будинок з химерами. Його споруджено в 1901–1903 рр. за проектом архітектора Владислава Городецького.

Фасад будинку прикрашений різними фігурами. Тут і дівчата верхи на рибах, і дельфіни, і крокодили, величезні жаби, носороги, антилопи, ящірки, орли, слони, хоботи яких слугують водостоками під час дощу.

Внутрішні приміщення теж захоплюють. На стінах однієї з кімнат зображено підводний світ із затонулими кораблями. Центр стелі прикрашає ліпнина у вигляді восьминога, щупальця якого тягнуться аж до стін.

Будинок із химерами (м. Київ). ►
Архітектор Владислав Городецький

Андрій КОКОТЮХА (Народився 1970 р.)

Андрій Кокотюха родом із міста Ніжина на Чернігівщині. Уже із семи років почав писати фантастичні казки та мріяв стати бібліотекарем. Закінчив Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сьогодні митець вдало поєднує літературну діяльність із журналістикою, створенням сценаріїв для кіно й телебачення, а також з іншими творчими заняттями.

У детективній повісті «Полювання на Золотий кубок» семикласники Максим Білан і Денис Черненко навіть не думали, що колись стануть друзями. Максим – розумник. Денис – розбишак, силач. Однак саме вони можуть урятувати Золотий кубок – головний приз спортивних змагань. Дізнаймося, який зухвалий план придумали хлопці та чи змогли його реалізувати.

ПОЛЮВАННЯ НА ЗОЛОТИЙ КУБОК

ДЕТЕКТИВНА ПОВІСТЬ
(Скорочено)

1. Безвихідне становище

Денис Черненко «тонув».

Він ішов на дно швидко й стрімко, як рибальський гумовий човен, пробитий гострим шматком прибережного корча. Потопав, наче найбільший у світі корабель «Титанік» серед нічного океану під час свого першого та єдиного рейсу. Гинув на очах у двадцяти хлопців і сімнадцяти дівчат.

Ніби навмисне, з початком нинішнього березня жоден з однокласників не захворів, як це завжди траплялося. Сьомий «А» зібрався в повному складі, і тепер тридцять сім пар очей дивляться на того, кому не пощастило. І в жодних очах не прочитати співчуття потопельнику.

– Ну, Черненку, ми всі тебе слухаємо, – підбадьорив історик. У голосі вчителя Денис так само нічого втішного не почув. – Розкажи нам щось цікаве.

– Не знаю я нічого цікавого, – буркнув хлопець, стоячи біля дошки обличчям до класу й переминаючись із ноги на ногу.

– А мені здавалося, що історія – цікавий предмет, – історик зробив вигляд, що здивувався. (...)

– Предмет нормальний, – погодився Денис з учителем, аби лиш не мовчати.

– О, це вже прогрес! – історик пройшовся перед класом, заклавши руки за спину... – Значить, я не дарма вам намагаюся щось розповідати. Але, – його худий палець націлився на стелю, – я все це не вигадую. Підручники теж складають мудрі люди, які так само нічого не вигадують. Історія, Черненку, залишається в документальних літописах та героїчних епосах. Особливо це стосується історії Русі-України кінця десятого – початку одинадцятого століть. Тому, – учитель повернувся на своє місце, вмовився за столом, підсунув до себе класний журнал, – мені хочеться почути від тебе, Черненку, ім'я хоча б одного героя того часу.

– Людина-павук! – вигукнув із задньої парти Ігор Нещерет. Тепер клас вибухнув реготом дружно.

Історик зробив вигляд, що не звернув уваги на цей вигук.

– Мені здається, Черненку, ти трошки подумаєш і скажеш усім нам, хто був героєм народного епосу, який оспівував боротьбу русичів з ордами кочівників. А хто такі кочівники, нам скаже Нещерет.

2. Ілля Муромець і Конан-варвар

Під хихотіння класу дотепник підвівся і, затинаючись, промимрив:

– Ну, кочівники... Вони той... кочували... Вели переважно кочовий спосіб життя, – старанно наморщивши лоба, продовжив: – Кочівниками були монголо-татари. У них було велике військо, і це військо постійно нападало на Русь-Україну, грабуючи її і беручи в полон жінок та дітей...

Поки Нещерет говорив, а історик із непідробною цікавістю його слухав, Денис почав стрибати жадібним поглядом по обличчях тих, хто сидів за першими партами. Йому потрібна була підказка. Соломинка, за яку готовий схопитися будь-який потопельник.

Цю соломинку міг кинути лише Білан.

Максим Білан сидів якраз за першою партою в першому від дверей ряду. Цей зубрило робив вигляд, що нічого не відбувається. Правильно, викликали ж не його, чого б йому ото паритися. Він точно знає все про ті дурнуваті епоси.

Ніби відчувши на собі пекучий погляд Дениса й немов прийнявши сигнали, котрі той посилав, Максим подивився на нього й навіть кивнув: чого, мовляв, треба? Черненко напружив м'язи обличчя, вирячив очі й кілька разів гойднув головою, ніби

кажучи йому: іди, мовляв, сюди. Насправді такий знак натякав: «Підказуй, дурню!».

Нещеретові, як це часто бувало, починала лестити загальна увага. Він узагалі хотів бути артистом і постійно виступав із якимось номером на концертах шкільної самодіяльності. Точно має талант, паскудник: про що б не починав говорити, яку б дурню не мовив – заслухаєшся.

Це давало Денисові Черненку додатковий виграш у часі. Він знову кивнув Максимові Білану, що означало нетерпляче: «Ну! Давай!».

Білан знизав плечима й розвів руками. Ага, це в його стилі: сам, мовляв, викручуйся.

Черненко зробив звірське обличчя і показав Білану кулака. Навіть зобразив боксерський удар для більшої переконливості. Та ще й ногою тупнув.

Ось як із такими грамотними треба! Злякався, слабак! Подався вперед, щось шепоче. Глянувши одним оком на вчителя, Денис зробив пів кроку до Максима, трохи нахилився, аби краще чути.

Є!

Усе гаразд. Не соломинка, а ціла колода. І як же він міг забути про цього героя! Тепер усе, тепер він готовий заробляти свою позитивну оцінку.

– Добре, із жорстокістю кочівників усе зрозуміло, – зупинив тим часом учитель Ігоря Нещерета. – Сідай поки. Тепер, Черненку, тобі лишається дуже просте завдання. Назви всім нам хоча б

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті Андрія Кокотюхи «Полювання на Золотий кубок»

одного героя народного епосу. Воїна, який давав відсіч кочовим племенам, загарбникам давньоруських земель. Можеш назвати?

– Так, я вже згадав, – поважно мовив Денис. – Просто з голови вилетіло.

– Отже? – заохотив його вчитель.

Гордо глянувши на клас і навіть підморгнувши своєму рятівникові Білану, Черненко промовив:

– Конан-варвар!

Хотів продовжити. Не дали.

Усі слова, які готові були зірватися з язика, потонули в дружньому несамовитому реготі. Не стримався навіть сам історик, затрусивши від сміху своїми худючими плечима.

Денис розгублено глянув на Максима. Але той тішився не просто разом з усіма. Він реготав найбільше з усіх.

– Тихо, тихо! – нарешті заспокоїв усіх учитель. – Ну, що ж, Черненку, версія дуже оригінальна. Ми всі думали, що ти нам хоча б про Іллю Муромця розкажеш. Але в тому, що ти сказав, є нове свіже слово...

Хлопця врятував дзвінок. Починалася велика перерва. (...)

Розбишака Денис Черненко й розумник Максим Білан затіяли на великій перерві бійку. Учителька простежила, щоб порушники дисципліни залишилися після уроків прибирати класну кімнату. Раптом у шкільній роздягальні хлопці почули тихі голоси.

6. Підслухана змова

Зовсім поруч, по той бік дверей, почулося:

– Іди сюди, чого маячити! Тут нас точно ніхто не почує!

Ззовні хтось був. І цей невідомий дуже не хотів когось зустріти. Того, хто може почути чи побачити те, що жодна стороння істота чути й бачити не повинна. А значить, у тих, кого цей невідомий випадково зустріне, справи будуть кепськими.

Так подумав Максим – і не став гукати на допомогу. Але так само подумав і Денис. Йому менше за все хотілося бути спійманим тут, у роздягальні, і погіршувати своє і без того погане становище.

Тому він рішуче штовхнув ворога в малесеньку душеву кімнату, прибудовану до роздягальні, протиснувся туди сам і потягнув до себе двері. А Максим клацнув шпінгалетом, зачиняючи їх.

Вчасно – у роздягальні почулися кроки й голоси.

– Давай, що ти там придумав, – говорив старший чоловік. – Тільки якщо й цього разу пообіцяєш пограбувати Національний банк, краще не починай і неси мені мої гроші вже завтра.

– Усе чотко, будь спок! – квапливо відповів інший голос, трошки молодший.

– Ти мене своїми «споками» тиждень годуєш. Слухай, якщо й тепер почнеш брехати...

– Послухай мене! Там справжнє золото!

– Такі речі, чуваче, із чистого суцільного золота ніхто не робить. Ось не жвинди!

– Незолоту річ золотою просто так не назвуть! – категорично не погодився з ним молодший. – Ну як ти це собі уявляєш? Вручать його комусь, щасливчик прийде додому, глип – а воно з глини чи картону! Не, усе мусить бути джукі-пукі! Ти ж сам казав, що зможеш продати якусь таку річ?

– Якщо ота твоя штука справді містить в собі хоча б якусь частку золота, я знайду кому продати. Є в мене певні люди. Навіть колекціонери. Для них подібні речі – що тобі цукерка.

– Тьху! Ненавиджу цукерки! Від них зуби болять і псуються, потім до зубного лікаря йди. А зубні лікарі – ще ті, скажу тобі, штучки...

– Так ти цукерки ненавидиш чи зубних лікарів?

Стояти розкорякою, притиснутим кремезним Денисом до стіни, Максимові набридло. Він спробував поворухитися і стати зручніше. Черненко присік цю спробу, прошипівши йому на вухо: «Тихо будь, задавлю!».

– Так ми домовимося? – запопадливо запитав тим часом молодший голос.

– Не знаю, чуваче. Ти ж знаєш, борги ваші ростуть кожен день...

– Ще два дні! Прошу тебе – почекай ще два дні! Потім його привезуть сюди, до школи, і все. Охороняти його не будуть, це ж не якийсь там музейний скарб. Просто зачинять у якомусь кабінеті. Я навіть знаю, де. Забрати його звідти – справа двох секунд. Максимум – трьох. Коротше, на раз-два-три...

– Чотири-п'ять-шість! – передражнив його старший. – Від чотирьох до шести років тюрми, якщо спіймають. Ну, може, на перший раз пожаліють, ураховуючи твої, хе-хе, заслуги. Присудять менше. Тільки не думай, я і в тюрмі дістану. Скільки будете сидіти, стільки часу відсотки капати будуть. А це що означає?

– Що? – тупо перепитав молодший.

– Капшо! – знову передражнив старший. – Коли тебе випустять на волю із чистою совістю, дядя Костя буде забезпеченою людиною!

– Дядю Костю, я не хочу в тюрму! – перелякано заскиглив молодший.

Денисові від цього скавчання стало противно. Про що б вони не говорили, ось так скавчати дорослий пацан не повинен. Не має права.

– Думаєш, я хочу, аби вас злапали й засудили? – заспокоїв невідомий дядя Костя. – Зараз ви мені винні... сам знаєш скіль-

ки. Коли вийдете, будете винні в десять разів більше. І ті гроші я точно не отримаю. У вас, голодранці, їх просто не буде. Ну, а ці гроші, про які ми ниньки товчемо, ви ще в змозі знайти й повернути. Тому, – хлопці в душовій почули глухий удар, очевидно, дядя Костя сильно ляснув співбесідника по плечу, – так і буде, чекатиму ще кілька днів. Тим паче, що ідея твоя реальна. Усе, йти мені треба, справи.

Швидкі кроки.

Гупнули двері.

Запала тиша. (...)

Зробіть припущення, про яку золоту річ та про який борг говорять невідомі.

9. З'являється Золотий кубок

Максим цілу ніч намагався зліпити в голові список підозрюваних, пригадуючи кращих учнів їхньої школи із числа старшокласників. Денисові було ще гірше: він не знав і не хотів знати відмінників.

Наступного ранку жоден із них не зміг похвалитися будь-яким результатом. Завдання, котре на перший погляд здавалося досить простим, тепер виглядало таким, яке практично неможливо виконати. Заглиблені кожен у свої думки, хлопці разом із рештою учнів пішли до великого актового залу на загальні збори. Про те, що збори будуть короткими й відбудуться перед початком уроків, їм оголосили ще напередодні.

У залі розмістилися класи від сьомого до одинадцятого. Збори ще не почалися, стояв звичний гармидер, і лише кілька старшокласників ходили з таємничими обличчями. Так поводять себе ті, хто знає про щось більше за інших. Нарешті на сцену піднялися директор школи Дмитро Дмитрович, він же Шеф, фізрук Олексій Валерійович, він же Чемпіон, і ще один солідний чоловік у костюмі – його школярі бачили вперше. У руці гість тримав чорний поліетиленовий пакет із якоюсь фірмовою емблемою.

– Доброго ранку! – привітався Шеф, жестом запросив усіх сідати, а сам залишився на ногах. – Щоб не забирати вашого навчального часу, почну відразу з оголошення. Сьогодні, п'ятого березня, офіційно починаємо змагання за Золотий кубок!

Хтось у залі вигукнув: «Вау!». Хтось підхопив: «О-о!». Далі почулося: «Йес-с-с!». Аж потім зал озвався оплесками. Хоча ані Максим, ані Денис не знали, про що йдеться.

– Що таке Золотий кубок – вам пояснить Олексій Валерійович! – оголосив далі Шеф, і поруч із ним став Чемпіон.

– Майстер веслувального спорту, – прошепотів у потилицю Черненкові всюдисущий Ігор Нецерет. – Гребе, гребе, гребе...

– Цить! – гаркнув через плече Денис.

Тим часом фізрук прокашлявся.

– Золотий кубок отримає в нагороду найкращий юний спортсмен школи. Звичайно, одинадцяті класи завжди покажуть кращі результати, ніж сьомі чи восьмі. Проте саме хлопці, а може, й дівчата із сьомих та восьмих класів будуть змагатися за Золотий кубок. Ну а старшокласники виконають більш почесну місію. Вони спочатку цілий місяць будуть спостерігати за молодшими на уроках фізкультури. Для цього вже утворено суддівську колегію із семи найкращих спортсменів школи із числа старших. Головою комісії, тобто головним суддею, буде Володя Завгородній. Думаю, ніхто не заперечуватиме.

Тепер оплески були ще бурхливішими. Денис плескав у долоні щиро. Аякже: Вовка Завгородній був його кумиром. Найкращий спортсмен школи, мікрорайону, району й навіть усього Києва. Ну, щодо всього Києва переборщили, але Денис вірив: Вовка Завгородній ще покаже клас. Швидше за всіх бігає, краще й більше за всіх підтягується на турніку, головний нападник шкільної футбольної команди та збірної району – усього не перелічиш. Щоправда, перше місце в змаганнях із плавання розділив із Толиком Тумановським із паралельного класу...

Тільки Вовчині фанати, до числа яких належав Денис й абсолютно всі шпендики з молодших класів, на це не зважали. Для них «їхній» Вовка був абсолютним чемпіоном.

Завгородній, звичайно, був у залі. Сидів у першому ряду. Навіть підвівся та помахав усім рукою.

– Чудово! – зрадів Олексій Валерійович. – Значить, сумнівів у справедливості судді вже не буде. Це приємно, коли боротьба буде чесною і всі довірятимуть один одному. Значить, до весняних канікул наші шановні судді зроблять свій перший вибір. Потім, наприкінці квітня, між найкращими спортсменами проведемо змагання. Переможець чи переможниця отримає головний приз – Золотий кубок. Ті, хто здобудуть друге й третє місце, теж без нагороди не залишаться. Більше про це розкаже наш шановний гість Олександр Віталійович Тумановський.

Денис від несподіванки кречнув. Толиків батько! Нічого собі, тільки подумаєш про Тумановського – і нате вам добрий ранок...

Настала черга чоловіка в костюмі виходити наперед.

– Доброго ранку, друзі, – привітався він. – Звати мене, як вам уже сказали, Олександр Тумановський. Я директор фірми, яка постачає обладнання для тренажерних залів. Мій син, до речі, цього року закінчує нашу з вами школу. Провести такі змагання – ідея вашого шановного директора, і ми її підтримали. Усі знають, яку важливу роль відіграють спорт і фізична культура в житті сучасної молоді людини в новому тисячолітті. Ви тут усі більш-менш дорослі люди. Тому я можу це сказати: тільки гарна фізична підготовка й любов до спорту допоможе нам усім сказати своє рішуче «Ні!» такому ганебному явищу, як наркоманія.

А також такій поганій звичці, як куріння. Я обіцяю: володар Золотого кубка та володарі другого й третього місць отримують безкоштовний абонемент на пів року в один із наших спортивних залів.

Суворо глянувши в зал, Шеф почав плескати в долоні. Усі присутні дружно його підхопили.

– А тепер, – урочисто промовив пан Тумановський, – головний приз! Наш Золотий кубок!

Він розкрив пакет і витягнув звідти якийсь невеличкий предмет, загорнутий у звичайну газету. Недбало кинувши пакет під ноги, розгорнув згорток. І виставив на стіл невеличкий, але справжнісінький кубок.

Зі свого місця Максим і Денис не могли його добре розгледіти. Проте урочистість моменту набула найвищої точки кипіння. Усі встали, з різних боків почулися радісні вигуки. А Максим і Денис, не змовляючись, подивилися один на одного.

– Ось воно, – одними губами промовив Білан.

– Думаєш? – так само тихо відповів Черненко.

– Більше золотих предметів у школі немає. Вони знали про Золотий кубок і хочуть украсти саме його.

10. Викрадення заради порятунку

Після уроків хлопці домовилися знову зустрітися в хаті, де колись жила Максимова бабуся. Кращого місця для штабу й командного пункту все одно не придумаєш.

Протягом дня під час кожної перерви Максим кудись зникав. А Денис так і не знав, що йому робити і чи є в нього якісь думки. До того ж, ні про що інше, крім як про знайомі нотки в голосі невідомого старшокласника, він думати не міг.

Дорогою Максим намагався ні про що конкретне не говорити. Лише коли хлопчачи за традицією заварили собі чай, він нарешті поділився з партнером усім, що вдалося дізнатися за день.

– Одне невідоме вже знайдено. Так? Хтось націлився поцупити саме Золотий кубок. Згода?

– Згода, – кивнув Денис. – Без варіантів.

– Якщо так, тоді коло підозрюваних дещо звужується. Про те, що в нас буде чемпіонат, знала доволі невелика купка людей. Директор, фізрук, ну і, напевне, ті семеро, хто буде вас, так би мовити, оцінювати. Судді.

– Шестеро, – виправив Денис. – Вовка Завгородній відпадає відразу.

– Чому?

– А чому ти не підозрюєш Шефа, Чемпіона чи взагалі того кренделя, який цей кубок приніс?

– Ну як же...

– Отак же! – передражнив його Черненко. – Ти знаєш, розумнику, що синок цього Тумановського, Толян, вчиться в одинадцятому «Б»? Ось хто міг знати про Золотий кубок раніше! І він – головний суперник Завгороднього!

– Так-так, цікаво. Чого ж ти мовчав?

– Бо я тільки тепер про це згадав! Ось тільки з Вовкою він не дружить, бо Вовка – реальний чемпіон, а Толян – так, шахи пере-суває. Ну, плаває ще...

– По-твоєму, шахи – це не спорт?

– Такий самий, як й оті ваші битви з гоблінами на комп'ютері! До речі, чому ти сказав «вас»?

– Що – «вас»? А-а-а! – зрозумів Максим. – Ну, тут усе зрозуміло. Ти теж спортсмен. Значить, у боротьбу за Золотий кубок уключишся. Фізрук тебе точно впише в список претендентів. Тому ти особисто мусиш бути зацікавлений у тому, щоб уберегти головний приз від крадіїв. До речі, про цього Толяна – цінна інформація. Поставимо його номером першим.

– Вовку Завгороднього щоб мені нікуди не вписував! Тим більше, що він якраз і не зацікавлений, аби Золотий кубок десь зник. Він же тепер великий перець. Головний суддя! Мусить же він когось нагородити через два місяці.

– Правда, – погодився Максим. – Мені до цього вашого спортивного супергероя байдуже. Але я за ним трошки спостерігав. Любить, коли ним захоплюються, це є. І при всіх вручити Золотий кубок, вирішити чиюсь спортивну долю він просто мусить. О'кей, тоді навпаки: запишемо Вовку в наші ймовірні спільники. У крайньому разі, попросимо його допомогти.

– Це діло, – задоволено кивнув Денис. Думка про те, що він зможе колись підійти до свого спортивного кумира як до рівного, зіграла відразу.

– Ну, так, у нас є семеро підозрюваних старшокласників. Усі ці семеро так чи інакше виборювали чи виборюють спортивну честь школи або району. Значить, на доброму рахунку в усіх учителів. Отже, теоретично поза підозрою. Але я, Денисе, одного боюся: поки ми почнемо їх вираховувати й відкидати одного за одним, мине час, тоді як Золотий кубок збираються вкрасти завтра-післязавтра.

– Який вихід?

– Простий і складний одночасно. Треба його захвати. Зараз він стоїть у кабінеті хімії. Там, де лабораторія і реактиви. Чому там? Бо цей кабінет добре замкнений. І під сигналізацією – бо перший поверх. Ти про це не знав, скажи?

– Знав, – підтвердив Денис. – А ти як рознюхав?

– У тому-то й річ, що я особливо не старався, як ти кажеш, нюхати. Про це не оголосили, однак місце знаходження Золото-

го кубка – не така вже й таємниця. Не бачу іншого виходу, крім як переховати його. Ну, заховати краще.

– І як це зробити? – поцікавився Денис.

Максим подивився на нього чомусь винуватими очима.

– Треба викрасти його самим. Раніше за справжніх злодіїв. Розумієш? Тільки так...

Максим Білан і Денис Черненко прийшли в кабінет хімії нібито на заняття гуртка й непомітно з хімічної лабораторії викрали Золотий кубок. Наступного дня новина про викрадення Золотого кубка облетіла школу раніше, ніж про це офіційно повідомив директор.

13. Змагання не скасовують!

(...) Директор говорив коротко й суворо:

– У нашій школі сталася неприємна подія... Я не вірю, що на такий вчинок наважився хтось із учнів нашої школи. Адже йдеться про її честь. Зокрема – спортивну. Тому, вкравши Золотий кубок, невідомий зловмисник украв би власну честь і гідність. Але це неможливо. Правда?

– Пра-а-а-а-а-а! – відповів йому дружний хор в основному хлопчачих голосів.

– Отже, злодія треба шукати за межами нашої школи. Я повідомив про хуліганство поліцію. Та я завжди можу забрати свою заяву, щоб не ганьбити честі школи не лише фактом зухвалої крадіжки, а ще й поліцейським розслідуванням. Я готовий почекаати тиждень. Якщо протягом семи днів Золотий кубок десь знайдеться, і мені його принесуть просто в кабінет, я обіцяю, що не питатиму того, хто його принесе, де він знайшов кубок. Не зроблю жодних висновків. Поліцейське розслідування буде припинене.

Усі схвально загули. Денис і Максим презирнулися.

– Нарешті, якщо хтось думає, що без Золотого кубка наші змагання не відбудуться й кращого спортсмена серед учнів сьомих–дев'ятих класів не буде визначено, той помиляється. Єдине, що нам доведеться робити, – це червоніти за нашу недбалість перед спонсором. Частково я винен і сам: мусив тримати Золотий кубок у своєму кабінеті. Проте я думав, що лабораторія нашого шановного Юхима Юхимовича – більш надійне місце. Якась підла людина вирішила довести, що я помилявся. Наступного разу помилок не буде! І ніхто не зірве наших спортивних змагань!

Ці слова зустріли гучними оплесками. Дехто навіть звівся на ноги. А Денис із Максимом знову презирнулися. Тепер уже Білан помітив розгубленість у погляді товариша.

Після уроків обидва традиційно подалися до бабусиної хати. Щойно Максим зачинив за ними двері, як Дениса наче прорвало:

– Розумієш, що ми наробили? Ми ж тепер все одно злочинці!

– Спокійно, – Максим кинув наплічника в куток, скинув куртку й за звичкою заходився ставити чайник.

– Нічого собі заявочки! Спокійно! Ти слухав, що Шеф казав?

– Слухав ти, – виправив його Білан. – А я якраз чув. Думаєш, він даремно кілька разів наголосив, що ні на кого зі своїх не думає? Це він усіх так заспокоїв. Бо в такому разі його прохання повернути за сім днів Золотий кубок, і нікому нічого не буде, виглядає зовсім нелогічним. Аби серед купи народу в залі не було ймовірного викрадача, директор так би не закликав. Або він припускав змову зі сторонніми особами.

– Так і є, – сказав Денис, трошки заспокоївшись. Уміє цей капосний Білан усе по полицках розкласти! Послухаєш – і паніка пройде. Хоча... – Але ти не забувай: у залі справді було двоє тих, хто дійсно вкрав ось цю штуку.

Обоє дружно глянули на Золотий кубок, який стояв на столі біля комп'ютера. Денисові дуже хотілося торкнутися кубка, прикинути на вагу, тільки Максим попередив – краще не чіпати його руками. І Черненко вкотре погодився з ним.

– Кажу ж тобі – ми вкрали його з благородною метою, – вів своє Білан.

– Тепер піди й доведи комусь своє благородство, – знову почав заводитися Денис. – Що, підкинемо його завтра під директорський кабінет? Другий раз його точно стирити не дадуть.

– Це варіант. І я відразу повівся б на це, якби справді вкрав Золотий кубок для того, аби потім продати його комусь чужому. Ну, пройнявся б директорськими словами про честь школи й усе таке. Чи просто злякався б, усвідомивши, що насправді зробив. Тільки ж ми збиралися не просто сховати кубок у більш безпечне й нікому не відоме місце, скажи?

– Ну... скажу, – Денис почував себе цілком збитим із пантелику.

– Нам потрібно спробувати знайти не лише тих, хто справді полює за Золотим кубком. Дядя Костя насправді більш небезпечний за них. Якби не він, навряд чи хтось із наших ризикнув би зробитися крадієм. Отже, – підсумував Максим, – вони налякані більше, ніж ми. А ми налякані, скажи?

Замість відповіді Денис ствердно кивнув головою.

– Вони бояться, що хтось їх випередив. Вони, таким чином, утратили можливість віддати тому лиховісному дяді Кості свої борги. Нам немає чого боятися. Ми завжди можемо повернути кубок на місце й спекатися його назавжди. Значить, тепер нам слід бути в два рази обережнішими. Розумієш, чому?

Тепер Денисові не треба було додаткових пояснень.

Полювання на Золотий кубок не закінчилося. Тільки із цього моменту невідомі полюватимуть так само й за ними.

17. Заплаканий Горобець

(...) Максим сам погано спав, думав пів ночі, яку б, а головне – кому б іще, приготувати наступну хитру пастку. Навіть певні ідеї намалювалися. І він збирався дорогою до школи поділитися ними з Денисом. Та всі думки вилетіли з голови від побаченої картини.

У шкільному дворі сидів просто на власному наплічнику під яблунею Вітя Горобець із паралельного класу, із сьомого «Б». Здивував він не тільки Максима, а й Дениса. Капітан їхньої шкільної футбольної збірної сьомих класів, довготелесий і завжди акуратний, як на спортсмена-початківця, Горобець тепер сидів, намочений дощиком, зовсім спалий із лица, розхристаний, пом'ятий, розгублений. Виглядало, ніби Вітю хтось побив просто зранку. Хоча навряд чи капітана футбольної команди, у якій Денис був лівим крайнім нападником, хтось міг так побити, аби довести до сліз.

Вітя Горобець плакав. Це не краплі дощу – це справжні сльози на щоках. Усі проходили повз нього, спішили на уроки, не звертаючи уваги, чи робили вигляд, що не звертали. Та Горобця це очевидно влаштовувало: зайва увага йому не була потрібна.

Не змовляючись, Максим і Денис підійшли до нього.

– Ти чого, Горобчику? Що таке? – схилився над ним Черненко.

– А... ти теж... Не бачити мені Золотого кубка. Не ясно хіба? Не бачити!

– Тю! – здивовано вигукнув Денис. – Так і мені не бачити. І нікому не бачити. Його ж украли. Слухай, ти той... уставав би... Не треба так уже... Розумію...

– Нічого ти, Чорний, не розумієш! До чого ти тут, до чого всі? Я не матиму Золотого кубка ніколи! Я! Розумієш!

– А ти тут до чого? – поцікавився Максим.

– Це ти, салабоне, до чого тут? – визвірився Горобець. – Паняй, паняй на уроки, книжечки свої погортай! Не лізь до мене взагалі! Не пхайся в чоловічі справи!

– Рюмсати – теж не чоловіча справа, – спокійно проказав Максим. – Кажи, що там у тебе вийшло із Золотим кубком.

– Нічого не вийшло! – визвірився Горобець. – У тому-то й справа, що нічого!

Він ображено почав говорити. І хлопці відразу згадали, де чули подібне зовсім недавно. Тільки Денис Черненко не зробив жодних висновків, а Максим Білан за кілька хвилин зрозумів усе.

Ну, якщо не все, то багато чого в історії із Золотим кубком стало ясно.

Максим міркував цілий день. Денисові пояснив свої висновки тільки після школи, у бабусиній хаті. Той, як і передбачав Максим, спочатку вперся рогом і приймати це не хотів.

Майже годину Максим переконував його: це єдиний спосіб повернути Золотий кубок на місце. Переконав.

18. Дядя Костя та хлопець у каптурі

– Ніхто не прийде. Ось побачиш, – недовірливо пробурчав Денис і поправив на плечах лямки наплічника.

Максим мовчав. Він відчув, як увесь дрібно труситься від нервового напруження. Усе ж таки Золотий кубок вони вирішили сьогодні повернути, і хлопець хвилювався – хоч би добрі наміри не призвели до того, що кубок доведеться втратити назавжди.

Зустріч вони призначили о шостій годині вечора в найбільш зручному місці – біля входу в МакДональдз. Тут навіть, якщо захочеш, не заблукаєш. З іншого боку, тут постійно багато людей. Якщо все піде не так і ситуація повернеться не дуже безпечним боком, завжди можна гукнути на допомогу. Денис же навіть цим не переймався: він вірив, що цього разу розумник Максим теж помилився, помилився ще більше.

– Доброго вечора, діворо, – почулося раптом ззаду.

Хлопці дружно повернулися. Навпроти них стояв чоловік років тридцяти. Трохи покривлений, явно перебитий у бійці ніс, неголене підборіддя, близько посажені вирачкуваті очі та брови, що зрослися на перенісці.

– Здрасте, – привітався Максим.

– Думаю, ви тут не просто так стоїте. Когось чекаєте, правильно?

– Можна й так сказати, – ухилився від відповіді Максим.

Він уже знав, хто до них підійшов. І був переконаний – Денис теж упізнав цей голос, густий і ледь хрипливатий. Цього незнайомця його молодший співбесідник тоді, у роздягальні, називав дядею Костею.

– Тоді ви дочекалися. У смислі – догралися, – у голосі дяді Кості тепер звучали лиховісні нотки. – То як, самі підете зі мною, чи вас, мов кошенят, за шкірку брати?

Денис першим відчув – тепер із ними ніхто не грається. Для них ігри в детективів так само раптово скінчилися. Біда буде. Першим шарпонувся вбік, цілком слушно міркуючи, що за його прикладом Максим кинеться в інший. Може, вдасться втекти, якщо зірватись ось так, із місця.

Не вдалося. Дорогу втікачеві заступив кремезний хлопець у спортивній куртці та светрі з каптуром. Каптур натягнений на обличчя, у півтемряві розгледіти, хто це, не було можливості. Сильні руки згребли Дениса, міцно стиснули, немов капканом.

– Гайда з нами, діворо. Ми про все домовимось, – сказав дядя Костя тоном, який не визнавав заперечень.

Він узяв за лікоть Максима, хлопець у каптурі – Дениса. Неподалік, біля бровки тротуару, стояла машина. Дядя Костя

► Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті Андрія Кокотюхи «Полювання на Золотий кубок»

посадив свого полоненого поруч із водієм. Хлопець у каптурі запхав свого на задне сидіння поруч із собою. Сівши за кермо, дядя Костя засвітив у салоні світло.

– Привіт, Вовчику, – звернувся Максим до хлопця в каптурі.

Той рвучко скинув свою машкару, і Денис скреготнув зубами: поруч із ним дійсно сидів кращий спортсмен школи, його супергерой, головний суддя шкільного чемпіонату Володя Завгородній.

– Розгадали, значить... – просичав він.

– Чисто випадково, – поквапився пояснити Максим. – Черненко, твій палкий фанат, мало не силою переконав мене у твоїй повній непричетності до цієї історії. Хто завгодно, тільки не ти. Я повірив і думати про тебе забув. Але для чого було жаліти Вітю Горобця через те, що Золотий кубок йому ніколи тепер не дістанеться? Хоча Горобець – єдиний, хто мав стовідсотково його отримати, бо ти, головний суддя, підтримуватимеш його.

– То й що? – не зрозумів Завгородній.

– Нічого особливого. Просто те саме ти говорив і Денисові, і ще кільком спортивним пацанам із сьомих і восьмих класів. У мене вчора цілий день пішов на те, аби опитати їх. Ти говорив одне й те саме щонайменше десятком хлопцям. Значить, ти в більшості випадків навмисне брехав. Для чого дурити молодим спортсменам голови? Для чого спокушати Золотим кубком, тим паче вкраденим? Поки що відповіді я не маю, однаке така хвиля брехні сама по собі викликає підозру. Ось тому ти й отримав листа з пропозицією зустрітися. Тепер ми знаємо, хто хотів украсти Золотий кубок.

– Ви нічого ще не знаєте, шпанята, – зітхнув Завгородній.

– Розумецькі дуже, – озвався дядя Костя і запустив мотор машини. – З нами поїдуть. Твоя проблема, Вово. Ти й вирішуй. Тільки швидко.

Вони рушили в невідомість.

19. Піратський скарб

Їхали вечірнім Києвом хвилин тридцять. Рухалися ближче до околиці.

Нарешті дядя Костя зупинився біля якогось парку, кивком голови звелів усім виходити. Максим вийшов сам, а Дениса спортсмен Вовка виштовхнув назовні копняком. Просто перед ними грав різнобарвними яскравими вогниками напис:

Піратський скарб. Лови фортуну! ГРАЛЬНІ АВТОМАТИ

Дядя Костя лишився стояти на місці. Завгородній підштовхнув полонених до входу, прочинив двері. Хлопці зазирнули всередину.

Голосна бадьора музика. Три ряди гральних автоматів. І наполовину заповнений зал. Більшість азартних гравців – з вигляду – ровесники Завгороднього. Придивившись уважніше, Максим угледів там кількох молодших, років по чотирнадцять-п'ятнадцять.

– Подобається? – запитав Вовка, хижо посміхаючись. – Це, пацани, називається доросле життя, яке не кожен ризикне почати. Особливо не ризикне той, кому мамка не дозволяє.

– Дорослим людям сюди заходити не бажано, – як міг спокійно мовив Максим. – А школярам – узагалі заборонено.

– Та що ти кажеш! – награно здивувався Володько. – І хто забороняє? Досить тут базікати, гайда, поговоримо в іншому місці.

Дядя Костя завів усю компанію з іншого боку грального салону в невеличке службове приміщення. Зачинивши за собою двері, він присів за стіл у кутку, з непідробною цікавістю спостерігаючи за тим, що відбувається. Тим часом Вовка розійшовся не на жарт.

– Грамотний, кажеш? – нависнув він над Максимом. – Правильно. Такі «ботаніки», як ти, проживуть усе життя, засмічуючи легені пилом від книжечок. І чого ти, Дениску, з таким водишся?

– А тобі чого не вистачає? – обережно поцікавився Максим. – Розумію, тут царство азарту. Піратські скарби обіцяють за двадцять хвилин. Тільки ж ти – спортсмен, кандидат у майстри, здається, чемпіон і все таке...

– Слухай, заткнися краще, га? Бо, чесне слово, довбешку скручу! – гаркнув Вовка. – Багато ти розумієш! А що мені це дає? Ну, бігаю швидше за Васю чи Гришу. Ну, підтягнуся на два рази більше, ніж Ваня чи Петя. У мене медальок і грамот уже нема куди складати! І нічого вони не коштують! Тоді як тут, – він обвів рукою приміщення, – справжній азарт, справжні змагання,

реальний результат! Коли ти виграєш, то не на змаганнях із бігу на сто метрів. Ти виграєш справжні гроші!

– Але ж ти можеш їх і програти, – зауважив Максим. – Я не спортсмен, але знаю: там виграє сильніший. А в цьому залі, з піратськими скарбами, – той, кому пощастить. Ну а щастить не так уже й часто. Думаю, ти в якийсь момент почав програвати, і дядя Костя, директор цього залу, почав тобі позичати. Просто так, аби зробити спортивного хлопця своїм боржником. Не думаю, що ти в нього один такий. Бачиш, ти вже готовий заради боргу щось украсти... (...)

– Давайте сюди кубок і можете бути вільні. Дядя Костя такий добрий, що завезе вас назад, – гаркнув Вова.

– Сам візьми, – огризнувся Максим. – У нього, у наплічнику.

Вова Завгородній, переможно глянувши на дядю Костю, підійшов до переможеного Дениса, легко підхопив його за карк, поставив на ноги. «Блискавка» наплічника розійшлася з тихим шурхотом.

Рука кращого спортсмена пірнула туди. Виринула із Золотим кубком. Здобич привабливо зблиснула в світлі лампочок. Дядя Костя кілька разів плеснув у долоні. Завгородній перекинув кубок із руки в руку, милуючись ним. Потім кинув старшому товаришеві. Той теж покрутив його в руках, уважно роздивляючись.

Тому обоє навіть спершу не почули, що сказав йому Максим Білан. Навіть перепитав:

– Що-що ти там пискнув?

– На долоні свої подивись, кажу.

Вовка Завгородній глянув спочатку на ліву долоню. Потім – на праву. Дядя Костя зробив те ж саме, і аж тоді кинув кубка собі під ноги.

Долоні в обох почорніли, наче в сажотрусів.

Скрикнувши, Вовка почав терти їх об джинси. Потім – одна об одну. Тоді поплював і знову потер. Дядя Костя робив те саме.

– Не допоможе, – спокійно пояснив Максим. – Кубок оброблено спеціальною хімічною речовиною. Шеф, наш директор школи, уже знає про це, тільки нікому не каже. Якщо не помити руки спеціальним розчинником, усе зійде саме. Але – за два тижні. До того ж свербітиме. Чи вже свербить?

Наче на підтвердження його слів Вовка почав шкребти долоні. Дядя Костя чухрав свої об стіну.

– Ну а тепер, панове, – поважно мовив Максим, – ми з Денисом хочемо зробити вам обом одну дуже вигідну пропозицію.

Черненко став поруч із ним. На муки того, хто ще недавно був його кумиром, а кілька хвилин тому погрожував його родині, Денис дививсь із задоволенням.

20. Третій помічник

Школу облетіла радісна звістка: Золотий кубок знайшли!

Хтось залишив його під дверима директорського кабінету. Сталося це несподівано. Щойно Шеф зайшов до себе, як у двері постукали. Визирнув – перед дверима Золотий кубок. Цілий і неушкоджений. Якраз на сьомий день, останній з оголошених для безпечного повернення вкраденої речі днів. Знаючи про деякі особливості кубка, Шеф обережно взяв його, обгорнувши руку ганчіркою. Ганчірка не почорніла. Значить, Золотий кубок уже старанно витерли.

Зробіть припущення, хто був таємним помічником юних детективів. Аргументуйте свою відповідь.

У той самий урочистий день голова журі шкільної спартакіади Володя Завгородній несподівано для всіх відмовився від такої честі. Сказав, що бере самовідвід. Треба до якихось змагань готуватися. Замість себе попросив поставити Васю Кніша. Ніхто особливо не заперечував.

Максим Білан і Денис Черненко чекали, що від суддівства відмовиться і Юрко Боровий. Та зрештою вирішили – нехай.

– Це він був тим самим другим невідомим, – пояснив пізніше, за чаєм у бабусиній хаті, Максим Денисові. – Він грав на автоматах разом із твоїм Вовкою...

– Не називай його моїм! – зло перервав Денис, який ще довго не пробачить собі власних помилок.

– Ну, нехай – просто Вовка, – примирливо погодився Максим. – Значить, Завгородній і його друг Боровий програлися по самі вуха. Дядя Костя, як водиться, довго терпів, а коли клієнти дозріли, сказав: «Пора платити!» Тягнути гроші з дому не вигідно: батьки помітять. Десь підробляти й віддавати платню цьому павукові – нема дурних. Лишається тільки щось украсти. Тут Вовка й згадав про Золотий кубок. Ну, далі ти все знаєш.

– Чого ж дядя Костя в школу приперся?

– Теж психологічний хід. Так боржники ще дужче нервують. Бо не хочуть, аби про їхні справи всі дізналися. В один із таких днів Вовка й зтягнув цього грального короля в нашу роздягальню для переговорів.

– Як ти додумався обмазати кубок тією хімією? Тепер ясно, для чого рукавички, і чому ти заборонив торкатися його голими руками.

– Юхим Юхимович. Хімік, – коротко відповів Максим. – Розумієш, просто так вибивати скло в шкільному кабінеті я не можу собі дозволити. А тато мій цього вчителя дуже добре знає. Одне із захоплень Хіміка – детективні романи. Хімія – таки нудна наука, ось він і відпочивав із детективами. Чоловік самотній, живе у великій квартирі сам із собакою. Йому хочеться вражень.

Коли я з ним поговорив на великій перерві, він із пів слова мене зрозумів. Це він від гріха подалі підстрахувався та обробив кубок якоюсь гидотою... Тому, до речі, директор йому кубок і довірив: крадії здобич у жодному разі далеко не занесуть.

– Ага, а тоді ми сказали тим двом: ми дамо вам спеціальний розчин. Інакше Шеф дуже швидко дізнається, що в Завгороднього з руками. А той навряд чи такий мужній герой, що не викаже відразу дядю Костю, винуватця цього всього. Тільки я не думав, що ця парочка погодиться так швидко.

– Юрці Боровому ще пощастило. Відбувся легким переляком. Він же тоді свого листа відразу Вовці показав – кодове слово «дядя Костя» таки спрацювало. Завгородній заборонив йому смикатися. А коли сам такого листа дістав, довго не думав, відразу повівся і виказав себе. Бо не знав, хто його випередив і де кубок шукати. Тому справедливо думав на молодших спортсменів. Ось і провокував їх, не маючи іншого виходу.

– Значить, – запитав Денис, трошки помовчавши, – це Хімік побалакав тоді з Тумановським?

– Правильно. Так само собою вийшло, що він став нашим третім помічником. Детектив без науки – як без голови.

– До речі, про голову...

Денис повільно підвівся, посміхнувся, підійшов упритул до Максима й несподівано влупив йому просто в центр лоба лункого щигля.

– Е, ти що! – Максим схопився за забитого лоба.

– Нічого. Це тобі за Конана-варвара. Треба ж якось поквитатися.

– Та йди ти знаєш куди? – ображений Максим відвернувся.

Витримавши невеличку паузу й давши йому заспокоїтися, Денис примирливо сказав:

– Гарзд, забули. Слухай, мені ще одне не ясно: Золотий кубок справді золотий?

– Яка тобі різниця! – огризнувся Максим Білан.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Детектив (від лат. *detectio* – розкриття) – це художній твір, у якому розкривають певну таємницю, пов'язану зі злочином.

Основна ознака детективу як жанру – наявність у творі якоїсь загадкової події, обставини якої потрібно з'ясувати. Прикладом детективу є повість А. Кокотюхи «Полювання на Золотий кубок».

У детективі автор / авторка не повідомляє справжніх обставин події в повному обсязі до закінчення розслідування. Читачі / читачки самі проходять через усе розслідування, маючи можливість на кожному його етапі будувати власні версії та оцінювати вже відомі факти.

Словом **детектив** також називають фахівця з розслідування злочинів, агента розшукової поліції, слідчого.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте подані епізоди відповідно до послідовності розгортання подій у повісті «Полювання на Золотий кубок».

А	Б	В	Г
Максим і Денис підслухали таємну розмову в шкільній роздягальні	Максим і Денис потрапили в зал гральних автоматів	Максим і Денис побилися в шкільному коридорі	Максим і Денис дізналися, що в школу привезли Золотий кубок

2. Детективами в повісті змальовано
А директора школи й учителя хімії
Б Вову Завгороднього й дядю Костю
В Максима Білана й Дениса Черненка
Г Вітю Горобця та Юрка Борового
3. Оберіть основні, на вашу думку, питання детективу як жанру літератури.

Що? Де? Коли?

Хто? Як? Чому?

Де? Куди? Коли?

АНАЛІЗУЄМО

4. Визначте головних і другорядних персонажів повісті «Полювання на Золотий кубок».
5. Чому Максим Білан і Денис Черненко влаштували бійку в шкільному коридорі? Як ви думаєте, хто із них був її ініціатором?
6. Про що хлопці дізналися з підслуханої таємної розмови? Як вони відреагували на почуте та чому, на вашу думку, нікому про це не розповіли?
7. Поясніть, покликаючись на текст, навіщо Максим і Денис викрали з хімічної лабораторії Золотий кубок.
8. Пригадайте розмову головних героїв із заплаканим Вітьою Горобцем. Доведіть, що саме спостережливість і кмітливість Максима Білана допомогли хлопцям вийти на слід злочинців.
9. Яку хитрість придумав учитель хімії, щоб уберегти Золотий кубок? Чи допомогло це в розкритті злочину?
10. У яку небезпечну ситуацію потрапили юні детективи, заманивши на зустріч Вову Завгороднього й дядю Костю? Як у цій ситуації поведився кумир Дениса?
11. Доведіть, що Максим і Денис в історії із Золотим кубком нагадували справжніх детективів. Чи збирали й аналізували хлопці необхідну для розкриття злочину інформацію? Чи завжди їхні версії були правильні?
12. Визначте елементи сюжету повісті «Полювання на Золотий кубок».

МІРКУЄМО

13. Які обставини підштовхнули найкращого спортсмена школи Вову Завгороднього до злочинних махінацій із дядею Костею? Чи був у хлопця, на вашу думку, інший вибір?
14. Завдяки яким особистісним якостям Максимові й Денису вдалося перехитрити злочинців і повернути в школу Золотий кубок? Хто з хлопців, на вашу думку, був «мозком» операції, а хто – її ідейним натхненником? Поясніть свою відповідь.

15. Поміркуйте, на які небезпеки наражали себе Максим Білан і Денис Черненко. Чи правильно, на вашу думку, вони зробили, коли самі поїхали на зустріч із невідомим дядею Костею? Як потрібно було вчинити в цій ситуації?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

16. Уявіть, що Максим Білан і Денис Черненко, ставши дорослими, відкрили своє детективне агентство. Опишіть усно, яким ви уявляєте їхній робочий кабінет, засоби для проведення розслідувань, методи діяльності тощо.

17. Визначте, з якими художніми творами, вивченими в 7-му класі, асоціюються подані ілюстрації. Назвіть персонажів, яким знадобилися кмітливість, спостережливість, винахідливість, уміння аналізувати.

Додаток

ПОКАЖЧИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ, ЯКІ ПОЯСНЕНО В ПІДРУЧНИКУ

автобіографічний твір 87
балада 143, 145
верлібр 223
віршовий розмір 93–94
детектив 283
двоскладова стопа 93
ідея твору 58
історична повість 60–61
козацька пісня 10–11
коломійка 21–22
метаморфоза 143
народна пісня 8

пісня-реквієм 18
повість 60
романтичний пейзаж 143
соціально-побутова пісня 9–10
стрілецька пісня 17
трискладова стопа 93
фантастика 238
фентезі 264
функції літератури 4–5
художня деталь 173
художня література 4
чумацька пісня 14

ЗМІСТ

Дорогі семикласниці та семикласники!	3
ВСТУП	4
Функції художньої літератури	4
Розділ 1. ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ	8
НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ	8
Народні соціально-побутові пісні	9
<i>Козацькі пісні</i>	10
Ой на горі та женці жнуть	12
<i>Чумацькі пісні</i>	14
Чумаче, чумаче, чого зажурився?	15
<i>Стрілецькі пісні</i>	17
Там, під львівським замком	18
Йде січове військо	19
Коломийки	21
Дозвілля молоді	22
Жартівливі коломийки	22
ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ	24
Іван Франко	24
Захар Беркут (Скорочено)	26
Леонід Полтава	62
Маленький дзвонар із Конотопу (Скорочено)	63
Розділ 2. І ДИТИНСТВО, Й РОЗЛУКА, Й ТВОЯ МАТЕРИНСЬКА ЛЮБОВ	69
ОКРИЛЕНІСТЬ ДУШІ В ПОЕЗІЇ ТА ПРОЗІ	69
Михайло Стельмах	69
Щедрий вечір (Уривки)	70
Андрій Малишко	89
Пісня про рушник	89
Чому, сказати, й сам не знаю...	91
Василь Симоненко	95
Лебеді материнства	95
Гей, нові Колумби й Магеллани...	98
СИЛА ДРУЖБИ ТА ПЕРШЕ КОХАННЯ	100
Наталка Малетич	100
Усе шкереберть. І в цьому є сенс	101
Валентин Чемерис	109
Вітька + Галя, або Повість про перше кохання (Скорочено)	110

Розділ 3. ЙДУЧИ ДОРОГАМИ ЖИТТЯ	138
МУДРІСТЬ КОБЗАРЯ	138
Тарас Шевченко	138
Тополя	139
Розрита могила	146
ЛІТЕРАТУРА АНТИВОЄННОГО СПРЯМУВАННЯ	150
Григір Тютюнник	150
Климко (Скорочено)	151
Павло Вишебаба	174
Марсіани	174
Дбньці (Тільки не пиши мені про війну...)	177
Розділ 4. ПІДНЯТИСЯ НАД БУДЕННІСТЮ	179
ЛЮДИНА І ПРИРОДА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	179
Микола Вінграновський	179
Сіроманець (Скорочено)	180
Борис Харчук	202
Діана (Скорочено)	203
Володимир Підпалій	222
Бачиш: між трав зелених...	222
Ліна Костенко	225
Ще назва є, а річки вже немає...	225
Дзвенять у відрах крижані кружальця...	227
ФАНТАСТИКА, МІСТИКА, ПРИГОДИ	229
Наталя Околітенко	229
Крок вікінга	230
Олександра Дорожовець	240
Старий будинок (Скорочено)	241
Андрій Кокотюха	266
Полювання на Золотий кубок (Скорочено)	266
Показчик термінів і понять, які пояснено в підручнику	285

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
СЛОНЬОВСЬКА Ольга Володимирівна
ЯРМУЛЬСЬКА Іванна Володимирівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Зображення використовуються згідно з ліцензією
Shutterstock / FOTODOM UKRAINE

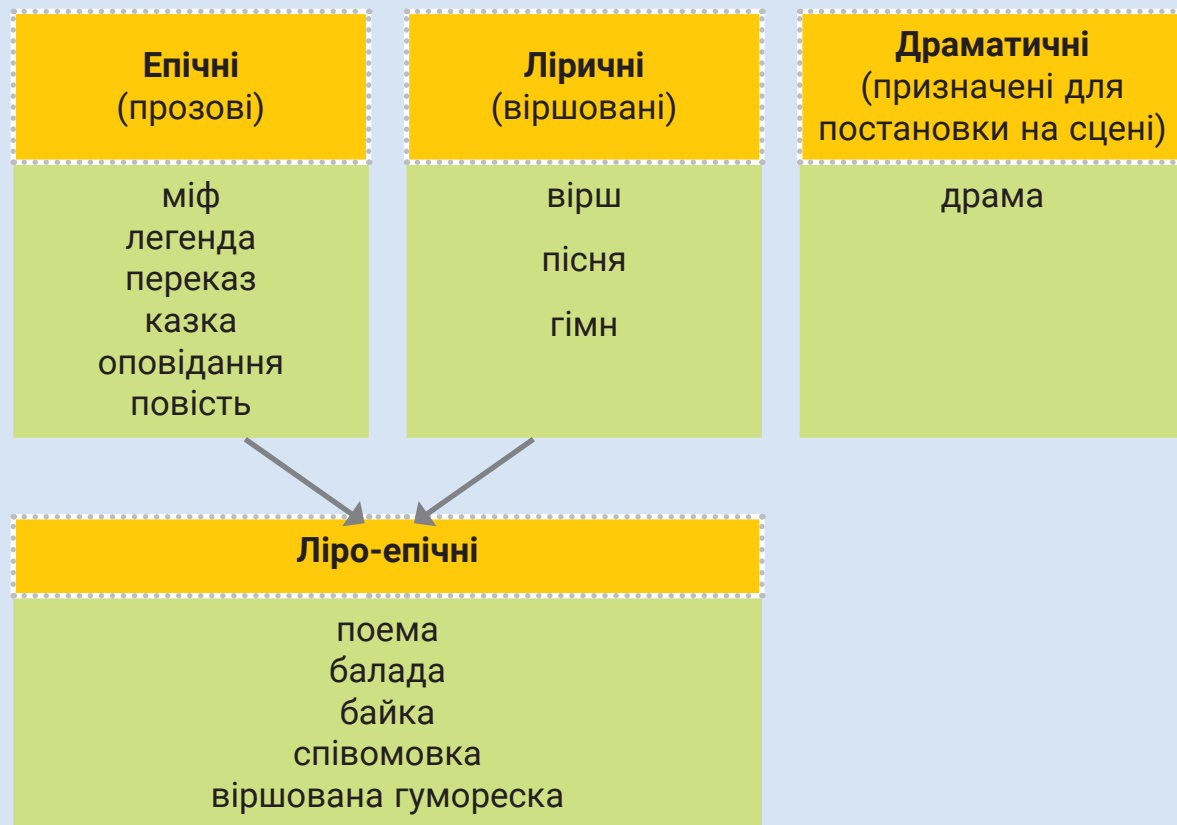
Відповідальна за видання О. О. Кішко

Підп. до друку 04.04.2024. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 23,40. Обл.-вид. арк. 18,00.
Наклад 115 081 прим. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, к. 508.
E-mail: commerce.litera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6901 від 10.09.2019 р.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 6115, від 29.03.2018.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.

ХУДОЖНІ ТВОРИ

КОМПОЗИЦІЯ (БУДОВА) ТВОРУ

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

Назва засобу	Пояснення	Приклад
Епітет	Образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість предмета, поняття, дії, яку важливо висунути на передній план, повернути до неї увагу та надати в певному контексті додаткових відтінків основного значення.	<i>Ясні зорі</i>
Порівняння	Слово чи словосполучення, у якому названо певну рису предмета через зіставлення з іншим предметом, де ця риса виявляється різко, яскраво	<i>Вуса, наче пух</i>
Метафора	Слово чи словосполучення, яке розкриває ознаки та властивості одного явища або предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета	<i>Дні летять</i>
Персоніфікація	Образний вислів, у якому ознаки людини переносять на неживий предмет чи явище	<i>Сміється сонце</i>
Гіпербола	Художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності	<i>Виплакати море сліз</i>
Алегорія	Художній прийом, що полягає в наділенні тварин, рослин і предметів рисами характеру й особливостями поведінки людини	<i>В образі лисиці автор показує хитру людину (у казці чи в байці)</i>

ISBN 978-966-945-433-1

9 789669 454331